

ERDÉLYI ÉVSZÁZADOK  
A KOLOZSVÁRI MAGYAR TÖRTÉNETI INTÉZET ÉVKÖNYVE  
IV.

**A levéltár rejtett kincsei.  
Források és értelmezések  
a gazdaságtörténet köréből**

BABEŞ-BOLYAI TUZOMÁNYEGYETEM  
TÖRTÉNELEM ÉS FILOZÓFIA KAR  
MAGYAR TÖRTÉNETI INTÉZET

Szerkesztőbizottság:

Egyed Ákos (az MTA külső tagja, Kolozsvár), Fodor Pál (MTA BTK, főigazgató, Budapest), Olga Khavanova (Orosz Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, főmunkatárs, Moszkva), Konrad Gündisch (Institut für deutsche Kultur und Geschichte Südosteuropas, München), Kovács András (az MTA külső tagja, Kolozsvár), Kósa László (az MTA tagja, Budapest), Kiss J. László (Budapesti Corvinus Egyetem, egyetemi tanár), Monok István (MTA Könyvtár, főigazgató, Budapest), Péter Katalin, (MTA BTK TTI, kutató professor emerita, Budapest), Romsics Ignác (az MTA tagja, Budapest; Eszterházy Károly Egyetem, egyetemi tanár)

Főszerkesztő:

Rüsz-Fogarasi Enikő

Szerkesztőség:

Hunyadi Attila, Lupescu Makó Mária, Nagy Róbert (a szám felelőse), P. Kovács Klára

A szerkesztőség címe:

Magyar Történeti Intézet / Departamentul de Istorie în Limba Maghiară,  
400088 Cluj-Napoca, Str. Napoca Nr. 11.

E-mail: erdelyievszazadok@gmail.com

A borító: Szathmári Pap Károly: *Kolozsvár (a Fellegvárból)*, az *Erdély képekben* (Kolozsvár, 1843) című művében megjelent színes litográfia után. A reprodukció őrzési helye: az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézet Adattára, MKCS-C-I-122/71/2.

Nyomdai előkészítés: Bilibók Renáta

Korrektúra: Bilibók Renáta

Nyomta az IDEA DESIGN&PRINT, Kolozsvár

E szám megjelenését támogatta:



ISBN: 978-606-8886-48-0

ISSN: 2558-8761, ISSN-L: 2558-8761

ERDÉLYI ÉVSZÁZADOK  
A KOLOZSVÁRI MAGYAR TÖRTÉNETI INTÉZET ÉVKÖNYVE  
IV.

**A levéltár rejtett kincsei.  
Források és értelmezések  
a gazdaságtörténet köréből**



**EGYETEMI MŰHELY KIADÓ**  
**Bolyai Társaság – Kolozsvár**  
**2019**



# TARTALOMJEGYZÉK

## CONTENTS

*Előszó* (Nagy Róbert) ..... 9

### **A levéltár rejtett kincsei. Források és értelmezések a gazdaságtörténet köréből / The Hidden Treasures of the Archives. Sources and Interpretations of Economic History**

Skorka Renáta – Weisz Boglárka:

*Pozsonyi boltos urak Budán / Shopkeeper Burghers from Pozsony in Buda*..... 13

Kenyeres István:

*Számadáskönyvek mint a 16-17. századi gazdaságtörténet forrásai / Accounts Books: Sources of Economic History of the 16<sup>th</sup>–17<sup>th</sup> Centuries in Hungary*..... 27

Derzsi Júlia:

*Nagyszében város számadáskönyvei és a városi pénztár(ak) / The Account Books of Sibiu (Hermannstadt) and the Treasury (ies) of the Town* ..... 53

Simon Zsolt:

*Fejedelemség kori erdélyi harmincadosutasítások. A töröcsvári vámos 1658. évi instrukciója / Transylvanian Thirtieth Instructions from the Period of Principality. The Instruction of the Customs Officer of Töröcsvár (Bran) in 1658* ..... 69

Rüsz-Fogarasi Enikő:

*Adatok a kolozsvári unitárius egyház gazdálkodásáról, a kezdetektől a 17. század végéig / Some Remarks on the Economic Background of the Unitarian Church from Cluj (Kolozsvár) from the Beginnings to the End of the 17<sup>th</sup> Century* ..... 93

Szász Anikó:

*A kolozsvári református egyházközség számadáskönyvei a 17. század második felében / The Account Books of the Reformed Parish in Cluj (Kolozsvár) in the Second Half of the 17<sup>th</sup> Century*..... 109

Nagy Róbert:

*Szerződések, statisztikák, hagyatékok, zárszámadások. Szemelvények a 19. század végi és 20. század eleji erdélyi gazdaságtörténet forrásaiból / Contracts, Statistics, Legacies, Financial Statements. Extracts from the*

*Sources of the Economic History of Transylvania at the End of the 19<sup>th</sup> and the Beginning of the 20<sup>th</sup> Century* ..... 123

Hunyadi Attila Gábor:

*Adalékok a 19-20. századi erdélyi vállalkozástörténet forrásaihoz / Contributions to the Business History Sources of the 19<sup>th</sup>–20<sup>th</sup> Century* ..... 135

### **Műhely / Workshop**

Molnár Attila:

*Bethlen Gábor erődvárosa. Érsekújvár védelmi potenciáljának változása 1569 és 1621 között / Gábor Bethlen's Fortification. Changes of the Garrison's Strength and Military-paying of Érsekújvár between 1569 and 1621* ..... 153

Sütő Kálmán Zsolt:

*Állategészségügy, húshigiéna Nagybányán a 17–19. században / Veterinary Sanitation and Meat Hygiene in Baia Mare (Nagybánya) in the 17<sup>th</sup>–19<sup>th</sup> Centuries* ..... 179

György Árpád Botond:

*A marosvásárhelyi Boldogasszony céh 1779-es statútuma / Statutes from 1779 of the Guild of the Blessed Virgin Mary in Târgu-Mureş (Marosvásárhely)*..... 201

Antal Róbert:

*Jordáky Lajos és Szabédi László kapcsolata / The Relationship between Lajos Jordáky and László Szabédi*..... 219

### **Arcél / Profile**

Both Noémi:

*Imreh István (1919–2003)* ..... 243

Petruţ Dávid:

*Pósta Béla (1862–1919)* ..... 251

Gaal György:

*Erdély történetírója, Kőváry László* ..... 257

### **Könyvszemle / Book Review**

F. Romhányi Beatrix: *Kolduló barátok, gazdálkodó szerzetesek. Koldulórendi gazdálkodás a késő középkori Magyarországon.* (Lupescu Makó Mária). ..... 271

Lupescu Makó Mária (főszerk.): <i>Cluj – Kolozsvár – Klausenburg 700. Város történeti tanulmányok. Studii de istorie urbană.</i> (Szász Zoltán). ...	274
Forgó András: <i>Egyház, rendiség, politikai kultúra. Papok és szerzetesek a 18. század országgyűlésein.</i> (Tóth Krisztián). .....	280
Szilágyi Adrienn: <i>Az uradalom elvesztése. Nemesi családok a 19. századi Békés megyében.</i> (Soós Kázmér). .....	283
Kenyeres István (főszerk.): <i>Urbs. Magyar Város történeti Évkönyv. X–XI.</i> (Horváth Csaba).....	285
<i>Arad halad! Fejezetek a város történetéből a XIX. század közepétől a XX. század elejéig.</i> (Földi Imelga).....	290
Nagy Sándor: „ <i>Engesztelhetetlen gyűlölet.</i> ” <i>Válás Budapesten 1850–1914.</i> (Szabó Zsolt).....	292
<i>Meddig tart még ki Thészeusz hajója? Douglas Murray: Európa furcsa halála. Bevándorlás, identitás, iszlám.</i> (Orbán Tamás).....	295

### Krónika / Chronicle

<i>A kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar Történeti Intézetének 2019. évi tevékenységei</i> (Nagy Róbert).....	303
<i>Történész Doktoranduszok Konferenciája</i> (Jancsó Katalin).....	306
<i>Mátyás a szülővárosa volt az idei Magyarságtörténeti Olimpia helyszíne</i> (Nagy Gabriella) .....	307
<i>Hátszegi tanulmányút</i> (Silló Dalma Orsolya).....	310
<i>Egy tökéletes szessziózáras</i> (Filep Sándor-Dávid).....	312
<i>A kolozsvári Magyar Történeti Intézet jelenléte a 10. Kolozsvári Magyar Napokon</i> (Rüsz-Fogarasi Enikő).....	314
<i>A magyar kisebbség történelme és hagyományai – Tankönyv a VII. osztály számára</i> (András Éva) .....	316
<i>Barcasági tanulmányút</i> (Tartán Helga-Judit – Filep Sándor-Dávid) ....	318
<i>Egy tehetségtámogató program margójára</i> (Molnár-Kovács Zsolt).....	319
<i>Szerzőink</i> .....	323





# ELŐSZÓ

Amint azt a cím is jelzi, a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar Történelmi Intézetének – sorban negyedik – *Évkönyve* tematikus részének fókuszában a gazdaságtörténet forrásai állnak. A *Tanulmányok* című fejezet nyolc írása közül hat a középkor és kora újkor talán leggazdagabb forrástípusával, a számadáskönyvekkel foglalkozik, a maradék kettő pedig a 19. század végének és 20. század első felének ipar- és vállalkozástörténete kútfőivel. A gazdaságtörténelmi témák mindig jelen voltak az egyetemünkön oktató vagy az itt végzett történészek kutatásaiban, írásaiban. Közülük talán a legismertebbek Imreh István, Pataki József, Vajda Lajos, Egyed Ákos. Levéltáraink rengeteg gazdaságtörténelmi témához nyújtanak forrásanyagot. Ennek pedig tudatában van a kortárs történetírói nemzedék is. E kötetünk a téma iránt érdeklődők számára nyújt fogódzót, eligazítást, és mutat irányt.

Weisz Boglárka és Skorka Renáta az MTA Történettudományi Intézetének tudományos munkatársai, tanulmányukban a középkori városi számadáskönyvek forrásértékére hívják fel az olvasó figyelmét. Kenyeres István, Budapest Főváros Levéltára főigazgatója, írásában a késő középkori magyar királyi és kora újkori kamarai, uradalmi számadáskönyvek témakörét járja körül. Derzsi Júlia, a Román Tudományos Akadémia nagyszombeni Társadalomtudományi Kutatóintézetének munkatársa Szeben város és a szász nemzet számadáskönyveit tárja elének. Simon Zsolt tanulmánya révén a fejedelemségi Erdély egyik lefontosabb harmincadvámszedő helyének, Törösvárnak 1658. évi instrukcióján keresztül nyújt betekintés a kor gazdasági mechanizmusába. Ezután két, Kolozsvárral foglalkozó írás következik: Rüszt-Fogarasi Enikő, intézetünk tagja a kolozsvári unitárius egyházközség gazdálkodásáról, Szász Anikó, az Erdélyi Múzeum-Egyesület tudományos kutatója a kolozsvári református egyházközség 17. századi számadásairól értekezik. Hunyadi Attila a 19. század végi és 20. század eleji vállalkozás- és szövetkezeti történet forrásaiba enged betekintést nyerni. Nagy Róbert, az erdélyi bányavállalatok és vállalkozások Erdélyben, Budapesten és Frankfurtban őrzött levéltári forrásaira hívja fel a szakértő olvasó figyelmét.

Az évkönyv *Műhely* része már eltávolodik a meghirdetett témától, azzal a megfontolt céllal, hogy itt tehetséges fiatal történészek írásai kapjanak helyet. Idén négy szerző munkáját olvashatjuk e fejezetben. Molnár Attila Érsekújvár védelmi potenciáljának 1569 és 1621 közötti alakulásáról ír. Sütő Zsolt Nagybánya 17–19. századbeli állategészségügyi és húshigiéniai viszonyait mutatja be. György Árpád Botond pedig a marosvásárhelyi céhes életvilágába vezet be az olvasót. Végül Antal Róbert a második világháború utáni erdélyi magyarság és egyben a kolozsvári értelmiség két olyan jeles személyiségének kapcsolatáról értekezik, mint Szabédi László és Jordáky Lajos.

Az *Erdélyi Évszázadok* negyedik számában az *Arcél* rovatban olyan kiváló elődök méltatására kerül sor, mint Kőváry László, Pósta Béla és Imreh István. A *Könyvszemlében* nyolc kötet ismertetése található. A szerzők között olyan közismert és megbecsült történész is elfogadta felkérésünknek, mint Szász Zoltán. Az említett nyolc kötet között található F. Romhányi Beatrix késő középkori Magyarországon zajló koldulórendi gazdálkodásról szóló munkája, az *Urbs. Magyar Várostarténeti Évkönyv* X-XI. kötetei, valamint Douglas Murrey-nek *Európa furcsa halála* című könyve.

Végül a *Krónika* keretén belül a Magyar Történeti Intézet éves működését bemutató írás mellett olyan, a kollégáink és hallgatóink által írott részletes beszámolók kaptak helyet, amelyek a 2019. év folyamán szervezett fontosabb rendezvényeinket mutatják be.

Idei témaválasztásunk nem titkolt célja, hogy felhívjuk a figyelmet a levéltárakban őrzött, a történészek számára nagy értékkel bíró anyagokra és az azt gondozó levéltárosi társadalomra. Egyetemünkön a magyar tannyelvű levéltárosképzés 2002-ben indult történelem–levéltár szakként, és a Bologna-rendszer bevezetése előtt a népszerű szakjaink közé tartozott. A nálunk végzett szakemberek állami és magánlevéltárakban, önkormányzatok és vállalatok irattáraiban rendezik, őrzik a rájuk bízott értékes dokumentumokat Erdélytől Nagy-Britanniáig. A két esztendő híján már két évtizedes múlttal bíró képzést szeretnénk a továbbiakban is működtetni, hiszen az Erdélyben őrzött levéltári anyagok jelentős része magyar nyelven íródott, saját kulturális örökségünknek tekintjük, és a tapasztalatok szerint magyar nyelvű oktatásban részesült szakemberek nélkül a feldolgozásuk és megfelelő gondozásuk szinte lehetetlen.

Nagy Róbert

A LEVÉLTÁR REJTETT KINCSEI.  
FORRÁSOK ÉS ÉRTELMEZÉSEK A  
GAZDASÁGTÖRTÉNET KÖRÉBŐL



THE HIDDEN TREASURES OF THE ARCHIVES.  
SOURCES AND INTERPRETATIONS OF  
ECONOMIC HISTORY



Skorka Renáta\* – Weisz Boglárka\*\*

## POZSONYI BOLTOS URAK BUDÁN

### Shopkeeper Burghers from Pozsony in Buda

There are many sources preserved in medieval city archives, the interpretation, publication, and analysis of which clearly belong to the research of economic history due to their genres. Account books, tax censuses, and thirtieth customs registers are essential documents for the investigation of urban economy, as well as long distance and domestic trade. The present study, however, does not provide an example of these types of sources, as the letters of complaint drawn up and written by burghers to the council of their place of residence cannot be regarded as particularly important sources of economic history. The letter of trading burghers from Pozsony (today Bratislava, Slovakia) broadens and renews our knowledge of many areas of economic history. Moreover, it also provides us with further data about town history and legal history. With the help of it, we are able to confirm the time of the Pentecostal fair held in Várad (today Oradea, Romania) in the early fifteenth century. Furthermore, we can learn about the commercial activity of merchants from Pozsony throughout the country and get a glimpse into their shops in Buda, even if indirectly. *Burgerrecht* can be interpreted as a right connected to real estate that everyone engaged in commercial activity in Buda had to acquire besides the right to trade and which was a prerequisite of this latter. We can get an insight into the functioning of the minting chambers in connection with withdrawing old coins and enabling the circulation new ones, while new light has been shed on the jurisdiction of the counts of chamber (*comes camerae*) in practice, that is, beyond the theoretical regulations.

*Keywords:* merchants, fair, sales, *Burgerrecht*, mint, chamber

A középkori városi levéltárak őrizte források között több olyan is akad, amelyek műfaji sajátosságából is egyértelműen következik, hogy azok értelme-

---

\* A szerző a Bölcsészettudományi Kutatóközpont (BTK) „Lendület” Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoport (LP2015-4/2015), valamint a „Kereskedelmi források a középkori magyar gazdaság szolgálatában” (NKFIH KH 130 473) kutatócsoport tagja, a BTK Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa (skorka.renata@btk.mta.hu).

\*\* A szerző a BTK „Lendület” Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoport (LP2015-4/2015), valamint a „Kereskedelmi források a középkori magyar gazdaság szolgálatában” (NKFIH KH 130 473) kutatócsoport vezetője, a BTK Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa (weisz.boglarka@btk.mta.hu).

zése, publikálása és elemzése a gazdaságtörténeti kutatások részét képezi. A számadáskönyvek, az adóösszeírások, a harmincadjegyzékek elengedhetetlenek a városi gazdálkodás, avagy a távolsági és belkereskedelem tanulmányozása szempontjából. Jelen tanulmány mégsem ezen forrástípusok köréből hoz példát, hiszen egy városi polgárok által fogalmazott és írott, lakhelyük vezetőtestületéhez intézett panaszlevél nem tekinthető a gazdaságtörténet kiemelten fontos dokumentumának. Az alábbiakban vizsgált irat azonban nem csupán a középkori gazdaság-, jog-, de a várostörténet különböző vetületeihez helyi és országos szinteken is új, eddig nem ismert adatokkal szolgál.

1430. június 22-én Lienhart Horndl, Hans Brunner, Heinrich Ambser, Michael Polaner Tatáról levelet intéztek saját városuk tanácsához, melyben részletesen beszámolnak arról, hogy a váradi pütkösi sokadalomról visszatérőben, Budára érkezvén, Angelo Walich budai kamaraispán (*chammergraff czu Ofen*) követe által közölte velük, hogy a náluk lévő dukátokat nem vihetik tovább, hanem adják be azokat a budai kamarába, ahol 5 dukáért 2 új phenninget, azaz *quartingot* fognak kapni. A pozsonyiak azonban feleletükben kitértek arra, hogy a dukátokra úgy tekintenek, mint minden más forgalomban lévő pénzre, ráadásul a dukátjukat nem a budai kamarához tartozó területén vették vagy váltották (*wir nicht chaufft, noch gewechselt in dem gepiet, daz czu seiner chamer gehoret gen Ofen*), hanem kereskedelmi áruikért cserébe kapták Váradon. Állításuk szerint a dukát a király által elfogadott, nem visszahívott pénz (*unverruedt geld*), éppen ezért ők azt egyik városból vagy vásárról a másikba vihetik, azzal úgy kereskedhetnek, mint afféle szabad pénzzel (*alz mit einer freyen munzz*). A kamaraispán ekkor a királytól kapott oklevelére hivatkozott, melynek értelmében a Budára hozott pénznek a kamarában kell maradnia, ő pedig nem kíván az uralkodó akaratával szembemenni. A pozsonyiak ekkor a budai tanácshoz fordultak, amely előtt mindkét fél megjelent. Elsőként felolvasták a király oklevelét, mely szerint, mikor Angelo panasszal fordult az uralkodóhoz, hogy az emberek a dukátot, a fillért elidegenítik a kamarájától más kamarába és külföldre (*daz man ducaten [munzz silber] und viller von seiner chamer enphrempt in ander chamern und auz dem land*),<sup>1</sup> a király úgy döntött, az oklevél tartalmának kihirdetését követően, akit rajtakapnak dukáttal és fillérral, attól ezeket vegyék el. A pozsonyiak szerint a királyi oklevél azt nem tartalmazta, hogy Angelo a kereskedőket az országon belül akadályozhatja abban, hogy a pénzzel kereskedelmi tevékenységet folytassanak, amely fennálló gyakorlat a pénz kezdetétől (*gewenleich ist von anfangch der münzz*) a mai napig. A felek nem tudtak megegyezni, a pozsonyiak kérték a kamaraispántól, engedje őket a dukátokkal tovább Tatára, hogy azokkal kereskedhesse-

---

<sup>1</sup> A forrásszövegben a dukát után szereplő *munzz silber* a dukátot magyarázza, hogy azt semmiképpen se tévesszék össze a velencei (arany) dukáttal. A velencei dukát pozsonyi forgalmához lásd Kovács: Velencei dukátus (arany) árfolyama, 158–159. A Pozsonyban feltárt 15. század eleji velencei dukátokhoz lásd Hunka: Zaujímavé nálezy mincí z Bratislavy, 40.

nek a kereskedők jogának megfelelően (*alz chaufmansrecht*), mivel pedig Pozsonyban van egy verdjük, ami ugyanúgy a királyhoz tartozik (*hab wir ein münzz czu Prespurg, die unserem herren, dem chunig alz wall czuegehört, alz die chamer czu Ofen oder anderswo*), és mivel ők maguk is pozsonyiak, szívesebben adnák a pénzüket a pozsonyi kamarába, mint a budaiba vagy valamilyik másikba. Angelo ezek után a pozsonyiak boltjait (*gewelib*) két budai esküdt együttműködésével lepecsételte, mégpedig benne a pozsonyiak árujával, dukátjaival egyedül az új pénzt (*new gelt*) vihették magukkal. A pozsonyi kereskedők ezek után elmentek Tatára, innen intéztek levelet a pozsonyi tanácshoz azzal a kéréssel, hogy azok forduljanak a királyhoz, és tárják fel előtte, milyen kár érte őket. Ha ezek után a király úgy dönt – mondják a kereskedők –, hogy ami pénzt Budára visznek, azt Angelo Walich kamarájába adják le (*unser gelt, waz wir pringen gen Ofen yeczund und hinfür, schollen in sein chammer geben*), akkor így fognak tenni. Valójában azonban abban reménykednek, hogy a király elrendeli, hogy pénzüikkel szabadon kereskedhessenek az országban, vagy azt a pozsonyi kamarába is beszolgáltathatják, és ebben sem a budai, sem más kamaraispán nem akadályozza őket. A pozsonyi kereskedők megígérték, hogy a tanács és követeik minden költségét megtérítik, és azzal próbálták a tanácsot meggyőzni, hogy nemcsak érdekükben járnak el, hanem így elérhetik, hogy a pozsonyi kamara és pénzverde se gyengüljön (*chamer und münzz von Prespurg damit nicht geswecht werd*).<sup>2</sup>

A pozsonyi kereskedők levele több fontos információt tartalmaz. Minde-nkelőtt kereskedelem- és vásártörténeti adatokkal szolgál. Eddig ugyanis a váradi pünkösdi sokadalomra vonatkozóan csak egy 1502. évből származó adattal rendelkezünk,<sup>3</sup> az 1430. évi irat előkerülésével azonban már tudjuk, hogy azzal már a 15. század elején is számolhatunk. Az országból és külföldről Váradra érkező kereskedők ezidőtájt már bizonyosan három vásárt is felkereshettek, mégpedig a január 6-a tájékán, a pünkösdkor és szeptember 1-je körül tartottakat.<sup>4</sup> Az sem elképzelhetetlen, hogy a Váradon a 15. század végén bizonyosan megrendezett további kilenc sokadalom valamelyikét,<sup>5</sup> vagy abból többet is már a század elején is látogathatták a kereskedők. Az mindenesetre bizonyos, hogy a 16. században a pünkösdi sokadalom Váradon nem tartozott a legfontosabb, külföldi kereskedők által is előnyben részesített vásárok közé, mivel egy 16. század elején összeállított, Európa legismertebb éves vásárait felsoroló kereskedelmi könyvben feltüntetett öt váradi sokadalom között ezt nem találjuk.<sup>6</sup> Várad vásárai a 15. századra olyan állomásai lettek a belkereskedelemnek, amelyeken azok a kereskedők, akik a lerakatokban nagytételben jutot-

<sup>2</sup> A levelet lásd a függelékben.

<sup>3</sup> Kerekes: A kassai kereskedelmi társaság följegyzései, 106. Vö. Weisz: Vásárok és lerakatok, 140.

<sup>4</sup> 1426: ZsO XIII. 1000. sz. (szeptember 1.); 1431: DF 245 026 (január 6.).

<sup>5</sup> Vö. Weisz: Vásárok és lerakatok, 140.

<sup>6</sup> Das Meder'sche Handelsbuch, 65.

tak hozzá a külföldi árukhoz, kicserélhették azokat, így – mondhatni – „semleges” területen tettek szert a nyugati, a lengyelországi vagy a levantei kereskedelmi útvonal portékáira, majd azokat ők maguk értékesíthették a későbbiekben.<sup>7</sup> Minden jel szerint Várad olyan kereskedelmi gócpont volt, amelyet méltán nevezhetünk vásárvárosnak, ahova a pozsonyi kereskedőknek is érdekében állt elmenni, hiszen az északról vagy délről származó külföldi árukat itt lehetett a legegyszerűbben beszerezniük annak érdekében, hogy azokon a későbbiekben továbbadhassanak. A 15. század végén, 1476 és 1478 között, majd 1492-ben zajló váradi vámperek során tíz erdélyi város – köztük Szeben és Brassó – mellett Buda, Pest, Fehérvár, Kassa, Pozsony, Eperjes, Bártfa, Lócse és a Csepel-szigeti Keve is fellépett a váradi káptalan vámszedése ellen.<sup>8</sup> A felsorolásban Pozsony mellett olyan városokat találunk, melyek jelentős kereskedőréteggel rendelkeztek, és legtöbbjük lerakati joggal is bírt a vámpere időszakában. Ugyanezen városok kereskedői már a 15. század elején is megfordulhattak Váradon, velük a vizsgált levél szerzői is találkozhattak és üzletelhettek, hiszen olyan kereskedőkről van szó, akik tevékenységüket nagyban úzták. Mi sem mutatja ezt jobban, mint a levélből szerezhető azon információ, hogy Budán saját boltjaik (*gewelib*) voltak.

A budai jogkönyv szerint az állandó üzletek tulajdonosai közül a „boltos urak”, németül *gewelb herren* számítottak a legelőkelőbbnek. Ők csak boltjaikban (*in iren gewelben*) árulhattak, nyitott üzlethelyiségekben (*offne laden*) nem folytathattak kereskedelmi tevékenységet. A jogkönyv szerint már IV. Béla aranybullája (*in der gulden Bull kunig Bele*) úgy rendelkezett, hogy a kereskedők (*kaufleut*) kizárólag boltjaikban (*in iren gwelbn*) árusíthattak.<sup>9</sup> Lényegében nagyban kereskedhettek, hiszen örleményt, illetve fűszert (*gestüpp oder gewürtz*) egy márka feletti értékben, vásznat (*leinens*) száz rőfönként vagy afölötti mennyiségben értékesíthették, és a maradékukon is csak egyben adhattak túl, egyedül a selymet (*seyden gewant*) vághatták fel, azaz árulhatták kicsiben.<sup>10</sup> 1421. november 23-án Caspar Bernhart budai bírósága vezetésével a város tanácsa a városi kereskedőkkel, kalmárokkal és posztónyírókkal, másrészt metőkkel (*dye kaufleut, cramer vnnnd gewant schnaider*) közös ülést tartott, és rendelkezéseket hoztak a budai kereskedelemre vonatkozóan.<sup>11</sup> Egyet érthetünk Kubinyi Andrással, aki szerint mivel itt a *gewelb herreneket* nem említették mint a budai kereskedők egyik típusát, a *kaufleutok* alatt őket értették.<sup>12</sup> Mindezt alátámasztja a jogkönyv fentebb idézett passzusa, mely IV. Béla kiváltságlevelére utalva azonosnak tekintette a *gewelb herreneket* a *kaufleu-*

<sup>7</sup> Vö. Fügedi: Kaschau, 207.; Pach: A Levante-kereskedelem erdélyi útvonala, 13.

<sup>8</sup> A nagyváradi vámperehez lásd Kubinyi: A városi rend, 308–318.; Weisz: A 15. századi váradi vámpere, 147–165.; Weisz: Rädäcinile din epoca Arpadiană, 181–202.

<sup>9</sup> IV. Béla ezen kiváltságlevele nem ismert.

<sup>10</sup> Mollay: Das Ofner Stadtrecht, 88. (70 §)

<sup>11</sup> Uo. (404–441 §) Vö. Skorka: A budai jogkönyv, 378.

<sup>12</sup> Kubinyi: A belkereskedelem, 231.



tokkal. A *gewelb* alatt bolthajtásos épületekre kell gondolnunk, ahol a boltos urak árultak, a posztómetők vagy a kalmárok üzlethelységein a *kram* vagy *kremen* szó értendő, ezekbe, ellentétben a *gewelb*ekkel, nem lehetett belépni, hanem az utcáról, a boltablakon keresztül történt az adásvétel.<sup>13</sup> A boltosokat rangban a budai jogkönyv szerint a kamarás urak, avagy posztómetők (*kammerherren oder gewant sneiderr*) követték, akik ellentétben a fentiekben említettekkel, sem vásznat, sem selymet, sem fűszereket nem tarthattak, csak posztót (*wullen gewant*) árulhattak *kram*jaikban, igaz, azt kicsiben és nagyban is.<sup>14</sup> Sajnos IV. Béla említett oklevele nem maradt ránk, így nem tudhatjuk, hogy milyen latin kifejezést fordított *gewelb*ként a jogkönyv összeállítója, abban azonban szinte biztosak lehetünk, hogy a *kremen* a *camerae* latin kifejezésnek lehetett a megfelelője. IV. Béla oklevele hiányában azt sem tudjuk megmondani, hogy kikre vonatkozott a rendelkezés, a budai kereskedőkre, avagy épp ellenkezőleg, a Budán tevékenykedő idegen kereskedőkre. Bármelyik lehetőség elképzelhető, hiszen ismeretes IV. Béla más olyan, szintén a budai jogkönyvben idézett kiváltságlevele, mely a budai kézművesekre vonatkozó intézkedéseket tartalmazott.<sup>15</sup> A budai jogkönyv alapján azonban az is egyértelmű, hogy az idegen, azaz a polgárjoggal nem rendelkező magyarországi és a külföldi kereskedők kereskedelmi tevékenységüket Budán ugyanolyan típusú üzlethelységekben (*in sein gewelb oderr in sein kammerr*) folytathatták, mint az előbb említett budaiak csak ők még a szállásukon is (*in sein gemach*) üzlethelthettek.<sup>16</sup> Ugyanakkor azt is tudjuk, hogy külföldi kereskedő csak egy márka érték felett árusíthatott, a magyarországi kereskedők a kisebb értékű áruikat azonban darabonként is eladhatták,<sup>17</sup> a maradék portékát kizárólag budainak értékesíthették,<sup>18</sup> a selyemszövetet (*seiden tüecherr*) pedig nem vághatták fel.<sup>19</sup>

A pozsonyiak a budai jogkönyv szabályozásának megfelelően bizonyosan megszerezték maguknak a kereskedők jogát (*kaufmans recht*), hiszen maguk is hivatkoznak ezen jogukra a budai tanács előtt. A budai jogkönyv 82. cikkulusa a kereskedőjog elnyerését egy másik jog megszerzéséhez köti, amit a jogi corpus *purger recht*ként említ. A jogkönyv kiadásakor Mollay Károly a szövegben előforduló kifejezést a *Burgrecht*tel is azonosíthatónak tekintette.<sup>20</sup> Ez utóbbi a középkori városi jogrendben rendszerint ingatlanokhoz, annak használati jogához kötődő járadékot jelölt, amelynek birtokában az ingatlan tulajdonosának tudtával az ingatlant el lehetett zálogosítani.<sup>21</sup> Egyes értelmezések szerint a 82.

<sup>13</sup> Benda: A kereskedelem épületei, 93–120.; Tringli: Vásártér, 1293–1297.

<sup>14</sup> Mollay: Das Ofner Stadtrecht, 89. (71 §)

<sup>15</sup> Skorka: Ki dolgozzék más helyett, 324–327.

<sup>16</sup> Mollay: Das Ofner Stadtrecht, 89. (72 §)

<sup>17</sup> Uo., 90. (76 §)

<sup>18</sup> Uo., 92. (81 §)

<sup>19</sup> Uo., 93. (84 §)

<sup>20</sup> Uo., 229. (Glossar)

<sup>21</sup> Skorka: Egy 14. századi vaskereskedő, 341. 20. lj.

artikulusban előforduló *purger recht* polgárjogként fordítható, miként az annak elnyerését taglaló 66. cikkelyben is.<sup>22</sup> A 82. artikulus szerint Budán csak azok kereskedhettek, akik a kereskedőjogot megszerezték. Ezt másként nem értelmezhetjük, minthogy a magyarországi és külföldi kereskedőknek is (amennyiben vásáron kívül kívántak kereskedelmi tevékenységet folytatni a városban) ezt a jogot el kellett nyerniük. Éppen ezért a 82. artikulus *des ersten purger recht* szókapcsolata nem lehet azonos az első polgárjoggal, hanem sokkal inkább a fentebb említett *első Burgrecht*tel. A kereskedő már az *első Burgrecht* megszerzésével a város adófizetőjévé vált, a *Burgrecht* olyan jog volt, amely városi ingatlanhoz (például bolt) kötődött, ez pedig a kereskedelmi tevékenység során biztosíték gyanánt is szolgált az esetleges tartozások és kötelezettségek kiegyenlítésénél, vagyis fedezetet jelentett. A 66. artikulusban, mely a *purger recht* megszerzését írja le azok számára, akik a városba akarnak költözni, ugyancsak nem fordítható a kifejezés polgárjogként, már csak azért sem mert a jogkönyv azon fejezete (III.), amelyben a 66. cikkely szerepel, hangsúlyosan a Budán élő kereskedők és a kézművesek jogait és a budai lerakati jog intézményét részletezi. Éppen ezért a 66. artikulusban is a 82-ben előforduló *Burgrecht* jelentéssel számolhatunk. A rendelkezés a *Burgrecht* megszerzését ingatlanhoz köti, ha nincs ingatlana, és a városba akar költözni, kezeseknek kellett biztosítékot adniuk arra, hogy az adót abban az évben és a későbbiekben is meg fogja fizetni, az ilyen személy azonban nem lehetett tagja testvértületnek vagy egyéb társulásnak, csak az istentiszteleteken vehetett részt a tanács tudtával és akarásával.<sup>23</sup> Bizonyosak lehetünk, hogy itt korántsem a városi polgárjog megszerzéséről van szó, amelyhez alkalmasint önmagában az ingatlanszerzés, valamint a városi adó megfizetése még nem volt elégséges. Sajnálatos módon azonban a polgárrá válás teljes folyamatát már a budai jogkönyv nem írja le, szemmel láthatóan ennek első lépcsőfoka az első *Burgrecht* megszerzése lehetett.<sup>24</sup>

A városukhoz panasszal forduló pozsonyi kereskedők tehát Budán a legelőkelőbb kereskedők, a boltos urak közé tartoztak, ennek megfelelően, egyszerre érvényesülhettek rájuk a boltos urakat illető szabályozások (például nem árusíthattak posztót, míg selymet, fűszereket, vásznat igen), s az idegen kereskedőkre vonatkozó szabályozások, például egyben kellett árulniuk a selymet, s csak budaiakkal kereskedhettek, ez utóbbi kitétel azonban a 15. század harmadik évtizedének elején már biztosan megváltozik. A pozsonyi kereskedők ugyanis ebben az időszakban külön előjogot szereztek maguknak Budán. A fentebb említett 1421. évi rendelkezések egyike ugyanis felülírja azt a korábbi rend-

---

<sup>22</sup> Buda város jogkönyve, II. 346, 357.

<sup>23</sup> Mollay: Das Ofner Stadtrecht, 86. (66§)

<sup>24</sup> Hasonló folyamatot figyelhetünk meg a Bécsből Pozsonyba költözött Hans der Poll esetében, aki külvárosi, majd belvárosi ingatlanokhoz kötődő *Burgrechte*ket vásárolt meg, majd később belvárosi házra is szert tett. Skorka: Egy 14. századi vaske-reskedő, 342–345.

szabályt, hogy Budán az idegen kereskedők csak budaiakkal üzletelhetnek, és megengedi, hogy a külföldi és belföldi, akár erdélyi, Dunán, Dráván, Száván túli kereskedők Budán a budaiakon kívül magyarországiakkal, kiemelten pozsonyiakkal is kereskedhessenek.<sup>25</sup> Ez, a jogkönyv korábbi részében megfogalmazott, budaiaknak történő kizárólagos értékesítéssel szemben előnybe hozta a városban a magyarországi kereskedők egy részét.<sup>26</sup>

Ugyanakkor nem mehetünk el szó nélkül amellett sem, hogy a pozsonyi kereskedők Tatára mentek tovább, ahol Angelo kamaraispán fellépése nyomán szintén károkát szenvedtek, mivel sem a hitelezőiket nem tudták kifizetni, sem a szükséges portékákat nem tudták beszerezni, így vélhetően Tatára szintén kereskedelmi célból kívántak menni, illetve Pozsonyba tartva megállni és minden bizonnyal a június 24-e tájékán ott rendezett éves vásárt kívánták felkeresni.<sup>27</sup>

A levélből kinyerhető fontos gazdaságtörténeti adatok másik része a pénzforgalommal kapcsolatos. A forrás lehetőséget teremtett arra, hogy megismerjük, milyen módon történt egy, az országban nem használható pénz kivonása a forgalomból. Az Angelo kamaraispán által a budai bíró előtt felhozott királyi oklevél szerint a dukátot és a fillért a budai kamarában be kellett váltani, mindez pedig azt jelentette, hogy a forgalomból kivont pénzeket a kamarában új pénzre kellett becserélni, Angelo pedig annyit akart elérni, hogy azt az ő területéről már ne lehessen más kamarába, avagy külföldre vinni. A pozsonyiak szerint azonban a dukát még nem tekinthető „visszahívott” fizetőeszköznek, tehát forgalomban lévő pénz volt. A fillér nevű aprópénz verését Zsigmond 1427. március 17-én szüntette be,<sup>28</sup> és még ez évben megkezdte az új aprópénz, a dukát verését.<sup>29</sup> Ugyanezt feltételezhetjük a *quarting* bevezetésekor is, azaz előbb megszüntette a dukát verését, majd ezt követően elrendelte az új pénz, a *quarting* forgalomba hozását. A *quarting* bevezetésének pontos időpontját nem ismerjük, a kutatás jelen állása szerint arra 1430. január 30-át megelőzően került sor, leghamarabb tehát 1430 januárjában, de talán még inkább 1429 decemberében.<sup>30</sup> A dukát megszüntetése minden bizonnyal ezen utóbbi rendelkezést megelőzően ment végbe, valószínűleg még 1429-ben, de mindenképpen az év vége felé.<sup>31</sup> Az új pénz bevezetése azonban nehézségekbe ütközött, az újonnan vert dénárok száma ugyanis nem bizonyult elégségesnek, míg régi dukátok bőségesen voltak. A kirobbanó vita lecsillapítására, annak érdekében, hogy a kereskedelem megfe-

<sup>25</sup> Buda város jogkönyve, II. 191. (407 §), Skorka: A budai jogkönyv, 379.

<sup>26</sup> Mollay: Das Ofner Stadtrecht, 190. (405–406. art.).

<sup>27</sup> Weisz: Vásárok és lerakatok, 148.

<sup>28</sup> DRH 1301–1457. 249.

<sup>29</sup> „Item neue münss hat der künig von Vngarn lassen slachen vnd auswerfen in seinem lannd, die haissent ducaten die pessten zu zwain lotten. Anno d(omini) etc XXVII” – Grundner: Die Münzstätte Wien, 184. – Pohl Artur a forrás ismerete nélkül szintén 1427-től számolt a dukát verésével. Pohl: Zsigmond király pénzverése, 48.

<sup>30</sup> Weisz: A pozsonyi kamara, 13–17.

<sup>31</sup> 1429. szeptember 28-án a dukát még mint forgalomban lévő pénz jelenik meg. DL 61 429.

lelőképpen működjön, amíg az új dénárok száma nem sokszorozódik meg, Zsigmond 1430. január 30-án elrendelte, hogy a dukáttal is lehessen kereskedni vagy aranyforintot váltani.<sup>32</sup> Amikor pedig már kellő mennyiségben voltak az országban forgalomban az új pénzek, sor került – nyugodtan mondhatjuk ismételtelen, de már végérvényesen – a dukát kivonására a pénzforgalomból, mégpedig 1430. június 23-a tájékán.<sup>33</sup>

Noha a pozsonyiak azzal érveltek, hogy a dukát nem visszahívott pénz, így azzal az egész ország területén szabadon lehet kereskedelmi tevékenységet folytatni, ugyanakkor arra is hajlandók lettek volna, hogy azt beváltsák, épp csak a helyszínt, Budát kifogásolták. Mivel Zsigmond királynak a Sopron megyéhez intézett parancsa a dukát beszüntetésére vonatkozóan 1430. június 23-án kelt, így annak elrendelése sem történhetett meg sokkal korábban, feltételezhetjük, hogy arról még a pozsonyi kereskedők nem tudhattak, sőt Angelo budai kamaraispán sem tudhatott, ellenkező esetben nem egy, a kamarájának szóló kiváltságra, hanem az uralkodó általános rendelkezésére hivatkozott volna. Ami a kamara területét illeti, sajnos a forrás kétséget hagy afelől, hogy volt-e a budai kamarának körzete, és ha igen, akkor az egy szűkebb, avagy egy tágabb régiót jelentett-e. Angelo panasza, miszerint a fillért és a dukátot nem Budán, hanem más kamarákban váltják be, arra utal, hogy a kamaráknak nincs olyan földrajzilag meghatározható körzete, amelyen belül bármely kamarára/pénzverdére vonatkozó feladatot kizárólagosan láthatnak el. A forrás más része azonban megengedi a kamarakörzet feltételezését, ennek szűkebb értelmezésére a kamaraispán utal akkor, amikor azt mondja, hogy ami dukátot Budára behoznak, az ott is marad. Míg a tágabb értelmezést a pozsonyiak teszik lehetővé számunkra, amikor a dukátnak Váradon történő beszerzését hangsúlyozzák, egy olyan városban vagy olyan megyében jutottak hozzá a pénzhez tehát, mely sohasem, még a 14. században sem tartozott a budai kamara joghatósága alá. Ugyanakkor nem mehetünk el szó nélkül amellett, hogy a pozsonyi kereskedők esetlegesen a kereskedésen túl azért is kívántak Tatára menni, mert az a település az 1430. évi királyi rendelkezés szerint az az évben felállított pozsonyi kamara alá tartozott.<sup>34</sup> Mivel az ügy kimenetelét nem ismerjük, nem tudjuk, hogy az uralkodó végül kinek adott igazat, így az sem eldönthető, hogy a budai kamara joghatóságát a király védelmébe vette-e. Ugyanakkor az sem felejthető el Angelo tettének értékelésekor, hogy a pozsonyi kamara 1430-ban történő felállításával a budai kamara pénzváltó körzetéből – ha létezett ilyen – bizonyosan veszített, és talán ezzel az anyagi veszteséggel lehetett összefüg-

---

<sup>32</sup> DL 44 126.

<sup>33</sup> DRH 1301–1457. 253–254. – Zsigmondnak egyedül a Sopron megye területén kihirdetendő rendelkezése maradt fenn, de biztosak lehetünk abban, hogy a többi megye is parancsot kapott ugyanezen intézkedés kihirdetésére. A dukát megszüntetésére vagy e napon, vagy ezt nem sokkal megelőzően kerülhetett sor.

<sup>34</sup> DF 239 514. Hibás kiadását lásd CD X/7. 196–200.; Az oklevelet részletesen idézi Király János, aki szerint a kijelölt területen belül aranypénzt sem verethetett senki. Király: *Pozsony város joga a középkorban*. 217.

gésben, hogy Angelo Walich budai pénzverőkamarás annyira hajthatatlannak mutatkozott a pozsonyi kereskedők ügyében.

A gazdasági vonatkozásokon túl a levél egy várostörténethez kapcsolódó adalékkal is szolgál. A pozsonyiak ugyanis az eset kapcsán Buda városához fordultak a kamaraispánnal szemben. Ennek oka nem csupán abban keresendő, hogy a méltánytalanság Budán esett meg, hanem valószínűleg azzal a jogi tekintéllyel magyarázható, amelyet 1430-ban Buda városa a királyi városok polgárainak körében már magáénak mondhatott.<sup>35</sup> A budai tanács pedig mindkét felet meghallgatta, ügyükben azonban nem döntöttek, vélhetően nem is hozhattak a kamaraispánt érintő ítéletet, hanem megegyezésre sarkallták a feleket, de ez végül nem történt meg, ezért foglalta le a kamaraispán boltjaikat, amely aktusnál a két budai esküdt vélhetően a szorongatott helyzetbe került kereskedők jogainak védelmét kívánta szavatolni. A 14. században a kamaraispánnal kapcsolatos vitás és peres ügyeket a király vagy a tárnokmester tárgyalta,<sup>36</sup> ugyanakkor a kamaraispán ezen időszakban megbüntethette azon kereskedőket, akik nem akarták a királyi pénzt használni, és kereskedelmi árujuk elvételeivel büntethette őket.<sup>37</sup> Ha valaki a nem elfogadott és érvényben lévő pénzzel kereskedett a vevő és az eladó is elveszítette javait.<sup>38</sup> A kamaraispán joghatósága a kereskedők felett a Zsigmond korában is fennmaradhatott, ahogy minden bizonnyal mindenki mást is a pénzforgalom tekintetében büntetéssel sújthattak, ha nem az érvényben lévő jogszabályoknak megfelelően jártak el. Ennek fényében Angelo eljárása jogosnak tekinthető.

A pozsonyi kereskedő polgárok levele a gazdaságtörténet számos részterületén bővítette, illetve újította meg ismereteinket, sőt, ezen túl várostörténeti és jogtörténeti adalékokkal is szolgált. A váradi pünkösdi sokadalom megtartásának időpontját immár a 15. század elején tudjuk igazolni, megismerhetjük továbbá a pozsonyi kereskedők országon átívelő kereskedelmi tevékenységét, és ha közvetve is, de betekintheztünk budai boltjaikba. A Budán kereskedelmi tevékenységet folytatók által megszerzendő kereskedőjog mellett az annak feltételül szolgáló ingatlanhoz kötődő jogot, a *Burgerrecht*et is értelmeztük. Bepillanthattunk a pénzverőkamarák működésébe egy régi pénz bevonása és az új forgalmának biztosítása kapcsán, miközben a kamaraispánok joghatóságá-

---

<sup>35</sup> Buda 15. század első felében kialakult jogi tekintélyéről lásd Skorka: Ki dolgozzék más helyett, 328–335.

<sup>36</sup> 1335: DRH 1301–1457. 88.; 1336: DRH 1301–1457. 92.; 1338: DRH 1301–1457. 99–100.; 1342: DRH 1301–1457. 114.; 1342: DRH 1301–1457. 117.; 1345. március 25.: DRH 1301–1457. 122. (Anjou okl. XXIX. 203. sz.).

<sup>37</sup> 1338: DRH 1301–1457. 98–99.; 1345: DRH 1301–1457. 119.; Egyedül a lerakatokban lehetett bármilyen formában kereskedelmet folytatni, ha előtte a kereskedő azt bejelentette a kamaraispánnak, az érsek, a tárnokmester, az ispán embereinek és a szolgabíráknak. Ha ezt azonban elmulasztotta, ugyanúgy árúja elvesztésével bünhődött. 1342: DRH 1301–1457. 109.

<sup>38</sup> 1342: DRH 1301–1457. 109.

nak kérdése is új megvilágításba került, immár az elméleti szabályozásokon túl a gyakorlatban is.

## FÜGGELÉK

### Tata, 1430. június 22.

*Lienhard Horndl, Hans Brunner, Heinrich Ambser és Michael Polaner maguk és más pozsonyi lakosok nevében tájékoztatják Pozsony városát azokról a sérelmekről, amelyeket Angelo Walich budai kamaraispán révén, Budán személyükben és jogaikban elszenvedtek, s kéri Pozsony városának közbenjárását ügyükben Zsigmond királynál.*

Kétrét hajtott papír három oldalán, a negyedik oldalon rányomott, zöld viaszú zárópecsét. A negyedik oldalon kora újkori írással: Totes; modern kézzel régi és új levéltári jelzetek.

Orig. AMB MMB 1143. (DF 241 550.).

Reg. Inventár, 1143. sz., Deutschsprachige Handschriften, I. B 335. sz.

Den ersamen und weysen, dem richter und dem ratt der stat czu Presburg, unseren lieben herren, d[etur] l[itte]r[a].<sup>39</sup>

Unseren willigen dinst und geharsam wist alczeit, lieben herren! Wir tuen euch chund und czu wissen, als unseren herren und vargeeren von aufhaldung und hinderung wegen, die uns geschiecht von dem Angelo Walich yeczund chammergraff czu Ofen von ersten, alz wir yeczund von Wardein jarmarkch czw phingsten darnach gen Ofen chemen sein. Da sendet der Angelo chammergraff czu uns sein potschaft und lies also werfen an uns, was wir ducaten hietten von ungrischer muenzz, das wir dew von Ofen nicht fueren scholten, sunder wir scholten im die geben in sein chamer nach dem, alz ein gemayner lauff wer fünff ducaten fur zwen new phennig, so wolt er uns die peczallen.

Darwmb gyengen wir czu im und taten unser antwurt also darauf, daz wir nicht anders westen und sechen, wen daz ducaten ein gemaine unverruelte munzz sey czu nemen und czu geben einem yeglichem im chunigreich czu Ungerem und waz wir ducaten hietten, die hyeten wir nicht chaufft, noch gewechselt in dem gepiet, daz czu seiner chamer gehoret gen Ofen, sunder wir hieten se genamen und darumb geben unser chaufmanschaft czu Wardein und nicht anders westen, noch verstuenden, alz lang de münzz von unsers herren dez chunigs genaden unverruelt wer, daz wir damit innerlandes unseren frwmen und nucz rechtlich gesuechen mochten, von ayner stat oder von aynem markch auf den anderen damit gehandelt, chauffen und verchauffen mochten, alz mit einer freyen munzz. Da antwurt er, hiet dez prieff von unserem herren, dem chunig, waz gen Ofen chem, daz scholt pey seiner chamer peleyben und wolt im auch nicht anders tuenn. Do prachten wir daz also fur den rat czu Ofen, das se uns darin raten scholten und pegerten sein

---

<sup>39</sup> Az eredetiben: d d lr.

prieff daruber czu verhoren. Do warden wir furgefadert und auch er und ware do gelesen sein priff, der lautt also, wie Angelo mit clag für unseren herren, den chunig pracht hab, daz man ducaten munzz silber<sup>40</sup> und viller von seiner chamer enphrempt in ander chamern und auz dem land. Daruber gepewt unser herr allen, den der prieff wirt chund getan, wo der ayner pegriffen wierd, dem scholl man daz nemen und in darumb pesserer, alz der prieff inhalt, aber nicht alzo, daz er chauffleit hinden scholl innerlandes mit der münzz czu handeln, darumb czu chauffen und czu verchauffen, alz dan gewenleich ist von anfangch der münzz uncz auf die czeit hie inden im lannd, wie ez aber darumb anderswo stee, dez wissen wir noch nicht, all aber hie inden ist de muenzz noch frey czu nemen und czu geben, alz herchemen ist. Wer aber sach, daz ainer, welicher [fol. 1v] der wer wider unsers genedigen herren, dez chunigs gepot tet, wo er dez pegriffen wuerd, daz er unrechleich fuer, daz er den angriff und damit tet, alz er recht hiet, daz wellen wir nicht widersprechen.

Nun schieden wir also van einnander var den herren des rats czu Ofen, doch pegerten wir von im durch unser gerechtichait willen, daz er unser yegleichen nach frey scholt lassen und unseren frwm czu schaffen mit den ducaten, die wir hieten, yer wer wenig oder vill, und pegerten von im czu dem Totus czu faren von im und den sein ungehindert czu lazzen und daselbs unseren frwmen damit czu schaffen und czu handeln, alz chaufmansrecht wer. Chund wir aber czu dem Totus nach nucz mit unserem gelt nicht geschaffen, so hab wir ein münzz czu Prespurg, die unserem herren, dem chunig alz wall czuegehört, alz die chamer czu Ofen<sup>41</sup> oder anderswo und wir daselbs czu Prespurg innerlandes met leib und gut wanud sein und wir unser gelt mugleicher und lieber schullen und wellen geben in die chamer czu Prespurg, wen an ein fremde statt.

Daruber hat der Angelo alle unsrer gewelib verpetschaft und daraus uns niczcz anders lazzen nemen, den new gelt und waz von chaufmanschaft ist und waz wir von ducaten haben uns ygleicher, die eur czu Prespurg mitwaner sein, die ligent all versigelt in unseren geweliben czu Ofen mit des Angelo und czwair geswaren purger czu Ofen petschaft, daz wir alhie czu dem Totus und anderswo unser ygleicher czu grazzen schaden chumpt, daz wir czu nucz unsers gelcz nichcz genyessen mogen und daz nicht mogen angelegen, daz wir davan unseren gelteren genug mogen tuen oder darumb mochten chauffen, daz uns nuczleich wer, und die sach ist also peliben unseren halben und seint halben für unsers herren, des chunigs gnad, der unser und sein herr ist. Will sein genad daz also haben, daz wir also schullen gepunden sein und gevangen mit unserem aygen gut, daz wir unseren nucz in dem land hin und her suechen schollen mit freyer, unverruetter münzz, alz ander erber leit, die damit von ain markch auf den anderen chauffen und verchauffen und dez ungehindert sein. Wir sein dew daruber der leib und gut unser genediger herr, der chunig czu pieten hat und sein gepot alzeit wellen gehorsam sein,

---

<sup>40</sup> A dukát után szereplő „munzz silber“ a dukátot magyarázza, hogy azt semmiképpen se tévesszék össze a velencei (arany)dukáttal.

<sup>41</sup> Előtte kihúzva: Prespurg.

will daz sein genad also haben, aber ez lautent sein prieff nicht die hindrung, die wir von im haben, daz geschiecht uns mit gewalt.

Darumb so piten wir euch all gemanikchleich, daz ir daz also fur euch nempt, wen wir doch die ewren sein und der sach hinder anders nyemand fliehen, den czum euch und pringt daz für unseren genedigen herren, den chunig und gebt im ez in solicher weys czu erchennen, daz uns der Angelo solichen schaden und hindrung tuet, [fol. 2r] daz ir daran woll erchent, ob er daz tue mit recht oder mit unrecht. Will unser herr, der chunig daz nicht anders haben, daz wir im yeczund und hinfur unser gelt, waz wir pringen gen Ofen yeczund und hinfür, schollen in sein chammer geben. Dez wellen wir geharsam sein, aber wir hoffen, ir werdet unseren genedigen herren, den chunig eines solichen underweisen, daz er uns frey schaff unser gelt yeczund und hinfür unseren frwmen innerlandes damit czu schaffen oder aber czu geben gen Prespurg, in die chamer, daz wir dez von anderen chamergraffen czu Ofen oder anderswo hinfur ungehindert peleiben.

Darumb, lieben herren, wir piten eur weisheid all mit ganzem fleiz, daz ir darin von unseren wegen ernstleichen gemüet seit gegen unseren herren, deer chunig, daz ein soleichs auf uns<sup>42</sup> nicht chum und auf unsere<sup>43</sup> chinder, daz wir mit freyer münzz in dem land schollen gehindert sein und ob ir darin von nachraysen oder von czerung wegen ein verdryessen hiet czu unserem herren, dem chunig, wo der wer. So wellen wir ewer weyshaid daz widercheren, waz darauf get, czerung oder botenlan und lat euch die sach pefolichen sein durch unser aller willen, daz wir also wider recht nicht gedrunge werden und ewer chamer und münzz von Prespurg damit nicht geswecht werd und dez las uns, ewer weyshait, ein antwürt wissen, wie uns darin czu halden, wen wir uns an ewer weyshait in ein soleyes nicht geben wellen und daz also an euch, alz unser verweser und vargeer pringen, daz wir darin von euch ungestraft wellen peleiben, alz ewer weyshait paz daz vernympt den wir euch chunnen verschreyben und unsers geltz all gesawmpt sein.

Darumb seit sein dester fleissiger auch will er daz gelt haben, daz euch der Peter Chweg geben scholl, daz czu dem Weychenperger in ewrem namen gelegen ist, daz ist auch verpetschaft. Der antwurt wellen wir von euch harren. Damit phleg ewer Got. Geben czu dem Totus, am phincztag var Sancti Johannis Wappiste, anno etc. XXX<sup>mo</sup>.

Lienhart Hornel, Hans Prunner,  
Hainreich Ambser, Michel Polaner  
und die andern, die ewren, die  
da inden gewesen sein.

---

<sup>42</sup> Alatta áthúzva: euch.

<sup>43</sup> Az eredetiben: ewre.



## IRODALOM- ÉS FORRÁSJEGYZÉK

- Archív hlavného mesta SR Bratislavy, Magistrát mesta Bratislavy.  
*Anjou-kori oklevéltár. I–XLVII.* Szerk. Almási Tibor – Blazovich László – B. Halász Éva – Géczy Lajos – Kristó Gyula – Papp Róbert – Piti Ferenc – Sebők Ferenc – Teiszler Éva – Tóth Ildikó. k. n., Budapest–Szeged, 1990–2018.
- Benda Judit: A kereskedelem épületei a középkori Budán I. Kalmárboltok. *Budapest Régiségei*, 42–43 (2010). 93–120.
- Buda város jogkönyve I–II.* Közreadja Blazovich László – Schmidt József. Szege-di Középkorász Műhely, Szeged, 2001.
- Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI.* Studio et opera Ge-orgii Fejér. k. n., Budae, 1829–1844.
- Das Meder'sche Handelsbuch und di Welser'schen Nachträge. Handelsbräuche des 16. Jahrhunderts. Deutsche Handelsakten des Mittelalters und der Neuzeit 15.* Hrsg. und eingeleitet von Hermann Kellenbenz. F. Steiner, Wiesbaden, 1974.
- Deutschsprachige Handschriften in slowakischen Archiven. Vom Mittelalter bis zur Frühen Neuzeit. I.* Hrsg. Jörg Meier – Ilpo Tapani Piirainen – Klaus-Peter Wegera. Walter de Gruyter, Berlin – New York, 2009.
- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény. Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár.
- Decreta Regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301–1457.* Hrsg. Franciscus Döry – Georgius Bónis – Vera Bácskai. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976.
- Fügedi: Kaschau, eine osteuropäische Handelsstadt am Ende des 15. Jahrhunderts. *Studia Slavica*, (1956) 2. sz. 185–213.
- Grundner, Michael: *Die Münzstätte Wien im 15. Jahrhundert. Organisation und Verwaltung im Spiegel spätmittelalterlicher Handschriften.* Grin, Schwechat, 2004.
- Hunka, Ján: Zaujímavé nálezy mincí z Bratislavy – mesta (14–18. storočie). *Numizmatika. Časopis Slovenskej numizmatickej spoločnosti*, 24(2014). 39–42.
- Inventár stredovekých listín a iných príbuzných písomností archívu mesta Bratislavy.* Vypracovali Darina Lehotská, Darina Handzová, Vladimír Horváth, Zdenko Hrabuššay, Nesti Merglová. Archivna správa Ministerstva vnútra, Praha, 1956.
- Kerekes György: A kassai kereskedelmi társaság följegyzései 1502. és 1503. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, 9(1902). 106–117.
- Király János: *Pozsony város joga a középkorban.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1894. 217.
- Kováts Ferenc: Velencei dukátus (arany) árfolyama Pozsonyban 1443–1455. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, 11(1904). 158–159.
- Kubinyi András: A belkereskedelem a késő középkori Magyarországon. In: Kubinyi András – Laszlovszky József – Szabó Péter (szerk.): *Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon. Gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet.* Martin Opitz, Budapest, 2008. 229–252.

- Kubinyi András: A városi rend kialakulásának gazdasági feltételei és a főváros kereskedelme a 15. század végén. In: Kubinyi András: *Tanulmányok Budapest középkori történetéről I–II*. Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 2009. I. 307–336.
- Mollay, Karl: *Das Ofner Stadtrecht. Eine deutschsprachige Rechtssammlung des 15. Jahrhunderts aus Ungarn*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959. (Monumenta Historica Budapestinensia 1.)
- Pach Zsigmond Pál: A Levante-kereskedelem erdélyi útvonala I. Lajos és Zsigmond korában. *Századok*, 109(1975). 3–32.
- Pohl Artur: Zsigmond király pénzverése (1387–1437). *Numizmatikai Közlöny*, 66–67 (1967–1968) 43–56.
- Skorka Renáta: A budai jogkönyv lerakatra vonatkozó artikulusainak keletkezési története. In: Weisz Boglárka (szerk.): *Pénz, posztó, piac. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. MTA BTK TTI, Budapest, 2016. 367–381. (Magyar Történelmi Emlékek, Értekezések)
- Skorka Renáta: Ki dolgozzék más helyett? A budai jogkönyv 65. artikulusának tanulságai. In: Kádas István – Weisz Boglárka (szerk.): *Hatalom, adó, jog. Gazdaságtörténeti tanulmányok a középkorról*. MTA BTK TTI, Budapest, 2017. 321–336. (Magyar Történelmi Emlékek, Értekezések)
- Skorka Renáta: Egy 14. századi vaskereskedő nyomában. In: Kádas István – Skorka Renáta – Weisz Boglárka (szerk.): *Veretek, utak, katonák. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. MTA BTK TTI, Budapest, 2018. 339–354. (Magyar Történelmi Emlékek, Értekezések)
- Tringli István: Vásártér és vásári jog a középkori Magyarországon. *Századok*, 144(2010). 1291–1344.
- Weisz Boglárka: *Vásárok és lerakatok a középkori Magyar Királyságban*. MTA BTK TTI, Budapest, 2012. (Magyar Történelmi Emlékek, Értekezések)
- Weisz Boglárka: A 15. századi váradi vámpér Árpád-kori gyökerei. In: Zsoldos Attila (szerk.): *Nagyvárad és Bihar a korai középkorban*. Varadinum Kulturális Alapítvány, Nagyvárad, 2014. 147–165. (Tanulmányok Biharország történetéről 1.)
- Weisz Boglárka: Rădăcinile din epoca Arpadiană ale procesului vamilor din Oradea din secolul al XV-lea. In: Zsoldos, Attila (ed.): *Oradea și Bihorul în evul mediu timpuriu*. Serviciului Social Comunitar Bihor al Consiliului Județean Bihor, Oradea, 2017. 181–202. (Studii despre istoria Țării Bihorului 1.)
- Weisz Boglárka: A pozsonyi kamara felállítása és működése a Zsigmond korban. In: Kádas István – Skorka Renáta – Weisz Boglárka (szerk.): *Veretek, utak, katonák. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. MTA BTK TTI, Budapest, 2018. 13–60. (Magyar Történelmi Emlékek, Értekezések)
- Zsigmondkori Oklevéltár. I–XIII*. Összeállította Borsa Iván – C. Tóth Norbert – Lakatos Bálint – Mályusz Elemér – Mikó Gábor – Neumann Tibor. Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest, 1951–2017.

Kenyeres István

## SZÁMADÁSKÖNYVEK MINT A 16–17. SZÁZADI GAZDASÁGTÖRTÉNET FORRÁSAI

**Accounts Books: Sources of Economic History of the 16<sup>th</sup>–17<sup>th</sup> Centuries in Hungary**

The study focuses on the late medieval and early modern accounts books in the Hungarian Kingdom. The paper examines the different types of the accounts books revealed in Hungary from that period: there were 1) accounts or overall compts (*regestum*) regarding on the calendar years, 2) abstracts from accounts (*extractus*), 3) different types of accounts, like ledgers, in which the entries were organized by date, or partial accounts about one or more types of incomes and expenditures. However, there are mid-yearly, quarterly, or monthly accounts between the above-mentioned types of accounts. The study explores the accounts of the late medieval royal treasurers (*thesaurarius*), the compts of the early modern royal chambers (*Camera Hungarica*, *Camera Scopusiensis*), the different accounts of the big demesnes and chamber estates. The study is dealing with the accounts of the free royal cities in Hungarian Kingdom and in the early modern Transylvania as well.

**Keywords:** accounts books, treasury, chambers, chamber estates, demesnes, free royal cities, medieval and early modern history, Hungarian Kingdom, Transylvania,

„...minél kevesebb az a mit bírunk, annál nagyobb gonddal kell azt összegyűjtenünk. Ez irányban, bár legfáradtságosabb, de nem legháládatlanabb munka a számadási könyvek tanulmányozása.” – hívta fel 1876-ban a figyelmet a számadáskönyvek művelődéstörténeti jelentőségére, forrásértékére Fraknói Vilmos,<sup>1</sup> aki maga is publikált és dolgozott fel számadáskönyveket.<sup>2</sup> Az alábbiakban a késő középkori és a kora újkori magyar gazdaságtörténet meghatározó forrásairól, a számadáskönyvekről lesz szó. Tanulmányunkban a kincstári, majd a kamarai központi szervek számadásaira, valamint az uradalmi és városi számadásokra koncentrálunk. Vizsgálatunk során a számadások típusaival, főbb jellemzőivel és forrásértékükkel foglalkozunk.

A 19. század végének, a 20. század elejének pozitivisták történetírása számos, ma is használt és hivatkozott forráskiadást, feldolgozást eredményezett, szinte minden érdemleges forrástípusból történt publikáció, bár döntően a kö-

---

<sup>1</sup> Fraknói: A számadási könyvek, 101.

<sup>2</sup> Fraknói: *Rationes*. Fraknói: II. Lajos.

zépkeri városi számadásokra koncentrált a kutatás. A számadáskönyvek tipológiájára, forrásértékre koncentráló, összefoglaló jellegű munka mégis viszonylag így is kevés akadt, maga a forrástípus a 19. század végét, a 20. század elejét követően<sup>3</sup> csak az 1960–80-as években került újra valamelyest előtérbe a hazai és nemzetközi kutatásban.<sup>4</sup> Magyarországon például Kumorovitz L. Bernát és Kállai Erzsébet az uradalmi<sup>5</sup>, Ember Győző a kamarai számadások publikálásával és elemzésével hívta fel újból a figyelmet e forrástípus kiemelt jelentőségére.<sup>6</sup> A 90-es évektől egyházi testületi, uradalmi számadások láttak napvilágot.<sup>7</sup> Majd a közelmúltban jelent meg magánuradalmi<sup>8</sup> és Mohács előtti kincstartói számadás is modern apparátussal.<sup>9</sup> A kora újkori kamarai és uradalmi számadások elemzésére, forrásértékelésére jómagam vállalkoztam.<sup>10</sup> Szende Katalin a középkori városi gazdálkodást elemezte összefoglaló jelleggel, külön kitérve a számadások forrásértékelésére, míg Bán Péter a 17. századi miskolci városi számadások forrásértékére hívta fel a figyelmet, illetve Rüs-Fogarasi Enikő a kora újkori kolozsvári számadások tipizálást végezte el.<sup>11</sup> Természetesen számos munka akad, amely támaszkodott a kincstári, kamarai, uradalmi vagy városi számadásokra, mégis összegző feldolgozások és a forráspublikációk száma viszonylag csekélynek tekinthető.

## SZÁMADÁSVEZETÉS A KORA ÚJKORI MAGYAR KIRÁLYSÁGBAN

A korszakban az ún. egyszerű számvitelt használták. Ez azt jelentette, hogy az adott tisztviselőnek a számadási év, időszak lezárultával egy zárszámadást kellett készítenie, amiben a bevételeket és a kiadásokat azok típusai szerint kellett összeírnia, és mérleget készítenie, azaz az adott zárszámadás szerint

---

<sup>3</sup> Jappe Alberts: *Mittelalterliche Stadt rechnungen*; Tille: *Stadtrechnungen*. Seidel: *Klosterrechnungen*.

<sup>4</sup> Pl. Davies: *Baronial Accounts*; Ricker: *Beiträge*; Harnisch, *Rechnungen*. Ld. a késő-középkori számadáskönyvekkel kapcsolatos nemzetközi szakirodalmi áttekintést: Vogeler: *Financial*. A magyarországi vonatkozású számadáskönyvek 1970-80-as évekbeli feldolgozása kapcsán ld. pl. Fügedi: *Az esztergomi*; Sugár: *Az egri vár 1594/95 évi*; Sugár: *Az egri vár*.

<sup>5</sup> Kumorovitz L.–M. Kállai: *Kultúrtörténeti szemelvények*.

<sup>6</sup> Ember: *A magyar királyi kamara pénzbeli*; Ember: *A magyar királyi pozsonyi*.

<sup>7</sup> Kredics–Madarász–Solymosi: *A veszprémi káptalan*; E. Kovács: *Estei Hippolit*.

<sup>8</sup> Nógrády: *Kanizsai*.

<sup>9</sup> Neumann: *Registrum*. Tanulmányunkban nem foglalkozunk a főúri és kereskedelmi pénzsámadásokkal, mivel azok már messze túlfeszítenék a témát. Vö.: C. Tóth: *Ecsedi Bátor István*; Czövek: *Három középkor végi számadás*; Baraczka: *A budai Nádasdy-ház*; Mollay: *Das Geschäftsbuch*.

<sup>10</sup> Kenyeres: *A Magyar és a Szepesi Kamara*; Kenyeres: *Várszámadások*; Kenyeres: *Uradalmak*, 33–43.; Kenyeres: *A királyi Magyarország*.

<sup>11</sup> Szende: *Városi gazdálkodás*; Bán: *Miskolc város*; Rüs-Fogarasi: *Kolozsvár*.

maradt-e maradványpénz, avagy hiány keletkezett, esetleg nullszaldóval zárult az adott időszak. Ezeket általában *regestum*nak nevezték. Az egyszerű könyvvitel esetünkben azt jelenti, hogy a bevételeket és a kiadásokat mindig elkülönülten számolták el, a könyvvitel annyiban valósult meg, hogy készültek zárszámadások, és abban mérleget is készítettek. Ezek a számadások utólagos összeállítások, legtöbbször azok tisztázati példányai maradtak fenn, először a bevételekről tájékoztatnak típusok szerint, majd a kiadásokról, sokszor az egyes főtételeket összegzik, illetve általános gyakorlat volt az egyes számadási oldalak alján is összegezni a tételeket. A zárszámadásokat alapjában véve naptári évente készítettek, ha egy hivatalnok évközben került kinevezésre vagy leváltásra, akkor ezt a töredékidőt vagy hozzácsapták az előző vagy következő naptári év számadásához, vagy az adott töredékevről önálló számadás készült. Az éves számadási időszak közben is készülhettek időszakos elszámolások, félévesek, negyedévesek vagy haviak. Ezek többnyire kivonatos számadások.

Maradtak ránk olyan számadások, amelyek alapjául szolgáltak az éves zárszámadások készítésének. Ezek egyik alapfajtája a *naplószerű számadások* is, amelyek időrendben adják meg az egyes gazdasági eseményeket (ez a mai könyvelésben az idősoros könyvelés megfelelőjének tekinthető). Az általunk vizsgált, jelentős jövedelmeket kezelő kincstartók vagy a kamarák esetében figyelhető meg, hogy a kiadásokat vezették ilyen rendben (a mai könyvelésben az idősoros könyvelésnek felelne meg). A bevételek esetében ugyanakkor főkönyvi számlaszerű kimutatásokat vezettek, azaz az egyes bevételtípusokat előre felfektették, majd ezen címszavak („főkönyvi számlák”) alatt időrendben vezették be a bevételeket.

A jövedelemtípusokról az azokat kezelő hivatalnokok sokszor önálló számadásokat is vezettek (pl. vámokról, harmincadokról, hadiadóról, majorságról, malomjövedelemről stb.), ezeket nevezték *partialis regestum*oknak.<sup>12</sup> Nem csupán a pénzbevételekről és kiadásokról készítettek ilyen számadásokat, hanem a természetben befolyó és kiadásra kerülő jövedelmekről is (pl. bor, gabona, egyéb termés vagy posztó stb.). Igen gyakori, hogy pl. az uradalmak esetében külön készítették el a pénzkezelésről és a természetbeni jövedelmek-

---

<sup>12</sup> Kolozsváron az összegző számadásokat, kivonatokat nevezték *partialis regestum*-nak. Rüszt-Fogarasi: Kolozsvár, 21–22. Kolozsvárott egy speciális, helyi eltéréstől lehetett szó, ugyanis a *partialis regestum*ot valamely nagyobb számadási egység önállóan kezelt alegységéről kellett készíteni, azaz ez a részleges számadás az egész számadási rendszer egy elemét fedti le. Lehet, hogy Kolozsvárott a város egésze szempontjából tekintették az egyes, pl. ispotály, sáfár stb. számadások kivonatait *partialis regestum*nak. Igen érdekes, hogy a *partialis regestum* kifejezést még a 19. század közepén is ilyen értelemben használták: „A Számvevőszék azonban itt megjegyzi, hogy ezen számadás csak Sulyok Dániel pénztárnokra nézve van berekesztve, mert a csapatvezéreknek a pénztárból kivett pénzekekről számadásai, mik mint *partialis* számadások ide tartoznának, berekesztve nincsenek.” Számvevőszéki jelentés a különböző Szabolcs vármegyei pénztárak helyzetéről. Nagykálló, 1849. július 4. Szabolcs vármegye 1848/49-ben, 454.

ről készített zárszámadást, bár a 16. század második felétől már elvárás volt az egységes számadás készítése.

Érdemes ugyanakkor kiemelni, hogy sok esetben nem maradtak fenn sem zárszámadások, sem naplók, sem részszámadások, hanem a zárszámadások alapján készült kivonatok (*extractus*) állnak csak a kutatás rendelkezésére. Ezek úgy készültek, hogy a zárszámadásokban szereplő fő bevételi és kiadási tételek összeállítását írták össze egy kivonatba. Ezeket a kivonatok akkor tudjuk valójában értelmezni, ha jól ismerjük az egyes tételek mögött rejlő rendszert. Erre leginkább akkor van esélyünk, ha ismert egy vagy több zárszámadás az adott hivatalból, így egy másik gazdasági évből fennmaradt kivonatot már tudunk értelmezni.

A városi számadások esetében érdemes kiemelni, hogy a városok írásbelisége a középkorban hagyományosan fejlettebb volt a központi és helyi igazgatásénál, és egyfajta iránymutatásul is szolgálhattak a későbbiek során a számadásvezetésben is. Ezzel a fejlett írásbeliséggel magyarázható, hogy viszonylag sok városi számadás maradt ránk a Mohács előtti időszakból, azonban ezek rendszere inkább a 15. század második felében állandósult, addig nagyon sok töredékes, nem egységes számadásvezetésre utaló forrásunk van.<sup>13</sup> A városok esetében nem hagyhatjuk figyelmen kívül a városi intézmények, a városban működő céhek számadásait sem, bár ez utóbbiak nem az egyszerű könyvvitel szabályai szerint készültek.

Különleges módon hazánkban megjelenik a velenceinek hívott itáliai kettős könyvvitel rendszere is, de ezt egészen kivételesnek tekinthetjük. A kettős könyvvitelt kifejezetten kereskedelmi ügyletek nyilvántartására dolgozták ki, és fontos különbség, hogy azokban a vagyon és a tartozás is megjelenik, illetve mindig két oldala van a könyvvitelnek, hagyományosan a *tartozik* és *követel* rovatok alatt. Ezek azonban nem valódi tartozást és követelést jelentettek, mint ahogy a mai könyvvitelben sem ezt jelenti, hanem a rendszer belső logikája szerint valamennyi gazdasági eseményt mindig egyensúlyba kellett hozni. A velenceinek nevezett kettős könyvvitelben a gazdasági eseményeket is naplóban rögzítették, ami alapján a főkönyv készült, de már az előbbi mérlegelv alapján. A kérdés Estei Hippolit esztergomi érseki és egi püspöki jövedelmeiről készült számadásai értékelése kapcsán merült fel. Fügedi Erik, az esztergomi érseki számadások egy részének első feldolgozója szerint Esztergomban a velencei kettős könyvvitelt alkalmazták.<sup>14</sup> Állításával ellentétben a magam részéről Kuffart Hajnalka véleményével értek egyet, miszerint az esztergomi számadások nem a velencei kettős könyvvitel elve alapján készültek, hanem annak bizonyos elemeit használták fel – a ferrarai adminisztráció gyakorlata alapján –, és igazították a magyarországi viszonyokhoz.<sup>15</sup>

---

<sup>13</sup> Fejérpataky: *Magyarországi városok*; Szende: Városi gazdálkodás, 419–420.

<sup>14</sup> Fügedi: *Az esztergomi*, 83.

<sup>15</sup> Kuffart: *Modenában őrzött*, 11–12.; Kuffart: *Az esztergomi*. A számadáskönyvek ismertetésére ld. Kuffart: *Bevezetés*. Estei Hippolit egi számadásait ld. E. Kovács: *Estei Hippolit*. Ez utóbbiak egyszerű könyvvitel alapján készülhettek.

A számadások nyelve többnyire latin, a kamarai számadások kizárólag latin nyelvűek, bár egyes uradalmak és élésmesterek számadásai németül íródtak. A városi számadások nyelve kezdetbe latin, majd már a késő középkorban és a kora újkorban szinte kizárólag német nyelvűek,<sup>16</sup> de akadnak ellenpéldák, pl. az erdélyi nem szász városok esetében előtérbe kerül a magyar nyelvű számadásvezetés.

A számadások értékelésénél tehát fontos szempont annak megállapítása, milyen típusú forrásról van szó, hogy teljeseke-e, illetve legalább egy teljes gazdasági évet lefednek-e? Nyilvánvalóan a valamennyi jövedelemtípust figyelembe vevő, bevételeket és kiadásokat is tartalmazó zárszámadások a leginkább értékesek, ezeknél fontos kritérium, hogy legalább egy teljes gazdasági év mindkét oldala, azaz a bevételek és a kiadások megismerhetőek legyenek. Részszámadások, könyvelési naplók is számos fontos adalékot tartalmazhatnak, azonban teljes elemzésre kevésbé alkalmasak, mint ahogy a kivonatok is csak részletes zárszámadások alapján értelmezhetőek megfelelően.

Még egy fontos kérdésre hívnám fel a figyelmet számadáskönyvek elemzésénél, az abban szereplő pénznemek és mértékegységek<sup>17</sup> kérdése. A számadás feldolgozása előtt ezeket feltétlenül be kell azonosítani, illetve jól kell tudni értelmezni. A korszakban a bécsi központi kormányzati szervek, az osztrák kamarák és a birodalmi rendek is leginkább rajnai Ft-tal, míg a magyar kamarai szervek magyar Ft-tal számoltak. Korszakunkban mindkét pénztípus számítási pénz volt, mégpedig az alábbi rendszer szerint:

1 kamarai (magyar) Ft (mFt, mfl) = 100 magyar dénár (den) = 75 krajcár (kr).

1 rajnai (arany) forint (rFt, rfl) = 60 krajcár = 240 bécsi dénár = 80 magyar dénár.

Ezek alapján 1 mFt = 1,25 rFt és 1 rFt = 0,8 mFt.<sup>18</sup>

Amennyiben valódi aranypénzben, azaz dukátban szeretnénk az értékeket kifejezni, akkor az alábbiakat kell figyelembe venni:

*1 magyar arany Ft (dukát) értéke a 16. század 50-es, 60-as éveiben 150 magyar den;*

1586-ban csakúgy, mint 1603-ban, 160 den;

1604-ben 180 den;

1606-ban 190 den;

1631–1659 között 300 den.<sup>19</sup>

*A rajnai Ft értéke: a tizenöt éves háború időszakáig, illetve az 1610-es évekig kb. 2 rajnai Ft tett ki egy dukátot, ugyanis a kurzus 120 krajcár = dukát körül mozgott.*<sup>20</sup>

<sup>16</sup> 17. század végi városi német nyelvű számadáskönyvek paleográfiai sajátosságairól ld. Baraczká: Néhány XVII. század végi.

<sup>17</sup> Az ür-, térfogat-, súly- és darabmértékekre ld. Bogdán: *Magyarországi*.

<sup>18</sup> Huszár: *Habsburg-házi*, 46–50.; Huszár: *Pénzforgalom*, 48–56.

<sup>19</sup> Huszár: *Pénzforgalom*, 52–53.

<sup>20</sup> Buza: *A magyar aranyforint*, 89.

A városi számadásokban használt további pénztípusokról megfelelő szakirodalom áll rendelkezésre, elegendő itt most a fontdénárt ismertetni: ez is számítási pénz volt, a 16. század közepén 1 kamarai vagy számítási Ft = 1,25 font = 10 solidus (schilling) = 300 fontdénár. Egyébként 1 font = 8 solidus = 240 dénár (pfennig) = 480 fillér (heller). A forint és a font dénárjainak aránya tehát 1:3.<sup>21</sup>

## KINCSTÁRI-KINCSTARTÓI SZÁMADÁSOK MOHÁCS ELŐTT

A késő középkorból maradtak fenn az első, valóban számadáskönyvnek tekinthető, a központi pénzügyigazgatásra vonatkozó források. A Jagelló-korszakból három kincstartói számadás maradt fenn, ezek közül az első a nevezetes 1494/95. évi Ernuszt Zsigmond-féle kincstartói számadás. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a 18. század végi első közlés után nemrég jelent meg a számadás modern kiadása.<sup>22</sup> A számadás az 1494. január 31. és 1495. december 31. közötti kincstartói bevételek és kiadások egy részét tartalmazza, mégpedig két „számadási év”, helyesebben időszak rendjében, az első az 1494. január 30. és 1495. július 15. közötti időszakot, a második ekkortól ugyanezen év végéig terjedő időszakot mutatja be, mivel két különböző hadiadó (*contributio*) elszámolását, az 1494. és az 1495. éviét tartalmazza. A kötet közzéadója, Neumann Tibor alapos munkát végzett, és a számadás szerkezetét is vizsgálat tárgyává tette. Megállapította, hogy a számadáskönyv semmiképpen sem egységes szerkezetű; több, az egyes bevételi típusokat és kiadásokat tartalmazó részszámadásokról lett, nem feltétlenül következetes módon összeállítva. Az utólagosan összeszerkesztett számadás elsősorban a rendi bevételek elszámolását kívánta bemutatni, illetve esetlegesen bekerültek olyan királyi-kincstári jövedelmek be- és kifizetésére vonatkozó részek is, amelyeknél valamilyen hadi célú vagy a hadi adóból tett kifizetést eszközöltek. A számadás forrásértéke annak ellenére kimagasló, hogy a kiadások mintegy negyedét a számadás nem részletezi, ugyanakkor a Jagelló-kori bevételek és kiadások egészére semmiképpen sem nyújt átfogó képet.<sup>23</sup>

A másik két, II. Lajos idejéből fennmaradt kincstartóinak nevezett számadás közül az 1525. évi januártól július 16-ig, míg a másik 1526. május 24-től június 30-ig terjed.<sup>24</sup> Ezek naplószerű számadások, azaz időrendben rögzítik a gazdasági eseményeket, jelen esetben kizárólag a kiadásokat. A naplószerű

---

<sup>21</sup> Baraczka: *A hazai pénzrendszerek*; Baraczka: *Az 1535/36. évi*; Huszár: *Pénzforgalom*, 49–50.

<sup>22</sup> Első kiadása 1797-ből: Engel: *Geschichte*, 17–181. A modern kiadás 2019-ben jelent meg: Neumann: *Registrum*.

<sup>23</sup> Neumann: *Registrum*, 18–25., 30–32.

<sup>24</sup> Fraknoi: II. Lajos. A számadás első bejegyzése egyébként 1524 karácsonyáról van. Az 1526. évi számadást ld. Engel: *Monumenta*, 187–236.



számadás velejárója, hogy a legkülönbözőbb kiadási típusok egymással keveredve találhatók meg benne, tehát a konyhára, ruházkodásra, az udvari tisztviselők vonatkozó esetleges diplomáciai kiadások, hadi fizetések is keverednek, egyetlen rendezőelv a kiadás időpontja. Ezek a számadások nem adnak betekintést II. Lajos tényleges pénzügyeibe, viszont számos értékes, egyedi, gazdaság-, művelődés- és politikatörténeti adatot őriztek meg az utókor számára.<sup>25</sup>

## A MAGYAR ÉS A SZEPESI KAMARA SZÁMADÁSAI

A Magyar Királyság Mohács utáni pénzügyi helyzete tekintetében három pénzügyigazgatási szervnek, kamarának volt meghatározó szerepe: a pozsonyi székhelyű Magyar, az 1567-ben alapított kassai székhelyű Szepesi és a bécsi székhelyű Alsó-ausztriai Kamaráknak. A Magyar Kamara tekintetében abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a vizsgált időszakból több számadás is ránk maradt, főként a 16. századból, míg a 17. századból is tekintélyes mennyiségű forrásanyag maradt fenn, igaz, ebből a századból már jóval több a kivonat.

A kamarai számadáskönyvek alatt a kamarai számvevőségeken a kamarai főkönyvek alapján összeállított, letisztázott zárszámadásokat értjük. Ezek két fő részre tagolódnak, bevételekre és kiadásokra. Mindkét esetben a főtételek kerültek kialakításra, amelyekben belül az egyes könyvelési tételeket rögzítették. A Magyar Kamara esetében ismert főkönyvszerű számadás is. A 16. század közepétől fennmaradt magyar kamarai számadások akár 200-300 pagina terjedelmet is elérhetnek. Ismertek számadáskivonatok is, amelyek már csak a bevételek és kiadások főtételeit tartalmazzák, tehát az egyes bevételi vagy kiadási „rovat” megnevezésén túl semmilyen konkrét információt nem közölnek, terjedelmük általában pár oldal. Így amennyiben kíváncsiak vagyunk, hogy pl. kik kaptak nyugdíjat vagy kegydíjat, vagy kik szolgáltatták a hiteleket, akkor kénytelenek vagyunk teljes zárszámadásokat tanulmányozni. Ebből következik, hogy kivonatok leginkább akkor vettünk figyelembe a feldolgozás során, ha nem maradt fenn az adott évből teljes számadás, ugyanakkor a zárszámadások alapján értelmezhetőek a kivonatokban szereplő tételek. A kivonatok esetében megnehezíti a kutatást és a feldolgozást, hogy a 17. század második felében már negyedévi kimutatások készítését írták elő a kamaráknak, így, ha egy teljes év jövedelmei és kiadási viszonyaira vagyunk kíváncsiak, akkor az

---

<sup>25</sup> A számadáskönyvi adatok máig legkomplexebb felhasználására ld.: Fógel: *II. Ulászló*; Fraknoi: *II. Lajos és udvara*; Fógel: *II. Lajos*. A fenti két, II. Lajos-kort kincstartói számadással rokonítható a Szapolyai I. János uralkodása idejéből fennmaradt jegyzék: Kemény: *János király*. A közölt forrás lényegében különböző helyen, időben és személyektől kapott uralkodói bevételek elszámolása, főként bevételek felsorolása. A kiadott számadásrészlet töredékes, de tartalmaz utalásokat, pl. a bevételekből tett kiadásokat nem részletezi a kimutatás, hanem megadja, hogy a ma már nem ismert számadás mely oldalára jegyezték be azokat.

adott év mind a négy kivonatával rendelkezünk kell. Bonyolítja a helyzetet, hogy a 17. században több jövedelem és kiadás is elkülönített számadás alá esett, így a kamarai rendes számadások ezeket nem tartalmazzák, így pl. a 17. század második harmadától a félharmincad vagy a megyei hadiadó esetében. Ugyanakkor a kamarai kivonatok több esetben ezeket a jövedelmeket és az ezekből tett kiadásokat – igaz csak főtételek szintjén – tartalmazzák. Történeti-statisztikai elemzésre az említett források közül tehát azok alkalmasak, amelyek legalább egy teljes évet, így az adott tárgyév valamennyi bevételét és kiadását lefedik.

A kamarai számadások közül mindeddig lényegében véve egyetlen egynek történt meg a szakszerű publikálása: az 1542. évi kamarai számadást ugyanis Ember Győző tette közzé, igaz, meglehetősen speciális módon, a számadás egyes nagyobb egységeit külön szedve közölte és magyarázta a forrást.<sup>26</sup> A forrásközlés alapján megállapítható, hogy – Ember Győző véleményével ellentétben – nem valódi zárszámadásról van szó, hanem a kincstartó számadásokhoz hasonlóan több jövedelemfajta elszámolásáról, a bevételeket főkönyvi számlaszerűen különítették el, és a kiadásokat pedig e számlák alatt, a bevételeket követően jegyezték fel. Ez a számadás inkább mutat hasonlóságot a késő középkoriakkal, mint a pár évtizeddel később már megszokott magyar kamarai zárszámadásokkal. Az 1555 és 1562 közötti számadásokat szintén Ember Győző dolgozta fel, publikációja elsősorban történeti-statisztikai feldolgozás.<sup>27</sup> A Magyar Kamara 1583., 1584. és 1600. évi számadásai is napvilágot láttak nyomtatásban a 19. század utolsó évében, a Történelmi Tárbán, ám a forráspublikáció a korabeli szakmai színvonal igényeinek sem felelt meg. A 16. századból 19 magyar kamarai zárszámadást sikerült fellelnem, a 17. századból 14-et. Kivonatos számadás a 16. századból 8, a 17. századból 30 maradt fenn. Ezen felül maradtak fenn nem teljes, töredékes számadások, amelyekből vagy a bevételek, vagy a kiadások, vagy azok egy része hiányzik. A 16–17. századból összesen 77 évből rendelkezünk valamilyen számadási forrással, ezek történeti-statisztikai elemzése is megtörtént.<sup>28</sup>

Sajnos a Szepesi Kamara tekintetében nem állunk ilyen jól, ugyanis mára egyetlen kamarai számadás sem maradt ránk a 16. századból, jöllehet, a 19. század végén még legalább egy 16. századi számadás megvolt az Országos

---

<sup>26</sup> Ember: A magyar királyi pozsonyi.

<sup>27</sup> Ember: A magyar királyi kamara pénzbeli.

<sup>28</sup> A 16. századi magyar kamarai számadások felsorolását ld. Kenyeres: A Habsburg Monarchia, 566. A 16. századi magyar kamarai számadások feldolgozására, elemzésére ld. még: Kenyeres: A királyi Magyarország. Az 1598 utáni és a 17. századi magyar kamarai számadások részletes ismertetését ld. Kenyeres: A Magyar és a Szepesi Kamara, 58–66. Feldolgozásuk uo. 13–29. A számadások típusaira és forrásértékére uo. 6–7.

Levéltárban.<sup>29</sup> A Szepesi Kamara előzményeit tekintve viszont fennmaradt egy számadáskönyv, amely formailag a sárosi várbirtok számadása, azonban tartalmát tekintve a Sáros várában székelő felső-magyarországi jövedelemkezelőség számadása. Az 1560–90-es évek helyzetét tehát csak kivonatos összegzések, kimutatások és szakirodalmi adatok alapján lehet rekonstruálni. A 16. századból 5 kivonatot sikerült feltárni. A Szepesi Kamara esetében 1610-ből maradt fenn az első számadáskönyv, az 1611. évi számadás fő tételeit pedig Ember Győző publikálta,<sup>30</sup> és összesen 9 zárszámadás ismert. Kivonatból 6 maradt fenn, igaz, ezek közül kettő több évet foglal magába: ezek az 1655–1665 és az 1690–1694 közötti kivonatok, amelyeket teljes szövegükkel Oross András tett közzé alapos elemzés kíséretében,<sup>31</sup> a 17. századi szepesi kamarai számadások komplex történeti-statisztikai elemzését pedig jómagam végeztem el.<sup>32</sup> A magyarországi pénzügyigazgatásban jelentős szerepet játszó Alsó-ausztriai Kamara esetében azonban jelenlegi ismereteink szerint még kimutatások sem maradtak ránk. Így nincs más lehetőség, mint hogy a bécsi székhelyű kamara alá tartozó magyarországi hivatalok számadásaiból induljunk ki. Ezek közül értelemszerűen az alsó-magyarországi bányakamarák, azaz a körmöcbányai kamara és az alá tartozó selmecbányai alkamara és a besztercebányai rézvállalat számadásaiból, kimutatásaiból induljunk ki. Ugyanez a helyzet a 16. században az Alsó-ausztriai Kamara által kezelt pozsonyi, a magyaróvári és szlavóniai harmincadokkal is. A harmincadok esetében meg kell jegyezni, hogy a dunántúli és a pozsonyi főharmincad 1622. és 1625. évi törvények alapján a Magyar Kamara illetékességébe kerültek, így jövedelmeik a Magyar Kamara számadásában kerültek kimutatásra az 1630-as évektől, ugyanis a fenti törvénycikkek végrehajtására – többek között a rendek 1630. évi sürgetésére – csak 1630–1633 között került sor. Az 1622/23. évi magyar kamarai számadás éppen ezért még értelemszerűen nem tartalmazta ezen harmincadok jövedelmeit, az ezt követően fennmaradt 1637/38. évi számadás már természetesen tartalmazza ezeket a bevételeket. A 17. századból sajnos más kimutatás, számadáskönyv nem áll rendelkezésre az Alsó-ausztriai kamara magyarországi jövedelmeiről, így a bányakamarákról.<sup>33</sup>

---

<sup>29</sup> A Szepesi Kamara 1592. évi, akkor az országos Levéltárban őrzött számadását Acsády Ignác még fel tudta használni (Acsády: A pozsonyi, 130–131.), ám az általa megadott jelzeten ma már nem található meg a forrás, amely a Magyar Nemzeti Levéltár egyéb segédletei alapján sem azonosítható be.

<sup>30</sup> Ember: *Az újkori magyar közigazgatás*, 167–169.

<sup>31</sup> Oross: *A Szepesi Kamara*.

<sup>32</sup> A fennmaradt 17. századi szepesi kamarai számadásokra ld. Kenyeres: *A Magyar és a Szepesi Kamara*, 66–67. Feldolgozásuk uo. 29–44.

<sup>33</sup> Uo. 13., 44–45. Az Alsó-ausztriai Kamara magyarországi jövedelmeire más források alapján lehetett becslést készíteni. Uo. 44–49.

## AZ URADALMI SZÁMADÁSOK

A váruradalmak történetének egyik legfontosabb forrásanyagát képezik a számadáskönyvek. Mivel az uradalmak döntő többsége egy-egy vár köré szerveződött, így joggal használhatjuk a várszámadáskönyv kifejezést (*regestum arcis*).

Jómagam elsősorban gazdaság- és uradalomtörténeti kutatások keretében kezdtem el számadásokkal foglalkozni. Az ezen a területen folyó korábbi kutatások elsősorban az urbáriumokra támaszkodtak, mind a későközépkori, mind pedig a kora újkori viszonyokat illetően, ezek közül több nyomtatásban is napvilágot látott: itt most elegendő a Mohács előtti időszakból a Kredics László és Solymosi László által kiadott, veszprémi püspökség 1524. évi urbáriumát említenem, ill. az 1526 utáni időszakból Maksay Ferenc 1959-ben megjelent monumentális és máig alapvető forráskiadására utalnom, amelynek megvan egyébként az ugyanekkor publikált szlovákiai „párja” is Richard Marsina és Michal Kušík révén.<sup>34</sup> Hozzá kell tennem, hogy a magyar medievisztika egyik régi adóssága egy egységes korpuszban közzétenni valamennyi Mohács előtti urbáriumot, Mohács után ez lehetetlen és értelmetlen is, hiszen olyan sok urbárium maradt ránk, amelyből legfeljebb reprezentatív válogatást érdemes kiadni, de ezt már Maksay megtette. A Magyar Nemzeti Levéltárban őrzött *Urbaria et Conscriptioes* anyaga ma már teljes egészében elérhető interneten.<sup>35</sup> Az urbáriumok esetében azonban egy módszertani problémával találkozunk szembe magunkat: az urbárium ugyanis az uradalom jobbágyainak, zselléreinek előírt kötelezettségeit tartalmazza. Nem tartalmazza viszont a ténylegesen befolyt jövedelmeket, ezenkívül az uradalmak több olyan bevétellel is rendelkeztek, amelyek nem kerültek bele az urbáriumokba: így pl. a nem úrbéres kötelékben élő népesség járuléka (pl. a legelőváltó vlach pásztorok juhadoi), a majorságok, kereskedelmi tevékenység, kocsmáltatás stb. haszna vagy a várakhoz beszedett állami jövedelmek, így a Jagelló-korban a dika, az 1550-es évektől pedig pl. a végvárakhoz utalt tized- vagy harmincadjövedelmek. Az urbárium gyakorlatilag az uradalom kereteit határozza meg: kiterjedését, birtokainak nagyságát, az ott élők gazdasági viszonyait és úrbéres kötelezettségeit. Azt, hogy mennyi jövedelem folyt be az urbárium alapján, ill. milyen más bevételek voltak, a számadáskönyvekben találjuk meg. Ugyancsak a számadáskönyvekben találjuk meg a gazdálkodás mérlegének másik felét: a kiadásokat. A várakat kutatók számára a számadáskönyvek kiadási tételei igazi „kincsesbányát” rejtenek, hiszen a vár és uradalom tisztviselőitől kezdve megtalálhatjuk a

<sup>34</sup> Kredics–Solymosi: A veszprémi püspökség; Maksay: *Urbáriumok*; Marsina–Kušík: *Urbáre*.

<sup>35</sup> A Mohács utáni urbáriumok és összeírások fő lelőhelye: MNL OL E 156, Adatbázissal és valamennyi forrás digitalizált képével megtalálható: <https://hungaricana.hu/hu/adatbazisok/urbariumok-es-osszeirasok/> (utolsó letöltés. 2019. november 30.)

várnép tagjait, a várat őrző katonákat, szolgálókat, mesterembereket, azok fizetésére, élmezésére vonatkozó adatokat. Szerencsés esetben találkozhatunk építkezésekre, karbantartásra vonatkozó kiadási tételekkel is, ami segítheti a vár építéstörténetével foglalkozó történészeket, régészeket.<sup>36</sup> Természetesen a várszámadások az alapforrásai az uradalom gazdálkodása vizsgálatának.

Tekintve a számadások forrásértékét, igencsak meglepő, hogy uradalmi számadásokat csak elvétve publikáltak: ha a Mohács előtti időszakot vizsgáljuk, akkor lényegében két klasszikus váruradalom, Gyula és Vajdahunyad számadásai láttak napvilágot. Az utóbbi esetében Pataki József tette közzé a váruradalom 1511–1534 közötti időszakból fennmaradt regestumait,<sup>37</sup> míg Veress Endre a gyulai uradalom 1524–1528 közötti kivonatos és részletes számadásait közölte.<sup>38</sup> Hozzá kell tennünk, hogy az egyházi jövedelmek, uradalmak esetében valamivel jobb helyzetben vagyunk, elsősorban a Modenában fennmaradt, ún. Hippolit-kódexek révén, amelyek Estei Hippolit esztergomi érseki, ill. egri püspöki számadásait őrizték meg. Ezek közül csak – mint említettük – az egriek kerültek kiadásra E. Kovács Péter révén.<sup>39</sup> (Csak zárójelben jelzem, hogy míg a publikálatlan esztergomi számadások egy részét Fügedi Erik mintaszerűen feldolgozta, addig Eger esetében pont fordított a helyzet, a forrás publikálásra került, ám annak komplex feldolgozása máig nem történt meg.) Újabban, miként utaltunk rá, Kuffart Hajnalka foglalkozik az Estei Hippolit kódexek feldolgozásán, elemzésén, könyvelési rendszerének feltárásán.<sup>40</sup> E tekintetben kicsit speciális, de igen fontos a veszprémi káptalan késő középkori számadáskötetének kiadása.<sup>41</sup> Még egy különlegesnek tekinthető, publikált várszámadásra hívnám fel a figyelmet: mégpedig Erdélyből, ahol a brassói városi levéltárban maradtak fenn a törcsvári uradalom jelentős terjedelmű regestumai.<sup>42</sup>

A Mohács előtti időszak váruradalmi számadásai közül a legismertebbek a Kanizsay-birtokok számadásai, amelyek közül a kapuvári-sárvári uradalomé nyomtatásban is megjelent,<sup>43</sup> de említhetném a teljesen unikális, az észak-kelet-

---

<sup>36</sup> Kenyeres: *Várszámadások*.

<sup>37</sup> Pataki: *Domeniul Hunedoara*.

<sup>38</sup> Veress: *Gyula*, No. 119. 87–91.; No. 121. 91–93.; No. 122. 94–95.; No. 127. 98–107.; No. 137. 114–116.; No. 138. 116–120.; No. 147. 130–131.

<sup>39</sup> E. Kovács: *Estei Hippolit*.

<sup>40</sup> Kuffart: Bevezetés; Kuffart: *Modenában őrzött*.

<sup>41</sup> Kredics–Madarász–Solymosi: *A veszprémi káptalan*.

<sup>42</sup> Rechnungen Kronstadt. I. köt, 82–173. Az 1522 és 1537. közötti időszakot tartalmazó számadáskönyvek csak a Mohácsig terjedő időszakát publikálták teljes terjedelmükben (a MOL DF-ben is csak eddig található ld. DF 246361) uo. 466–475. (1522), 537–542. (1523), 582–590 (1524), 626–633 (1525), 677–693 (1526). A számadáskönyv 1527–1537 közötti részét kivonatosan közlik uo. II. köt. 467–490.

<sup>43</sup> A számadások kiadása: Nógrády: *Kanizsai*.

magyarországi Szapolyai-birtokok (pl. Tokaj, Szatmár) közös számadását,<sup>44</sup> vagy éppen Onod várát.<sup>45</sup>

A sokkal jobb forráshelyzetű Mohács utáni időszakból viszont lényegében alig történt forráskiadás: Rómer Flóris által közölt, nehezen használható, a tihanyi vár 1585–1590 közötti időszakból fennmaradt számadáskönyveit tudjuk megemlíteni,<sup>46</sup> míg a magánuradalmak esetében a Nádasdy-család sztenyicsnyáki uradalmának 1549–1550. évi számadásainak publikálása történt meg.<sup>47</sup> Egyetlenegy kivételes kötet jelent meg, ez Timár György Szigetvár várgazdaságának iratait bemutató forrásközlése, amely több érdekes számadást is közöl, sajnos ezek közül egy sem olyan, amely gazdaságtörténeti szempontból alkalmas volna egy teljes körű elemzésre, azonban a vár történetére, építésére vonatkozóan számos érdekes kimutatást közöl.<sup>48</sup> (Hozzá kell tennem, hogy a kötet egy sor fontos, témába vágó fennmaradt forrást, pl. instrukciókat, kimutatásokat és inventáriumot sem közöl.) Ezt a kötetet is ideszámolva mégis meg kell állapítanunk, hogy az elérhető forrásanyaghoz képest elenyészően kevés számadás került kiadásra. Ennek oka hasonló lehet a városi számadások publikálásához, olyan sok maradt ránk, ráadásul szinte mindegyik igen terjedelmes is, így igen nehéz ezek kiadásával megküzdenie a kutatásnak. Másik probléma pedig az volt, hogy nem is igen voltak feltárva ezek a források. Ezért a fennmaradt, főként kamarai uradalmi számadáskönyveket önálló publikációban vettem számba, illetve a kérdést átfogóan tárgyaló monográfiámban is ismertetem a legjelentősebb váruradalmi számadásokat.<sup>49</sup>

A 16. századból számos kamarai uradalmi számadáskönyv maradt fenn, jóval nagyobb mennyiségben, mint a magánuradalmak esetében. Ezek jelentős része zárszámadás, de vannak főkönyvszerű számadások, számos kivonat, illetve egyes részbevételekről készült *partialis regestumok* is maradtak ránk nagy számban. A kamarai uradalmakhoz képest a vizsgált korszak magánuradalmainak gazdálkodása történetének számadásokon nyugvó megírása nehéz feladatnak ígérkezik. Úgy tűnik, hogy néhány nagyobb birtokkomplexumot – így a Nádasdy- vagy Thurzó-, Batthyány-családok uradalmait – leszámítva igen kevés használható uradalmi számadáskönyv maradt fenn, bár ezek szisztematikus összegyűjtése nem történt meg. A 17. század időszakára vonatkozóan már sokkal jobb forrásadottságokkal számolhatunk. Jelenlegi ismereteink szerint tehát a 16. századi nagybirtokok gazdálkodásának alapforrásai, a számadáskönyvek túlnyomórészt a kamarai vagy kamarai kezelésű egyházi birto-

<sup>44</sup> MNL OL DL 26161. A számadást a szakirodalom többször is használta, teljes kiadása még várat magára.

<sup>45</sup> MNL OL DL 26230, DL 26197, DL 26182.

<sup>46</sup> Rómer: Tihany.

<sup>47</sup> Kumorovitz L.–M. Kállai: *Kultúrtörténeti szemelvények*, II. köt., 7–38.

<sup>48</sup> Timár: Királyi Sziget.

<sup>49</sup> Kenyeres: *Uradalmak*, 33–43.

kok esetében maradtak fenn, így ezek analógiaként szolgálhatnak majd egy-egy nagybirtok gazdálkodásának feldolgozásához.

Módszertanilag még egy problémát kell a számadáskönyvek kapcsán felvetnünk: ezek a számadások legtöbbször a vezető uradalmi tisztviselők, főként udvarbírák, adminisztrátorok által készített regestumok, így nyilvánvalóan az ő nézőpontjuk szerint készültek, és ezért tartalmazhatnak valótlan adatokat (tudatos vagy végtelen elkönyvelés, csalás vagy annak elleplezése stb.). Hogy ténylegesen mennyi bevétel vagy kiadás történt, pontosan nem tudjuk meg valószínűleg sohasem. Az összevetéshez viszont rendelkezésre állnak néhány esetben az ellenőrök által készített ún. ellenszámadások vagy a kamarai vélemények. Ezekből azonban igen kevés maradt fenn.<sup>50</sup> Éppen ezért abból kell kiindulnunk, hogy az uradalmi számadások *összessége* kvantitatív vizsgálatokra *makroszinten* mindenképpen alkalmas.

A számadásokon és a kivonataikon kívül még egy fontos forrástípust kell megemlítenünk. A katonai szerepüket és birtokaikat tekintve legjelentősebb váruradalmak esetében fennmaradtak olyan kimutatások, amelyeket nem kamarai, hanem katonai szakértők állítottak össze. Ezek a kimutatások nagy alaposággal készültek, felhasználták hozzá a korábbi uradalmi számadásokat is. Azért jelentős források, mert a két fő oldalt: tehát az uradalmak bevételeit és a katonai kiadásokat egyszerre szemléltetik. Ilyen forrástípust két igen jelentős, nagy uradalmakat kezelő végvár, Eger és Szatmár esetében sikerült fel is dolgozni.<sup>51</sup>

---

<sup>50</sup> Például maradtak fenn ilyen kamarai számadás-véleményezések Egerre és Munkácsra vonatkozóan. Eger esetében Dobó István udvarbírói számadásai egy olyan kötetben találhatóak meg, amelybe a kamarán bemásolták Dobó számadásainak kivonatát, és minden év végén hozzáfűzték a kamarai számvevői véleményt. MNL OL E 554 Fol. Lat. 2128. I. Munkácsra ld. kamarai vélemény Szentbenedeky János udvarbírói számadásairól és annak hiányairól (1568–1569). ÖStA HKA VUG RN 48. fol. 1223–1233. Az ellenőrök által készített ellenszámadások közül csak néhány maradt fenn mutatóba, pl. Magyaróvár (1530–40-es évek) és Tokaj esetében. Magyaróvárra ld. Georg Krabat, Mária királyné titkárának (secretarius) ellenszámadásai az 1539., 1542. és 1543. évi számadásokról. ÖStA HKA VUG RN 18. (3742). Ez utóbbiak különösen érdekesek, hiszen egy tulajdonképpen magánuradalomról van szó. Tokaj esetében fennmaradtak a királyi ellenőr, Belső János negyedéves ellenszámadásai 8 füzetben 1571. május 3. és 1572. augusztus 3. közötti időszakból. ÖStA HKA VUG 32. B. fol. 869–1013.

<sup>51</sup> Az egeri 1575. évi várvizsgálat anyagát ld. ÖStA HKA HFU RN 46. Konv. 1583. Sept. fol. 34–62. Az Eger esetében feltüntetett két udvarbírói számadáskivonat (1576, 1577) éppen a katonai vizsgálati anyag mellékleteként került elő. A szatmári uradalom esetében az 1579-ben készített kimutatást ld.: ÖStA KA AFA 1580/13/1. Feldolgozásuk: Kenyeres: A várbirtokok szerepe.

## KAMARAI SZÁMADÁSVEZETÉSI UTASÍTÁS A 16. SZÁZADBÓL

Az alábbiakban az egyetlen ismert 16. századi kamarai számadásvezetési utasítást ismertetem.<sup>52</sup> Az instrukciót a Szepesi Kamara adta ki az uradalmak udvarbírái és a végvárok élésmesterei számára 1575-ben. A szabályozás a végvárok élésmestereire és az váuradalmak udvarbíráira vonatkozott. Az instrukció nem csak számadásvezetési, könyvelési kérdésekre tért ki, mi az alábbiakban viszont csak az erre vonatkozó rendelkezéseket mutatjuk be, amelyek értelemszerűen az előírások többségét tették ki. Az utasítás először arra tér ki, hogy hogyan kellett az élésmestereknek vezetniük a számadásaikat. Előírták számukra, hogy [1.] a készpénzről és minden élelmiszerről, amit beszedtek, vezessenek külön számadást, és azokban külön rovatokba kellett a bevételeket feljegyezni. [2.] A készpénz bevételénél jelölni kellett, hogy mely napon, kitől hány forintot és dénárt szedtek be, és adtak ki a katonaságnak kölcsönbe, illetve hús vásárlására. Hetente kellett erről beszámolni, és előírták, hogy az egyes bejegyzett tételek és az élésmesterek által kiadott nyugták fedjék egymást. [3.] A katonaságnak zsoldként kiosztott élelmiszer árát a kamara által meghatározott értéken kellett feltüntetni a bevételeknél. Az egyes termékek eladásából beszedett pénzt pedig külön rovatokban kellett nyilvántartani. [4.] Az egyes élelmiszerek bevételéről összesített és külön rovatot is kellett vezetni, minden bevételről nyugtát kellett az élésmesternek kiállítania. [5.] Előírták, hogy élelmet a katonaságon kívül nem adhattak ki senkinek, csak a kamara megbízásából. Ebben az esetben a szokott módon a kiadási tételt be kellett vezetni számadásba. [7.] Az egyes termékek eladásából bevett készpénzt a vevő tanúsítványával együtt kellett a számadásban feltüntetni. A pénzkiadások kapcsán elrendelték, hogy az élelmiszervételre fordított minden kiadásról fel kellett jegyezni, hogy kitől mennyit vettek az egyes dolgokból, feltüntetve a szükséges mértékegységeket is, és vásárlásról kapott elismervényeket is a számadáshoz kellett csatolni. [9.] A kiadásokba be kellett írni a hadi fizetőmester nyugtái szerint azon összegeket, amelyeket a kapitánynak és a katonaságnak a zsold terhére hűsvételére vagy kölcsönbe kiadtak. A katonaságnak kiosztott élelem értékét a szokott árszabás szerint kellett a kiadásoknál feltüntetni, külön jelezve, hogy mennyi pénz származik az egyes élelmiszerekből. A katonaságnak kiosztott élelem értékét a bevételek közé úgy kellett bevenni, hogy annak mennyisége az árszabás szerinti pénzüsszeggel meg kellett egyeznie. A hadi fizetőmester nyugtáit a kiadások közé kellett felvennie. [10.] A pénzkiadások között kellett feltüntetni az élésmester és szolgálinak fizetését. Ezt követően a terményben beszedett és kiadott jövedelmek nyilvántartására vonatkozó előírások szere-

---

<sup>52</sup> A Szepesi Kamara számadásvezetési utasítása az élésmesterek és udvarbírák számára, 1575. MOL E 554 Fol. Lat. 953. fol. 40v–49v. Kiadva: Kenyeres: XVI. századi uradalmi utasítások. 1. köt., 91–106. [ ]-ben jelöljük az utasítás egyes pontjait.



pelnek: a búza bevételénél megszabták, hogy [11.] kassai köbökben tüntessék fel az átadott gabona mennyiségét. Külön rovatban kellett feltüntetni a váruralom udvarbírójától a katonaság ellátására kapott gabonát és külön a vásároltat. A búza kiadása [12.] köbökben történt, megszabták az elszámolható örlési veszteség mértékét is (száz köbökben négy köbök veszteség a megengedett). A liszt bevételénél [13.] előírták, hogy hány köbök búzából hány köbök lisztet és korpát kellett a számadásba bevenni. A búza kiadásnál a liszt felhasználásáról kellett számot adni. [15.] Megszabták, hogy pl. minden (kassai) köbök lisztből harmincöt, egyenként három font súlyú kenyeret kellett süttetni, és így kellett a számadásban is feltüntetni, a kenyér kiadását pedig pénzben kellett elszámolnia (egy kenyér árszabás szerint 2 dénárba került.) [16-17.] A katonáknak zsold fejében kiadott kenyereket és azok értékét külön kellett feljegyezni. Külön tételbe kellett írni a pékeknek a járandóságuk fejében fogyasztásra kiadott kenyér darabszámát. A bor bevétele kapcsán előírták, hogy [18.] minden hordót meg kellett mérni akolóval, a mérésnél jelen kellett lennie két hiteles személynek, akiknek tanúsítványt kellett adniuk a hordók őrirtalmáról (mennyi akó és pint). Ez a mérés és nyilvántartás volt az alapja a bor elszámolásának. A bor bevételezése és kiadása [19.] akóban és pintben történt, minden akó tiszta bort harminckét kassai pinttel kellett számolni. A katonaság számára a borkimérés pintben történt, katonai árszabás szerint. Mivel a megkezdett hordókban tárolt bor tönkrement, ezért előírták azok időszakonkénti feltöltését. [21.] A feltöltésre hetente huszonöt akóként egy pint és egy messzely volt megengedett, ezt hiteles személyek előtt végezték, és tanúsítványt is kellett róla kiadni. A feltöltésre felhasznált bort hetente kellett a számadásban feltüntetni a kiadások között. A végvári katonaság másik alapélélme a sör volt. A sör számadásba vétele kapcsán [22.] megszabták, hogy főzésenként mennyi köbök komlóból és malátából hány köbök sört kellett főzni, illetve a számadásba mennyit lehet elszámolni – azaz a kiadás komlóban és malátában, a bevétel sörben történt – az előbbi köbökben, az utóbbi pintben. A sör kiadását a számadásban [23.] akóban és pintben kellett feltüntetni. A katonaságnak kiosztott sör pintjét két dénárral kellett bevenni a számadásba. Megszabták, hogy [26.] a zabot, árpát, komlót, malátát köbökben kell nyilvántartani.

Az instrukció második fele vonatkozott az uradalmak jövedelmeit kezelő udvarbírákra. Előírták számukra, hogy [30.] az élésmestereknek szabott számadási rendet kellett nekik is használniuk [31.]. Megszabták, hogy amikor a várban a katonák szükségletére marhákat vágatnak, a levágott állatokat mázsára és fontra kellett leméretniük, és a mészárosoknak erről tanúsítványt kellett adniuk. A mért súlyból ökor- és tehénhús esetén mázsánként öt fontot lehetett veszteségként leírni. A búza bevételeknél előírták, hogy [34.] a majorságban termett, a kilenced- [35.] és a tizedgabonát [36.] külön rovat alatt kellett a számadásban feltüntetni. A gabona cséplésénél előírták, hogy fel kellett tüntetni mennyi kepe, kalangya és kéve gabonából mennyi kassai köbök magot csépeltek ki. A bor esetében megszabták, hogy külön rovatban kell feltüntetni az

uradalmi szőlőkből [37.], a kilencedből [38.], a tizedből [39.] és a vételből [40.] származó bevételeket. Előírták, hogy a jobbágyoktól az urbárium alapján ajándékba kapott, vagy a majorságban nevelt lábasjószágot, ökröket, tehene- ket, sertést, vagy az ott előállított sajtot stb. külön rovatban kellett a számadás- ban nyilvántartásba venni. [41–49]. Az instrukció zárófejezete rendelkezett az uradalmi pénzjövodelemek könyveléséről. Előírták, hogy milyen rovatokban kell feltüntetni a pénzbevételeket [50.], először a cenzust (Szent Márton-, Mi- hály- és György-napi) könyvelték, mégpedig az egyes falvak és mezővárosok szerint. Ezeknél össze kellett vetni az urbárium adataival a befizetett összege- ket, ha pedig eltérés volt, akkor ennek okát fel kellett tüntetni, illetve, ha volt, csatolni kellett az erről – például a birtokok bírói által kiállított – tanúsítvá- nyokat [51–52.]. Az erdőkből, halászhelyekről, rétekről és a bérbe adott szán- tóföldekből, a gabona, bor, liszt és minden más dolog eladásából származó befolyó készpénzbevételt is önálló rovatokban kellett feltüntetni. Az instrukció különlegessége, hogy zárásként konkrét példákat adtak az egyes bevételek könyvelésére vonatkozóan. Pl. a Szent Mihály-napi cenzus beszédését [53.] így kellett könyvelni: „Sárospatak városa a külvárossal együtt Szent Mihály napján megfizette nekem a cenzust, ami az urbárium szerint N. forint, erről a bírónak adtam egy N. forintról szóló nyugtát.” Ezt az eljárást kellett követni a többi cenzus, a gabona, liszt, kenyér eladásánál is [54–58.]. Előírták, hogy [59.] a számadáskönyvben minden rovatnak akkora helyet kellett kihagyni, hogy ami adódik, menet közben is beírható legyen. Előírták az udvarbírók ré- szére, hogy amennyiben az eladást a saját beosztottjaik, tisztartóik végzik, azoknak saját számadást kellett ezekről vezetniük, és minden eladásról bizony- ságlevelet kellett becsatolniuk. Az instrukció utolsó, könyvelésre vonatkozó előírása [60.] hivatkozik arra, hogy az udvarbírókat a számadás megtörténte után ellenőrizni szokták, és az ellenőrzések fáradtsággal és költséggel járnak, ezért, hogy az udvarbírók elkerüljék ezt a munkát és költséget, a hivatalba lé- pésükkor egy-egy üres füzetet, könyvecskét kellett minden hely bírójának át- adniuk, és abba minden jövodeelmet, amit a birtokok egy év alatt szolgáltatnak, a bírónak fel kellett jegyezniük. Ez azt a célt szolgálta, hogy ha a számadás ellenőrzésekor gyanú merülne fel az udvarbíró számadásával kapcsolatban, akkor ezek a „könyvecskék bizonyítsák az igazságot”. Az instrukcióban ké- szültek arra is, ha a bíró nem tud latinul írni, olvasni, akkor más, valószínűleg az udvarbíró vagy embere jegyezte fel az adott birtok adóját, akinek egy latinul tudó emberrel fel kellett olvastatnia és magyaráztatnia a bejegyzéseket, nyil- ván azért, hogy amennyiben azzal nem ért egyet, akkor tiltakozhasson.

Az instrukció tehát pontosan megszabta a számadások vezetésének módját, mely bevételeket vagy kiadásokat kell külön tételben feltüntetni, az egyes köny- velési tételek esetében milyen nyugtát, tanúsítványt vártak el, továbbá konkrét formulákat is megadta a számadáskönyvi bejegyzések vezetésére. A számadások ellenőrizhetőségét alátámasztó dokumentumok készítését is előírták. Mindez már egy igen fejlett számadásvezetési rendszert tükrözött. A szép számmal fennmaradt kamarai uradalmi számadások már ezt a rendszert tükrözik vissza.

## VÁROSI SZÁMADÁSOK

A városi számadások vezetésének rendszere Európa-szerte hasonló elvek alapján történt, és megfigyelhető a Magyar Királyság területéről fennmaradt városi számadások esetében is. A városi számadáskönyvek a 14. század közepétől maradtak fenn, igaz, az első számadások inkább városkönyveknek tekinthetők, amelyek vegyesen tartalmaznak gazdasági és egyéb, pl. bírósági bejegyzéseket. A városi könyvek, így a számadáskönyvek vezetésének differenciálódása a 15. század első harmada végén-közepén zajlott le, ettől kezdve már számos valódi városi számadáskötet maradt fenn, elsősorban a felvidéki és erdélyi városaink, valamint Sopron levéltáraiban. Az első nagyobb városi számadáskönyv-sorozat publikálása a nagyszebeni számadások kiadásával indult meg a 19. század végén. A kötet 1467-től 1516-ig terjedő forrásokat közölt.<sup>53</sup> Ezt követte az első átfogó, reprezentatív forrásközlés Fejérpataky László révén 1885-ben, aki hét város: Selmecebánya (1364 és 1408 közötti számadások), Pozsony (1364–1419), Besztercebánya (1386–1399), Nagyszombat (1394–1455), Sopron (1394–15. sz. első fele), Bártfa (1418–1444) és Körmöcbánya (1423–1450) „korai” számadáskönyveit tette közzé. Célja az volt, hogy a legkorábbi, még a rendszeres számadásvezetés előtti korai köteteket tegye közzé nyomtatásban. A ma is jól használható forráskiadás bevezetőjében Fejérpataky átfogó elemzést is nyújtott a városi számadáskönyvekről.<sup>54</sup> Ezt követően jelent meg a brassói számadások kiadása, amely 1503-tól 1550-ig közölte a fennmaradt ilyen jellegű forrásokat, azaz ez a kiadás már átlépte a hazánkban hagyományosan Moháccsal záródó középkor időszakát, és a 16. század közepéig haladt a források kiadásával.<sup>55</sup> Ehhez mérhető Kemény Lajos kassai számadáskönyvkiadása, amely az 1431 és 1533 közötti városi számadásokat tette közzé.<sup>56</sup> Emellett megjelentek kisebb forráspublikációk egy-egy város kapcsán: Zólyom 1400 és 1470 közötti városi számadástörvényei, valamint Kolozsvár 1496. évi számadása.<sup>57</sup> Külön kategóriát képez Házi Jenő monumentális soproni forráskiadvány-sorozatának három, a városi számadásokat közlő kötete, amelyben 1431 és 1525 között publikál számadásjellegű iratok, igaz ezek között több adójegyzék és más, gazdasági jellegű de nem városi kamarási számadásnak (*Kammeramtrechnung*) minősülő irat is közlésre került.<sup>58</sup> A 20. szá-

<sup>53</sup> *Quellen zur Geschichte*. A nagyszebeni városi számadásokra összefoglalóan: Zimmerman: *Die Wirtschafts rechnungen*; Derzsi: *Nagyszeben*, 409–414.

<sup>54</sup> Fejérpataky: *Magyarországi városok*.

<sup>55</sup> *Rechnungen Kronstadt*.

<sup>56</sup> Kemény: *Kassa*.

<sup>57</sup> Sasinek: *Zólyom*; Szabó: *Kolozsvár*.

<sup>58</sup> Házi: *Sopron* II. rész. 3. köt. Különféle számadások és kimutatások 1431-től 1455-ig. 4. köt. Különféle számadások és adójegyzékek 1454-től 1495-ig. 5. köt. Különféle számadások és adójegyzékek 1489-től 1530-ig, illetve néhány számadás töredék uo. II. rész. 6. köt. Pótkötet. (No. 30. 1409-ből, no. 106. 1430 k.).

zad második felében már igen kevés városi számadás látott napvilágot.<sup>59</sup> Újabban a középkori besztercei számadások feldolgozását célzó projektet emelhetjük ki, amelynek eredményeként interneten elérhetővé váltak a város 1461 és 1520 közötti számadásainak átírásai.<sup>60</sup> Bár nem tartoznak a városi számadások körébe, de érdemes röviden utalni a városon belüli, önállóan gazdálkodó egységek, városi és a város tulajdonában álló egyházi intézmények, pl. ispotályok templomatyai számadásaira vagy a céhek ilyen jellegű dokumentumaira.<sup>61</sup> Ez utóbbiak közül a teljesen unikális budai német mészáros céh középkori számadáskönyve látott napvilágot nyomtatásban.<sup>62</sup> A más forrástípusokhoz képest jelentős mennyiségben fennmaradt középkori városi számadások teljes publikálása valószínűleg kivihetetlen, azonban digitális feldolgozásuk nem tűnik lehetetlennek.<sup>63</sup> A középkori városi számadások forrásértékénél figyelembe kell venni, hogy azokból számos gazdálkodási elem hiányozhat, ezért nem nyújtanak teljes áttekintést a város tényleges jövedelmi viszonyaira. A kiadásoknál is előfordulhatnak a városi kamarási számadásokban nem jó helyre könyvelt, vagy egyáltalán fel sem tűnő, ám kétségkívül megtett kiadások. Számos jövedelemről és kiadásról minden bizonnyal elkülönült számadásokat vezettek (pl. városi hitelek, építkezések stb.).<sup>64</sup> A fennmaradt számadáskönyvi adatok ennek ellenére igen értékes forrásai a város-, gazdaság- és művelődéstörténetnek, gyakorlatilag bármilyen összefüggésben kerülhetnek elő releváns hiánypótló adatok.

Mohács utáni városi kamarási számadáskönyv publikációjára lényegében alig került sor,<sup>65</sup> és ilyen jellegű források feldolgozása is viszonylag ritka. Tózsza-Rigó Attila a 16. századi pozsonyi, Derzsi Júlia pedig a nagyszebeni – szintén 16. századi – számadásokat elemezte, míg a 17. század végi budai számadások komplex feldolgozására és elemzésére magam tettem kísérletet.<sup>66</sup> Valamivel jobban állunk, ha a városi intézmények számadásait is bevonjuk vizsgálatunkba. Ezek közül kiemelkednek a kolozsvári ispotály számadáskönyvek kiadása.<sup>67</sup> Rűsz-Fogarasi Enikő önálló tanulmányban dolgozta fel a kora újkori kolozsvári városi számadások típusait; megkülönböztet állandó, vagy folyamatos, időszakos, rendkívüli és egyedi számadásokat. Az első kategóriába, az állandó számadások közé azokat sorolta, amelyeket legalább egy emberöltőig biztosan vezettek. Ezek közül a kivonatos számadásokat emelte

<sup>59</sup> Pl. Beszterce 1461–62. évi számadását ld.: Gündisch: *Cel mai vechi registru*.

<sup>60</sup> Simon–Szabó: *Rechnungs bücher der Stadt Bistritz*.

<sup>61</sup> Templomatyai számadásokat szép számmal közöl Házi: *Sopron*. Ispotályszámadás 1502-től Nagyszebenben: Magyary-Kossa: *Magyar orvosi*, 42.

<sup>62</sup> Kenyeres: *A budai mészárosok*.

<sup>63</sup> Lásd erre számos példával és javaslattal: Vogeler: *Digitale Edition*.

<sup>64</sup> Erre ld. Szende: *Városi gazdálkodás*, 419–420.; Kováts: *Pozsony*, 434–444.

<sup>65</sup> Mihálek: *Kassa*. A besztercei számadáskönyvek 1600–1603 közötti részeire ld. Kramer: *Beiträge*.

<sup>66</sup> Tózsza-Rigó: *Pozsony város költségvetése*; Derzsi: *Nagyszeben*; Kenyeres: *Buda*.

<sup>67</sup> *Kolozsvári ispotály-számadások I-II*.

ki, amelyet Kolozsváron parciális registumoknak<sup>68</sup> neveztek, és amelyeket a városi számvevők készítettek a hozzájuk benyújtott számadások alapján. Ebbe a kategóriába sorolta a városi adójegyzékeket, a sáfárpolgár-, a malom-, az ispotály- és egyházfi-számadásokat is. Érdeemes kiemelni, hogy az ispotályoknak adtak ki számadásvezetési utasítást 1586-ban, amelyben előírták, hogy a bevételeket mely kilenc fejezet alatt kell bevezetni. Előírták az egyes főtételek sorrendjét is: először a gabonáról (1), majd a szőlőkről (2), ezt követően a juhokról, bárányokról, gyapjúról, sajtról stb. (3), majd a sütőházról (4), a szénáról (5), sertésekről (6), lovakról (7), a szegények és ispotályba szegődöttekről (8), majd ismét a juhokról és ünőbarmokról (9) kellett számot adni. A kiadásokat hét főtételekre kellett bontani, a majorság (szántás, malom stb.; 1), a szőlő (2), a juhgazdálkodás (3), a kenyérkiadások (4), a kaszálók (5), a szegényeknek vásárolt élelem (6), valamint a különböző házi kiadások (7) költségeit kellett ebben a rendben bevezetni számadásba.<sup>69</sup> Rüszt-Fogarasi feltételezi, hogy 1586 körül hasonló módon szabályozták a város más számadás alá eső hivatalnokai számvitelét, igaz, hangsúlyozza, hogy már az ispotályszámadások esetében sem tartották be az instrukciót.<sup>70</sup> Az állandó számadások közé sorolta még a szerző a városi birtokok, jószágok kezeléséről készített tisztartói, majd a direktori, azaz városi ügyészi, majd az erdőbírói, a cipősüttetői, serlátói, sörkóstolói számadásokat. Az időszakos számadások közé olyan bevételek elszámolásait sorolta Rüszt-Fogarasi, amely jövedelmek csak időlegesen voltak a város kezén, pl. a zálogba kapott sóbányák, valamint a helyi harmincad elszámolása-  
it.<sup>71</sup> A rendkívüli számadások közé sorolta pl. a háborús sarcok, kötelező beszolgáltatások beszedéséről készített kimutatásokat, az egyedi számadások közé pedig pl. egy-egy városi építmény építésére, felújítására kiadott összegekről készített számadásokat. Rüszt-Fogarasi által elvégzett számadáskönyvosztályozáshoz hasonló más városunk anyagairól még nem készült.<sup>72</sup> Jóllehet, úgy tűnik az erdélyi városok számadásvezetési gyakorlata elkülönült a Magyar Királyságtól, érdemes volna ezt forrásosztályozási megközelítéssel megvizsgálni a jobb forrásadottságú városok esetében.

A 17. század végén a szabad királyi városok számadásvezetése már egy-  
ségesebb, letisztultabb képet mutat. Buda város kamarási hivatali számadásai-  
ból a tisztázati példányok maradtak fenn, amelyek megfelelnek a zárszámadá-  
soknak, és 1692-től lényegében véve folyamatosan maradtak fenn. Ezek a  
dokumentumok azonban magukon viselik a korszak zűrzavaros várospolitikai  
helyzetének lenyomatát. Az iratokon jól látható, hogy nagy részüket utólag,

---

<sup>68</sup> Ld. fentebb, 12. jegyz.

<sup>69</sup> Rüszt-Fogarasi: Kolozsvár, 27.

<sup>70</sup> Uo. 20.

<sup>71</sup> Kiadása: Pap: *Kolozsvári harmincadjegyzékek*, ill. Pakó: *Kolozsvári harmincadjegyzék*.

<sup>72</sup> Derzsi röviden áttekinti a 16. századi nagyszombati városi számadások rendszerét. Derzsi: *Nagyszombati, 409–414.*

akár évekkel később állították össze, és nyújtották be felülvizsgálatra a kamarai adminisztrációhoz. A számadások rendszere, a rovatok típusai és sorrendje is esetleges, csak 1699 után kezd valamelyest egységesülni. Érdeemes megjegyeznünk, hogy a számadásban szereplő tételek, bejegyzések alapjait képező nyugták jelentős része ránk maradt, ami jelzi, hogy ekkor már elvárás volt a 16. század végétől ismert kamarai számadásvezetési-könyvelési gyakorlat, miszerint minden gazdasági eseményről, bevételről vagy kiadásról a bevételt beszállítótól vagy a kiadásban részesülőtől nyugtát kellett kérni, és azokat a számadásokhoz csatolni.<sup>73</sup> A 18. század második felében a szabad királyi városi kamarai számadások már kifejezetten egységes rendszert mutatnak.<sup>74</sup>

Rövid összegzésünkben a legfontosabb koraiújkorai számadáskönyvek típusait ismertettük, igyekeztünk általános képet adni a forráshelyzetről, a rendelkezésre álló forráskiadásokról és azokból levonható következtetésekkel szolgálni, azzal a nem titkolt céllal, hogy felhívjuk a figyelmet e forrástípus aktívabb használatára, közzétételére, feldolgozására.

## IRODALOM- ÉS FORRÁSJEGYZÉK

### *Levéltári források*

MNL OL

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

DF

Diplomatikai Fényképtár

DL

Diplomatikai Levéltár

E 156

Urbaria et conscriptioes

E 554

Városi és kamarai iratok

ÖStA

Österreichsiches Staatsarchiv

AVA FHKA

Allgemeines Verwaltungsarchiv Finanz- und Hofkammerarchiv

HFU

Hoffinanz Ungarn

VUG

Vermischteungarische Gegenstände

RN

Rote Nummer

---

<sup>73</sup> Kenyeres: Buda.

<sup>74</sup> A városi számadások egységes, szigorú feltételek melletti vezetését 1730-ban írták elő, egységes vezetésük a 1770-es évekre valósult meg. Kállay: Szabad királyi városaink, 31–32.

KA  
Kriegsarchiv  
AFA  
AlteFeldakten

*Felhasznált irodalom*

- Acsády Ignác: *A pozsonyi és szepesi kamarák, 1565–1604*. Budapest, 1894.
- Baraczka István: A hazai pénzrendszerek és pénzek történetéhez: nyugat-dunántúli számadáskönyvek pénztörténeti adatainak alapján, 1540–1560. *Levéltári Közlemények*, 36(1965) 2. sz. 235–256.
- Baraczka István: Néhány XVII. század végi városi számadáskönyvünk írása: adatok a magyarországi német írás paleográfiájának problémáihoz. *Levéltári Közlemények*, 33(1962). 219–253.
- Baraczka István: Az 1535/36. évi Sopron városi kamarai számadáskönyv néhány tanulsága. *Soproni Szemle*, 23(1969) 3. sz. 207–215.
- Baraczka István: A budai Nádasdy-ház számadása, 1530. IX. 30–1531. I. 13. *Tanulmányok Budapest Múltjából*, 17(1966) 247–271.
- Bán Péter: Miskolc város 17. század végi számadásainak forrásértéke. In: Hanák Péter (főszerk.): *Híd a századok felett. Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára*. Pécs, 1997. 107–124.
- Bogdán István: *Magyarországi őr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig*. Budapest, 1991. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai. IV. Levéltár- és történeti forrástudományok 7.)
- Buza János: A magyar aranyforint egy Kipper-kori röplapon. *Numizmatikai Közlemény*, 86–87(1987-1988). 85–91.
- C. Tóth Norbert: Ecsedi Bátori István nádor pozsonyi tartózkodásának számadáskönyve: adalékok Magyarország 1526 végi politikatörténetéhez. *Levéltári közlemények*, 80(2009) évf. 169–208.
- Czövek Zoltán: Három középkor végi számadás a Nádasdy-levéltárból. *Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)*, 14(2007) 1. sz. 119–166.
- Davies, R. R.: Baronial Accounts. Incomes and Arrears in the Later Middle Ages. *Economic History Review*, 21 (1968) 211–229.
- Derzsi Júlia: Nagyszeben város háztartása a 16. század második felében. In: Kádas István – Skorka Renáta – Weisz Boglárka (szerk.): *Veretek, utak, katonák, Gazdaságtörténeti tanulmányok a középkorról*. Budapest, 2018. 405–476. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések)
- E. Kovács Péter: *Estei Hippolit püspök egri számadáskönyvei, 1500–1508*. Eger, 1992.
- Ember Győző: *Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig*. Budapest, 1946. (Magyar Országos Levéltár Kiadványai. III. Hatóság- és hivataltörténet, 1.)
- Ember Győző: A magyar királyi kamara pénzbeli bevételei és számadásai 1555–1562. *Századok*, 116(1982) 3. sz. 507–538.

- Ember Győző: A magyar királyi pozsonyi kamara zárszámadása 1542-ben. *Levéltári Közlemények*, 61(1990) 1-2. sz. 63–143.
- Engel, Johann Christian: *GeschichtedesungarischenReiches und seiner Nebenländer*. I. Band. Halle, 1797.
- Engel, Johann Christian: *Monumenta Ungrica*. Bécs, 1809.
- Fejérpataky László: *Magyarországi városok régi számadáskönyvei (Selmeczbánya, Pozsony, Bezstercebánya, Nagyszombat, Sopron, Bártfa és Körmöcbánya levéltárából.)* MTA, Budapest, 1885.
- Fógel József: *II. Ulászló udvartartása (1490-1516)*. MTA, Budapest, 1913.
- Fógel József: *II. Lajos udvartartása (1516-1526)*. Horánszky, Budapest, 1917.
- Fraknói Vilmos: A számadási könyvek műtörténelmi jelentősége. *Archaeologiai Értesítő*, 10(1876) 4. sz. 101–107.
- Fraknói Vilmos: *Rationes Collectorum Pontificorum in Hungaria. Pápai tizedszedők számadásai, 1281–1375*. Budapest, 1887. (Monumenta Vaticana Hungariáé. Magyarországi Vatikáni Okirattár I.) [reprint: Bp., 2000.]
- Fraknói Vilmos: II. Lajos király számadáskönyve 1525. január 12. – június 16. *Történelmi Tár*, 22(1877). 45–236
- Fraknói Vilmos: II. Lajos és udvara. *Budapesti Szemle*, 10(1876) 19. sz. 128–143. 20. sz. 390–416.
- Fügedi Erik: Az esztergomi érsekség gazdálkodása a XV. század végén. In: Fügedi Erik: *Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról*. Budapest, 1981. 114–237. (Az ugyanezen címmel a *Századokban* 94(1960) 81–122., 505–554. megjelent tanulmány újraközlése.)
- Gündisch, Konrad: Cel mai vechi registru de socoteli al oraşului Bistriţa (1461-1462). *Acta Musei Napociensis*, 14(1977) 337–347.
- Harnisch, Hartmut: Rechnungen und Taxationen. Quellen kundliche Betrachtungen zu einer Untersuchung der Feudalrente — vor nem lich vom 16. biszum 18. Jahrhundert. *Jahrbuch für Geschichte des Feudalismus*, 6(1982) 337–370.
- Házi Jenő: *Sopron szabad királyi város története*. I/1–7., II/1–6. köt. Sopron, 1921–1943.
- Hohlfeld, Johannes: *Stadtrechnungen als historische Quellen. Ein Beitrag zur Quellenkunde des aus gehenden Mittelalters, dargelegt an dem Beispiele der Pegauer Stadtrechnungen des 14./15. Jahrhunderts, mit einem Grundriss der Stadt Pegau aus dem XV. Jahrhundert*. Leipzig, 1912. (Bibliothek der sächsischen Geschichte und Landeskunde 4,1)
- Huszár Lajos: *Habsburg-házi királyok pénzei 1526–1657*. Budapest, 1975. (Corpus Numorum Hungariae. Magyar Egyetemes Éremtár. III.)
- Huszár Lajos: Pénzforgalom és pénzürtékviszonyok Sopronban. In: Dányi Dezső – Zimányi Vera: *Soproni árak és bérek a középkortól 1750-ig*. Budapest, 1989. 23–61.
- Jappe Alberts, Wybe: Mittelalterliche Stadtrechnungen als Geschichts quellen. *Rheinische Viertel jahresblätter*, 23(1958) 75–96.
- Kállay István: Szabad királyi városaink gazdálkodása 1740–1780 között. *Századok*, 100(1966) 1. sz. 27–61., 2–3. sz. 287–328.



- Kemény Lajos: János király számadáskönyve, 1537–40. *Történelmi Tár*, 18(1895) 3. sz. 570–574.
- Kemény Lajos: *Kassa városa régi számadáskönyvei 1431–1533*. Kassa, 1892.
- Kenyeres István: Várszámadások a XVI. századból. *Arrabona*, 44(2006) 2. sz. 95–112.
- Kenyeres István: *Uradalom és végvárak. A kamarai birtokok és a törökellenes határvédelem a 16. századi Magyar Királyságban*. Új Mandátum, Budapest, 2008. (Habsburg Történelmi Monográfiák 2.)
- Kenyeres István: Buda gazdálkodása a török alóli felszabadulástól a Rákóczi-szabadságharc kezdetéig. *Urbs. Magyar Várostörténelmi Évkönyv*, 7(2012). 377–400.
- Kenyeres István: A Magyar és a Szepesi Kamara bevételei és kiadásai a XVII. században. *Fons (Forráskutatás és Történelmi Segédtudományok)*, 24(2017). 3–67.
- Kenyeres István: A királyi Magyarország bevételei és kiadásai a 16. században. *Levéltári Közlemények*, 74(2003). 59–103.
- Kenyeres István: A Habsburg Monarchia és a Magyar Királyság pénzügyei és hadi költségei a 16. század közepétől a 17. század első harmadáig. *Történelmi Szemle*, 55(2013) 4. sz. 541–568.
- Kenyeres István: A Magyar és a Szepesi Kamara bevételei és kiadásai a XVII. században. In: *Fons (Forráskutatás és Történelmi Segédtudományok)*, 24(2017). 3–67.
- Kenyeres István (szerk.): *XVI. századi uradalmi utasítások. Utasítások a kamarai uradalmak prefektusai, udvarbírái és ellenőrei részére*. I-II. köt. Budapest, 2002. (Fons Könyvek 2.)
- Kenyeres István: A várbirtokok szerepe a 16. századi magyarországi végvárrendszer ellátásában. Katonai elképzelések az egri és a szatmári vár fenntartására. In: Berecz Máttyás – Petercsák Tivadar (szerk.): *Végvár és ellátás*. Eger, 2001. 131–181. (Studia Agriensia. 22.)
- Kenyeres István (szerk.): *A budai mészárosok középkori céhkönyve és kiváltságleveli*. Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 2008. (Források Budapest közép- és kora újkor történetéhez 1.)
- Kolozsvári ispotály-számadások I. A Szentlélek ispotály számadáskönyvei, 1601–1650. A számadások szövegét közzéteszi: Márton Tünde – Mihály Ágnes; szerk. és a mutatókat készítette: Flóra Ágnes; a bevezetőt írta: Rüszt-Fogarasi Enikő. Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület, L'Harmattan, Budapest, 2006.
- Kolozsvári ispotály-számadások II. A Szent Erzsébet ispotály számadáskönyvei, 1601–1650. A számadások szövegét közzéteszi: Flóra Ágnes – Márton Tünde Mária – Mihály Ágnes. A kötetet szerkesztette: Márton Tünde Mária. A bevezetőt írta: Rüszt-Fogarasi Enikő. Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület, L'Harmattan, Budapest, 2010 (Tanssylvania Emlékei).
- Kováts Ferenc: Pozsony városának háztartása a XV. században. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, 8(1902). 433–466.

- Kramer, Friedrich: Beiträge zur Geschichte der Statdt Bistritz in den Jahren 1600–1603. *Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde*, 12(1875). 396–445.
- Liber divisorum capituli Vesprimiensis. A veszprémi káptalan számadáskönyve 1495–1534. Chronica/Krónika (1526–1558). Beneficiatiet beneficia. /Javadalmasok és javadalmak (1550, 1556).* Ediderunt/Közléstesi: Kredics László – Madarász Lajos – Solymosi László. Veszprém, 1997. (Veszprém Megyei Levéltár kiadványai, 13.)
- Kredics László – Solymosi László: *A veszprémi püspökség 1524. évi urbárium. Urbarium episcopatus Vesprimiensis anno MDXXXIV.* Budapest, 1993. (Új Történelmi Tár 4.)
- Kuffart Hajnalka: Bevezetés Estei Hippolit számadáskönyveihez. In: Domokos György – Mátyus Norbert – Nuzzo Armando (szerk.): *Vestigia: Mohács előtti magyar források olasz könyvtárakban.* Piliscsaba, 2015. 47–82.
- Kuffart Hajnalka: *Modenában őrzött esztergomi számadáskönyvek és az esztergomi érsekség udvartartása.* Bölcsészdoktori (PhD) értekezés, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2018.
- Kuffart Hajnalka: Az esztergomi Hippolit-kódexek könyvelési rendszere: az itáliai kettős könyvelés egy sajátos formája magyar földön: Megjegyzések Piero Pincharo de Parma főkönyvi struktúrájához. In: Gál Judit – Kádas István – Rózsa Márton – Tarján Eszter (szerk.): *Micae Mediaevales IV. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról.* ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, Budapest, 2015. 175–185.
- Kumorovitz L. Bernát – M. Kállai Erzsébet: *Kultúrtörténeti szemelvények a Nádasdiak 1540–1550-es számadásaiból.* Fasc. 1–2. Budapest, 1959–1960. (Történelmi–Néprajzi Füzetek 1–2.)
- László Géza (szerk.): *Szabolcs vármegye 1848/49-ben.* Nyíregyháza, 2000. (A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai II. Közlemények 22.)
- Magyary-Kossa Gyula Dr.: *Magyar orvosi emlékek III. köt. Adattár (1000–1700).* Budapest, 1931. (A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat Könyvtára 128.)
- Maksay Ferenc (szerk.): *Urbáriumok. XVI–XVII. század.* Budapest, 1959. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 7.)
- Marsina, Richard – Kušik, Michal (szerk.): *Urbare feudal nychpanstiev na Slovensku. 1. [köt.] XVI. storočie. 2. [köt.] XVII. storočie.* Bratislava, 1959.
- Mihálek József: Kassa város 1556-iki számadáskönyve. *Történelmi Tár*, 19(1896). 160–171.
- Mollay Károly: *Das Geschäfts buchdes Krämers Paul Moritz. Moritz Pál kalmár üzleti könyve (1520–1529).* Sopron, 1994.
- Neumann Tibor: *Registrum proventuum Regni Hungariae. A Magyar Királyság kincstartójának számadáskönyve (1494–1495).* Budapest, 2019. (Magyar Történelmi Emlékek. Okmánytárak)
- Nógrády Árpád: *Kanizsai László számadáskönyve.* Budapest, História, MTA Történettudományi Intézete, 2011. (História könyvtár. Okmánytárak, 8.)

- Oross András: A Szepesi Kamara, a Habsburg-pénzügyigazgatás és a katonai kiadások a XVII. század második felében. *Fons (Forráskutatás és Történeti Segéd tudományok)*, 15(2008). 97–170.
- Pataki, Iosif: *Domeniul Hunedoara la începutul secolului al XVI-lea. Studiu si documente*. București, 1973. (Biblioteca istorică 39.)
- Pap Ferenc: *Kolozsvári harmincadjegyzékek, 1599–1637*. Kriterion, Bukarest–Kolozsvár, 2000.
- Pakó László: Kolozsvári harmincadjegyzék 1631-ből. *Erdélyi Múzeum*, 77 (2015) 145–177.
- Quellen zur Geschichte Siebenbürgen saussächsischen Archiven, I. Abteilung, Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt und der sächsischen Nation, I.*, Hermannstadt, 1880.
- Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Kronstadt*. 1–3. Kronstadt, 1888–1896. (Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen, 1–3.)
- Ricker, Manfred: Beiträge zur älteren Geschichte der Buchhaltung. In: Schiele, Hartmut-Ricker, Manfred (hrsg.): *Betriebungswirtschaftliche Aufschlüsse aus der Fuggerzeit*. Berlin, 1967. 111–218.
- Rómer Flóris Ferenc: Tihany vár regestuma 1585–1590-ig. *Történelmi tár*, 2 (1879) 124–142., 565–582.
- Rüsz-Fogarasi Enikő: Kolozsvár számadásai és a kolozsvári városgazdálkodás a fejedelemség korában. *Történelmi Szemle*, 60(2018). 17–34.
- Zólyom város számadásaiból. Közli: Sasinek Ferencz. *Történelmi Tár*, 16(1893). 361–368.
- Seidel, Kurt: Klosterrechnungen als Geschichts quelle. *Deutsche Geschichtsblätter*, 12(1910). 291–297
- Die mittelalterlichen Rechnungsbücher der Stadt Bistritz in Siebenbürgen*. Bearbeiter: Zsolt Simon – András Péter Szabó. 2013. <http://www.ungarischesinstitut.de/forschungen/projekte/laufende-projekte/251-die-mittelalterlichen-rechnungsb%C3%BCcher-der-stadt-bistritz-in-siebenb%C3%BCrgen-2.html>. Utolsó letöltés: 2019. november 30.
- Sugár István: Az egri vár 1594/95 évi számadása. *Archivum*, 1975. 5. sz. 5–39. 1977. 6. sz. 5–49.
- Sugár István: Az egri vár gazdálkodása az 1594–1595 évi számadás tükrében. *Agártörténeti Szemle*, 24(1982). 460–521.
- Szabó Károly: Kolozsvár városa 1496-iki számadása. *Történelmi Tár*, 6(1883). 571–584.
- Szende Katalin: Városi gazdálkodás a középkori Magyarországon. In: Kubinyi András – Laszlovszky József – Szabó Péter (szerk.): *Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon: gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet*. Martin Opitz, Budapest, 2008. 413–446.
- Tille, Armin: Stadtrechnungen. *Deutsche Geschichtsblätter*, 1(1899). 65–75.
- Timár György: *Királyi Sziget. Szigetvár várgazdaságának iratai 1546–1565*. Pécs, 1989.

- Tózsá-Rigó Attila: Pozsony város költségvetése a 16. század második negyedében. A városi számadáskönyvek elemzési lehetőségeiről. *Történelmi Szemle*, 53(2011). 39–62.
- Veress Endre: *Gyula város oklevéltára, 1313–1800*. Budapest, 1938.
- Vogeler, Georg: Digitale Edition von Wirtschafts- und Rechnungsbüchern. In: Gudrun Gleba und Niels Petersen (szerk.): *Wirtschafts- und Rechnungsbücher des Mittelalter und der Frühen Neuzeit. Formen und Methodender Rechnungs legung: Städte, Klöster, Kaufleute*. Göttingen, Univesitätsverlag, 2015. 307–328.
- Vogeler, Georg: Financial and Tax Reports. In: Albrecht Classen (szerk.): *De Gruyter Handbook of Medieval Studies. Concepts, Methods, Historical Developments, and Current Trends in Medieval Studies*. Berlin, 2010. 1775–1784.
- Zimmerman, Franz: Die Wirtschaftsrechnungen (circa 1350–1766) der Stadt Hermannstadt in dem Archiv der Stadt Hermannstadt und der sächsischen Nation. *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, 16(1881). 629–651.

Derzsi Júlia

## NAGYSZEBEN VÁROS SZÁMADÁSKÖNYVEI ÉS A VÁROSI PÉNZTÁR(AK)

**The Account Books of Sibiu (Hermannstadt) and the Treasury (ies) of the Town**

The present paper aims to develop the connection between the treasury(s) of the town Sibiu (Hermannstadt) and the accounting system of the different economic institutions: the mayor's and those of the servants' offices that had the superintendence of the town, public construction, poor-relief, hospital, and lazar house, church goods, tolls, and customs. The examples presented in the study illustrate that accounting data can only be understood in the broader context of town administration. The financial management and accounting method of the town was not necessarily transparent, nor predictable, mainly determined by the prevailing economic necessity.

*Keywords:* Sibiu (Hermannstadt), town council, account books, accounting, treasury of the town

A városi számadások forrásértékéről a joggal híres nagyszebeni levéltáros és történész, Franz Zimmermann (1850–1935) *Das Archiv der Stadt Hermannstadt und der Sächsischen Nation* című munkájában Joseph Laurent, Aachen város levéltárosának és könyvtárosának 1866-ban megjelent, a 14. századi aacheni városi számadásokról írt gondolatait idézi, azzal a megjegyzéssel, hogy a német városi forrásokról állított vélemények nem különben illenek Nagyszeben város gazdasági számadásaira is. Az idézett gondolatok szerint, a városi számadásokat rögzítő feljegyzések mentesek minden szándékosságtól, és mivel a magisztrátus, a tanács és a polgárság felügyelete és ellenőrzése alatt készültek, nem lehetett ezeket könnyen sem meghamisítani, sem mulasztással elhibázni, valóságukhoz nem fér kétség; ezért még a hiányzó adatok is nem kevésbé jelentőséggel bírnak, mint a kifizetésekről szóló feljegyzések. A városi számadáskönyvek ennél fogva a legközvetlenebbül valóságok és megbízhatóak, a törvénykezési forrásokhoz képest jobban közvetítik a tényeket, pontos képet mutatván úgy a város belső alkotmánya és igazgatása, az árviszonyok, gazdasági élet és pénzügyek, mint az önkormányzat külső politikai kapcsolatainak alakulásáról.<sup>1</sup>

---

<sup>1</sup> Zimmermann: *Das Archiv*. 66. Laurent: *Aachener*. Online elérhetőség (letöltés 09.05.2019): [https://de.wikisource.org/wiki/Aachener\\_Stadtrechnungen\\_aus\\_dem\\_XIV.\\_Jahrhundert](https://de.wikisource.org/wiki/Aachener_Stadtrechnungen_aus_dem_XIV._Jahrhundert).

A városi számadások információinak megbízhatóságát a szász történetírás egy másik neves kutatója is állította. Gustav Gündisch a 17. század közepének Nagyszebenben játszódó társadalmi összecsapásokról szóló tanulmányában azonban a számadások ellenőrzését tartotta mérvadónak, a polgárság szélesebb képviselőit ellátó százférfiak révén. Érvelésében e testület 1597-től kezdődően fennmaradó határozatait emelte ki, amelyben a polgárság biztosította a városi javakkal való korrekt gazdálkodás kereteit.<sup>2</sup> Az előjárók elszámoltatására vonatkozó statútumok látni engednek, a Gündisch által használt frazeológia szerint, hogy „hol szorította őket a cipő”, azaz a polgárság milyen veszélyeket látott a vezetők részéről a visszaélésekre. Gündisch azt is érdemesnek találta megjegyezni, hogy a városi főtisztviselőknél kívül, a százférfiak előtt számadással tartoztak a különböző intézmények vezetői is: az ispotálymesterek és az egyházi javak felügyelői, az alamizsnaosztó és a huszadvámos urak, valamint az osztóbírók vagy a városkapuknál gyűjtendő vámok jövedelmeit elszámoló tisztek, a nagyszebeni százférfiak 1615. évi februári posztulátumából idézve: „hogyan tudni lehessen, hová lesz a város pénze.”<sup>3</sup>

A számadáskönyvek adatainak kutatása, főképpen társadalomtörténeti kontextusba ágyazva igen változatos képét nyújtja a városi lét széles múltbeli területeinek: a számadáskönyvekbe foglalt információk, a vizsgálat céljától függően, pontosíthatják történeti ismereteinket, vagy külön narratívákká érhetnek össze. A forrás gazdagságát jól ismerik a gazdaság- vagy várostörténettel foglalkozó kutatók, a számadások szerkezeti-tartalmi sajátosságait is többen vizsgálták.<sup>4</sup> Ennek ellenére, még mindig nem tudunk eleget a számadásadás rendjéről, az elszámoltatás módjáról, vagy éppen a számvitel jellemzőiről, időben előrehaladva a számadáskönyveknek nemcsak a száma növekedett, hanem tartalmilag is egyre differenciáltabbakká váltak. Különösen igaz ez a szász városokra, ahol a számadáskönyvek a városi írásbeliség első termékeit képezik, korábban keletkeztek, mint a tulajdonképpeni városkönyvek. Jelen tanulmányunk Nagyszeben városi háztartásáról írt korábbi elemzésünket egészíti ki, amely részletesen bemutatja a 16. század második feléből fennmaradó számadáskönyvek típusait, szerkezeti sajátosságait és egymáshoz való viszonyát.<sup>5</sup> Próbálkozásunk csak arra irányul, hogy kimutassuk, milyen kapcsolat létezett a városi pénztár, illetve pénztárak, és a különböző gazdasági intézmé-

<sup>2</sup> Gündisch: Soziale, 239. A tanulmány először a *Forschungen zur Volk- und Landeskunde* folyóirat 1960-ban kiadott 3. számában jelent meg.

<sup>3</sup> „[D]amit man mögt wissen, wohin gemeiner Stadt Einkommen gewidmet wirt”. Posztulata Unversorum Centum Virorum Civitatis Cibiniensis etc. 1615. Seiwert (Hg.): *Hermannstädter*, 36.

<sup>4</sup> Az erdélyi városok számadáskönyvei kiadásának általános bemutatásától, valamint a számadások forrásértékének bemutatásától a továbbiakban eltekintünk, részletesebben tárgyaltuk a Nagyszeben város háztartását leíró tanulmányunkban. Derzsi: Nagyszeben, 406.

<sup>5</sup> Uo.

nyek számadáskönyvei között, és hogy (Zimmermann és Gündisch optimizmusát kissé árnyalva) a számvitelnek milyen jellemzői voltak a város egész adminisztrációjára nézve.

Franz Zimmermann levéltárosi tevékenységéhez köthető a nagyszebeni városi és a szász nemzet levéltárában őrzött számadáskönyvek leltári besorolása,<sup>6</sup> amely, kisebb változtatásokkal, ma is érvényes, azzal a különbséggel, hogy a verestoronyi huszadvám számadásait (*Zwanzigst-rechnungen*), amelyeket Zimmermann még Nagyszeben város gazdasági számadásai között tartott számon, ma külön fondban találjuk.<sup>7</sup> Zimmermann nevéhez köthető a nagyszebeni számadáskönyvek forrásértékének kimutatása is;<sup>8</sup> az állagról ma is a legteljesebb leírást nyújtja.<sup>9</sup> Zimmermann két alfondba sorolta a számadáskönyveket: a polgármesteri számadásokat (*Konsularrechnungen*) Nagyszeben város gazdasági számadásaitól (*Wirtschaftsrechnungen*) külön kezelte. A külön besorolás azért látszott indokoltnak, mivel Nagyszeben polgármestere, Szeben szék, a Hét szék és a szász nemzet/Nemzeti Universitas vezetésében betöltött szerepköréből kifolyólag nemcsak a város, hanem az adminisztráció további, a széki, a provinciabeli, illetve a nemzeti szintjeit is igazgatta. Így a nagyszebeni polgármester által vezetett számadáskönyveket problémás lett volna csupán a városi anyaghoz sorolni.<sup>10</sup> Zimmermann a polgármesteri szám-

---

<sup>6</sup> Franz Zimmermann az első olyan levéltáros Erdélyben, aki szakvégzettséget a híres bécsi *Institut für österreichische Geschichtsforschung* iskolájában szerzett, levéltárosi, oklevélkiadási és historiográfiai munkái jelentősen hozzájárultak az erdélyi történeti kutatásokhoz. A „*Zeitbuch*”-ként megjelent, kézzel írt jegyzetei tájékoztatást nyújtanak nemcsak életéről, hanem az erdélyi historiográfia 19. század végi és 20. század eleji helyzetéről is. Ennek kritikai kiadásához lásd: Zimmermann: *Zeitbuch*.

<sup>7</sup> Romániai Állami Levéltárak Szeben megyei Igazgatósága, Nagyszeben, Szeben város és szék magisztrátusa (Magistratul oraşului și scaunului Sibiu), F207 Polgármesteri számadások (Socoteli consulare) [a továbbiakban: Polgármesteri számadások]; Romániai Állami Levéltárak Szeben megyei Igazgatósága, Nagyszeben, Szeben város és szék magisztrátusa (Magistratul oraşului și scaunului Sibiu), F210 Gazdasági számadások (Socoteli economice) [a továbbiakban: Gazdasági számadások]; Romániai Állami Levéltárak Szeben megyei Igazgatósága, Nagyszeben, Szeben város és szék magisztrátusa (Magistratul oraşului și scaunului Sibiu), Huszad- és harmincadyszámadások (Socoteli vamale).

<sup>8</sup> Zimmermann: *Die Wirtschaftsrechnungen*.

<sup>9</sup> Zimmermann: *Das Archiv*.

<sup>10</sup> A polgármester tehát nemcsak a város és a Hét szék/a valamikori szebeni provincia, hanem a náció, azaz a Nemzeti Universitas hol egyazon, hol pedig külön regiszterekbe szedett számadáskönyveit is vezette. Az Universitas pénzügyi számvitelét is a szebeni polgármesteri számadáskönyvek rögzítik. A polgármester hatáskörének és feladatainak megfelelő számadások 1504 és 1758 között maradtak fenn. A számadáskönyveknek kialakított fondokban csak regisztereket találunk, számadástörödékek vagy fogalmazványok, adókimutatások más fondokban is fellelhetőek. Zimmermann: *Das Archiv*, 59–63.

adások között említi azt a városi számadáskönyvet, amelyet a régi levéltári jelzet (*alte Signatur*) a 3-as számú protokollként jelöl meg (*Protokoll 3. Liberationum civitates Cibiniensis*), s amely Nagyszeben város 1536 és 1656 között vezetett, rövid bevételi és kiadási kimutatásait tartalmazza.<sup>11</sup> Ez a regiszter azonban tartalmilag különbözik a polgármesteri számadáskönyvektől, legfőképpen azért, mert nem a polgármester vezette. Ahogy azt már Nagyszebennek a számadáskönyvek adatai alapján megmutató háztartásáról írt tanulmányunkban kimutattuk, ez a regiszter tulajdonképpen a városi főpénztár (*Stadtkasse, Stadtlade*) könyve, olyan nyilvántartás, amelybe, egyebek mellett a város saját költségvetésű intézményeinek (polgármesteri, városgazdai hivatalok, a huszadvám, a közhasznú építkezések felügyelősége) éves háztartásából származó többletbevételeit, illetve a hiányait könyvelték el, és amely a városi központi pénzalap létét feltételezi.<sup>12</sup>

A város gazdasági számadásai közé Zimmermann azoknak az intézményeknek (hivataloknak) a számadáskönyveit sorolta be, amelyek a városi gazdaság egy-egy területéhez köthető tevékenységet végeztek, és amelyek külön költségvetéssel rendelkeztek: ezek között a városgazda (*villicus, Stadthann*) hivatala (*Stadthannenamt*), a városi közhasznú építkezések felügyelősége (*Bauherrenamt*), az egyházi javak intézőjének hivatala (*Kirchenvateramt*), alamizsnaosztó urak hivatala (*Almosenamt, Almosenherrenamt*), ispotály (*Spital, Spitalsvateramt*), lepraház (*Siechenhaus, Siechenvatersamt*), huszadvám (*Zwanzigstamt, Zwanzigstherrenamt*), később, már a 17. század elejétől, további gazdasági területek felügyelőinek (a városi raktárak, kapuvámok, adószedők, stb.) bevételeit és kiadásait tartalmazzák, szoros összefüggésben a város igazgatásával. Ebben a fondban szintén találunk egy különösebb regisztert az alamizsna számadások (*Almosenrechnungen*) közé sorolva,<sup>13</sup> amely nem egészen illeszkedik be a Zimmermann által meghatározott sorba: a város másik, a mellékpénztárának a könyvét. A *Protocollum rationum piarum foundationum ab anno 1555–1603* címmel vezetett számadás a kegyes céllal tett adományok vagy szegények pénztárának (*Almosenkassa, Almosenlade*) nyilvántartását tartalmazza. Az iskola, szegények, árvák, ispotály, leprások, peregrinusok megsegítésére tett adományok feljegyzésére használt regiszterbe azonban 1560-tól kezdve beírták az egyházközségi intézők, alamizsnaosztó urak, ispotály- és lepraházmesterek külön költségvetésű intézmények számadásait, illetve ebbe a pénztárba kerültek be (a főpénztár mintájára) a költségvetési

<sup>11</sup> Polgármesteri számadások, 632.

<sup>12</sup> Derzsi: *Nagyszeben*, 413–414. Zimmermann a városi pénztár főkönyveit a 18. századtól kezdve azonosította be (*Hermannstädter Stadtkassarechnungen*). 1787-től kezdve egészen 1849-ig, összesen 119 ilyen kötet maradt fenn, ezeknek azonban a 16. századi városi pénztári könyvhöz képest teljesen más tartalmuk van. Zimmermann: *Das Archiv*, 60.

<sup>13</sup> Gazdasági számadások, VI. 687.



többletből származó összegek, és innen fizették ki a hiányokat.<sup>14</sup> Az elkövetkezőkben a városi főpénztár és a szegények pénztárának két könyve alapján mutatjuk be azokat az összefüggéseket, amelyek a városi számadáskönyvek keletkezését, vezetésének és ellenőrzésének körülményeit megvilágítják, a városi pénzkezelés sajátosságaival egyetemben.

A számadáskönyvek vizsgálatában fontos tényezőnek véltük azt a tételt, amely szerint a feljegyzések nem a városi intézmények pénzügyi háztartásának rögzítése céljából készültek; a számadáskönyv-vezetés elsődleges célja nem a helyi – városi, széki vagy (szász) nemzeti szintű – költségvetés rögzítése volt, hanem az egyes intézmények élén álló hivatalnokok pénzkezelési tevékenységének elszámoltatása, a kifizetések jogosságának kontrollja.<sup>15</sup> Ahogy azt Gustav Gündisch is jelezte fent idézett tanulmányában, a városi intézmények tisztviselői, a hivatali év befejeztével, számadást tartoztak adni a közösség képviselői előtt arról, ahogyan a kezükre bízott javakkal gazdálkodtak. A számadásadás kötelessége ugyanakkor nemcsak a városi előljárókat, hanem gazdasági szerepkörükből kifolyólag a falubírókat is érintette.<sup>16</sup> A Szeben székhöz tartozó települések közül három falut is ismerünk (Oltszakadát, Felek, Oroszcsúr), amelyek esetében a számadás kötelességét 1582-ben a nagyszebeni városi tanács rendszabályba foglalta.<sup>17</sup> Hatóságként a városi kormányzás azt is elrendelhetette, hogyan töltsék ki a székek vagy falvak előljárói az adók, adósságok, kifizetések után végzett számadásokat.<sup>18</sup> Számadásra kötelezték az egyház javaival gazdálkodó tiszteket is – a jövedelmek megrövidítésének megakadályozására az érdekelt hatóságok akár fejedelmi parancsot is igénybe vettek.<sup>19</sup> Az elszámolás tehát minden esetben a pénz (vagy pénzben kifejezhető javak) forrását garantáló képviselői testület előtt történt – legyen az a városi tanács és a polgárság szélesebb képviseleti testületének (százférfiaknak vagy nagy/külső tanácsnak) közös grémiuma, külön csak a városi tanács, vagy minden olyan testület, amely, jogköréből kifolyólag, a javaival való gazdálkodást intézőre bízta, annak tevékenységét ellenőrizte.

---

<sup>14</sup> Derzsi: Nagyszeben, 416–417.

<sup>15</sup> Derzsi: A Szász Nemzeti Universitas, 368.

<sup>16</sup> Müller: *Stühle und Distrikte*, 155. A székely falubírók számadásai ellenőrzéséről lásd: Imreh: *A törvényhozó*, 136.

<sup>17</sup> Derzsi: Szeben szék, 84.

<sup>18</sup> Lásd a nagyszebeni polgármesternek a szász székek és falvak előljáróihoz intézett instrukcióit a számadások kitöltéséről és ellenőrzéséről, a fizetések és az adósságok nyilvántartásáról. Romániai Állami Levéltárak Szeben megyei Igazgatósága, Nagyszeben, Iratgyűjtemények (Colecția de acte fasciculate), D. 90, 43.

<sup>19</sup> A besztercei káptalan dékánja és papjai kérésére 1592-ben Báthory Zsigmond parancsba adta a világi hatóságoknak, hogy az egyházi javakkal gazdálkodókat számadásra kötelezzék. Lásd a fejedelem a besztercei bíróhoz és tanácshoz, valamint a besztercei körzet többi előljárójához intézett levelét: Armgart–Messe (szerk.): *Das Fürstentum*, 163, 466.

A városi számadáskönyvek keletkezésének, vezetésének és ellenőrzésének nagyszombati példáját a leginkább a városi pénztárhoz való összefüggésükben érthetjük meg. A város készpénztartalékát jelentő pénztár (*Stadtkasse*) 1536 után, a huszadvám tíz évre bérletfizetés nélkül bírt jövedelmeiből jött létre, a pénztár bevételeit és kiadásait nyilvántartó könyvet (*Register der löblichen Stadt Hermannstadt*) csak 1565-ben kezdték el vezetni korábbi kimutatók alapján.<sup>20</sup> A regiszterben nyilvántartásba vett befizetések és kiadások jól szemléltetik, hogyan alakult ki város pénzkezelési gyakorlata. Először csak a huszadvámból származó pénzjövedelmeket írták be, illetve az így keletkezett pénztartalékból a város korábbi kölcsönzőinek kifizetéseit. Korábbi időkre, a befizetések vagy kiadások esetében is csak az évet tüntették fel, 1555. március 27-i kifizetés jelöli az első pontos adatot: a huszadvám 1000 forintos bérletét számolták el Waas Lazlo kincstárnok számára.<sup>21</sup> 1555-től kezdve más kifizetéseket is bejegyeztek, így május 20. dátummal a városgazdának a városi építkezésekre adott 600 forintot, vagy Peter Haller polgármesternek a város pénzéből juttatott 2000 forintot kitevő kölcsönt is.<sup>22</sup> Az első olyan adatot, amikor intézmények éves számadása is bekerült a könyvbe, az 1558. évi január 5-i bejegyzés jelzi: a városgazda, Peter Lutsch szolgáltatotta be a pénztárnak az 1557. évre kiszámított költségvetése nyomán keletkezett többletet.<sup>23</sup> Ez után csaknem minden évre beírták, egyéb bevételek és kifizetések mellett, a polgármester, a városgazda, az építkezési felügyelő, esetenként más hivatalnok éves számadásainak adatait, a nekik a pénztárból fizetendő összegeket, illetve azokat a tételeket, amelyekkel ezek tartoztak a városnak; 1616-ben, a városi javakkal való gazdálkodás időközben differenciált tevékenységei folytán, a város kapuinál álló tiszt számadásai (korábban a városgazda végezte), illetve az adószedő (*Koj*) külön számadásai után származó adatokat is. Ezek az adatok pontosan képet nyújtanak arról, hogy a különböző városi intézmények vezetői az év melyik napján adtak számadást a tanács és a százférfiak előtt, vagy külön a tanács előtt. A nagyvonalakban a 16. század második felére kialakult gyakorlat szerint az éves számadások sorát a városi tisztviselők közül először a polgármester nyitotta meg, a legtöbbször január első hetére eső valamelyik napon, de legkésőbb a hónap végéig; pár nappal (legtöbb két héttel) később a városgazda is követte. Attól függően, hogy a városi tanács és százférfiak képviselői mikor gyűltek össze közös számvevő ülésre, a polgármester számadása eshetett az év utolsó napjaira is; ilyen esetekben előfordult, hogy a város legfőbb előljárója ugyanazon évben kétszer adott számadást: először január elején, az előző év, aztán év végén, a folyó év bevételei és kiadásai után. A pénztár legjelentősebb jövedelmét szállító huszadvám elszámolása az év különböző időpontjaiban történt. Talán, mert kezükön fordult meg, a többi tisztviselőhöz képest, a leg-

<sup>20</sup> Derzsi: Nagyszombati, 413–414, 416.

<sup>21</sup> Polgármesteri számadások, 632. 178.

<sup>22</sup> Uo.

<sup>23</sup> Uo. 181.

több készpénz, a huszadvámosok évente többször is elszámoltak a rájuk bízott javakkal, a pénztári könyv (főkönyv, főkasszakönyv) kimutatásai alapján eleinte kétszer-háromszor is, a 60-as évek közepétől azonban már évente csak egyszer (vagy csak egyetlen dátum szerepel a főkönyvben a számadásuk időpontjaként).<sup>24</sup> A sokféle tételű pénztári kifizetések azonban arról tanúskodnak, hogy ekkor sem zárhatjuk ki annak tényét, hogy a huszadvám jövedelmeit évente többször is elszámolták. A kisebb költségvetésű intézmények, így az alamiznaosztó urak hivatala, az ispotály és a lepraház vagy az egyházi javak felügyelősége, a főtisztviselőkhöz képest valamivel később adott számadást, februártól kezdődően általában március végéig, de gyakran előfordult, hogy a számadások egész májusig kitolódtak, vagy akár, ritkábban, további időpontokra.<sup>25</sup> Májusi és júniusi határidők okáról csak találgatni lehet. Számíthatott az a körülmény is, hogy a városi pénztárban éppen mennyi pénz volt. 1572-ben például, az ispotály és a lepraház mestere, valamint az építkezések felügyelője ugyanazon a napon számolt el éves tevékenységéről, akkor, amikor a huszadvám jövedelme is bekerült a kasszába (április 11-én).<sup>26</sup> A számadások, az esetek zömében, egymáshoz közel eső napokra estek, gyakran egymás utáni vagy egyazon napra. A városi építkezésekkel megbízott felügyelők elszámoltatása képezte a sorban a kivételt, ők ugyanis csupán az éppen folyó munkálatokra kapott pénzzel kellett elszámoljanak, esetükben, feltételezhetően, tulajdonképeni éves számadások nem is készültek. Megbízatásuk az éppen aktuális fejlesztésekre vonatkozhatott, ahogy a többi városi beruházások (így a papírmalom vagy a posztókészítő műhely és kereskedőház) esetében is, a közvetlen kifizetések nyomát csak a főkasszakönyv őrzi.<sup>27</sup>

A hivatalok vezetésével megbízott tisztviselők elszámoltatása a városi tanács (esküdtek) és a százférfiak képviselői, azaz a község (*Gemein*), közös ülésén történt.<sup>28</sup> A főkasszakönyv 1616. március 19-i bejegyzéséből kiderül, hogy a község (a nagy tanács) képviselőit az idősebb százférfiak alkották.<sup>29</sup> Ugyanakkor, a városi polgárság eme legszélesebb testülete nem minden eset-

---

<sup>24</sup> A huszadvámosok által adott számadások ideje a következőképpen alakult: 1554. május 9-én, szeptember 28-án és december 31-én, 1555. május 8-án és augusztus 31-én, 1556. április 14-én és május 20-án, 1557-ben június 10-én 10 hónapra, 1558. július 2-án január 25-től július 2-ig, majd júliustól december 30-ig, 1559. július 21-én február 24-től az elszámolás napjáig, 1562. február 20-án 1560. augusztus 14-től 1562. február 16-ig. Polgármesteri számadások, 632. 6–8.

<sup>25</sup> A lepraház felügyelője 1563-ban például június 23-án számolt el az általa vezetett intézmény bevételeiről és kiadásairól. Gazdasági számadások, VI. 687. fol. 62r.

<sup>26</sup> Polgármesteri számadások, 632. 11.

<sup>27</sup> Derzsi: Nagyszében, 420. Polgármesteri számadások, 632. 178, 190, 193.

<sup>28</sup> Lásd egyebek közt Joannes Baier városgazda 1581. január 26-i vagy Johannes Waida polgármester 1584. január 30-i elszámoltatását. Polgármesteri számadások, 632. 17, 18.

<sup>29</sup> Uo. 215.

ben képviseltette magát a számadásokon. 1571-ben, miután az 1570 őszen pusztító nagy tűzvész után a város a királytól bérlet fizetése nélkül kapta meg a huszadvámot, a nyereségnek a védművek újjáépítésére való fordítása feltételével, Hans (Johannes) Waida építkezési felügyelő a pénztárból közvetlen kifizetéssel felvett 718 forint és 75 dénár készpénz elköltését csupán a kis tanács előtt igazolta.<sup>30</sup> A főkasszakönyv 1582. december 24-i bejegyzése arról tanúskodik, hogy ugyanaz a Johannes Waida ekkor már polgármester, szintén csak a tanács előtt számolt be a város számára beszerzett hadi készletekre költött 900 forintos tételről, amely összeget a Márton-napi adóba a lakosságtól begyűjtött pénzből fizetett ki.<sup>31</sup> 1575. május 16-án Lucas Miles a szegénykaszsa (*Almes-kasten*) bevételeiről és kiadásairól adott számadást a tanács előtt.<sup>32</sup>

A számadásokat, minden jel szerint, a különböző kifizetéseket igazoló számlák alapján állították össze. A gyűlés elé vitt, esetenként regiszterbe kötött,<sup>33</sup> előzőleg már kijavított számadásokat esetenként a tanács és a százférfiak képviselői előtt hangosan felolvasták.<sup>34</sup> Ezek közül a számadáskönyvek közül néhány ma is a rendelkezésünkre áll – a bennük foglalt adatok nélkül kevésbé ismernénk a város belső életét.<sup>35</sup> Annak ellenére, hogy a számadáskönyvek lapjain számvevői ellenőrzés nyomát nem találjuk (talán mert Nagyszebenben elsősorban a letisztázott, összesített számadásokat őrizték meg), a kifizetések jogosságát minden bizonnyal itt is ellenőrizték. Servatius Hundertbuchler ispotálymesternek az 1578. április 6-án tett számadása (1576. és 1577. évekre) után a város adósa maradt a munkájáért járó deputációval (évi 25 forinttal), amely összeget viszont levontak tőle, miután némely kiadását nem fogadták el.<sup>36</sup> A feljegyzéseket (úgy a tisztázott számadáskönyveket, mint főkasszakönyvét) a mindenkori városi jegyző végezte, aki a végösszegeket feltüntető

<sup>30</sup> Polgármesteri számadások, 632. 189.

<sup>31</sup> Uo. 194.

<sup>32</sup> Uo. 13.

<sup>33</sup> A főkasszakönyv 1616. március 7-i bejegyzése szerint Martin Guthner, az ispotály és a lepraház összevont 1615. évi számadását a magával vitt regiszter alapján („noch inhalt des beigelegten registers”) tette meg. Uo. 213.

<sup>34</sup> Derzsi: Organizarea, 67.

<sup>35</sup> Azon a számadáskönyvek közül, amelyekről a főkasszakönyv megemlékezik, csak igen kevés maradt fenn: a 16. század második felére városgazdai számadásokból csupán három regiszter (1571., 1578., ezen évi fogalmazványban is, 1587. évi), az építkezések számadásaiból 14. Derzsi: Nagyszeben, 411, 412. Az egyházi javak felügyelője, az alamiznaosztó urak, valamint az ispotály megmaradt számadáskönyveihez lásd: Zimmermann: Wirtschaftsrechnungen, 638–646. Ezekkel szemben, a nagyszebeni polgármesternek a Szász Nemzeti Universitas vagy a Hét szék és Nagyszeben város bevételeiről és kiadásairól vezetett számadáskönyveiből, talán mert fontosabban tartottak a központi hatalomnak fizetendő szolgáltatások feltüntetése miatt, jóval több fennmaradt. Derzsi: Nagyszeben, 360.

<sup>36</sup> „(N)ach dem etlich ausgeben nicht angenommen werden”. Gazdasági számadások, VI. 687. Fol. 67v.

lapokat némelykor kézjeggyével is ellátta.<sup>37</sup> Az éves számadások után megmaradt összegeket a különböző hivatalnokok a városházán őrzött ládába tették le,<sup>38</sup> 1564-ben, erre a célra a város Caspar Schlosser lakatossal vasládát készíttetett.<sup>39</sup>

A számadások éves kimutatásokban készültek el, és a legtöbbször a hivatali év végén tették le a tanács elébe, hiszen a hivatal felvétele (esetenként újrafelvétele) a számadások letételétől függött. Mindazonáltal gyakran előfordult, hogy valamelyik hivatalnoknak egyszerre több év számadását kellett elfogadtatnia – ezek a helyzetek, egyebek mellett, a korabeli pénzkezelés gyakorlatára is rávilágítanak. Még a polgármesterekkel is megtörtént, a kezükön megforduló nagy összegek ellenére, hogy két év számadását egyszerre számolták el.<sup>40</sup> A számadások nem egyszer a hivatali év kezdetétől a számadás napjáig tartottak: 1562. február 28-án, Peter Lutsch huszadvámos (*Stadtzwanziger*) a teljes hivatali időről számolt el, 1560. augusztus 14-től 1562. február 16-ig.<sup>41</sup> A számadás megtétele, és ezzel egyidejűleg a hivatal letétele, valamint az új hivatalnok kinevezése között több hét is eltelhetett. Esetenként ugyanabban az évben több év elszámolása is megtörtént: 1616. február 29-én Daniel Bottsch adott számadást az időközben elhunyt Hans Ehrman ispotálymester helyett, az ispotály és a lepraház összevont intézményének 1613. és 1614. évi bevételeiről és kiadásairól, majd megfizette a megboldogult 5 forint és 79 dénáros tartozását. Március 7-én az új ispotálymester, Martinus Guthner is számadást adott az 1615. évi költségvetésről.<sup>42</sup> A számadásadás esetenként több évig tartó halasztásának többféle oka lehetett: 1573. november 16-án Anton Kirin, az egyházi javak felügyelője azért nem számolt el korábban a kezére bízott javakkal, mivel 1570-től kezdve, a várost pusztító tűzvész miatt sokfelé csak az újraképzésre áldoztak.<sup>43</sup> Anton Kirin éveket összevonó számadásadási eljárásának azonban a továbbiakban sem szakadt vége, özvegye ugyanis 1576. március 28-án az egyházi javak felügyelőségéről 1573-tól volt kénytelen elszámolni,<sup>44</sup> majd az utána következő hivatalnok, Gallus Reinholdt 1578. március 9-én az 1576. és 1577. éveket számolta el.<sup>45</sup> Michael Helwig, szintén a kérdéses hivatal felü-

---

<sup>37</sup> Johannes Veidner Dipsensis: 1597. Gazdasági számadások, VI. 687. Fol. 13r. Johann Both Bodendorfer 1604. Gazdasági számadások, VI. 687. Fol. 14v.

<sup>38</sup> Ládába teszik be a kezükön maradt pénzt: 1584. december 31-én Johann Waida polgármester. Polgármesteri számadások, 632. 18. 1585-ben Petrus Besdotner huszadvámos. Uo. 19.

<sup>39</sup> Derzsi: A Szász Nemzeti Universitas, 428.

<sup>40</sup> 1602. március 19-én Lucas Enyeder polgármester 1600 és 1601 évekről adott számadást. Polgármesteri számadások, 632. 25.

<sup>41</sup> Uo. 8.

<sup>42</sup> Uo. 213.

<sup>43</sup> Gazdasági számadások, VI. 687. Fol. 8r.

<sup>44</sup> Uo. 8r.

<sup>45</sup> Uo. 8v.

gyelője 1587. március 8-án 1585-ra és 1586-ra nyújtotta be a számadást.<sup>46</sup> Mindez azt sejteti, hogy a számadáshalmaznak az ínséges körülményeken kívül más oka is lehetett. Michael Helwig 1584. április 6-i számadása szerint a város adósa maradt a felügyelőnek. A magasabb kiadások okozta hiány pótlására a tanács úgy határozott, hogy ezt a pénzt Helwig a következő év bevételeiből kell pótolja és magát kifizesse.<sup>47</sup> Szintén Helwiggel fordult elő, hogy a tanács, az 1589. évi számadása után 1590-re is a hivatal élén tartotta.<sup>48</sup> A magasabb kiadások okozta költségvetési hiányokat az egyes intézmények esetében a tanács tehát úgy próbálta kiküszöbölni, hogy a tisztviselőket a hivatalban tartotta, arra készítetvén őket, hogy a következő évek jövedelmeiből maguknak kigazdálkodják a veszteségüket.<sup>49</sup> A hivatali év alatt elhunyt intézményvezető helyett vagy az özvegye, vagy a helyére kinevezett új hivatalnok számolt el, esetenként valamely, a városban tiszteletnek örvendő személy.<sup>50</sup>

Az éves bevételek és kiadások kiegyenlítéséből származó tartozás a város vagy a számadást adó hivatalnok részéről hozzátartozott a városi pénzkezelés éves gyakorlatához, csak ritkán fordult elő, hogy az intézmények ugyanannyit költsenek, mint amennyit jövedelemként elkönyveltek. A főkassza vagy a szegénykassza könyvei a leggyakrabban csak arról számolnak be, hogy a hiányt a város a rendelkezésére álló valamelyik pénztárból kifizette, illetve hogy a tisztviselő a városládába a megfelelő összeget letette. Némelykor azonban, hogyha a kasszakönyvek nyilvántartásait vezető jegyző feljegyezte a pénztárból történő kifizetések módozatát is, látni lehet, hogy a tartozások kifizetése egyik részről sem ment mindig simán: a főkasszakönyv 1576. március 7-i bejegyzése arról tanúskodik, hogy Servatius Weidner a huszadvám 1575. évi elszámolása után adósa maradt a városnak 67 forinttal és 1 dénárral, amely összeget a fiatal Christof Ofner zálogcédulája mellett csak október 3-án tudott

---

<sup>46</sup> Gazdasági számadások, VI. 687. Fol. 9v.

<sup>47</sup> „(D)ieses geldt sol er h. kirchenvatter aus dem einkommen des 1584 jars empfaen und sich bezalt nemen. Uo. 11v.

<sup>48</sup> „(I)tem die annes 1589 gab der h. Michael Helwig kirchenvatter abermals rechnung von kirchenvatterampt und überlieg, ist im aufs 1590 iar im ampt gelassen.” Uo. 68v.

<sup>49</sup> Az eljárás elsősorban az egyházi javak felügyelőinél fordul elő, de tetten érhető más intézményeknél is: 1594. március 16-án a lepraház felügyelője számolt el az 1593. évi bevételekkel és kiadásokkal, 84 dénár hiányt fizetvén ki a maga zsebéből, amely összeget, a tanács döntése szerint, az 1594. évi jövedelemből kellett kigazdálkodjon. Uo. 67r.

<sup>50</sup> 1579. március 9-én a huszadvám 1578. évi jövedelméről Lucas Miles özvegye számolt el. Polgármesteri számadások, 632. 15. 1570. január 30-án, az elhunyt Lucas Klein városgazda helyett Zirwes (Servatius) Weidner újonnan kinevezett tisztviselő számolt el (1569-re). Uo. 188. 1598. január 29-án, Petrus Kamner városgazda számolt el hivatalának előző évi bevételeiről és kiadásairól; Martinum Dobriker halála után vette át a hivatalt. Ugyanebben az évben, Daniel Weiß szenátor számolt el, Dobriker özvegyénél maradt részzel. Uo. 23.

megfizetni. A kezén maradt további összegeket Weidner azután fizette be a városnak, miután levonták ebből az éves munkájáért járó fizetséget.<sup>51</sup> Az 1584. január 30-án tett éves számadásakor a Johannes Waida polgármester által bejelentett összegből levonták az 1583. évi lengyel delegáció ellátására kifizetett 375 forintot, amelyet az előljáró a városi raktárakban őrzött posztó eladásából kölcsönözött meg.<sup>52</sup>

A városi pénzkezelés egészére jellemző (legalábbis látszólag) a kiadások laza ellenőrzése. A pénztárból kivett összegek esetében, minden jel szerint, elegendő volt a tanács hozzájárulása, a százférfiak esetleg csak az egyes tételek jogosságát ellenőrizték, és nem a mértékét, hiszen a város pénztartalékairól, pontosabban a főkassza és mellékkassza éves forgalmáról (a bevételek és kiadások mérlegéről) nem készült kimutatás.<sup>53</sup> 1555-ben a városi pénztárból Peter Haller polgármester, felár megfizetése mellett, 2000 forint kölcsönben részesült.<sup>54</sup> Ebből az összegből az előljáró csak 1000 forintot fizetett vissza, a maradék 1000-et pedig, a regiszter feljegyzése szerint, a városi építkezésekre fordította. Külön számadás a pénz felhasználásáról nem készült, annyit viszont megtudunk, hogy ugyanazon évben nagyobb építkezésekbe kezdett a város, május 20-án Peter Lutsch építkezési felügyelő (*Bauherr*) 600 forintot vett át a pénztárból a védművek felhúzására.<sup>55</sup> Ugyanebben az évben, Jörg Papiermacher 150 forintot kapott a várostól, hogy a Szeben patakra papírmalmot építsen. Miután a vállalkozás nem járt sikerrel, a hajdinamalom mellett fekvő telket a város továbbadta a posztókészítőknek, a pénz viszont nem került vissza a pénztárba, hanem egyenest a városi építkezésekre fordították.<sup>56</sup> A Sebaldo Unterfelffer által, a városi pénztárból felvett kölcsön is a városgazdánál kötött ki.<sup>57</sup>

A pénztárból történő közvetlen kifizetésekhez a város a készpénztartalékát használta. Ezt a készletet elsősorban a huszadvám folyamatosan csorgó jövedelmei táplálták, a polgármester kezén megforduló összegeket (nagyobb tételben az adókat) az adminisztráció emésztette fel – a polgármester számadásai ezeket a kifizetéseket pontosabban kimutatják.<sup>58</sup> A pénztárból fizette ki a város azokat a költségeket, amelyekkel az egyes intézmények várható jövedelmei, illetve kiadásai mellett nem számolhattak, a legtöbbször innen fizették a huszadvám bérletét (évi átlag 1000 forintot), nagyobb kiadásokat, hadi fel-

---

<sup>51</sup> Polgármesteri számadások, 632. 14.

<sup>52</sup> Uo. 18.

<sup>53</sup> Habár mindkét regiszter bevételi és kiadási tételekre van osztva, éves költségvetéseket nem tartalmaznak, így nem lehet megítélni azt, hogy a város adott évben milyen készpénztartalékkal rendelkezett. Bővebben: Derzsi: Nagyszében, 414.

<sup>54</sup> Polgármesteri számadások, 632. 178.

<sup>55</sup> Uo. 178.

<sup>56</sup> Uo. 179.

<sup>57</sup> Uo.

<sup>58</sup> Részletesen írtam itt: Derzsi: Nagyszében, 420–424.

szerelést,<sup>59</sup> az időnként megnövelt létszámú városi milícia zsoldját,<sup>60</sup> illetve előre nem látható kiadásokat. 1576. március 1-én például a városgazda 1000 forintot kapott a lengyel delegáció előző évi kétszeri ellátása miatt kieső költségei fedezésére, ugyanabban az évben a város további 750 forintot fizetett a lengyeleknek felkelés szításra.<sup>61</sup> Hogy a pénztárból közvetlenül eszközölt kifizetésekre készültek-e külön elszámolások, nehezen lehet megmondani. A pénzek útját legfennebb nyomokban követhetjük a különböző intézmények (hivatalok) számadáskönyveiben, pontos képet a város pénzforgalmáról akkor sem nyerhetnénk, hogyha a felfektetett számadáskönyvek teljes számban fennmaradtak volna. Ugyanis éppen a főkasszakönyvek által feltüntetett, a városi pénztárból történő kifizetések mutatják, hogy nem minden kiadás vagy kiadástípus után készítettek elszámolást. A városi közhasznú építkezések, akár nagy összegeket felemészítő, de csak időnkénti befektetések esetében például, úgy tűnik, nem egyszer elegendőnek találták a kifizetéseknek csupán a főkasszakönyvben nyomát követni. Az 1556-ban bekövetkezett városi tűzvészben elpusztult vagy megrongálódott épületek, védművek visszaállítására a tanács, minden jel szerint, nem jelölt ki külön intézőt, az építkezéseket vagy a városgazda, vagy különböző városi tanácsosok ügyelték fel.<sup>62</sup> Később is, az építkezési felügyelők csak adott munkák után számoltak el külön, a Zsák utcai kapu (*Sagtor*) előtti bástya 1569. március 11-től augusztus 15-ig végzett munka költségeiről Blasius Raw felügyelő által elszámolt összegek csak a főkasszakönyv lapjain köszöntenek vissza.<sup>63</sup> 1569. január 12-én Lukas Klein, városgazda az 1568. évi költségvetése kiegyenlítésére (s amelyekről január 8-án tett számadást) külön kiegészítést kapott a várostól a király előző évi kétszeri látogatása okozta nem várt kiadásokért. Készült-e külön számadás a látogatásról, nem tudjuk. Nem tartjuk azonban kizártnak, hogy a tanács a főkasszakönyvben feltüntetett rövid kimutatást is elfogadta.<sup>64</sup>

A pénzkezelés egyik további jellemzője abban mutatkozik meg, hogy a különböző forrásokból (költségvetésekből) származó pénzt a város nem kezelte szigorúan külön. A polgármestertől kapott pénzzel (900 forint a Nagydisznódi kapu előtti bástya építésére) Blasius Weiss, városgazda 1577. november 4-én a főkasszakönyvben számolt el, habár hasonló kifizetések az általa jegyzett számadáskönyvek állandó tételeit képezték.<sup>65</sup> 1581. április 14-én Hans

<sup>59</sup> 1580. január 19. Polgármesteri számadások, 632. 192. 1582. december 24: Johann Waida polgármester készpénzben fizetett ki 900 forint munícióra. Uo. 194

<sup>60</sup> Uo. 180.

<sup>61</sup> Uo. 191.

<sup>62</sup> Uo. 180.

<sup>63</sup> Uo. 187. Ugyanezen a bástyán a további években végzett munkákat a tanács később Hanns Waida felügyeletére bízta, ő 1570. október 6-án számolt el a felmerülő költségekről. Uo. 188.

<sup>64</sup> Uo. 187.

<sup>65</sup> Uo. 193.



Renner építkezési felügyelő (*Baumeister*) 520 forint értékű összeget kapott a városládában őrzött pénzből, a villám sújtotta várostorony kijavítására; június 7-én további 500-at, július 10-én 275-öt. Ugyanezen év június 30-án a zsendely beszerzésére azonban már a városgazda kapott ugyanabból a forrásból 100 forintot, miközben ezt az összeget kaphatta volna, ahogy máskor, a polgármestertől is.<sup>66</sup> A főkassza kifizetései között találjuk annak az 100 forintnak az elszámolását, amelyet 1584. május 27-én Valter Repser tanácsos fizetett ki 14 malomkő áráért, s amely összeget a szegények ládjából (*Almus ladden*) vettek ki.<sup>67</sup> Ezzel szemben Stenczel Kirchner ispotálymesternek az ispotály építésére szánt 200 forintot (1585. december 2-án) a főkasszából fizették ki, Christopff Schmidt lepraházi felügyelő 1586. március 28-án elszámolt éves költségvetésének 17,41 forintos hiányát is innen egészítették ki, és nem a szegények ládjából, ahogyan azt szokták.<sup>68</sup> A pénzforrások igényeknek megfelelő kezelését igen jól szemlélteti Johannes Waida városgazdának 1616. február 1-i számadása az 1615. évre. A neki járó 355 forint 63 dénár tartozásból előbb levonták annak a négy malomkőnek az árát (53 forintot), amely feltehetőleg a kezén maradt. Ezentúl a város a neki fizetendő pénzhez hozzáadta azt a tételt, amelylyel a szegénykassza regisztere alapján még 1613-ból tartozott (68,87 forintot), s amely összeget a polgármester végül a huszadvám jövedelemből adott meg 1616. március 31-én.<sup>69</sup> A főkasszakönyvben jegyezték fel 1616-ben az addig a mellékkasszához tartozó intézmények éves számadásait: 1616. február 26-án Andreas Jüngling, az egyházi javak felügyelője számolt el 1615-re, kétévi deputációját a városi főpénztárból fizették ki; február 29-én az ispotály és lepraház összevont számadásának adatait ismerjük meg 1613-ra és 1614-re, március 7-én pedig 1615-re; március 9-én az alamizsnaosztó uraknak 1615-re vonatkozó elszámolását. Ugyanazon nap az építkezések felügyelője is beszámolt az általa elköltött pénzekkel.<sup>70</sup> Mivel a szegénykassza könyvének utolsó bejegyzése 1617-ből származik (1617. március 28-án a huszadvám jövedelmét kezdték el bevezetni, a bejegyzés azonban félbemaradt, az összeget már nem töltötték ki),<sup>71</sup> illetve ezután az idő után hasonló regiszter nem maradt fenn, feltételezhetjük, hogy ilyen már nem is készült. A főkasszakönyvek Zimmermann szerint csak 1787-től maradtak fenn,<sup>72</sup> a 16. század második feléből ismert könyvhöz képest igen megváltozott tartalommal. A kétféle kasszakönyv

---

<sup>66</sup> Polgármesteri számadások, 632. 193. A munkák a következő években is folytak, 1586. március 28-án Valten Repser számolt el a torony építésére fordított költségekről, 1589. június 20-án pedig Peter Kamner, mindketten építkezési felügyelők. Uo. 197, 198.

<sup>67</sup> Uo. 196.

<sup>68</sup> Uo. 196.

<sup>69</sup> Uo. 212.

<sup>70</sup> Uo. 212, 213.

<sup>71</sup> Gazdasági számadások, VI. 687. 16v

<sup>72</sup> Zimmermann: *Das Archiv*, 60.

regiszterei ezért elsősorban a 16. század második felének a számvitel sajátosságait tükrözik a városi központi adminisztráció szintjén, ám szoros összefüggésben a városi intézmények fejlődésével.

A fent bemutatott példák arra világítanak rá, hogy a számadáskönyvek adatait a megfelelő óvatossággal kell kezelni, az információk pontosságának, megbízhatóságának, valódiságának kérdése (ahogy azt Zimmermann értette) csak a városi, illetve területi közigazgatás tágabb kontextusában tételezhető fel. Hasonlóképpen árnyalni kell azt a megállapítást is (Gündisch nyomán), hogy a városi polgárság szélesebb grémiumának ellenőrzése az előjárókat megakadályozta volna a városi javakkal való visszaélések elkövetésében, a pénzkezelés módja nem feltétlenül volt átlátható, sem pedig kiszámítható, elsősorban a mindenkori gazdasági szükség határozta meg. A városi pénztárak könyvei a számvitel módjára, a város gazdasági működésének különböző aspektusaira világítanak rá, hogyha a megfelelő intézménytörténeti környezetbe helyezzük.

## IRODALOM- ÉS FORRÁSJEGYZÉK

- Armgart, Martin – Messe, Karin (szerk.): *Das Fürstentum Siebenbürgen. Das Rechtsgebiet und die Kirche der Siebenbürger Sachsen*. Mohr Siebeck, Tübingen, 2012. (Die evangelischen Kirchenordnungen des XVI. Jahrhunderts, 24.)
- Derzi Júlia: A Szász Nemzeti Universitas igazgatása a 16. század utolsó harmadában. In: Lupescu Makó Mária – Ionuț Costea – Ovidiu Ghitta – Rüs-Fogarasi Enikő – Sipos Gábor (szerk.): *Cluj – Kolozsvár – Klausenburg 700. Várostörténeti tanulmányok. Studii de istorie urbana*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2018. 359–370.
- Derzi Júlia: Nagyszeben város háztartása a 16. század második felében. In: Kádas István – Skorka Renáta – Weisz Boglárka (szerk.): *Veretek, utak, katonák. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. MTA, BTK, TTI, Budapest, 2018. (Magyar történeti emlékek) 405–476.
- Derzi, Julia: Organizarea acțiunilor caritabile din Sibiu în deceniile de după reformă. *Historia Urbana*, 18(2010). 63–76.
- Derzi Júlia: Szeben szék falubírái. Falu és város viszonya a hatósági rendszabályzatok tükrében. *Korall*, 78(2019). 76–92.
- Gündisch, Gustav: Soziale Konflikte in Hermannstadt um die Mitte des 17. Jahrhunderts *Forschungen zur Volk- und Landeskunde*, 3(1960). 54–78.
- Gündisch, Gustav: Soziale Konflikte in Hermannstadt um die Mitte des 17. Jahrhunderts. In: Gustav Gündisch (Hg.): *Aus Geschichte und Kultur der Siebenbürger Sachsen*. Böhlau Verlag, Köln, Wien, 1987 (Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens, 14). 233–255.
- Imreh István: *A törvényhozó székely falu*. Kriterion, Bukarest, 1983.
- Laurent, Joseph: *Aachener Stadtrechnungen aus dem XIV. Jahrhundert, nach den Stadtarchiv-Urkunden*. Aachen, P. Kaatzer's Verlag, 1866.

- Müller, Georg Eduard: *Stühle und Distrikte als Unterteilung der Siebenbürgisch-Deutschen Nationsuniversität 1141–1876*. Krafft & Drotleff, Hermannstadt, 1941.
- Seiwert, Gustav (szerk.): *Hermannstädter Lokal-Statuten*. Druck von Theodor Steinhaußen, Hermannstadt, 1869.
- Zimmermann, Franz: *Das Archiv der Stadt Hermannstadt und der Sächsischen Nation*. Verlag des Archives, Hermannstadt, 1887.
- Zimmermann, Franz: Die Wirtschaftsrechnungen der Stadt Hermannstadt in dem Archiv der Stadt Hermannstat und der sächsischen Nation. *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, 16(1881). 629–651.
- Zimmermann, Franz: *Zeitbuch. Autobiographische Aufzeichnungen eine Hermannstädter Archivars (1875–1925)*. Böhlau Verlag, Köln, Wien, 2013.



Simon Zsolt

## FEJEDELEMSÉG KORI ERDÉLYI HARMINCADOSUTASÍTÁSOK

A TÖRCSVÁRI VÁMOS 1658. ÉVI INSTRUKCIÓJA<sup>1</sup>

### Transylvanian Thirtieth Instructions from the Period of Principality. The Instruction of the Customs Officer of Töröcsvár (Bran) in 1658

With one or two exceptions, detailed written instructions given to employees (*instructio*) became widespread in Hungary under Ferdinand I of Habsburg (1526–1564). In this study, I first list the orders issued in Transylvania and Hungary in the period until Transylvania's Habsburg annexation (i.e. before 1690), on the basis of scholarly literature. In the second part of my paper I present the instructions given to the Transylvanian thirtieth [external customs] officers, especially that given in 1658 for the customer/toll-keeper of Töröcsvár (Bran); finally, I publish the text of this document.

*Keywords:* Transylvania, financial administration, customs office, external trade, instruction.

A fejedelemség kori Erdélyben és Magyarországon a kincstári jövedelmek igazgatása során többféle irat keletkezett: a hivatali levelezésen kívül bérleti szerződések, nyugták, az egyes hivatalok birtokosának változását tudósító parancslevelek, hivatali instrukciók, leltárok, bevételi és kiadási naplók, összesítő számadások, vizsgálati jegyzőkönyvek, amelyek mellett az egyes hivatalok jellegzetes tevékenységétől függően még további iratokat is kiállítottak, így a harmincadok esetében vámtarifákat és -cédulákat.<sup>2</sup>

Jelen tanulmányunkban az előbb felsorolt irattípusok közül az utasításoknak egy csoportjáról, éspedig az erdélyi harmincadosoknak adottakról kívánunk szólni, főképpen a mellékletben közölt 1658. évi töröcsváriira összpontosítva. A hivatali instrukciók olyan iratok, amelyekben az – általában távol levő – tulajdonosok, birtokosok vagy hivatalvezetők egy bizonyos tevékenységgel, tisztséggel, hivatallal megbízott személynek felsorolják a legfontosabb konkrét

---

<sup>1</sup> A tanulmány a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal – NKFIH 117026 PD nyilvántartási számú kutatási projektje támogatásával készült.

<sup>2</sup> A fejedelemség kori harmincadokra összefoglalóan lásd: Ember: *Az újkori magyar közigazgatás*, 446–458.; Demény: *Regimul tricesimelor*. Az említett irattípusokra – az előbb idézett munkákban hivatkozottakon kívül – néhány további példa: Manolescu: *Comerțul Țării Românești*; Simon: *Az erdélyi huszadvámok*; Takáts: *A harminczadosok elleni vizsgálat*; Gecsényi: *Egy harmincadvizsgálat*; *SzT.* 4. köt. 1100–1102. (cédulák, 1671., 1681); Simon: *Tarifa tricesimală (vectigálok)*.

tennivalóit, „kijelölik a követendő elveket s előírják a cselekvés módját, [...] tartalmazzák azokat az előírásokat, amelyek szerint gazdálkodnia kell.”<sup>3</sup>

A korajúrkori Kárpát-medencéből egy sor utasítás ismeretes, a teljesség igénye nélkül megemlíthjük a királyi Magyarországról a helytartónak és a helytartótanácsnak (1528, 1543),<sup>4</sup> az 1528-ban felállított Magyar Kamarának (1528, 1531, 1548, 1561, 1569, 1672), ezen intézmény kamaramesterének (főpénztárosának) és ellenőrének (1545), kamarásainak (1549, 1550), a Szepesi Kamarának/igazgatóságának (1554, 1557, 1571, 1608, 1629, 1631, 1673, 1675, 1685, 1690, 1695), levéltárnokának (1622), a Magyar Kamara felsőmagyarországi jövedelmei pénztárnokának (1624, 1629, 1662, 1669), tanácsosainak (1643), a pozsonyi, magyaróvári, esztergomi, nagyszombati harmincadhivatalnak (1531, 1532, 1534, 1535, 1538, 1623), a pozsonyi és stomfai (1536), a nagyszombati, sassini, szakolcai és szenicei (1537), a szlavóniai. (1538), nedelicei (1539), a dunántúli és a Budától északra fekvő (1543, 1545), a budai, pesti, székesfehérvári, váci és kevi (1540 körül), a győri, székesfehérvári és óvári, valamint sági, báti, szécsényi, losonci és rimaszombati (1543), a 11, ill. 13 északnyugati vámból álló harmincadcsoportnak (1545, 1546, 1549, 1555), a szakolcai (1540), kassai (1552, 1567), besztecebányai (1565), továbbá ismeretlen vagy az összes harmincadosnak (1560, 1561 [tervezet], 1562–1563, 1600, 1615, 1629), az óvári, pozsonyi, kassai harmincadellenőrnek (1532, 1538), a nagyszombati és még 7 vámhivatal harmincadfelügyelőjének (1549, 1550, 1552), a bécsi, tescheni és hainburgi handgróf pénztárnokának (1565, 1578, 1662), a morva handgrófnak és annak pénztárnokának (1574, 1577), a Morava folyó menti határmenti felügyelőnek, a magyarországi kamarai főharmincadlovasnak (1656, 1673), a gödingi, hradischi és landshuti harmincadlovasoknak (a XVII. század végén), a kamarai uradalmak tisztviselőinek (1532–1598, 1616), a főkamaragrófnak (1568 [tervezet], 1598, 1600, 1610, 1624, 1633), a körmöci alkamaragrófnak (1607, 1619), a selmeci, ill. körmöci ellenőrszámvevőnek (1596, 1601, 1605, 1608, 1672, 1676, ill. 1606, 1613, 1631), a körmöci bányamesternek (1537), a selmeci bányagondnoknak (1496), a selmeci alkamaragróf ellenőrének (1580), pénztárnokának (1601, 1605, 1611), a selmeci kamara valamennyi tisztviselőjének (1676), a besztecebányai kamarának (általános utasítások: 1558, 1565, 1612, 1630, 1641), számvevőnek (1558, 1565, 1612, 1623, 1630, 1662), pénztárnoknak (1565, 1587, 1589, 1612, 1630, 1631, 1636, 1662), intézőnek (1587), segédintézőnek

<sup>3</sup> Imreh: Mezőgazdasági rendtartások, 40–42.

<sup>4</sup> R. Kiss: *A helytartótanács*, 337–339., 362–364. Csak a második irat mondja magát *instructió*nak. Helytartói kinevezés, a hatáskör megjelölésével 1532-ben, 1542-ben, 1550-ben és 1554-ben: uo. 344–345. (vö. 345–346), 359–360., 395–396., 404–409. (*conditionibus infrascriptis; Auctoritas domino locumtenenti pro officio data; conditiones; literae conditionum [...] conditionibus, qualitativibus et exigentiis*). I. Ferdinánd utasítása a helytartótanács tanácskozásának rendjéről (1549., 1550): uo. 375–378., 396–400.

(1662), ellenőrnek (1592, 1607), bányamesternek (1623, 1662), kohótisztnek (1625, 1662), sáfárnak, írnoknak, kémlésznek, udvarbíróknak, gereb- és fáírnoknak, erdőmesternek, erdészeti írnoknak (1662), erdészeknek (1564), a breznóbányai erdősáfárnak (1607), írnoknak, számvevőnek (1681, 1686), a nagybányai kamara és vár prefektusának (1552 vagy 1553), a nagybányai pénzverőkamarának, pénzverőmesternek, ellenőrnek (1609, 1674, 1680), a pozsonyi pénzverőház pénzvizsgálójának, tisztjeinek (1660 körül, 1674), a máramarosi, ill. rónaszéki sókamarának (1548–1550, 1591, 1600, 1671, 1673, 1675), a szigeti faktornak, a nagyági officialisnak, a tokaji tisztnek (1550), a máramarosi bányák provizorának (1680, 1684), a pozsonyi sókamarásnak (1575), adóróvóknak (1532, 1533, 1554, 1564, 1576–1577, 1647, 1674, 1676, 1677),<sup>5</sup> tizedszedőknek (1571–1606, 1583, 1597, 1672),<sup>6</sup> igen sok kapitánynak,<sup>7</sup> a Magyar Kancelláriának adottakat (1690).<sup>8</sup>

---

<sup>5</sup> Ember: *Az újkori magyar közigazgatás*, 148–178., 182–183., 185–203. (Szepesi és Magyar Kamara), 205–229. (harmincadok), 238., 246., 283–285. (adószedők), 303–325., 331–367. (bányák), 497–499., 500., 1. jegyz., 501. (sókamarák), 502–503., 506., 3. jegyz.; *EOE*. 6. köt. 165. (Nagybánya); Nagy: *A Magyar Kamara*, 10., 17–18. (kamarák), 61–62., 64–65., 71., 84. (harmincadok), 40., 53–57. (uradalmak), 104., 109., 455. (sókamarák), 134., 141., 142., 609. jegyz., 97. (adóróvók, pénzverde); R. Kiss: *A helytartótanács*, 371., 374., 378., 400. (kamarásmester, kamarások); Kenyeres: I. Ferdinánd reformjai, 74., 45. jegyz., 80., 59. jegyz. (Esztergom, Szlavónia); Acsády: *Magyarország pénzügyei*, 86., 127., 160., 1. jegyz. (adók, 1532., 1554., Óvár, 1532., Szakolca); Takáts: A harminczadosok elleni vizsgálat, 252., 257. (1560–1561, harmincad); Kenyeres (szerk., bev.): *Uradalmi utasítások*, 1–2. köt.; Sarusi Kiss: Élőmesteri és tizedutasítás, 203–220. (murányi és kassai élőmesterek, 1551, 1553); Trócsányi: *Erdély központi kormányzata*, 330., 267–271. jegyz. (Máramaros, 1671–1684); Fazekas: *A Magyar Kancellária*, 248. (1623).

<sup>6</sup> Sarusi Kiss: Élőmesteri és tizedutasítás, 203–226.; Ember: *Az újkori magyar közigazgatás*, 272., 1. jegyz.

<sup>7</sup> Pl. a dunántúli (1546, 1553, 1574, 1582), komáromi (1552), lévai (1556–1558 között), szigeti (1558), kassai, felső-magyarországi (1559), győri (1560, 1602, 1658), palotai (1566), kanizsai (1567, 1571, 1574, 1582), veszprémi (1567–1568, 1574, 1578, 1589, 1599, 1626, 1629, 1638, 1648, 1656, 1674) és lévai főkapitánynak (1635, 1639, 1650), a pápai (1597), veszprémi vicekapitánynak (1636, 1664), a szigetvári, érsekújvári, kiskomáromi, szigligeti, vázsonyi, szentmártoni, tihanyi (1550, 1574, 1578, 1586, 1599, 1603, 1623, 1624, 1648) és füleki kapitánynak (1578, 1656), az érsekújvári várnagynak/officialisnak (1571, 1574, 1576, 1590). Pálffy: A veszprémi végvár, 110–115., 118., 122., 125., 128., 129., 139., 142., 38. jegyz., 148., 150., 152., 154., 160., 164–167.; Pálffy: *A győri főkapitányság*, 48., 103., 142., 148., 536. jegyz., 155., 177., 657. jegyz., 173., 221. (Eger, Győr, Kanizsa [1571., 1574., 1582], Dunántúl, Szigliget); Ember: *Az újkori magyar közigazgatás*, 262., 1. jegyz. (Sziget, Fülek); Oborni: Várkapitányi utasítások, 101–107. (Érsekújvár). A komáromi (1584) és/vagy érsekújvári (1589) és/vagy esztergomi főkapitány utasítására (1595): Pálffy: *A győri főkapitányság*, 221.

Erdélyből a sókamarásoknak (1528, 1552, 1553), az erdélyi sóinspektor-nak, a marosváradjai, továbbá a dévai sókikötő számtartójának (1664), a víz-aknai, széki, tordai, valamint kolozsi sókamarásnak (1665), a marosújvári sókikötő számvevőjének (1669), az erdélyi jövedelmek főigazgatójának, illetve a (fő)kincstartónak (1553: instrukció helyett adott artikulusok, amely szerint ahelyett majd új utasítást kell kiadni, amely majd 1554-ban készül el; 1583, 1598, 1603, 1620, 1630), az Erdélyi Kincstár elnökének (1598),<sup>9</sup> az erdélyi jövedelemkezelőnek, udvarbírónak (továbbá gubernátornak és tanácsnak, 1604),<sup>10</sup> a jövedelemigazgató pénzügyi ellenőrének, valamint az aranybeváltás ügyeiben az előbbi segítőtársának, továbbá a lustramesternek (1553),<sup>11</sup> a székelyföldi adószedőknek (1559, 1566, 1571 és egy XVI. századi ismeretlen esztendőben),<sup>12</sup> a kolozsvári adószedőknek (1578), vásár-, illetve malombíróknak (1580, 1596, 1597, 1604; 1588),<sup>13</sup> a marosújvári tisztartónak, a hadadi várnagynak vagy udvarbírónak, a kisleludi, görgényi, kövári, fogarasi, szentbenedeki, ebesfalvi, drassói, gyulafehérvári és balázsfalvi udvarbírónak (1583, 1584, 1588, 1592, 1604, 1623, 1624, 1630, 1633, 1634, 1670),<sup>14</sup> a bodolai vár, a székelyudvarhelyi és miklósfalvi uradalom gondviselőjének, az udvarhelyi udvarbírónak (1676, 1678, 1687), a csíki vasbányák és vám gondviselőjének (1681),<sup>15</sup> az erdélyi, valamint váradi dézsmásoknak (1609, 1618, 1622, 1630,

<sup>8</sup> Fazekas: *A Magyar Kancellária*, 204–206. 1561-ben és 1590 körül az írásbeli munkát részben szabályozó belső utasításokat is szerkesztettek. Uo. 45. A kora újkori pénzügyigazgatási utasítások nagy számára utal, hogy a Magyar Kamara levéltárában az őrzésükre létrehozott különálló fondban az 1531 és 1849 közötti időszakból 22 csomónyi és 14 kötetnyi instrukció található. Maksay: *A Magyar Kamara*, 13–14.

<sup>9</sup> Kruppa: Miksa főherceg, 834–836.

<sup>10</sup> *EOE*. 5. köt. 244–260., 342. Királyi biztosoknak szóló instrukció sürgetése 1606-ból: uo. 352., 5. jegyz.

<sup>11</sup> Strieder: *Dernschwam*. 276. (a Magyar Kamarának az erdélyi sóbányászat ügyében kelt *instructió*jának a címzettje ismeretlen, így kizárásos alapon csak feltételezzük, hogy az az erdélyi sókamarák ispánjának vagy kamarásainak szólt); Oborni: *Erdély pénzügyei*, 91., 93., 123., 124., 126., 129., 161., 172–196., 244–250., 256–259., 270., 274.; — a: Az erdélyi sókamarák; A marosújvári sókikötő; *EOE*. 1. köt. 464., 2. jegyz., 3. köt. 175., 5. köt. 47–48., 3. jegyz.; Utasítás 1598; Az erdélyi főkincstartó; A.: *Brandenburgi Katalin*, 461–462.

<sup>12</sup> *EOE*. 2. köt. 119., 123., 474.; *SzOkl*. 2. köt. 182., 3. köt. 335–337.; Balló: *A széke-lyek*, 138–139.

<sup>13</sup> *SzT*. 5. köt. 694–695.

<sup>14</sup> Veress (közrebocsátja): *Báthory István levélváltása*, 103. (1583); Bogdándi (szerk.): *Kolozsmonostor*, 789. sz.; Prodan: *Iobăgia în sec. XVI*. 2. köt., 587–592.; A kövári udvarbíró; Az ebesfalvi tisztartó; Imreh: *Mezőgazdasági rendtartások*, 42–49.; A balázsfalvi udvarbíró.

<sup>15</sup> *SzOkl*. 6. köt. 361., 378., 413., 392.



1634, 1641, 1664)<sup>16</sup> és az „arendáknak, [...] egyéb adóknak szedőiknek” (1677) adott instrukciókat ismerjük.<sup>17</sup>

A nem gazdasági jellegű erdélyi utasítások közül meglemlítjük a vajdának (1552, 1553),<sup>18</sup> az Erdélyt kormányzó hármastanácsnak (1583), kormányzónak, illetve helytartónak (1585, 1620, 1630),<sup>19</sup> a székely főkapitánynak (aki akkor egyben háromszéki kapitány is volt), továbbá királybíráknak (1602),<sup>20</sup> a váradi (1575, 1588, 1592, 1635, 1640),<sup>21</sup> kolozsvári (1670 vagy 1671, 1675) és somlyai főkapitánynak (1675),<sup>22</sup> a fogarasi várnagyoknak és udvarbíróknak (1648),<sup>23</sup> a huszti vár kapitányának és várnagyainak (1669, 1670, 1673), valamint az udvarmesternek (1620) adottakat.<sup>24</sup>

Ismeretesek egyedi, speciális esetekre szóló utasítások is, mint például amelyek I. Ferdinánd Erdélybe és környékére küldött megbízottainak: az erdélyi országgyűlésre (1528), a máramarosi sóbányászat, valamint Nagybánya ügyének rendezésére (1548, 1553–1554), az erdélyi jövedelmek feltérképezésére (1552), valamint Castaldónak és Nádasdy Tamásnak (1551),<sup>25</sup> továbbá az Erdélyből külföldre küldött követeknek (1542–1543, 1555, 1563, 1565, 1572, 1584–1586, 1588–1594, 1632, 1634–1635, 1637, 1640–1646, 1648, 1650,

---

<sup>16</sup> *EOE.* 6. köt. 158–161., 7. köt. 492., 8. köt. 102., 9. köt. 105., 400., 10. köt. 316.; Imreh: *Bethlen Gábor*, 39.

<sup>17</sup> *SzT.* 5. köt. 694.

<sup>18</sup> Szilágyi: *Levelek a vörösvári levéltárból*, 5–8., újraközlése: Jakó: *Az erdélyi vajdák*, 86–87., e két kiadás által nem jelzett korábbi kinyomtatása: Bethlen, W.: *Historia*. Tom. 2., 533–538. (az utóbbi újraközlése és fordítása: Pray: *Annales*. Pars 5., 456–457.; Bethlen F.: *Erdély története*, 2. köt. 164–166.) (1552); Kármay: *Dobó István*, 434–439; ezen utasítás egy másik (egy bekezdéssel hosszabb) irat alapján való kiadása, apró eltérésekkel: Oborni: *Erdély pénzügyei*, 164–174. (1553). Vajdának szóló utasítás említése 1554-ben és 1571-ben: Uo. 126.; *EOE.* 2. köt. 478.

<sup>19</sup> Veress (közrebocsátja): *Báthory István levélváltása*, 20–29., 261–266. (vö. *EOE.* 3. köt. 90., 185); Oborni: *Bethlen Gábor*, 252–261. (Formailag nem instrukció, de gyakorlatilag a gubernátor egyes jogait és kötelezettségeit írja le az 1630-as diéta 4., „conditiók” alcímmel ellátott cikkelye. *EOE.* 9. köt. 115.)

<sup>20</sup> *SzOkI.* 3. köt. 157–159.

<sup>21</sup> *EOE.* 3. köt. 78., 285., 2. jegyz., 406–409., 10. köt. 51.

<sup>22</sup> *SzT.* 5. köt. 694.; *EOE.* 16. köt. 115–119., 181–184.

<sup>23</sup> Makkai (s. a. r., bev.): *I. Rákóczi György iratai*, 522–523.

<sup>24</sup> Koncz: *A huszti vár*; Uó: *Huszt*, 281–284.; Toldy: *Csúthi Gáspár*; Horváth: *Magyar regesták*, 175–179.

<sup>25</sup> *MOE.* 1. köt. 226–230., 232. (1528); Oborni: *Erdély pénzügyei*, 43., 46–47., 70–71.; Ember: *Az újkori magyar közigazgatás*, 502–504. (Nagybánya, 1553–1554). Néhány korai adat magyarországi követutasításra, amelyek I. Ferdinándnak Magyarországra (1526, 1531–1532), a horvát országgyűlésre (1529, 1533), V. Károlynak a magyar rendekhez (1531–1532), az utóbbiaknak I. Ferdinándhoz küldött követeinek (1530), Szapolyai Jánosnak a berenhidai gyűlésre küldött biztosának szóltak (1532): *MOE.* 1. köt. 23–25., 37., 1. jegyz., 60–70., 76., 4. jegyz., 85. (1526), 242., 275–280., 384–408., 414., 428., 441–452., 457., 487.

1656, 1658, 1651, 1655, 1657, 1658),<sup>26</sup> az országgyűlési követeknek (1556–1665),<sup>27</sup> a királyi sereg által a jobbágyoktól elvett élelmiszerek ügyében kirendelt bizottságnak (1555), a Kőhalomszékbe hadat gyűjteni küldött Sepsi, Kézdi és Orbai székek királybírájának (1562), a hátralékos bírságok behajtáért kiküldötteknek (1584), a Moldvába küldendő hadak fővezérének (1592), a székelyeket összeíró megbízottaknak (1606, 1614, 1623),<sup>28</sup> hadak fogadásáról (1620), a sepsi-, kézdi- és orbaiszéki helyettes kapitánynak a határszélek megerősítése ügyében (1626), az udvarhelyi vár tartozékai, valamint az udvarhely- és háromszéki vitás templomok ügyében kiküldött bizottságnak (1630), a Fehér megyei gonosztevők üldözéséről (1641), a székely generálisságba és az udvarhely- és háromszéki főkapitányságba beiktató megbízottaknak (1643), a bethlenősi ispánnak a dézsmáról (1643), a marosszéki főkapitánynak hadai készenlétben és rendben tartásáról (1670), a bölöni vártemplomba menekültek strázsáinak (1690) szóltak.<sup>29</sup>

A fentebbi áttekintés alapján úgy tűnik, hogy Magyarországon kezdetben, egy-két kivételtől eltekintve (mint amilyen az 1496-os utasítás is volt) vélhetőleg a XVI. század első évtizedeiig előszóban látták el utasítással a méltóság- és tisztségviselőket,<sup>30</sup> és látszólag itt csak I. Ferdinánd térnyerésével, a Habsburg-tartományoknak vele érkező, fejlettebb írásbeli adminisztrációval rendelkező államapparátusa<sup>31</sup> révén és hatására terjedtek el a hivatali utasítások (még ha

<sup>26</sup> A követeket a Habsburg-uralkodókhoz, az esztergomi érsekhez, a pozsonyi országgyűléshez, Lengyel-, Svédországba, Danckába, Radzivil herceghez, Havasalföldre, a kozák hetmanhoz, a tatár kánhoz, a Portára, illetve a budai béghez küldték. *EOE*. 1. köt. 130–134., 176., 212–213., 551., 567., 569., 2. köt. 161., 2. jegyz., 162., 215–216., 244–246., 420., 2. jegyz., 3. köt. 54., 2. jegyz., 61., 3. jegyz., 63., 70–72., 74., 78–79., 267–269., 271., 2., jegyz., 272–273., 275–276., 282., 2. jegyz., 285., 287., 298., 342–344., 10. köt. 13., 66., 108–115., 263–264., 295–296., 392., 396., 397., 407., 419–423., 426., 427., 442–451., 494–495., 497–500., 511–527., 11. köt. 14., 83–98., 136–138., 205–208., 214., 221., 337., 374., 431–439., 441., 474–477. Megemlíthető még I. Ferdinánd Erdélybe küldött követeinek instrukciói (1540., 1555). *EOE*. 1. köt. 48–53., 541., 558.

<sup>27</sup> Trócsányi: *Az erdélyi fejedelemség országgyűlései*, 33–39.; *EOE*. 2. köt. 53., 220., 292., 297., 306., 3. köt. 147., 5. köt. 410; 9. köt. 341–343., 10. köt. 106., 135., 11. köt. 119., 174., *SzOkl.* 6. köt. 299–300. (1556–1557., 1564–1566., 1580., 1606., 1632., 1637., 1638., 1651., 1653., 1665).

<sup>28</sup> *EOE*. 5. köt. 316., 4. jegyz.; *SzOkl.* Új sorozat, 4. köt. 488., új sorozat, 5. köt. 350–352.

<sup>29</sup> *SzOkl.* 2. köt. 169., 3. köt. 94–95.; *EOE*. 1. köt. 537–538., 3. köt. 412–415., 6. köt. 546–547., 8. köt. 357–359., 10. köt. 304–307., 409.; *SzOkl.* 4. köt. 307–308., 330., 6. köt. 109–111.; Jakó (bev., jegyz.): *A dézsma*, 75–76.

<sup>30</sup> Uő: *Az erdélyi vajdák*, 81.

<sup>31</sup> A Habsburg-uralkodók által az osztrák központi hivataloknak adott utasítások 1497 és 1681 között: *Die österreichische Zentralverwaltung*. I. Abt. Bd. 2., 2–3., 50–53., 76–84., 126–139., 238–357., 397–413., 455–473., 533–663.

figyelembe is vesszük, hogy a Habsburg-adminisztráció irathagyatéka sokkal épebben őrződött meg, mint a középkori Magyar Királyságé és a Szapolyaiak, valamint utódjaik államéé). Még ha a Mohács előtti előzményeket még sűrű köd is borítja, így az akkori állapotokkal való összevetés meglehetősen kockázatos, az már tisztán látszik, hogy I. Ferdinánd uralma kezdetétől fogva nagy hangsúlyt fektetett az instrukciókra, hiszen 1528-ban meghagyta a Magyar Kamarának, hogy az annak alárendelt hivatalokat lássa el részletes utasításokkal<sup>32</sup> – és a fentebbi felsorolás szerint ez nem maradt pusztába kiáltott szó.

Az 1690 előtti Erdélyből azonban jóval kevesebb ilyen jellegű forrás maradt fenn, például a tanulmányunk tárgyát képező harmincadinstrukciókból mindeddig csak négynek a szövegét ismerjük, és további kettőnek a tartalmát, amelyeket 1591-ben egy ismeretlen, 1658-ban és 1672-ben a törcsvári, 1664-ben a marosváradjai, 1685-ben a marosváradjai, szászvárosi, dévai és brádi harmincadosnak címeztek, 1603-ban pedig az erdélyi főharmincadosnak (másképpen harmincadfelügyelőnek) és harmincadosainak (az utóbbi irat egy tervezet volt).<sup>33</sup> Efféle iratokat ellenben egyfelől már korábban összeállítottak, másrészt jóval nagyobb számban, mert egyfelől 1564-ben, 1573-ban és 1576-ban a diéták a harmincadosoknak a fejedelem által előírt és nekik átadott utasításokat említik, 1604-ben az I. Rudolf Erdélybe küldött biztosainak adott instrukció a harmincadosoknak és ellenőröknek szóló utasításokat (amelyeket a szükségletnek megfelelően át kellett dolgozni), 1627-ban egy parancslevél az ojtózi harmincadosnak adottat,<sup>34</sup> másfelől legkésőbb a XVII. században már elvileg minden harmincadosnak kiállítottak, hiszen 1620-ban a fejedelem egyebek mellett azt is előírta a főkincstartónak, hogy az alája tartozó hivatalok tisztjeinek „szokása szerint instructiót adasson exactorink által”.<sup>35</sup> A valóságban mindez ellenben másképp történt, mert pl. 1558-ben 9 Kassa környéki harmincad közül csak háromban volt, „nagyobbára elavult, utasításuk”, 1668-ban Nyugat-Magyarországon négy harmincadon nem volt fellelhető instrukció, egy ötödikben egy korábbi, ráadásul egy más hivatalnak szóló utasítást találtak, két

---

<sup>32</sup> Ember: *Az újkori magyar közigazgatás*, 121.

<sup>33</sup> Utasítás 1591; Ember: *Az újkori magyar közigazgatás*, 450–452., 456–457. (1603., 1664); *EOE*. 15. köt. 286–293. (1672); K.: Utasítás 1685. Az 1658-as irat szövege a jelen tanulmány végén olvasható.

<sup>34</sup> *EOE*. 2. köt. 224., 534., 3. köt. 107., 5. köt. 250.; *SzOkl.* 4. köt. 232.

<sup>35</sup> Az erdélyi főkincstartó. 41. A főkincstartó alá tartozó tisztek közé számítottak a harmincadosok is, mert őket – ugyanazon utasítás értelmében – az előbbi választotta ki, szabta meg fizetésüket, vette el tőlük negyedévente a bevételeket, tőle függetek, ő vette el tőlük negyedévente a bevételeket, ő adott nekik nyugtát (és ezzel kellett számot adjanak az exactoroknak), és félévente a főkincstartónak adtak számot. Uo. 41–42. Vö. Imreh: *Bethlen Gábor*, 33–34. 1630-ban a diéta 4. cikkelye és – erre való hivatkozással – a kincstartónak szóló utasítás is az összes fiskális bevételeket szintén a kincstartó kezébe rendelte. *EOE*. 9. köt. 81–82.; A.: *Brandenburgi Katalin*, 461.

további harmincadon pedig a korábbi vámosokét.<sup>36</sup> A fentebb leírtak azt sejtetik, hogy ha a harmincadinstrukciókkal való ellátottság tekintetében az I. Ferdinánd uralta részek előbbre is jártak Szapolyai János államánál, ez a különbség az 1560-as évektől, ha egyáltalán még fennállt, már kismértékű lehetett (ami nem azt jelenti, hogy Erdélyben eszményi állapotok uralkodtak volna, mert, mint láthattuk, ez a nyugat-magyarországi vámokra még a 17. század második felében sem volt jellemző).

Mielőtt közreadnánk az 1658-as törösvári utasítás szövegét, röviden ismertetjük annak tartalmát.<sup>37</sup> Az irat először a harmincadostól azt követeli, hogy az a „hűségéről megemlékezék”, a *vectigal*, azaz a vámtarifa-jegyzék alapján „igazán és híven” vámot vegyen, az ott nem feltüntetett áruk után pedig 4,5%-os értékvámot (1. pont), azt senkinek el ne engedje, illetve a vámmentességet bizonyító iratokról másolatot készít(tes)sen, és azokat számadásakor bemutassa, a megvámolt árukat név szerint összeírja (2.), azokról harmincadcédulát adjon a kereskedőknek, hogy azzal azok más harmincadokon bizonyíthassák a vám megfizetését (3.). Vigyázzon, hogy a kereskedők ne kerüljék ki a vámhivatalt, a vámelkerülők javait kobozza el (4.), mint ahogy a tiltott árucikkeket (aranyat, ezüstöt, higanyt, rezet, lábasmarhát, vad-, ökör- és tehénbőrt, mézet, viaszt, dutkát és „jó pénzt”) kivivőkét is (7.), és lovakat és fegyvereket se engedjen exportálni (11., 16.),<sup>38</sup> de a vámelkerülőktől is hajtsa be a vámot (már amennyiben meg tudja azokat fogni), a közülük magukat ártatlannak vallók ügyét – „jámbor és értelmes személyek” bevonásával – tárgyalja meg (6.). A kereskedőkkel az áruikat először a vámra vitesse (mielőtt azokat a szállásukra szállítanák), ott vegye azokat nyilvántartásba, és adjon azokról nekik vámcédulát (5.), mint ahogy a más harmincadhivatalok vagy sókamarák által kibocsátott cédulákat elvegye „és colligálván, szükség esetén a számvévknek bemutassa” (8.). A sókamarák eladási nyilvántartásaiba nem vett sót kutassa fel és kobozza el (9.); csak annak a szállítmányát vizsgálja meg, amellyel kapcsolatosan kétségei vannak, másokat ne sarcoljon meg és ne háborgasson (10.). Ő maga ne kereskedjen (12.), a szomszéd harmincadossal ne egyeztessen a vámcédulák tekintetében, csupán a fejedelem számvévői által kiállított, pecsétes cédulákat használjon, csak a számvévőjére bízsa a cédulák (vagy a bevételek?) begyűjtését, magának a fejedelem kárára ne szerezzen előnyt (13.). A particularis és fő számadáskönyvét és egyéb iratokat a megadott határidőn mutassa be, és adjon számot (14.). A szekerek elé fogott, így húzóerőnek álcázott, de külföldön mégis eladott állatokkal üzletelőket büntesse meg (15.), az importált fegyverekről tudósítsa a fejedelmi prefektust, a

<sup>36</sup> Acsády: *Magyarország pénzügyei*, 140–141.; Geccényi: Egy harmincadvizsgálat, 366.

<sup>37</sup> A vám 17. századi története nincs megírva, csak a brassóié a 16. század végéig: Manolescu: *Comerțul Țării Românești*.

<sup>38</sup> A kiviteli tilalmakra lásd: Imreh: *Bethlen Gábor*, 43–44., 80–82.; Az erdélyi főkinccstartó, 42.

nyest-, nyuszt- vagy hiúzborókról/szörmékről és jó lovokról az elővásárlási joggal bíró fejedelmet (16.). Vigyázzon az ösvényekre, árutakra, a harmincadokra ártalmas nyitott utakra (17.), a harmincadon járó embereket, akik a havasokra nem az ott lévő szarvasmarháik miatt mennek, fogja meg vagy írja össze, és a legeltetés ürügyén a szarvasmarháikat vámmentesen kivívó és eladó személyeket büntesse meg, vagy idézze törvény elé (18), a hazamenő havasföldiek személye után két forintot vegyen, és különösen vigyázzon arra, hogy a Moldvából bejövőktől vegyen harmincadot (19.), valamint a Lengyelországból behozott nyuszt- és másfajta bélések, valamint a kivitt vadbőrök (?) után (20.).

Az utasítás, címe alapján, Pünkösdi Györgynek szólt. Ő talán azonos a háromszéki Uzonban lakó, primipilusból lett nemes Pünkösdi Mihály fiával,<sup>39</sup> aki 1632 és 1641 között a nagyobbik fejedelmi kancellária írnoka volt,<sup>40</sup> 1658. április 22-én a Portára küldték (hitlevele 14-én kelt), ahol június 22-én – mivel az általuk bevitt erdélyi adó nem volt elégséges – már fogságban sínylődött, és ahonnan nem sokkal 1660. május 31. előtt érkezett meg Barcsai Ákos fejedelemhez (aki a jelzett napon Medgyes melletti táborából azt írta, hogy Pünkösdi „mostanában” érkezett hozzá).<sup>41</sup> 1663 tavaszán megint diplomáciai feladatot teljesített, ezúttal „adhaerens követ” volt a temesvári pasánál, 1665 tavaszán pedig részt vett az országgyűlésen; élete 1671-ben ért véget.<sup>42</sup> (Azért nem lehetünk biztosak a harmincadosinstrukció címzettje és a diplomata azonosságában, mert az utasítást 1658. május 26-án keltezték, a követ hitlevelét pedig már április 14-én – igaz, elképzelhető, hogy utóbbinak a vámot csak annak Isztambulból való, még azévre tervezett visszatérte után óhajtották átadni.)

Az iratot Kendi János írta alá, nyilván fejedelmi prefektusi minőségében, hiszen ez a tisztségviselő volt a fejedelmi kincstárnak a tényleges vezetője, az inkább névleges kincstartó mellett – ráadásul lehetséges, hogy 1658-ben nem is volt betöltve az utóbbi tisztség (ez akár Kendi aláírói minősége alapján is valószínűsíthető), hiszen 1658-tól 1661-ig, de talán 1663-ig vagy akár 1678-ig is (és utána 1690-ig) nem ismeretes a kincstartó személye.<sup>43</sup>

Az instrukció tehát a harmincadosnak a legfontosabb hivatali kötelezettségeit, nevezetesen a vámolással összefüggő tennivalóit írja elő, a legrészletesebben azt, hogy hogyan vámoljon, mit próbáljon megelőzni és hogyan, a lényeg az lévén, hogy a törvényes váموkat behajtsa, a vámot elkerülni igyekvőket pedig harmincadfizetésre kényszerítse – vezérlő elve megegyezett a gazdálkodással

<sup>39</sup> *SzOkl.* Új sorozat, 5. köt. 51.

<sup>40</sup> Trócsányi: *Erdély központi kormányzata*, 194. (1635-re és 1637-re még lásd: *SzOkl.* Új sorozat, 5. köt. 51; Makkai (s. a. r., bev.): *I. Rákóczi György iratai*, 484.)

<sup>41</sup> *TMAOK.* 7. köt. 389–394. Vö. Biró: *Erdély követei*, 128–129. Pünkösdi isztambuli tartózkodására lásd még: *EOE.* 12. köt. 147., 317. (1659. jún. 27., dec. 28.)

<sup>42</sup> *Rozsnyay Dávid.* 321., 411–412. (május 24.), 472.; Bethlen J.: *Erdély története*, 188., 662. (1663, 1671); *EOE.* 14. köt. 104. (1665. máj. 10.)

<sup>43</sup> Trócsányi: *Erdély központi kormányzata*, 320–337. (Kendire itt: uo. 327). Életére lásd: Csáki: Kendi János, 43–52.

(is) foglalkozó többi utasításokéval, amely szerint az instruált személynek a jövedelmeket növelnie kell, a károkat pedig csökkentenie, a rábízott javaknak „legyen jó, becsületes gondviselője”, vagy még általánosabban megfogalmazva, amint az 1554-es lévai udvarbírónak meghagyták, mindig a tulajdonos „hasznát tartsa szem előtt” (ebben az esetben a királyét), és 1658-ben azt várták el a Portára küldött követtől, hogy úgy viselkedjék „mindenekben, mint ő nagyságának [azaz a megbízónak, a fejedelemnek] tökéletes igaz hívéhez illik”.<sup>44</sup>

Az 1658-as utasítás egy része kisebb-nagyobb mértékben átveszi az 1591-es instrukció zömét (annak 9 pontjából hetet), abból legtöbbször szó vagy értelem szerint emelvén át szövegrészeket. A korábbi irat első pontja azért maradhatott ki a későbbi szabályzatból, mert az a harmincadok bérletére vonatkozott, 1658-ban pedig a vám látszólag nem volt bérbe adva. (A másik hiányzó pont a második, a fejedelmi udvar szükségére beszerzendő árukról, nevezetesen különféle posztókról szól.) Az 1658-as instrukció másfelől két azonos jellegű későbbi irattal mutat igen nagyfokú egyezést, amelyeket 1672-ben a töröcsvári harmincadosnak, illetve 1685-ben a marosváradjai, szászvárosi, dévai és brádi főharmincadosnak címeztek<sup>45</sup> (a megegyezéseket félkövér betűkkel a mellékletben jeleztük), mint ahogy más hivatalok különböző időpontokban kelt utasításai között is nagyfokú az átfedés.<sup>46</sup> Mindez érthető, ha arra gondolunk, hogy a szóban forgó intézményekben, gazdasági egységekben folyó tevékenységek módja, így az ottani alkalmazottak kötelezettségei is néhány évtized alatt lassan vagy néha egyáltalán nem változtak.

## MELLÉKLET

1658. május 26., Gyulafehérvár. Pünkösdi György, töröcsvári harmincadosnak Kendi János által adott utasítás.

Papírfüzet, melynek oldalai középen keresztirányban kiszakadtak. Román Nemzeti Levéltár, Beszterce Megyei Hivatal, Beszterce, Iuliu Marțian személyi gyűjtemény (Colecția personală Iulian Marțian), LIV/169. csomag, 18. sz., 12r–18v fol. Az irat egy gépirásos másolata (apróbb hibákkal): uo. 20r–22v fol. Átírásunkban az 1–10., illetve a 11–20. pontokban félkövér álló betűkkel az 1591., illetve 1685. évi instrukcióval pontosan megegyező szövegrészeket emeltük ki, félkövér dőlt betűkkel az ezen passzusokhoz

---

<sup>44</sup> Imreh: *Mezőgazdasági rendtartások*, 40–42.; Kenyeres (szerk., bev.): *Uradalmi utasítások*, 374., 377.; *TMÁOK*. 7. köt. 389.

<sup>45</sup> K.: *Utasítás*, 1685.

<sup>46</sup> Ember: *Az újkori magyar közigazgatás*, 150., 173., 215., 217., 309–310., 312., 333., 2. jegyz., 334., 1. jegyz., 354., 428.; Nagy: *A Magyar Kamara*, 10., 17–18.; *Utasítások 1664/5-ből*. 185., 1. jegyz.; Trócsányi: *Erdély központi kormányzata*, 330.; Balogh: *Utasítás*, 87.

tartozó hasonló értelmű szavakat. Az 1672-es töröcsvári utasítással való különösen nagyarányú egyezés miatt csak az attól való eltéréseket jeleztük: aláhúzással az abban hiányzó részeket, szögletes zárójelben (amennyiben lapalji hivatkozásban nem mondjuk azt, hogy ott a sérült szöveg kiegészítése olvasható) az abban megjelenő többletet, szaggatott vonalal aláhúzással pedig az eltérő szórendet; hangzásbeli különbségeket, továbbá az „és”/„s” szavak felcserelését nem jeleztünk.

Instructio pro egregio domino Georgio Pünkösdi, tricesimatori suae  
Caelsitudinis Principalis Torcsvariensi et in anno 1658 extradata

[1.] Mivelhogy az harmincadosoknak sokféle vigyázásoknak kell lennie [sokféle kell vigyázniok], mellyek mind minékünk [fiscusunk], s mind penig országu[ai]nknak közönséges hasznát vészik [nézik],<sup>47</sup> annak okáért az mi harmincadunknak jövedelmének beszolgáltatása hogy jobb móddal és hasznosban lehessen, akarjuk [kévántatik], hogy az harmincados az ő hűségéről [és hozzánk való kötelességéről] megemlékezzék, és az [igaz] **vectigal szerint** mindenféle [kereskedő] rendekre[en], kik marháokkal [az] öréa bízattatott harmincadja alatt alá és fel járnak, igazan és híven az harmincadot exigálja [és exigáltassa], hogyha **peniglen az vectigalban valami marha nevezet szerint nem találatnék** megírva, **az áros emberek fide mediante az harmincadosnak tartozanak megmondani, hány forint ára marha legyen, és az szerint minden forintból ötödfél [fél] pénzt exigáljon** és registrumban diligenter inscribáljon.<sup>48</sup>

[Fol. 12v] [2.] Az harmincad megvételében penig ilyen módot tartson, hogy sem úrnak, sem nemes embernek, sem egyéb akármilyen renden valóknak, valakik akármely féle marhát kereskedésnek okáért az harmincadra visznek, az harmincadját meg ne engedje, hanem mindezek [mindeneken indifferenter] megvegye[n], azokon kívül azkiknél az harmincad megengedéséről levelünk vagyon, kiktől az mi levelünket előkérje, és mását vévén hiteles emberek által avagy jelenlétekben menedékül magának megtartsa, [és] számadásakorán vagy egyéb üdőben is, mikor egyéb sókamarákról vagy harmincadokról kibocsátatott cédulákat tőle kívánják, előhossza (!), sőt valami[k]től (!) megharmincadolnak, mindeneket nominanter felírjon, úgy[is] adja be ratioját. Az szélben levő harmincadosok peniglen az derék leveleket **elvévén** [mely mi

<sup>47</sup> 1685-ban is a „vészik” szó helyett „nézik” volt írva. K.: Utasítás 1685, 130.

<sup>48</sup> Az utolsó szó 1672-ben: *inseráljon. EOE.* 15. köt. 287. Vö. az 1591-es utasítás 3. pontjával: „Az áros és minden egyébféle kereskedő embereken szokatlan harminczadot ne vegyen, hanem az szokott és rendelt **vectigál szerint** vegye meg az harminczadot mindenféle marhától; **azmely marha penig az vectigálban nevezet szerint meg nem volna írva, annak válorának az kereskedő embertől végére menjen, és az válóra szerint vegye meg az marhának harminczadját, minden forint ára marhától 3 pénzt.**” Utasítás 1591, 36.

tőlünk adatott volt az harminczad elengedéséről,] in specie tartozzanak ratiojok mellé producálni.<sup>49</sup>

[3.] Azt is akarjuk, hogy mindenféle marhától, melyet az **mi** harmincadunkra visznek, cédulát adjon róla, hogy azt az cédulát az szomszéd harmincadokra ha viszik az áros [elvivén az kereskedő] emberek, annak [fol. 13r] az szomszéd harmincados mását [vagy magát el]végye, és így az kereskedő embert [neki mást adván,] békével [el]bocsássa. Használni fog ez is mind maga igazságáért, s mind az harmincadra menőknek[okon kereskedőknek] refrenálásá[ok]ra, ha az harmincadlótól keze írása és pecséte alatt minden harmincadló marhájá[i]val igaz regestrumat véssen s vett [ő is] úgy adjon néki, kit el se mulasson.<sup>50</sup>

[4.] Szokott ez is lenni [esni] gyakorta, hogy az kereskedő emberek, mikor az harmincadosnak tunyaságát látják, az harmincadot elkerülik és elszökik, ki [mely] az mi jövődelmünknek fogyatkozására esik. Ennek okáért éjjel-nappal szorgalmatos vigyázása légyen az harmincadosnak, hogy az ne történjék, ha pedig **valamely kereskedő ember marhájával az harmincadot elkerüli**, [elszökné] **ha megkaphatja**<sup>51</sup> [ti. azt], minden marháját elvegye, az mivel kereskedett, és magát békével bocsássa, mert ha vigyázatlansága miatt az fiscus[unk] kárt vall, bár azután tudódjék ki is, megvészik rajta.<sup>52</sup>

[Fol. 13v] [5.] Arra is vigyázzon réá az harmincados és megtiltsa, hogy az kereskedő emberek az ő marhájakat, melytől még nem harmincadlattak, se házokhoz, se szállásokra ne vigyék, hanem elsöben az harmincadló házhoz menjenek véle, és ott [b]leírassák [megharminczadoljanak,] s cédulát vegyenek róla, és eképpen vigyék azhova viszik, mert ha valaki különben cselekszik, marhája elvételével büntetődjék az olyan [temerarius kereskedő személy].

[6.] **Hogyha valamely kereskedő ember marhájával az harmincadot elszökné, h[a]**<sup>53</sup> **akkor meg nem kaphatják is, szabadsága légyen az harmincadosnak azután is, az hol réá talál, az szök[tet]ő embert megfogni,**

<sup>49</sup> E pontnak a vége a 14. pont után van beírva.

<sup>50</sup> Az utolsó mondat 1685-ben így szól: „Hogy penig a suspiciót távoztathassa és a harminczadon járókat jobban megzabolázhassa, a harminczadlótól keze írása és pecséte alatt, minden harminczadló marháiról igaz regestumot vegyen; ugy aszerént a harminczadlónak ő is adjon, melyet rátiójának comprobálására, tempore examinis suae rationis, exactorinknak beadjon, a megharminczadlott marhának fele büntetése alatt.” K.: Utasítás 1685, 130–131.

<sup>51</sup> Vö. az 1591-es utasítás 4. pontjával: „Az melyet penig tisztán rajta **kaphat**, hogy **marhájával elszökte az harminczadot**, azt az régi mód és szokás szerint büntesse törvény szerént.” Utasítás 1591, 36. Ezen pont teljes szövegét lásd alább.

<sup>52</sup> 1685-ben „megvészik rajta” helyett: „maga cum duplo fizeti meg”, utána pedig a következő bekezdés áll. K.: Utasítás 1685, 131.

<sup>53</sup> Az utolsó betű kiszakadt.



és az elszökött marhának [két] harmincadját megvenni,<sup>54</sup> ha pedig az kereskedő ember, ki effélében találtatik, büntetlenek mondja magát, tehát jámbor és értelmes személyeket *convocaljon*[ván] az harmincados, és az zászló alatt törvént lá[tt]a]sson az dologban[, ha bűnös leszen, büntetődjék, ha nem, békével maradjon].<sup>55</sup>

[7.] Az ország járta utakat és egyéb álutakat [s ösvényeket] is az harmincados igen őriztessen, hogy az [fol. 14r] [ott] kereskedő rendek marháikkal az harmincadot el ne szökjék, és ha valamely kereskedő vagy egyéb féle embert megkaphat, ki ez országból és az mi és országunk *articulussi* és *edictumink continentiája és végzése ellen* valami *megtiltott marhát kívinne*, úgymint *aranyat, ezüstöt, kéneseit, vadbőrt, lábasmarhát, ökör- és tehénbőrt, mézet és viaszat, dutkát*, [tallért és egyéb] jó[féle] pénzt és rezet,<sup>56</sup> [ónot, salétromot, puskaport, töltést, és akármilyen lövő szerszámokat és fegyvert kine engedjen vinni, hanemha arról való levelünket produkálnák.] *azmint arról való edictumink is continéálják, azt megfogja* és minden [mar]háját<sup>57</sup> elvég[y]e az *articulus szerint*.<sup>58</sup>

<sup>54</sup> 1685-ben „harmincadját megvenni” helyett: „két harmincadját megvenni, melyet egészen a mi tárházunkban tartozik adminisztrálni sub poena fidefragii.” Uo.

<sup>55</sup> Vö. az 1591-es utasítás 4. pontjával: „Hogyha valamely kereskedő ember marhájával elszöki az harminczadot s ha akkor meg nem kaphatja is, szabadsága lésszen azután is, ahol reá talál, az szöktető embert megfogni és az elszöktetett marhának két harminczadját rajta megvenni. Ha pedig az kereskedő, ember, ki ezféle dologban találtatik, büntetlenek mondja magát, tehát, jámbor személyeket *gyűjtsön be* és az zászló alatt törvényt láttasson az dologban. Az melyet pedig tisztán rajta kaphat, hogy marhájával elszökte az harminczadot, azt az régi mód és szokás szerint büntesse törvény szerént.” Utasítás 1591, 36. 1685-ben a „lásson az dologban” szavak helyett (az első tíz szó megegyezvén az 1672-es szöveggel): „láttasson, hogy ha bűnös lésszen büntetődjék, ha nem, békével maradjon, törvény előtt pedig az ilyen kereskedő emberrel ne concordáljon sub poena 200 florenorum”. K.: Utasítás 1685, 131.

<sup>56</sup> 1685-ben „jó pénzt és rezet” helyett, részben megegyezve az 1672-es toldással: „tallért és egyéb jóféle pénzt és rezet, ónot, salétromot, puskaport, töltést, s akármilyen lövőszerszámokat is, és fegyvert, ki ne engedjen vinni”. Uo. A fegyverexportot ez a szabályzat a 16. pontban tiltja.

<sup>57</sup> A pótoltt betűk kiszakadtak, miképpen a következő szóban is.

<sup>58</sup> Vö. az 1591-es utasítás 5. pontjával: „Azmi az lónak és egyébféle megtiltott marhának kivitelében az ország végezését nézi, abban ő is, servatis de iure servandis, az ország *articulusához tartsa magát* és sem adományért, sem egyéb tekintetért se lovat, se *aranyat*, se *ezüstöt* sem egyéb *megtiltott marhát*, az *articulus tartása* szerént *ki ne hagyjon vinni*, elválván azoktól az áros emberektől, kik magok keresetiért lovakon kocsikon felmennek, kiken azféle terehvonó lovaktul harminczadot ne végyen.” Utasítás 1591, 36. Az exporttilalomra vonatkozó rendelkezés megtalálható már az 1620-as kincstartói utasításban, amely tiltott áruk kivitelének a harmincadosok általi megakadályoztatását is előírja a kincstartónak (de nem nevesíti a lábasmarhát, ökör- és tehénbőrt, mézet, viaszt, rezet, és a „jó pénzék” közül a dut-

[8.] **Az harmincadokról** és **sókamarákról**[aknákról] **kibocsátatott schedakat**,<sup>59</sup> [s régiákat] **melyeket kezében vesznek**, [hez mennek,] **mindenféle** [az] kereskedő emberektől **elvégye, és colligálván**, híven megtartsa, és [szomszéd harminczadosoknak, vámosoknak, kamara szolgáinak ki ne adja, hogy ratiójokat ahhoz képest conformálják, maga rationistái is affélében ne tapasztaltassanak, hogy mással ne colludáljanak, mert ha megtudódik, tisztit, javait amittálja, hanem] az mikor **tőle** [elő]kívánják, **számvévőinknek** igazán [fogyatkozás nélkül] **kezekhez méltóztassa** [beszolgáltassa].<sup>60</sup>

[9.] **Miérthogy az kamora fiaitól ilyen fraudulentia szokott esni gyakorta, az mághlások az szekereseknek egynéhány számú sókat eladnak, melyet legénysónak hínak, de [fol. 14v] azért az kamaraispán labojában**<sup>61</sup> **be nem írják, hanem azoknak az árát magoknak usurpálják. Hagyjuk azért, hogy az**

---

kát): „**Jó pénznek, aranynak, ezüstnek, vad bőrüknek, kénésónek és valamelyek az ország végzéséből megtiltassanak, hogy országunkból ne legyen szabad kivinni**, ő kegyelme erős fenyték alatt sub amissione capitís oltalmaztassa és vigyáztasson az harminczadosokkal s egyéb rendekkel is **ne legyen szabad kivinni, sub poena confiscationis bonorum**.” Az erdélyi főkinccstartó, 42.

<sup>59</sup> 1685-ben is, miként 1672-ben, utána: „régiaótk”. *EOE*. 15. köt. 288.; K.: Utasítás 1685, 131.

<sup>60</sup> Vö. az 1591-es utasítás 6–7. pontjaival: „**Az minemű scédák az magyarországi harminczadokon kikelnek**, mely harminczadokat mi árendába neki nem adtunk, **mely scédák az ő kezénél** való harminczadokra **vitetnek**, azokat minden helyeken igazán **beszedesse, meggyűjtesse és az mi praefectusunk kezébe**, hűsége alatt **beszolgáltassa**. Azonképen ő is oly bizonyos maga meghihető peccéti alatt való scédákat adjon, kiket azok is, kik nála árendában nincsenek, magokszámadására megtarthassanak.” „**Az sókamaráknál** is, az minemű **scédák kibocsátatnak, melyek az ő reá bizótt harminczadra vitettetnek**, azokat is **elszedesse, meggyűjtesse és az praefectusunk kezébe**, hűsége alatt **beszolgáltassa**.” [1658: „**Az harmincadokról és sókamarákról kibocsátatott schedakat, melyeket kezében vesznek**, mindenféle kereskedő emberektől **elvégye**, és colligálván, híven **megtartsa**, és az mikor tőle kívánják, **számvévőinknek** igazán **kezekhez méltóztassa**.”] Vö. az 1591-es utasítás 8. pontjával: „**A mi váradgyai pórtusunkon való kamarákról is, minemű scédák az só eladásáról kelnek**, azokat is hasonlatosképpen **beszedesse és** fogyatkozás nélkül **beszolgáltassa**.” [1658: „**Az harmincadokról és sókamarákról kibocsátatott schedakat**, melyeket kezében vesznek, mindenféle kereskedő emberektől **elvégye, és colligálván**, híven megtartsa, és az mikor tőle kívánják, számvévőinknek igazán **kezekhez méltóztassa**.”] Uo. 1685-ben, részben megegyezvén az 1672. évi toldással: „**számvévőinknek igazán kezekhez méltóztassa**” helyett: „szomszédjai harminczadosoknak vagy vámosoknak s e kamara szolgáinak annál inkább portusi diákoknak ki ne adja, hogy ratiókat ahhoz képest conformálják. Ilyenekben collusiója ne legyen, mert ha megtudódik, tisztit s minden javait amittálja, hanem, amikor tőle **exactörink** kívánják, **igazán, kezekhez**, fogyatkozás nélkül **beszolgáltassa**.” Utasítás 1591, 36.; K.: Utasítás 1685, 131–132.

<sup>61</sup> A lábbócédula a sókamarák kiviteli engedélye volt. Ember: *Az újkori magyar köz-igazgatás*, 456.

harmincados afféléket minden szekereken felcirkáljon, és ha kettőnél több só lészen, az harmincados elvégye, az kamaraispán labbojában afféle sónak számát felírja jövendő számadására megtartván.<sup>62</sup>

[10.] Az kereskedő embert az harmincados *se más, maga*<sup>63</sup> számára [semmiképpen az eddig bevett usus kívül] *meg ne meriszelje sarcoltatni, h[an]jem az kéhez kételkedik és valami sorsot [esm]er hozzája[juk] ha valamit akkor megtagadott* [hogy valami marhájokat megtagadták] volna, sem[minemű] ígéretre[ért], adományért, barátságért meg ne engedje, [hanem az marhát meglátogassa,] (*de*<sup>64</sup> *kár nélkül*), azki *penig jámbor és semmi kétség* [nincs hozzája] hozzája vagy *marhájához nem lehet, sőt békével jött el egynéhány harmincadokon*, vagy marháját egyszer meghánták, *az olyat meg ne háborgassa*, sőt *sóval, vassal és egyéb* [afféle] aprólék[ok]kal kereskedőkön semmit az igaz harmincadja[on kívül] *nélkül* ne végyen, hogy az kereskedők el ne idegenedjenek [keze alatt levő passusokról].<sup>65</sup>

<sup>62</sup> 1685-ben: „A kamara fiai és portusi deákok is *szoktanak* ilyen *fraudentiával élni: a szekereknek*, vagy hajókra, czédula nélkül, *egynéhány számú sókat el szoktanak adni, de azért lábó-czédulákban* elbocsátott sók közé *nem szokták beírni, melyeknek árokat magok számokra tartják. Hagyjuk azért, hogy efféléket minden szekereken és hajókon felkeressen, ha a fél sónál több só találattik, elvégye, és a lábó-czédulák hátára felírja*, sub poena fidefragii ratiocináljon róla, az ilyen lábó-czédulákat, rátiója mellett, *fiscalis exactorinknak tartozzék beadni.*” K.: Utasítás 1685, 132.

<sup>63</sup> Előtte vélhetőleg kimaradt: „se”.

<sup>64</sup> Előtte az 1591., ill. 1685. évi instrukcióban a következő szövegrész olvasható: „szabad légyen marháját meglátni”, ill. „hanem a marhát meglátogassa”, amelyek közül az egyik – vagy amelyekhez hasonló értelmű szövegrész – nyilván véletlenül kimaradt az 1658-es példányból. Utasítás 1591, 37.; K.: Utasítás 1685, 139.

<sup>65</sup> Vö. az 1591-es utasítás 9. pontjával: „*Az kereskedő embereket maga hasznáért*, avagy *valami reájok való haragért* bosszúságért *meg ne saczoltassa*, meg se hányja márhájokat, *hanem amelyikhez kételkedik és valami* megtagadott marhából *sort ismerne hozzá, szabad légyen marháját meglátni, de kár nélkül. Az ki penig jámbor és semmi kétség nem lehet marhájához, sőt egynéhány harminczadokon békével eljött, az olyant meg ne háborítsa.* És ezekben úgy viselje magát, az utána való harminczadosoknak is azonképen meghagyja, hogy mi előnkben ő felőle gyakorta méltó panaszok ne jöjjenek, ha penig valakitől azféle dolgokért méltó panasz jönne reá, tartozzék annak az mi praefectusunk és számadónk előtt törvényt állani.” Utasítás 1591, 36–37. 1685-ben a „hanem” szó előtt ez áll: „**A kereskedő embereket maga számára megsarcoltatni**, huzássalvonással, articulus felett, czédulapénz-exigálással erőltetni **ne merészelve**, avagy per contractum et compositionem elbocsátani meg ne próbálja”, a bekezdés után pedig még ez: „keze alatt való passusról, se penig őket ne böcstelenítsék, külömben cselekedvén, kemény büntetésünköt fogja magán tapasztalni”, a „sőt sóval, vassal és egyéb aprólékkal kereskedőkön semmit az igaz harmincadja nélkül ne végyen” rész pedig hiányzik. K.: Utasítás 1685, 132.

[Fol. 15r] [11.] Ez is szokott lenni, hogy az kereskedő és egyéb rendbeli emberek megvészik az jó hátaslovakat és egyéb szekeres lovakat is az országban és nyereségre kiviszik eladni, sőt még magok mennek ki rajtok, mintha ott künn [ben] nem [adni vagy (!)] akarnának eladni, hanem magok szükségére megtartani, de azért ugyan eladják ott künn [oda be] és kereskednek véle[k], affélé[k]re azért szorgalmasan vigyázzon az harmincados mind éjjel-nappal, hogy ki [be] ne vihessék [se egy felé, se más felé való országokra], azok[tól meg]vá[!]v[a, kiknél l]eve[l]ünk<sup>66</sup> léssen az kivitelnek megengedéséről, [nem különben értsen akármi egyéb lovak felől is].

[12.] Az harmincados se maga egyedül, sem penig mással társalkodván semminemű kereskedést ne merészeljen indítani, sem az mi harmincadunknak jövedelméből, pénzéből másnak kereskedésre adni, sub poena amissionis capitis et omnium bonorum, hanem azhova rendeljük, oda szolgáltatassa cantoronként, és jövedő számadására attul, azkinek adminisztrálja, magának menedéket vegyen [az mint elrendeltetett, holnaponként tárházunkba adminisztrálja, mi töllünk quietantiákat vévén adminisztrálásáról].

[Fol. 15v] [13.] Az szomszéd harmincadossal az schedak percipiálásában, testitálásában ne consenciáljon az mi jövedelmünknek fogyatkozására sub amissione honoris et officii, se propria schedájával ne éljen, [Kin az országban Brassón kívül kereskedő minden rendeknek propria schedát ne adjon, hogy valamiképpen megkárosíttassanak, sub poena fl. 200] hanem az mi számvevőinktől végyen harmincadra<sup>67</sup> való [regia] schedakat, melyeken egy pecsét léssen az mi címerünk és nevünk alatt, [omissákat is ne tegyen sub poena dupli,] maga tisztiben [pedig] continuus légyen, szolgáljára ne bizza hites [reversalisos] rationistáján kívül annak [az proventus] percipiálását [és semminemű cselédire], semmiféle kárunkkal magának[, sem másoknak] hasznot, [barátot<sup>68</sup> ne szerezzon, [szerezni igen] eltávoztassa[on] [rationistákat pedig jó zálogos hitelesek tartson, kik is nekünk erős reversálissal legyenek kötelesek].

[14.] Angariatim esztendőnként elkezdvén ennekutána particularis regestrumát exactorink kezébe adminisztrálja és minden perceptiokról, erogatiokról való quitantiás mandatuminkat ratioja mellé exhibéálja. In fine autem derék regestrumát ad diem 10 Januarii anni sequentis személye szerint comportaltván (!) elegendő számot adni tartozzék, alioquin ha praefixus diest elnegligálja, salariomának [fol. 16r] fele fizetése elvesztésével büntetődjék.

<sup>66</sup> Előtte kb. 4 szó kiszakadt; a mondatot az 1672-es és 1685-os utasítás alapján egészítettük ki. *EOE*. 15. köt. 289.; K.: Utasítás 1685, 132.

<sup>67</sup> Innen kezdve a fentmaradt példányban új bekezdés következik, de az 1685-os utasítás alapján és értelem szerint is e szóval az előző mondat kellene folytatódjon. Uo.

<sup>68</sup> A szó első része, továbbá a bekezdés utolsó szava betűinek egy része kiszakadt, amelyeket az 1685-os utasítás alapján pótolunk. Uo.

[2b] Az második részéhez az instructionak tartozik ez is: **hogy penig az urak és nemesek közül inkább megtudhassa, kik küldjék marhájukat [magok majorságát] az harmincadon által, vagy kiknek légyen kereskedéshez[re való] marhájok, abból mindenképpen tartsa az 1632. esztendőbeli Fejervarat adatott articulushoz magát – articulus 30.–[az approbata constitutiókban az harminczadok állapotjáról írott negyedik és ötödik articulusokat olvassa meg, s ahoz tartsa magát.]**

[15.] Szoktanak ilyen cautioval sokan [is] élni az lábas marhának kivitelében és harmincad[jának elkerülésében, hogy]<sup>69</sup> szekerek eleiben ugyan feles számú marhákat fogv[at]án, valami szabados kereskedés szin alatt levő marha kivitelében praetextussa színével [s] odaki [be] eladják és így is az harmincadbeli proventum[s]unkat defalcálják, mind penig az mi és országunk arról való constitutioit és edictuminkat transgrediálják. Reá vigyázzon annak okáért [azért] az harmincados szorgalmatosan, valakik illyen praetextus alatt kereskedő emberek találatnának, [fol. 16v] az olyan[okat] embereket arestálja és nekünk vagy eleiben rendeltetett (?) tisztviselőinknek értésűnk[re] adja és törvény szerint meg is büntesse, melyet úgy vehet eszében, hogyha mind<sup>70</sup> kinek-kinek mind kimenetelében és [mind] bėjövetelében szorgalmatosan vigyázásása (!) leszen.<sup>71</sup>

[16.] Semminemű fegyvert ki ne hagyjon kereskedésre vinni, sőt onnat kívül is akármi névvel nevezendő fegyvert, lövő szerszámot hozzanak is bé, de míg hírünkke nem tézsi, túllünk nem ért (?), el ne bocsássa semminemű [...]<sup>72</sup> talál, elvegye, hogy így országunkbéli bányabeli jövedelmünk azzal is ne minualtassék. Azmi [Hogyha] penig [valamik] itt írva nem volna [találatnák lenni, azt], az maga industriájára [jó indulatjára] bízunk, intvén, hogy mindenekben [mi]nekünk tartazó kötelességünk[e] (!) szerint igazán és híven cselekedjék.<sup>73</sup> Ha mikor nestet, nusztot avagy hiúzbört akár gereznában, akár penig egyenként találnak hozni avagy egyéb fejedelemnek [fol. 17r] való marhát, az olyanaka[t]<sup>74</sup> addig el ne bocsássa másfelé, hanem egye[ne]sen<sup>75</sup> önagyságához igazítsa [hozzánk dirigálja] és küldje, avagy megírja, micsoda marhával érkeztenek, és ha önagyságok meg nem veszik, [nekünk szükségesek lesznek, arról tudósítjuk, ha nem is,

<sup>69</sup> A kiszakadt részeket az 1672-es és 1685-ös instrukció alapján rekonstruáltuk. Uo. 133.; *EOE*. 15. köt. 290.

<sup>70</sup> Ez a szó fölöslegesnek tűnik.

<sup>71</sup> Az 1672-es utasítás még három további pontot tartalmaz. Uo. 290.

<sup>72</sup> Kb. 4–5 szó kiszakadt; az utolsó rész talán a bányatermékek, vélhetőleg főleg a már fentebb tiltott arany, ezüst, higany, réz kivitelét vagy behozatalát nem engedélyezte.

<sup>73</sup> Ez a mondat 1672-ben az irat végén, a fizetéseket tagláló rész előtt olvasható. *EOE*. 15. köt. 293.

<sup>74</sup> Az utolsó betű kiszakadt.

<sup>75</sup> A két betű kiszakadt.

értésére adjuk], annakutánna [úgy] adhassák [el], azoknek akarják; hasanlóképpen ha lovat jót találnak hozni, ab[zok]ban is azon módot observaljon.

[17.] Az szélben lévő harmincadokra tartozandó ezek [...]<sup>76</sup> az ösvényeknek és álutak[nak bévágatások felől a tis]ztek<sup>77</sup> önagysága [kegyelmes?]<sup>78</sup> parancsolatja [mi mandatumink] mellett solemniter hiteles nemes emberek által requirálja, admonéalja[tassa] és az ország articulussira emlékeztesse, azoktól hitők és pecsétek alatt való testimonialist vegyen sepecifice denominálván, és (?) ha hol végére mehet afféle nyitott [ál]utaknak, melyek az önagysága [mi] harmincadj[unk]nak ártalmára valók volnának és az ország articulussival ellenkeznének, melyet ha az tisztek posthabeáln[án]ak, önagyságát tudósítani [minket] el ne mulassa.

[Fol. 17v] [18.] Az [járó] utakra, ösvényekre [is] szorgalmatos vigyázása légyen, és az ország articulusa szerint ha ki csak marhája lát[ogat]ására mégyen [a havasokra], azt békével bocsássa, ha bizonyoson tudhatja, de ha ki egyéb dologban jár az [és] harmincadon[ra], hírt nem tévén menni akar, ha bír véle, egyáltaljában megfogassa, ha peniglen nemes ember, az olyanoknak neveket írná fel küldje (!) [felírván, tudósítson bennünket], mert arról 1633. esztendőbeli emanaltatott erős articulus vagyon.<sup>79</sup>

Az kik marhájokat [legeltetésnek praetextusával]<sup>80</sup> hajtják az havasaly [avagy moldvai] határba, különben semmiképpen [meg] ne engedje, hanem az harmincadra betérni kényszerítse, azhol marhájoknak számát [igazán] felírassa, [maga is regestumot tartván róla, igen] és arra szorgalmatosan réa vigyázzon, ha azon szerént hajt[j]ották[-e] marhájokat vissza, azmint elvittek vagy nem, és ha comperiáltatik igazán, hogy az legeltetésnek praetextusával ott benn mind el találta volna adni, nem lévén különben mód az [meg]büntetésben, citáltassa az ország articulusa szerint az vár[fol. 18r]megye székire [competens forumjára] és prosequálja törvényel, ha peniglen valami részét adta el, [és]<sup>81</sup> az többit visszahajtott[j]a, azon marhá[ka]t confiscáljon[a ide értetvén az ott ben telettetett marhák is].

<sup>76</sup> Kb. 2–4 betű kiszakadt.

<sup>77</sup> A zárójelben levő részek kiszakadtak; a kiegészítés az 1672-es és 1685-ös instrukció alapján történt. Uo. 291.; K.: Utasítás 1685, 133.

<sup>78</sup> A rövidítettnek látszó szó felső része kiszakadt.

<sup>79</sup> Utána esetleg egy szó kiszakadt.

<sup>80</sup> A szavak felső részei nagyrészt kiszakadtak, a betűcsonkokat az 1685-ös irat alapján egészítettük ki, de a második szó (amely helyén 1672-ben „okáért” áll) végződésében bizonytalanok vagyunk. K.: Utasítás 1685, 134.; EOE. 15. köt. 291.

<sup>81</sup> Kb. 1–3 betű kiszakadt; a kiegészítés az 1672-es utasítás alapján történt. Uo.

[19.] Ha valami[ely uratlan] havasalföldi [vagy moldvai] ember szabad akaratja szerint akar bemen[n]i<sup>82</sup> Havasalföldébe, avagy penig havasa[lji?]<sup>83</sup> [hazájában, vagy más oda be való] emberek vinnék be is, [mindentől két-]két forintat végyen r[aj]ta és [úgy] békével bocsássá, ha penig marháj[a]<sup>84</sup> vagyon, abból az [igaz] harmincad[ot] szerint exigálja [, azoknak pedig az itt való tiszteinktől avagy azoktól, a ki földén laktanak, testimoniumok legyen. Az itt valókat is, kiváltképpen fogarasföldi jobbágyinkat udvarbiránk testimoniuma nélkül ki ne bocsásson].

[Minthogy az]<sup>85</sup> derék o[r]szág útján kí[vül is] vagynak lovas ösvények,<sup>86</sup> többi között mind az beztercei, ki mind Ilova, s mind Moldova felől bejöhetnek az országba, ha azért történik az, hogy valamely áros ember ezen vagy más [oly] álutakon hozna marhát bé, holott harmincadosok nincsenek, bár szinte ott az vámot akár [vagy] harmincadot megadná[ta] is az városnak vagy másoknak az fiscuson kívül, de ha fiscusunknak meg nem harmincadlott, megvegye rajtok, valahol réájok talál, kire igen-igen réá vigyázzon.

[Fol. 18v] [20.] Hallunk olyan[t i]s, hogy sokak hoznak nuszta és e[gyé]b béléseket Lengyel országból, mind az colosvari kalmárok, s mind mások, de az ratiojokban nem látjuk exactorinknak, hogy [o]lyanról való proventust administraln[á]nak, azért erre is vigyázzon harmincadosunk, az olyannak harmincadját el ne lopják rajtunk, sőt azkit eddig hordattanak volna is ki [effé?]le vadb[őr]öket, inquiraltass[a? ...]<sup>87</sup> adták (?) meg harmincadját [...] és akik?<sup>88</sup> nem adták, megvegye rajtok az ország ariculusa szerint. Secus non facturi.<sup>89</sup>

Datum Albae Juliae, die 26 Maii 1658.

Joannes Kendi m. p.

## IRODALOM- ÉS FORRÁSJEGYZÉK

### *Források*

Román Nemzeti Levéltár, Beszterce Megyei Hivatal, Beszterce, Iuliu Marțian személyi gyűjtemény (Colecția personală Iulian Marțian), LIV/169. csomag, 18. sz.

---

<sup>82</sup> 1-2 betű kiszakadt.

<sup>83</sup> A zárójelben levő betűk kiszakadtak.

<sup>84</sup> Az utolsó betű kiszakadt; a kiegészítés az 1672-es utasítás alapján történt. Uo.

<sup>85</sup> Kb. 2–3 szó kiszakadt; a kiegészítés, miként e bekezdésben a következő két alkalommal, az 1672-es utasítás alapján történt. Uo.

<sup>86</sup> Kb. 2–4 szó kiszakadt.

<sup>87</sup> Kb. 3–5 szó kiszakadt

<sup>88</sup> Kb. 1–2 szó kiszakadt.

<sup>89</sup> Az 1672-es utasítás még három további pontot tartalmaz. Uo. 292–293.

*Hivatkozott szakirodalom*

- A. A.: Brandenburgi Katalin és a diplomácia. 3. közlemény. *Történelmi Tár*, [21] (1898) 461–462.
- a — o —: Utasítások az erdélyi sókamarak és sókikötők részére 1664/5-ből. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, 4(1897). 168–189.
- Acsády Ignác: *Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd uralkodása alatt. 1526–64.* Athenaeum R. Társulat, Budapest, 1888.
- A kövári udvarbíró 1604-iki utasítása. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, 6(1899). 413–418.
- Az erdélyi harminczadok utasítása 1591-ből. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, 6(1899). 35–37.
- Az ebesfalvi tisztartó utasítása 1630-ból. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, 6(1899). 324–325.
- Az erdélyi főkincstartó 1620-iki utasítása. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, 5(1898). 41–43.
- Balló István: Adatok a székelyek történetéhez. *Történelmi Tár*, 1(1900). 134–140.
- Bethlen Farkas: *Erdély története. 2. köt. A váradi békekötéstől János Zsigmond haláláig (1538–1571).* II–V. könyv. Ford. Bodor András. Jegyz. Kruppa Tamás. Szerk. Jankovics József, Enciklopédia Kiadó–Erdélyi Múzeum-Egyesület, Budapest–Kolozsvár, 2002.
- Bethlen, Wolfgangus: *Historia de rebus Transsylvanicis.* Tom. 2. Martinus Hochmeister, Cibinii, 1782.
- Bethlen János: *Erdély története 1629–1673.* Fordította P. Vásárhelyi Judit. Az utószót és a jegyzeteket írta Jankovics József. A mutatókat összeállította Jankovics József – Nyerges Judit. Balassi Kiadó, Budapest, 1993.
- Biró Vencel: *Erdély követei a portán.* Minerva, Kolozsvár, 1921.
- Bogdándi Zsolt (mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közlése): *A kolozsmonostori konvent fejedelemség kori jegyzőkönyvei.* 1. köt. 1326–1590. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2018. (Erdélyi Történelmi Adatok X. 1.)
- Csáki Árpád: Kendi János, Apafi Mihály fejedelem ítélőmestere (1661–1677). In: *A Maros megyei magyarság történetéből. Tanulmányok.* 3. köt. Szerk. Pál Antal Sándor – Simon Zsolt. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2012. 42–52.
- Demény Lajos (bev., jegyz.): *Székely oklevéltár.* Új sorozat, 4–5. köt. *Székely népesség-összeírások. 1575–1635.* Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1998–1999.
- Demény, Lidia: Regimul tricesimelor și punctelor vamale din Transilvania în perioada principatului autonom. *Studii și Materiale de Istorie Medie*, 7(1974). 207–221.
- Die österreichische Zentralverwaltung.* I. Abt. *Von Maximilian I. bis zur Vereinigung der Österreichischen und der Böhmisches Hofkanzlei (1749).* Bd. 2. *Aktenstücke 1491–1681.* Hrsg. Thomas Fellner – Heinrich Kretschmayr. Adolf Holzhausen, Wien, 1907. (Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs 6.)



- Ember Győző: *Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig*. Budapest Irodalmi, Művészeti és Tudományos Intézet, Budapest, 1946. (Magyar Országos Levéltár kiadványai, III. Hatóság- és hivataltörténet 1.)
- Erdélyi fejedelmi utasítás a balázsfalvi udvarbíró részére 1670-ből. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, 6(1899). 262–267.
- Fazekas István: *A Magyar (Udvari) Kancellária és hivatalnokai 1527–1690 között*. Akadémiai doktori értekezés. Budapest, 2018.
- Gecsényi Lajos: Nyugat-Magyarország kereskedelmi viszonyai egy harmincadvizsgálat tükrében (1668). In: Uő: *Gazdaság, társadalom, igazgatás. Tanulmányok a kora újkor történetéből*. Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára–Győr Megyei Jogú Város Levéltára, Győr, 2008. 363–377.
- Horváth Mihály: Magyar regesták a szepesi káptalan, jászai s leleszi conventek, Kassa és Sopron városok s több magánosok levéltáraiból s gyűjteményeiből. 1228–1634. II. közlemény. *Magyar Történelmi Tár*, 11(1862). 125–196.
- Imreh István: Mezőgazdasági rendtartások, egyezségek, utasítások (1580–1635). *Erdélyi Múzeum*, 53(1991). 29–50.
- Jakó Zsigmond (bev., jegyz.): *Adatok a dézsma fejedelemségkori adminisztrációjához*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1945. (Erdélyi Történelmi Adatok V. 2.)
- Jakó Zsigmond: Az erdélyi vajdák kinevezéséről. In: Uő: *Társadalom, egyház, művelődés. Tanulmányok Erdély történelméhez*. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest, 1997. (METEM könyvek 18.) 75–90.
- K. K.: Egy erdélyi fő-harminczados utasítása 1685-ből. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, 4(1897). 130–135.
- Kármay Ödön: Adatok Dobó István életéhez. *Történelmi Tár*, új folyam, 6(1905). 434–446.
- Kenyeres István (szerk., bev.) – Kis Péter (a szerkesztésben közreműködött) – Babcsányi István – Ligeti Zsuzsa – Sarusi Kiss Béla (munkatársak): *XVI. századi uradalmi utasítások. Utasítások a kamarai uradalmak prefektusai, udvarbírái és ellenőrei részére*. 1–2. köt. Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, Budapest, 2002. (Fons könyvek 2.)
- Kenyeres István: I. Ferdinánd magyarországi pénzügyigazgatási reformjai és bevételei. *Történelmi Szemle*, 45(2003). 61–92.
- Koncz József (közli): Teleki Mihály utasítása a huszti vár kapitánya és várnagyi számára, 1669-ből. *Hadtörténelmi Közlemények*, 6(1893). 292–296.
- Koncz József (közli): Apaffy Mihály fejedelem utasításai Huszt várára nézve. *Hadtörténelmi Közlemények*, 7(1894). 281–284.
- Kruppa Tamás: Miksa főherceg erdélyi kormányzóságának terve. Az erdélyi Habsburg-kormányzat felállításának kérdéséhez (1597–1602). *Századok*, 145(2011). 817–845.
- Fraknoi Vilmos (szerk.): *Magyar Országgyűlési Emlékek / Monumenta Comititalia Regni Hungariae*. 1. köt. (1526–1536.) Ráth Mór, Budapest, 1874. (Monumenta Hungariae historica, 3. Monumenta comitialia regni Hungariae / Magyar történelmi emlékek, 3. Magyar országgyűlési emlékek 1.)

- Makkai László (s. a. r., bev.): *I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1631–1648)*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1954.
- Maksay Ferenc: *A Magyar Kamara Archívuma*. Szerk. Buzási János. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 1992. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai, I. Levéltári leltárak 8.)
- Manolescu, Radu: *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (secolele XIV–XVI)*. București, 1965.
- Nagy István: *A Magyar Kamara és a királyi pénzügyigazgatás fejlődése Mohács után 1528–1686*. Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár, 2015. (A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának kiadványai, III. Hatóság- és hivatal-történet 11.)
- Oborni Teréz: Várkapitányi és officiális utasítások a 16. századi Érsekújvárból. In: E. Kovács Péter – Kalmár János – V. Molnár László (szerk.): *Unger Mátyás emlékkönyv. Emlékkönyv Unger Mátyás negyedszázados egyetemi történelemszaktanári működése emlékére, és születésének hetvenedik évfordulója alkalmából*. Budapest–Eger: MTA Történettudományi Intézet–Heves Megyei Levéltár. 1991. 99–108.
- Oborni Teréz: *Erdély pénzügyei I. Ferdinánd uralma alatt, 1552–1556*. Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, Budapest, 2002. (Fons könyvek 1.)
- Oborni Teréz: Bethlen Gábor utasítása helytartójának, Bethlen Istvánnak (1620). *Történelmi Szemle*, 49(2007). 249–262.
- Pálffy Géza: A veszprémi végvár fő- és vicekapitányainak életrajzi adattára (16–17. század). In: Tóth G. Péter (szerk.): *Veszprém a török korban. Felolvasó-ülés Veszprém török kori emlékeiről*. Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, Veszprém, 1998. (Veszprémi Múzeumi Konferenciák 9.) 91–190.
- Pálffy Géza: *A császárváros védelmében. A győri főkapitányság története 1526–1598*. Győr–Moson–Sopron Megye Győri Levéltára, Győr, 1999.
- Pray, Georgius: *Annales regum Hungariae ab anno Christi MDXVI. ad annum MDLXIV. deducti*. Pars 5. Augustinus Bernardi, Vindobonae, 1770.
- Prodan, D[avid]: *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*. 2. köt. Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1968.
- R. Kiss István: *A magyar helytartótanács I. Ferdinánd korában és 1549–1551. évi leveles könyve*. A M[agyar] Tud[ományos] Akadémia Történelmi Bizottsága, Budapest, 1908.
- Rozsnyay Dávid, az utolsó török deák, történeti maradványai. Összeszedte s jegyzetekkel és oklevéltárral kísérve kiadta Szilágyi Sándor. Eggenberger Ferdinánd, Pest, 1867. (Monumenta Hungariae historica, 2. Scriptorum / Magyar történelmi emlékek, 2. Írók 8.)
- Sarusi Kiss Béla: Élismesteri és tizedutasítás a XVI. század második feléből. Élelemelosztás és tizedszedés Murányban. *Fons*, 9(2002), 1–3. sz. 203–226.
- Simon Zsolt: Tarifa tricesimală a Transilvaniei din anul 1634. *Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Șincai” Târgu Mureș*, 11(2008). 221–250.
- Simon Zsolt: Az erdélyi huszadvámok igazgatása a késő középkorban. *Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv*, [1] (2016). 333–358.

- Strieder, Jakob: Ein Bericht des Fuggerschen Faktors Hans Dernschwam über den Siebenbürger Salzbergbau um 1528. *Ungarische Jahrbücher*, 13(1933). 259–290.
- Szabó Károly – Szádeczky Lajos (szerk.): *Székely oklevéltár* (1270–1698). 2–6. köt. A Magyar Történelmi Társulat Kolozsvári Bizottsága–a Székely történelmi pályadíj-alap felügyelő bizottsága–K. Papp Miklós–Ev. Ref. Kollegium Könyv- és Könyomdája–Ajtai K. Albert Könyvnyomdája, Kolozsvár, 1876–1897.
- Szilágyi Sándor (közli): Levelek és államokmányok (1552–1623) a vörösvári levéltárból. *Magyar Történelmi Tár*, 19(1874). 1–59.
- Szilágyi Sándor (szerk.): *Erdélyi országgyűlési emlékek / Monumenta comitalia regni Transylvaniae*. 1–16. köt. 1540–1679. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatala, Budapest, 1875–1893. (Monumenta Hungariae historica, 3. Monumenta comitalia regni Hungariae / Magyar történelmi emlékek, 3. Magyar országgyűlési emlékek)
- Szabó T. Attila (gyűjt., szerk.) – Vámszer Márta – Kósa Ferenc – Fazakas Emese (főszerk.): *Erdélyi magyar szótörténeti tár*. 1–14. köt. Kriterion Könyvkiadó–Erdélyi Múzeum-Egyesület–Akadémiai Kiadó, Bukarest–Kolozsvár–Budapest, 1975–2014.
- Takáts Sándor: A harminczadosok elleni vizsgálat 1560-ban. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, 6(1899). 249–257.
- Szilády Áron – Szilágyi Sándor (szerk., jegyz.): *Török–magyarkori államokmánytár*. 7. köt. Eggenberger Ferdinánd, Pest, 1872. (Török–magyarkori történelmi emlékek. Okmánytár 9.)
- Toldy Ferenc: Bethlen Gábor erdélyi fejedelem utasítása új udvarmestere Csúthi Gáspár részére. *Új Magyar Múzeum*, 2(1851–1852), 1. köt. 683–686.
- Trócsányi Zsolt: *Erdély központi kormányszata 1540–1690*. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 1980. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai, III. Hatóság- és hivataltörténet 6.)
- Trócsányi Zsolt: *Az erdélyi fejedelemség korának országgyűlései. (Adalék az erdélyi rendiség történetéhez)*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976. (Értekezések a történelmi tudományok köréből 76.)
- Utasítás az erdélyi kincstartó részére 1598-ból. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, 7(1900). 323–325.
- Utasítás a marosujvári sókikötő számvevője részére 1669-ből. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, 6(1899). 228–229.
- Veress Endre (közrebocsátja): *Báthory István király levélváltása az erdélyi kormánnyal (1581–1585)*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1948. (Monumenta Hungariae Historica, 1. Diplomataria / Magyar történelmi emlékek, 1. Oklevéltárak 42.)



Rüsz-Fogarasi Enikő

## ADATOK A KOLOZSVÁRI UNITÁRIUS EGYHÁZ GAZDÁLKODÁSÁRÓL, A KEZDETEKTŐL A 17. SZÁZAD VÉGÉIG

**Some Remarks on the Economic Background of the Unitarian Church from Cluj (Kolozsvár) from the Beginnings to the End of 17<sup>th</sup> Century**

Due to its abundant quantity of resources, the early modern history of Cluj-Napoca offers a wide range of analysis possibilities. We have the opportunity to outline almost every institution in existence at that time. Among these sources, account books, among many others, show us the economic background of urban management. Following this study, and other similar analyses, I now attempt to draw the economic background of the Unitarian Church. Here and now I would like to introduce the incoming and outgoing costs of the Unitarian Church. Another question asked is what are the similarities and differences in the administrative mechanisms of church and other city institutions.

*Keywords:* accountings, church administration, early modern Cluj (Kolozsvár)

Az egyházi javakkal való gazdálkodás kutatása az utóbbi időben térségünkben divatos témának számít.<sup>1</sup> Ezek a vizsgálódások első sorban a középkori egyházi intézményekre fókuszálnak, míg a kora újkori átalakulások korának számbavétele ritkaság számba megy, vagy nem a nyugati kereszténység intézményeinek a gazdálkodását elemzik.<sup>2</sup> A protestáns egyházak gazdasági hátterének vizsgálata terén, tanulmányok és doktori disszertációk szintjén, úgy tűnik, megtörtént a várva várt áttörés, és a reformáció nyomán létrejött egyházak gazdálkodásának feldolgozásában is értek el jelentős eredményeket. Ezen a téren dicséretesnek számít Szász Anikó kutatása, aki *A kolozsvári református egyház története és gazdasági hátterének az elemzése* című munkájában, az egyházközség számadásait is sokrétű elemzés alá vetette.<sup>3</sup>

A középkorban és a kora újkorban a kolozsvári egyházi vagyonokkal való gazdálkodásnak két jól elkülöníthető szakasza van: a reformációig a katolikus egyház különböző intézményeinek az adminisztrációjáról beszélhetünk, ezt

---

<sup>1</sup> Romhányi: *A középkori egyházi intézmények gazdálkodása*; Romhányi: *Koldulóbarátok – gazdálkodó szerzetesek*; Szabó: *Kolozsmonostori gazdálkodás*.

<sup>2</sup> A. M. Bodale munkái a moldovai kolostorokról. Többek között: Bodale: *Contribuții*; Sava: *Domeniul Mănăstiresc*.

<sup>3</sup> Szász: *A kolozsvári református egyházközség*, 108–244.

követően pedig a nagy szellemi reform következtében létrejött egyházak gazdálkodását láthatjuk. Izgalmas elemzésnek számít a középkori szakasz körvonalazása, azonban a reformációval kialakult állapotok bonyolult átalakulásokat eredményeznek, és ezek tetten érése is nagy kihívásokat tartogat.

Vizsgálódásunk során tisztán kell látnunk, hogy a város adminisztrálása során keletkezett összes irat, feljegyzés egy jól kigondolt rendszer szerves része volt.<sup>4</sup> Csupán így értékelhető és elemezhető a maga teljességében egy város gazdálkodása, minden számadásával egyetemben. Ha a számadási iratok rendszerezettségét, időszakos voltát és ritmikusságát nézzük, akkor meg kell különböztetnünk: állandó, megszakítások nélküli számadást; időszakos számadást; rendkívüli számadást és egyedi számadást. A városi számadások kutatásában tisztán kell látnunk, hogy ki hozta létre, és milyen helyet és célt szolgált az illető intézmény, amelynek működése során keletkeztek. Ezek ismeretében és tudatában minden számadást és a mögötte lévő intézményt a maga helyén tudunk értékelni. Előfordul, hogy ugyanaz a személy a város gazdálkodásában több tevékenységet követően is számadást készített, és Kolozsvár esetén éppen kétféleképpen két személy volt az elszámoló, akiket a város sáfárpolgárainak neveztek. Ezek a számadások a legösszetettebb tevékenységek tükröi. Jelen dolgozatban a városi összes állandó és folytonos számadásaiból csupán az egyházi számadásai kerülnek elemzésre, és ezek történetesen az unitárius egyház bevételeiről és kiadásairól tudósítanak.

A meghirdetett téma több tisztázandó kérdést vet fel. Elsősorban, még ha nagyon röviden is, de az unitárius felekezet és egyház megjelenésének helyét és mikéntjét kell tisztán látnunk, és azt, hogy milyen szerepe volt ennek a felekezetnek a kora újkori Kolozsváron. Másodsorban jól el kell különítenünk az egyházi számadásokat és a városi számadásokat.

Az erdélyi reformáció mozzanatait/megvalósulását híven követhetjük az országgyűlési határozatokban, amelyek az erdélyi autonóm állam létrejöttének a jogi alapját is nyújtották.<sup>5</sup> Az erdélyi reformáció eseményeinek, vagyis az új felekezetek létrejöttének, a vallásos élet terén bekövetkezett átalakulásoknak a középpontjában Kolozsvár városa állott. Város, amelyben a történések szinte természetesen következtek be azután, hogy a város élt szabad papválasztó jogával,<sup>6</sup> és egy humanista plébános<sup>7</sup> után Heltai Gáspárt választotta meg lelki vezetőjének, aki Kolozsvárra való érkezésekor már a lutheránus reformáció eszméit vallotta. A reformáció hullámai a város szász és magyar népességét egyaránt érintette és befolyása alá kerítette.

Kolozsvár hamarosan követte plébánosát a lutheránus reformáció útján, de a változások sora ezzel csupán elkezdődött, hiszen nagyon gyorsan a sákrántárius felekezetre való (református) váltás következett rövid ideig. Ezt

<sup>4</sup> Rüsz: Kolozsvár számadásai, 17–34.; Uő: Socotelile oraşului Cluj, 389–397.

<sup>5</sup> Rüsz: Cadrul juridic al vieţii religioase, 85–97.

<sup>6</sup> Rüsz: The Relationship Town, 166–174.

<sup>7</sup> Wolphard Adorján (1529–1544); ld.: Hegyi: Kolozsvári plébánosok, 755–779.

követően egy hosszabb időszakra az antitrinitárius (későbbi unitárius) felekezeten állapodott meg Kolozsvár lakossága, követve Giorgio Blandratát, aki Erdélybe hozta ezeket az eszméket, és Dávid Ferencet,<sup>8</sup> aki karizmatikus képességeivel az unitarizmus irányába ragadta magával a híveket.

A reformáció e radikális ága leginkább Lengyelországban a szociniánus megnevezéssel és Erdélyben az antitrinitárius, majd unitárius névvel terjedt el. Ezen két ország és ugyanakkor fejedelmi udvar között az összekötő személy maga Giorgio Blandrata személye volt.<sup>9</sup> Kolozsváron a reformáció eszméinek legfőbb terjesztője a reformáció különböző fázisain egyaránt áthaladó Dávid Ferenc volt, akit a fejedelmi udvar papjaként is Kolozsvár leghallgatottabb és követett teológusa és püspöke lett.<sup>10</sup> Heltai maga természetesen szoros kapcsolatban állt az erdélyi reformáció ezen nagyon fontos személyiségével, de az ő reformációs útja sokkal lassúbb volt, mint a Dávid Ferencé. Heltai Gáspár csupán az élete vége fele lett az antitrinitárius reformáció követője, amikor már a gyülekezet is sürgette a plébánosát, hogy kövesse őket a reformációban.<sup>11</sup> Hogy melyik volt az az év, amikor a város lakosságának nagy része az antitrinitárius reformáció követője lett, nem tudhatjuk teljes pontossággal, de nagyon közel lehetett ahhoz az évhez, amikor az egyháziak első részletesebb számadása keletkezett.

A Kolozsvár városi számadások között az első egyháziak által készített töredékes feljegyzés 1550-ből való, de az első jegyzőkönyv, amely részletesebb adatokat tartalmaz, 1564-ben keletkezett, ez a levéltári anyag 1626-ig a város levéltárában található.<sup>12</sup> A folytatása ezeknek a számadásoknak, úgy gondoljuk, hogy a kolozsvári Unitárius Egyházközség levéltárában keresendő. Mivel az itt megtalálható első számadáskötet gerincén az 1627–1654 évszámok láthatók, ezért úgy gondoljuk, hogy amikor a kéziratokat összekötötték, és a számadáskötet gerincére ráírták az évszámokat, a kéziratok mind ennek a kötetnek részét képezték. Azonban a számadáskönyv első bejegyzései sajnos csupán 1641-ből valók, és a kolozsvári unitárius egyházközség állandó részletes számadásait tartalmazzák.<sup>13</sup> Ezeket az állandó számadásokat más elszámolások

---

<sup>8</sup> Kovács: *Reforma*, 39–54.

<sup>9</sup> Rüs: *Excluded or Included*, 83–93.

<sup>10</sup> Balázs: *Ferenc Dávid*, 325.

<sup>11</sup> Rüs: *Zsófia Gyulai soția lui Gáspár Heltai*, 697–707.

<sup>12</sup> RNL kolozsvári fiókja, Kolozsvár városa fond, Számadások: 1550 körül 1/I; 1564–8/1/XI.; 1579/2/XIX.; 1580/2/XXIII.; 1581/3/IV.; 1582/3/VII.; 1583/3/IX.; 1584/3/XV.; 1585/3/XIX.; 1589/4/VIII., IX.; 1593/5/XIX.; 1596/7/II.; 1597/7/III.; 1598/7/XV.; 1599/8/XVI.; 1601/9/XV.; 1604/11/XIII.; 1605/11/XXI.; 1606/12a/VIII.; 1607/12a/XIII.; 1609/12b/IV.; 1610/12b/VII.; 1621/15b/IV.; 1622/15b/XVII.; 1623/16/VII.; 1624/16/XXI.; 1625/16/XXX.; 1626/17b/I.

<sup>13</sup> Az éves számadásokat a XVIII. században kötötték össze, erre vonatkozik a forráson szereplő 1788 dátum. A használt papír mérete (átmérője) nem azonos. A kolozsvári unitárius egyházközség levéltárában három kötetben (A, B, C) őrzik. *A kolozsvári*

is kiegészítik, mégpedig egy 1660-tól kezdődő számadás a malmok használatáról,<sup>14</sup> és egy másik az uradalmi porciók bevételi elszámolásáról<sup>15</sup> – amely jövedelmet az egyházközség a városnak kölcsön adott pénzösszeg zálogaként kapta. A 17. század második felében a már említett számadások mellett megjelennek a kurátori elszámolások is, ezekben összegzik az egyháziak elszámolásait, valamint számon tartják és elszámolnak a kölcsönadott összegekről, és rögzítik a végrendeleti hagyakozásokat.<sup>16</sup>

Vizsgálva az egyházközség választottjai által lejegyzett adatokat, mindenekelőtt megállapíthatjuk, hogy különbségek vannak közöttük. Egyfelől vannak az összegző számadások (amelyeket parciális számadásoknak neveznek), ezek rövidek, csupán a végeredményeket tartalmazzák. Másfelől vannak a napi bevételeket és kiadásokat tartalmazó, részletes, hétről hétre lejegyzett elszámolások, amelyek az unitárius egyház könyvelési adatait tartalmazzák. Ez utóbbiak száma nem túl nagy, és emiatt úgy gondoljuk, hogy a közösség felelő elszámolás után, elfogadásukat követően a közösség már nem tulajdonított jelentőséget azok megőrzésének, így erre nem fordítottak túl nagy figyelmet.

Az egyházi előjárók különös gonddal jegyezték fel és tartották számon a kora újkorban a Szent Mihály templom építkezési és fenntartási költségeit, amellet, hogy nyomon követték a nagy piactéri kis templom költségeit is, a plébánia épületének, valamint az iskola épületének karbantartási kiadásaival együtt is. Ezek az ingatlanok a vizsgált időszakban az unitárius egyház birtokában voltak, a kiadások pedig az egyházközség bevételeinek köszönhetően válhattak valóra. Az évről évre feljegyeztett templomi jövedelmek a Szent Mihály templom körüli üzlethelységek bérbe adásából származtak elsődlegesen. A számadások külön jegyzik a kőből és fából épült boltok bevételeit, és külön azokét, amelyeket csak fakamraként emlegettek. Szintén a bevételi oldalakat gazdagította az elhalálozások és temetések esetén bevételezett, a harangozás nyomán keletkezett jövedelem és a templomban való temetkezés díja is. Időről időre a templomi előjárók leltárokat készítettek, és feljegyezték mindazokat az ingó javakat, amelyek régtől vagy időközben a közösség birtokába kerültek. A leltárakban szereplő tárgyak mellett azt is sokszor megemlítették, hogyan kerültek ezek a templom használatába, illetve milyen jogon vannak a közösség tulajdonában, sajátjuk vagy csupán zálogként kerültek a templom tárgyai közé.

Annak ellenére, hogy a kolozsvári református közösség szervezése már Báthory Gábor idejében elkezdődött, mégis, Bethlen Gábor uralkodásáig fel

---

*Unitária Eklézsia Egyháziainak Számadása a piaci nagy templom körüli Boltok és harangozási jövedelmek, A (1627–1654); B (1655–1676); C (1676–1709) cím alatt. A harmadik kötet egyrészét Herepei János *A kolozsvári Unitária Eklézsia Egyháziainak Számadása* címmel dolgozta fel.*

<sup>14</sup> KUEL, *Malmok számadásai*, (1660–1709).

<sup>15</sup> KUEL, *Ispánok számadásai*, (1666–1708).

<sup>16</sup> KUEL, *Curatori számadások*, G., (1660–1709).



sem tevődött a kérdés, hogy az egyházi előljárók feljegyzései, amelyek a város levéltárában találhatóak, melyik felekezeti közösséghez kötődtek, ugyanis még ekkor természetesen az unitáriusok elszámolását jelentették. Bethlen Gábor uralkodása a református/kálvini egyház felemelkedését és megerősödését is jelentette, ugyanis az a fejedelem hathatós támogatását élvezte. Ez magával hozta azt is, hogy ezen megerősödő közösség kolozsvári jelenléte egyre hangsúlyosabbá vált, és követelni kezdte a Szent Mihály templom körüli boltok jövedelmeinek a megosztását. Ebben az időszakban az unitáriusok még mindig többségben voltak a városban és annak a vezetésében is, de a reformátusok számának folyamatos növekedése az erőviszonyok átrajzolásához vezetett.<sup>17</sup> A fejedelmek megoldást kerestek az így kialakulóban lévő ellentétre, és úgy próbálták megoldani a helyzetet, hogy az erősödő református felekezetet adományokkal ruházták fel. Már Báthory Gábor a növekvő közösségnek adományozta a város dézsmájának felét és a teljes harmincadot, és ennek köszönhetően nem került sor az egyházi vagyon elosztására.<sup>18</sup> Az őt követő református fejedelmek is ezt az adományozó politikát folytatták a kolozsvári református felekezettel szemben. Ez a folyamat magával hozta azt is, hogy egy adott pillanattól párhuzamosan mindegyik felekezeti közösség a saját tulajdonaira számot tartott, és a jövedelmekről és kiadásokról saját feljegyzéseket készítettek. Ezen elszámolásoknak egy nagyon fontos része a harangozás nyomán keletkezett jövedelem volt. Mivel e jövedelmi feljegyzések tartalmazzák nem csupán a bevételezett összegeket, hanem az elhunytak nevét és adatait is, így a 17. században az elhalálozások anyakönyveként is értékelhetők.<sup>19</sup>

Szász Anikó a református közösség számadásainak szentelte a doktori disszertációját és több tanulmányát is, ezekben több szempontból is részletesen elemezte a számadásokban rejlő gazdag információs anyagot.<sup>20</sup> Ezek a nagyon értékes dokumentumok, amelyek az 1645-ös évvel kezdődően folyamatosan jegyzik a református közösség életének gazdasági hátterét, a református püspökség gyűjtőlevéltárában találhatóak.<sup>21</sup>

Amint már említettem, a kolozsvári unitárius közösség elszámolásainak egyik legfontosabb eleme volt a Szent Mihály templom körüli boltok által ke-

---

<sup>17</sup> Sipos: A kolozsvári református egyházközség, 29–42. Lásd még: EREL, Kolozsvári egyházközség Számadáskönyvei, 1645–1950. I. C. 1–8.

<sup>18</sup> Apud: Sipos: Reformații din Cluj, 314.

<sup>19</sup> Lásd: EREL, Kolozsvári egyházközség számadáskönyvei, 1645–1950. I. C. 1–8.

<sup>20</sup> Szász: A kolozsvári református egyházközség, 301–311.; Szász: *A kolozsvári református egyházközség története a 17. század második felében*, 108–244.

<sup>21</sup> EREL, Kolozsvári egyházközség számadásai, I. C 1. (1648–1652) Szegedi Gergely; I. C 2. Regestrum (1653/1654), I C 3. (1655–); I C 4.; I C 5. (1669–1670); I C 6. (1690–1765); I C 7. (1682–168); I C 8. Harangozási számadásokról (1697–1704). Az egyházközség uradalmára, dézsmájára (bor, búza), valamint kiadásaira (építkezés, javítások, papok, tanárok)

letkezett jövedelem.<sup>22</sup> Számos kérdés tevődik fel ezekkel a bolthelységekkel kapcsolatban, az egyik, amelyik minden mást megelőz, arra vonatkozik, vajon hogyan és mikor keletkeztek ezek a jövedelmet generáló építmények. A kolozsvári plébánia a középkor folyamán egy szabad plébánia volt, és a reformáció előtti időben számottevő vagyonnal rendelkezett, amelyet sajnos, az információk hiányában nehezen lehet rekonstruálni. A plébánia anyagi jövedelmét alapjaiban megrendítette és megnyirbálta az egyházi javak szekularizációja a reformáció idején. A reformáció utáni évtizedekben nyilvánvalóvá vált az egyház vezetősége, de hívei számára is, hogy csak saját erőforrásokból, más jövedelmi bevételek nélkül a közösség templomát és épületeit nem fogják tudni fenntartani, ezért megoldásokat kerestek erre a nagyon égető problémára. A városi százak tanácsának jegyzőkönyveiből megtudhatjuk, hogy 1561. február 11-én a kolozsvári közösség elhatározta, hogy a templom körüli területekre bolthelységeket építenek. A jegyzőkönyvi szövegösszefüggésből arra is következtethetünk, hogy már ekkor létezett néhány üzlethelység, amelyeket a város építtetett valamikor még 1557 után.<sup>23</sup> A boltok nem csupán a nagy templom, hanem a kis templom mellett is álltak, történetesen itt lévő fakamrákról tesznek említést.<sup>24</sup>

Ezek az bolthelységek – a számadások feljegyzései alapján – minőségileg különböztek egymástól, elsősorban az felépítésükre használt anyagok alapján. Így olvashatunk, amint már tettem említést róla, kőből készült helységekről, de kőből és fából készületekről és fakamrákról is. Ezen kereskedelmi helységek bizonyára az építmények minőségének arányában különböző mértékű jövedelmet generáltak. A számadásokban az látható, hogy a kőből készült boltokért 5 forintot kért a közösség évenként, a vegyesen kőből és fából készületekért 3 forintot és a fakamrákért 2 forintot évenként. Ezen bérleti jövedelmek feljegyzése és nyilvántartása hasonló módon történt a városi levéltár által megőrzött számadásokban és az egyházi levéltárban megőrzött egyházfiúi számadásokban is. A bérbe kiadott bolthelységek száma folyamatosan növekedett a város státusának a megváltozásáig. A számadásokból tudjuk, hogy például 1643-ban 55 helységet béreltek, amelyek évi jövedelme 300 forint fölé emelkedett,<sup>25</sup> 1653-ban ezen helységek száma 97-re emelkedett, és a bevételezett jövedelmek is hasonlóan emelkedtek 483 forintra.<sup>26</sup> Két évre rá, vagyis 1655-ben már csupán 38 helység volt üzemképes, és csupán 188 forint jövedelmet hoztak, de ez az év egy nagyon különleges évnak számított, mivel az egyházközség épületeinek tatarozására, javítására 645 forintot költött.<sup>27</sup> Ennek a tetemes összeg-

---

<sup>22</sup> KUEL, *Egyházfiak számadásai*, A (1627–1654); B (1655–1676); C (1676–1709).

<sup>23</sup> Jakab: *Oklevéltár*, 182–183.

<sup>24</sup> KUEL, *Egyházfiak számadásai*, A (1627–1654), 6b.

<sup>25</sup> Uo., 33–34b.

<sup>26</sup> Uo., 226–228.

<sup>27</sup> KUEL, *Egyházfiak számadásai*, B (1655–1676), 4–5.

nek csupán töredéke ment a templomon végzett munkálatokra, és a jelentős hányada az üzlethelységek feljavítását célozta.

Nagyon érdekes megállapítás tehető az boltok bevételjegyzékeiből, éspe- dig az, hogy kezdetben a bérlők szinte kizárólag nők voltak, vagyis a város jelentős polgárainak feleségei bérelték és üzemeltették ezeket, és csupán későbbiekben jelennek meg a férfinevek a bérleti díjak fizetőiként. Ugyanúgy megtudható a feljegyzésekből, hogy például 1643-ban, amikor 55 helység volt bérbe adva, hét boltot a városban élő deáknék (olyan személy felesége, akit deákként emlegetnek) használtak.

A feljegyzésekből viszont szinte teljesen hiányoznak azok az adatok, amelyeknek alapján ezen üzlethelyiségek tényleges felhasználásáról értesül- nénk, így nem nagyon derül ki, hogy mit árultak bennük. A források csak a posztónyírók boltjáról beszélnek, de sajnos a többiekkel kapcsolatban hallgat- nak, így nem tudjuk, hogy milyen árukat és termékeket lehetett itt vásárolni. A 17. század végétől megnövekedik azon adatok száma, amelyek az egyház tu- lajdonában levő boltok felhasználására vonatkoztak. Így az 1675-ben keltezett számadásokban olvasható, hogy több személy adós maradt a bérleti díjak kifiz- zetésével, azt is megjegyezve, hogy a kenyérsütők kifizették a részüket, így megszabadultak az adósságuktól.<sup>28</sup> Ugyanebben az évben megjegyezték, hogy több bolt használatlanul maradt (három pontosan), és hogy néhány helységet „praesidium” helyeként használtak, így az onnan esedékes jövedelemre nem lehet számítani.<sup>29</sup> A kért bérleti díjak összege nem volt túl magas, ugyanis évenként legtöbb 6 forintot fizettek a bérlők, de így is, ez a jövedelem az egy- ház számára egy nagyon biztos és kiszámítható bevételt hozott, ami bőségesen elegendőnek bizonyult az egyházi épületek fenntartására.

Azonban nem a bérleti díjak jelentették az egyház egyedüli bevételeit. Amint már megjegyeztem, pénz jött a harangozásból, a templomban való temetkezés díja megjelenik hébe-hóba, de időnként bevételeket lehetett elszá- molni a testamentumi meghagyásokból is. Mindezek mellett nyilván az egy- házköztség uradalmi vagyonával való gazdálkodás is hozott a konyhára terménybeli vagy pénzbeli jövedelmet. Mindegyik bevételi forrás fontos volt, és erősítette a kolozsvári unitárius egyházköztség anyagi helyzetét. Ezek közül a bevételek közül, érdekes módon, csupán a harangozásból kapott jövedelem számított biztos bevételnek, de ennek mennyiségét nem lehetett előre számi- tásba venni. Az egyházköztség harangjait meghúzták mindazoknak a szemé- lyeknek, akik Kolozsváron laktak, vagy éppen csak átjáróban voltak, és itt hunytak el. A számadásokban különféle harangozásra befizetett összegeket találunk, kezdve 20 dénártól egészen 2,80 forintig, aszerint,<sup>30</sup> hogy milyen tár- sadalmi helyzetben volt az elhunyt és családja, illetve, annak arányában, hogy

---

<sup>28</sup> Uo., 322.

<sup>29</sup> Uo., 322.

<sup>30</sup> KUEL, *Egyháziak számadásai*, A (1627–1654), 2–3b.

hányszor kondították meg a harangokat. Mindenképp a családnak kellett gondoskodnia arról, hogy a kért összeget kifizessék, és a harangok így megszólaljanak. Találunk olyan bejegyzéseket, amelyek szerint az átutazó elhunyt személyek utáni harangozói díjat valamely céh vállalta magára. A számadásokból az is kiderül, hogy amikor a legtöbbet fizettek, akkor a harangokat hétszer kondították meg.

1585–1587-ben, egy nagyon kemény pestisjárványt követően két, a város által adminisztrált temető nyílik meg, éspedig a Házsongárd és a hídelviék részén.<sup>31</sup> Ekkor a városi tanács elhatározza a temetők bekerítését, és vele szinte egyidőben azt, hogy a templom körüli bolthelységek miatt is, szüntessék be a templomba és templom körüli temetkezés gyakorlatát. Emiatt meggyérülnek az ilyen események, és csupán nagyon ritka esetekben, igencsak fontos személyiségek esetén térnek vissza a régi szokáshoz, a templomba való temetkezéshez, de akkor is nagyon komoly anyagi ellenszolgáltatások ellenében.<sup>32</sup>

A bevételi oldal legbizonytalanabb része a testamentumi meghagyásokként kapott pénzüsszegek voltak, amelyek egészen kis összegtől különféle tárgyakig terjedtek, és ritka esetben ingó és ingatlan javakról is szólhattak. Így az egyház bevételét erősítette például 1640-ben két hagyaték: 4 forint, illetve 16 forint összeg, 1642-ban pedig szintén két összeget jegyeznek fel: 8, illetve 15 forint, míg 1643-ban egy 10, egy 9, illetve egy 119 forintos adomány gyarapította az egyház vagyonát.<sup>33</sup> Voltak olyan esetek, amikor a végrendelkezők az egyházközösségnek szántó földet, kerthelységet, illetve szőlőst adományoztak, de ezeket a javakat az unitárius egyház elég gyakran nem tartotta meg, hanem pénzzé tette. Ezekben az esetekben az egyházi előjárók nem csupán a hagyaték mibenlétét jegyezték le, hanem az eladási és bevételezett összeget is. Előfordult az is, hogy végrendelkezés során nyert javak (szőlő, bor, szántó) eladása után száznál is több forintot bevételezett az egyházközösség. Máskor pedig egyetlen személy (Óvári Mohai Jánosné) végrendelkezése során 119,50 forint került az egyházhoz.<sup>34</sup> Azonban az ezen testamentumok révén érkező bevételek nem voltak folyamatosak, mivel volt olyan időszak is, hogy hosszú éveken át semmi végrendeleti hagyatkozás utáni bevétel nem jelenik meg a számadásokban.

Amennyiben a kolozsvári unitárius egyházközösség számadásait figyelmen kívül hagyjuk, akkor időnként találkozunk olyan számadásokkal, amelyeket az egyház által megbízott személyek az egyház gazdálkodásában lévő kis feudális uradalmat képező falurészek adminisztrációjáról készítettek. Úgy gondoljuk, hogy két ilyen időszak is megkülönböztethető a 17. században. Ha feltételezésünk helyes, akkor az első időszak kezdetét a tizenöt éves háború

<sup>31</sup> Kiss: A Házsongárdi temető, 83–102.

<sup>32</sup> Uo., 357. Ld. Kaczai István, Báthory Boldizsár emberének esetét, a kisebbik templomba temették, és 5 ft-t fizettek érte.

<sup>33</sup> KUEL, *Egyházfiak számadásai*, A (1627–1654), 5–7, 23b.

<sup>34</sup> KUEL, *Egyházfiak számadásai*, 36.

ideje jelentené. Ez az időszak azonban nagyon foghíjasan van jelen a megmaradt levéltári anyagokban. Így erre az első időszakra, éspedig a 17. század második és harmadik évtizedeire nézve az egyházközségi levéltárban csupán, néhány töredékes szétszórt irat található. Sajnálatos az a tény, hogy ezek alapján nem tudjuk egyértelműen megállapítani azt, hogy az egyházközség javára elzálogosított vagyონrészekről van e szó, vagy csupán néhány eltévedt irattöredék került a városi iratanyagból az egyházközségébe. Egy biztos, hogy ezek a javak nincsenek az egyházközség tulajdonában, hanem legfeljebb zálogként lehettek az egyház használatában. A második időszak sokkal egyértelműbb (és valahogy ez engedte meg az első időszakról szóló feltételezést is), hiszen 1666-ban veszi kezdetét, amikor Kolozsvár városa hatalmas adóterheknek kellett eleget tennie, és az unitárius egyházközségtől kért és kapott kölcsön készpénzt erre, aminek fedezetére elzálogosította az egyház javára a város uradalmának egy részét, vagy egészét. Az nem tudható pontosan, hogy e városi domíniumot jelentő összes falu, vagy azoknak csupán egy része került az egyház, jelen esetben az unitárius egyházközség gazdálkodásába. A fennmaradt számadások kezdetén, amikor a városi sáfárkodásból átkerül az egyházhoz az uradalom, lejegyezték, hogy minek köszönhető ez a haszonélvező-váltás.<sup>35</sup> Amint már megjegyeztem, ez a második időszak 1666-ban veszi kezdetét, és a számadások az egyházi adminisztráció 1708-ig való kinyúlásáról tesznek bizonyosságot.<sup>36</sup> A számadások alapján alsófülei, felsőfülei, asszonyfalvi, kórodi, diósi, gyurkapataki, tormapataki, apahidai, tarcsaházi, vécki jószágokból tevődött össze az az uradalom, amelyből valamiféle jövedelmet évről évre elszámoltak. Ezek a porciók a város korábban birtokolt jószág elszámolásaiban is jelen voltak.<sup>37</sup> A korábbi városi jószágok gazdálkodását jegyző ispánok nem tesznek említést a kórodi malomról, az egyházközségnél viszont innen jövő búza bevételt könyvelnek el.<sup>38</sup>

Hasonló okok következtében – úgy gondoljuk, hogy bizonyos időszakokban az unitárius egyház gazdálkodott két kolozsvári malom fölött is, amelyeket Alparéti és Szent Péter malmokként emlegettek. A két malom igen érdekes története és fejlődése érhető tetten a fennmaradt levéltári anyag alapján, de minket jelen esetben csupán az unitárius egyházközség adminisztrációjának időszaka érdekel. Az Alparéti malmot az unitárius egyházközség vagyónkezelésre 1660-ban kapta zálogba egy 2000 ezüsttallér kölcsönért a kolozsvári városi tanácstól.<sup>39</sup> A malmok bevételeit és kiadásait az unitárius egyházfiak az egyházi adminisztráció számadáskönyvétől külön számadáskönyvbe vezették

---

<sup>35</sup> KUEL, *Ispánok számadásai*, 1666–1708, 1–227.

<sup>36</sup> Uo.

<sup>37</sup> Rüs: *Kolozsvár koraiújkorai uradalma és gazdálkodása*.

<sup>38</sup> KUEL, *Ispánok számadásai*, 1693, 195b.

<sup>39</sup> KUEL, *Fasciculus*, III, 1, 1660.

be.<sup>40</sup> Ezekben a számadásokban jelen van az, hogy a kölcsön fejében a gondjaira bízott, hasznot hozó létesítményekben ugyanúgy folyt a munka, mint előtte, és a két malomnak nem csupán jövedelme volt, hanem karban is tartották. Már 1663-ban követ és faanyagot vásárolnak, kereket cserélnek azért, hogy a malmok megfelelően működjenek.<sup>41</sup>

A boltok, harangozás, temetkezés, testamentumok nyomán bevételezett összegekkel és az ebből való költségekkel kizárólag az egyházfiak gazdálkodtak 1660-ig, amikor megjelentek a kurátorok. Az unitárius egyház a két egyházfiat az egyházközség két etnikai közösségből választotta, a magyarból és a szászból. Volt olyan időszak is, amikor csak egy egyházfit választottak, így 1572-ben, mondván: „Elég egy.”<sup>42</sup> Még 1584-ben is egy egyházfiról beszélnek a források,<sup>43</sup> de ezt követően állandósulni látszik a két felekezetet egyaránt képviselő egyházfiak rendszere. Ezt az egyházközségi megbízatást évi 26 forint fizetéssel honorálták, és legtöbb esetben a választott személyek sok-sok évig töltik be ezt a tisztséget egyéb megbízásaik mellett. Így találkozunk az iratokban a Radnothj István – Filstich Lőrinc egyházfipárossal, akik 1606-tól 1621-ig megszakítás nélkül maradnak ebben a feladatkörben, még akkor is, amikor hol egyik, hol másik akár még a városi bírói tisztséget is betöltötte.<sup>44</sup> Egy másik ilyen hosszú ideig folyamatosan egyházfiúi tisztséget betöltő páros Lakatos György és Budacher Lőrinc voltak, akik 1634 és 1646 között szolgáltak.<sup>45</sup>

A kolozsvári unitárius egyházközség vagyonának gazdálkodásában, amint láttuk, kulcsfigurák az egyházfiak. Azonban felmerül a kérdés, mit tudunk arról, hogy kik ők, és kik közül választják őket a tárgyalt időszakban. Egyelőre úgy tűnik, hogy addig, amíg a város teljes mértékben az unitáriusok kezén volt, és a Szent Mihály templom és vagyoni háttere az unitáriusoké, addig a város a többi tisztségviselővel egyetemben választja meg az egyházfiakat. Viszont nem tűnik életszerűnek, hogy amikor a fejedelmi intézkedések folytán Kolozsvárt rákényszerítik, hogy tanácsába reformátusok is helyet kapjanak,<sup>46</sup> a város választaná továbbra is az unitárius egyházfiakat, hanem bizonyára ekkor

---

<sup>40</sup> KUEL, *Malmok számadása*, 1–110. „Anno Domini 1660die 15 Juny. Az Teörökeöknek Adott Rettenes Sarcz miatt kellett az B. Városnak Az Unitaria Ecclesiaba Zalagba Vetni kinek Gondviseleüje leuen Dreszer Janos, Ez fellyül megh Nevezett Naptol foguant az menny Vam Buzat Az Unitaria Ecclesia Szamara kezemhez veöttem es azokkal az hova mit Erogalt migj Keöuetkezik.”

<sup>41</sup> Uo., 11–13.

<sup>42</sup> Binder: *Közös múltunk*, 308. “Egyhfywis Elég egy És az Byrosagnak vlatozas azerint Minden Esztendöként Egyszer Magyar Massor Zas legien”.

<sup>43</sup> Uo.

<sup>44</sup> RNL, Kv., Kolozsvár városa fond, Partialis számadások, 1606–1621/14b I-XIII, 22/I, 3-232.

<sup>45</sup> RNL, Kv., Kolozsvár városa fond, Partialis számadások, 1634–38,22/I, 721–980. KUEL, *Egyházfiak számadása*, A, 1641–1646.

<sup>46</sup> Sipos: *Reformatiun din Cluj*, 314.

már az unitárius közösség maga határozza meg kik kerüljenek ebbe a pozícióba. Ennek fényében 1638-at követően kerülhetett sor arra, hogy a választás átkerüljön a városi közösségtől az unitárius egyházi közösségbe. Azonban ez a váltás, változás számadásaikban semmilyen szinten nem látható.

Az egyháziak számadásai mellett az 1660-as évtől kezdődően egy újabb számvetés jelenik meg – az úgynevezett kurátori számadás, amely az egyház kurátorainak feljegyzéseit tartalmazza.<sup>47</sup> Nyilván, feltevődik a kérdés, hogy az egyháziak számadásai mellett mi indokolta egy kurátori számadásvégzés megjelenését is. A válasz talán az időszak komolyságában és nehézségében keresendő, amelyet maga az egész város kénytelen megélni. Az egyház a városi közösség segítségére, siet és a nagy pénzügyi terhén enyhít, ennek ellentételezéseként több évtizedre malmok, porciók kerülnek igazgatásuk alá, az addig is meglévő és az újonnan kapott vagyon jövedelmeivel nagyon komoly anyagi bázisnak számított. Ezen felül a zavargásokkal tele időszak a város polgárait sem kímélte, és sokszor olyan szorult állapotba kerültek, hogy kénytelenek voltak kölcsönpénzzel áthidalni a kialakult krízishelyzetüket. E pénzkölcsönök nyilvántartását és a vagyongazdálkodás számadását fogták össze a kurátorok, és ekkor csupán a haszonberek begyűjtése és a fenntartási munkálatok nyilvántartása maradt az egyháziak adminisztrálásában. Az összvagyon nyilvántartása és rendezése, valamint az egyházi és iskolai egyházi alkalmazottak fizetése szintén a kurátorok felügyelete alá került ebben az időszakban.

Az egyházközség javait időnként számba vették, az egyház minden ingó és ingatlan vagyonát átvizsgálták, lejegyezték, és leltárba foglalták. Ezekben az esetekben az egyházközségi javak listája az egyházi klenódiumokkal kezdődött, majd az elzálogosított tárgyak, a készpénzegenleg és a kölcsönadott pénzek listája következett.<sup>48</sup> A legnagyobb kölcsönadott pénzösszeg 800 forint volt, amelyet az egyházközség a városi tanácsnak adott kölcsön, amikor Kolozsvárnak 1603-ban a Basta által követelt, hallatlan nagyságú hadisarcot kellett kifizetni. Ezt az összeget említik az 1605-ös és az 1612-es leltározási feljegyzések is. A kölcsön visszafizetése az 1616-os évvel kezdődik, amikor a városi tanács megtalálja a módját, hogy a Szentlélek ispotályon keresztül elkezdje évente 36 forinttal a kölcsönét visszafizetni. Az említett évtől visszamenőleg történnek a kifizetések, és volt, hogy például elmaradt 10 évre fizettek egyszerre (1608–1618).<sup>49</sup> 1618-ból is maradt fenn egy leltár, amelyre a későbbiekben bevételezett javakat 1626-ban és 1628-ban vezették fel.<sup>50</sup> Egyébként az kolozsvári egyházközség klenódiumairól írt már Kelemen Lajos, számba véve az 1644-es évvel kezdődő leltárakat.<sup>51</sup>

<sup>47</sup> KUEL, *Curatori számadás* (1660–1709), G.

<sup>48</sup> RNL, Kv., Kolozsvár városa fond, Partialis számadások, 1606/14b I, 1609/14b V, 1618/22 I, 3–58.

<sup>49</sup> Uo., 1616/14b XII, 59.

<sup>50</sup> Uo., 1618.

<sup>51</sup> Kelemen: Kolozsvári klenódiumok, 268–278.

Az összebevételből az egyház a teljes ingatlanvagyon fölött gazdálkodott, amely magába foglalta a templomok, az iskolák fenntartást, felújítását, nagyobbtítását, esetenként az egyházhoz tartozó épületeket, a templom köré épült és bérbe adott üzlethelyiségek karbantartását is. Ebből fizették a harangozót, az egyházfiakat és az óramestert is.

Az egyházfiak számadásainak egyik leggyakrabban visszatérő kiadási tétele a Kolozsvár központjában található Szent Mihály templom és a mellette levő kis templom fenntartásának és javításának költsége volt. Ezt a két templomot a két nemzet, a magyar és a szász felváltva használta.<sup>52</sup> Egyik évben az egyik nemzet használta a nagy templomot, a másik évben a másik. Az egyházfiak számadásai alapján azt is ki tudjuk jelenteni, hogy a Szent Mihály templom – a nagytemplom – cseréppel volt befedve, és a kistemplom pedig zsindelellyel.<sup>53</sup> Ugyancsak az egyházfiak számadásából lehet arra is következtetni, hogy az unitáriusok e két templomának összesen három harangja volt, egy – ahogy emlegették – nagy és két kisebb harangja.<sup>54</sup>

Az épületfenntartási munkálatok úgy szerepelnek a feljegyzésekben, mint nagy és kis munkálatok, amelyeket a két templomon, az iskola termein, az egyházi és iskolai alkalmazottak lakásán végeztek. Találunk feljegyzéseket tetőjavításról és ablakjavításról, illetve ablakszemcseréről. Azt láthatjuk, hogy apránként kályhákat építettek a különféle iskola-, bolt-, illetve lakáshelyiségekbe, ajtó- és ablakcserék történtek, illetve az ajtózáratokat is javították, cserélték. Olvashatunk kút- és kéménytisztítatásra kiadott összegekről,<sup>55</sup> és elég gyakran a trombitásoknak szükséges, gyertyákra kifizetett összegekről.<sup>56</sup>

Az egyházközségi pénzkidás egyik iránya a templom körüli üzlethelységek felé mutatott, amint már említettük. A nagyobb befektetést igénylő munkálatokat a közösség vezetőségének felügyelete alatt végezték, de találunk olyan bejegyzéseket is, amelyek arról beszélnek, hogy a belső munkálatokat időnként a bérlők végezték el, és a bérleti díjból levonták a kiadásait. Ezt az elemzést tovább lehet vinni, hiszen, ha szórványosan is, de vannak olyan adatok, amelyek a boltokban árult árukra vonatkoztak, vagy a számadások több alkalommal emlegetik a patikaházra való költségeket, bizonyára ennek helyét és szerepét is meg lehet majd határozni.<sup>57</sup>

---

<sup>52</sup> Kiss: Kolozsvár város önkormányzati, 166–168.

<sup>53</sup> KUEL, *Egyházfiak számadása*, A, 1641, 6. „jul.i 4-én Cserepeztettwnk az nagy Templomon Acz Gioriel. D. 25. Az cserephordonak d. 12., Tettunk az Templom számára 1550 sendelt R. 21.”

<sup>54</sup> Uo., A, 1647, 129b. „Czinaltattunk az Kett Apro Harangoknak, kett kötelet Kötelve-rő Michallal fizettwnk neki. Ft. 2, 5o. 129., Sziigiarto Balintal, foldoztadtunk Egy szijat az Nagj Harangon, fizettwnk d. 20.”

<sup>55</sup> Uo., A, 1648, 133.

<sup>56</sup> Uo., A, 1641, 7.; 1656, 94.

<sup>57</sup> Herepei: Kolozsvár történeti helyrajza, 391–398.



Nemcsak ebben az irányban lehet folytatni az adatok továbbgondolását és értelmezését, hiszen jelenleg csak részben látjuk a papok és tanárok munkájának honorálását. Ugyanis az egyháziak számadásai nem térnek ki az unitárius püspök jövedelmére, illetve a papok és tanárok fizetésére. Egy jó ideig ezeket a kiadásokat a városi számadásokban találjuk meg. Az adószedők által bevételezett összegből, még mielőtt a sáfárpolgároknak átadták a gazdálkodásra szükséges pénzmennyiséget, külön kifizetik a „salaristák”-nak szánt összeget. Ez világosan látszik 1610-ben és 1611-ben, az adószedők elszámolásaiban.<sup>58</sup> Azonban amikor már a református egyházközség is a képen lesz, a városi vezetőség felteszi a kérdést, hogy miért kellene neki állnia a két felekezet lelkészeinek, tanárainak a fizetését. 1648-tól egy bizonytalan időszak következik,<sup>59</sup> amikor e fizetések biztosítása kétségessé válik, és miután II. Rákóczi György parancsba adja ki, hogy a városi tanácsba reformátusokat is vegyenek fel, 1660-tól ezen összegek kifizetése már a felekezeteknél a kurátorok számadásában jelenik meg.<sup>60</sup>

A felsorolt és elemzett gazdasági iratok a kolozsvári unitárius egyházközségnek gazdasági háttérének megrajzolásában nyújtanak segítséget. Mindezek a számadásokból kiolvasható adatok a maguk összességében jól megrajzolják a kolozsvári unitárius egyházközség életének anyagi vonzatát. Összegzőként megállapíthatjuk, hogy a számadások nagyon értékes adatokat nyújtanak a kutatók számára a templomi és más egyházi épületek építésének, illetve fenntartásának a mikéntjéről, emellett a vagyongazdálkodás mindennapjairól is hűen tudósítanak. Ezek az adatok ugyanakkor betekintést engednek számunkra egy kora-újkorai erdélyi város életébe, megvilágítva, melyek voltak a protestáns felekezeti intézmények működésének mechanizmusai. A városi és a felekezeti (jelen esetben unitárius) számadási jegyzőkönyveket vizsgálva kiderül, hogy nagyon sok esetben ezeket a számadásokat hasonló elvek alapján készítették, mind a város, mind az egyház számára, és ezen nem is csodálkozhatunk, mivel többször is előfordult, hogy ugyanazt a személyt találjuk mind az egyházi, mind a városi adminisztráció szolgálatában. Gyakorlatilag a két közösség – a városi közösség és az egyházi közösség (kezdetben csak unitárius) – ugyanaz volt, később lett az egyházak esetén unitárius és református közösség. Vizsgálatunk eredményei alapján határozottan kijelenthetjük a városi és egyházközségi adminisztráció összefonódását a Kolozsvár kora újkorai időszakában. Azonban a kolozsvári unitárius egyházközség számadásai még számos kérdés megválaszolását tudják majd hozni, így ezek segítségével nyomon lehet követni szinte a kezdetektől a Habsburgok berendezkedéséig, hogy kik voltak az a kolozsvári unitárius egyház világi tisztségviselői, meg lehet rajzolni az unitá-

<sup>58</sup> RNL, kolozsvári fiókja, Kolozsvár városa fond, Partialis számadások, 1610/12b VII, 6–7. 1611, 14b/VII, 11.

<sup>59</sup> Szegedi: Un oraș unitarian, 431–441.

<sup>60</sup> KUEL, *Curatori számadás*, (1660–1709). G. 1666, 18.

rius iskolatermeinek számát, felszereltségét, az egyházközség inventáriumainak a vizsgálatával láthatjuk ennek a közösség értékeinek alakulását a kezdetektől mindaddig, amíg elveszítik templomukat/templomaikat.

## IRODALOM ÉS FORRÁSJEGYZÉK

- Balázs Mihály: *Ferenc Dávid. Ungarländische Antitrinitarier IV. Bibliotheca Dissidentium. Répertoire des non-conformistes religieux des seizième et dix-septième siècles édité par André Séguenny*. Valentin Koerner, Baden-Baden & Bouxwiller, 2008. (Tome XXVI. Bibliotheca Biographica Aureliana CCXXII.)
- Binder Pál: *Közös múltunk, Románok, magyarok, németek, és Délsláv feudális-muskori falusi és városi együttéléséről*. Kriterion, Bukarest, 1982.
- Bodale, M.: Contribuții la istoria domeniului mănăstirii Putna de la constituirea sa până la reformele lui Constantin Mavrocordat (1466–1742). *Codrul Cosminului*, seria nouă, nr. 6–7, București, 2000–2001.
- F. Romhányi Beatrix: *A középkori egyházi intézmények gazdálkodása. Magyar középkori gazdaság- és pénztörténet*. Jegyzet és forrásgyűjtemény. Szerk. Ferenczi László – Laszlovszky József – Szabó Péter, 2004.
- F. Romhányi Beatrix: *Koldulóbarátok – gazdálkodó szerzetesek. Koldulórendi gazdálkodás a későközépkori Magyarországon*. Martin Opitz, Budapest, 2018.
- Hegyí Géza: Kolozsvári plébánosok a középkorban. *Református Szemle*. Kolozsvár, 99(2006)/6. 755–779.
- Herepei János: Kolozsvár történeti helyrajza. In: Uő: *Kolozsvár történeti helyrajza*, Művelődés, Kolozsvár, 2004. 391–398.
- Herepei János: A kolozsvári Unitária Eklézsia Egyházfiainak Számadása a piaci nagytemplom körüli boltok és harangozási jövedelmek. In: *Művelődéstörténeti tanulmányok és adattárak*. Kolozsvár, 2008. 100–114.
- Jakab Elek: *Oklevéltár Kolozsvár története első kötetéhez*, Buda, 1870.
- Kelemen Lajos: Adatok a kolozsvári unitárius egyházközség régi klenódiúmainakról. In: Uő: *Művészettörténeti tanulmányok*, II., Kriterion, Bukarest, 1982. 265–280.
- Kiss András: A Házsongárdi temető. In: Uő: *Források és értelmezések*, Kriterion, Bukarest, 1994. 112–123.
- Kiss András: *Kalandsok – Kalandos temető Kolozsvárt*. In: Uő: *Források és értelmezések*, Kriterion, Bukarest, 1994. 83–109.
- Kiss András: *Kolozsvár város önkormányzati fejlődése az 1458-as unióig és kiteljesedése az 1568-as királyi rendeletéig*, In: Uő: *Más források és más értelmezések*, Mentor, Marosvásárhely, 2003. 166–168.
- Kovács Sándor: Reforma și Biserica Unitariană. *Studii și Articole de Istorie*, LXXXIV, 2017. 39–54.
- Rüsz-Fogarasi Enikő: Cadrul juridic al vieții religioase în Principatul Transilvaniei, In: *Toleranță, coexistență, antagonism. Percepții ale diversității religioase*

- între Reformă și Iluminism*, ed. Joachim Balkche – Konrad Gündisch, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2013.
- Rüsz-Fogarasi Enikő: The Relationship Town-Church in the Seven Transylvanian Counties from the Beginnings to the Mohacs Battle, The Institutions of Patronage. In: *Church and Society*, Cluj-Napoca, EPHES, 1998. 166–174.
- Rüsz-Fogarasi Enikő: Excluded or Included. The Polish Unitarians of Transylvania. In: *Included and Excluded. The Identitary Issue during the Modern and Contemporary Times*, ed. Valer Simion Cosma, Eikon, Cluj-Napoca, 2013. 83–93.
- Rüsz-Fogarasi Enikő: Zsófia Gyulai soția lui Gáspár Heltai, preoteasă din prima generație. In: *Istoria la datorie: Omagiu academicianului Ioan Aurel Pop la împlinirea vârstei de 60 de ani*, ed. Ovidiu Ghitta, Academia Română–Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2015. 697–707.
- Rüsz-Fogarasi Enikő: Kolozsvár számadásai a fejedelemség korában. *Történelmi szemle*, 2018/1. 17–34.
- Rüsz-Fogarasi Enikő: Socotelile orașului Cluj și gospodărirea localității în perioada principatului. In: *Cluj- Kolozsvár – Clausenburg 700. Studii de istorie urbana. Várostörténeti tanulmányok*, szerk. Lupescu Makó Mária – Ionut Costea – Ovidiu Augustin Ghitta – Sipos Gábor – Rüsz-Fogarasi Enikő, EME, Kolozsvár, 2018. 389–397.
- Sava, Igor: *Domeniul Mănăstirească în Țara Moldovei, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea secolul al XVI-lea*. Pontos, Chișinău, 2012.
- Szegedi Edit: Un oraș unitarian în perioada principilor calvini. In: *Orașe și orașeni- Városok és városlakók*, ed. Ionuț Costea – Carmen Florea – Pál Judit – Rüsz-Fogarasi Enikő, Argonaut, Cluj/Kolozsvár, 2006. 431–441.
- Szász Anikó: A kolozsvári református egyházközség világi tisztségviselői a 17. század második felébe. In: *[É]letünk mi sokáig két hazában. Tanulmányok a 90 éves Kiss András tiszteletére*, szerk. Dáné Veronka – Oborni Teréz – Sipos Gábor, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2012. 301–311.
- Szász Anikó: *A kolozsvári református egyházközség története a 17. század második felében*. 2011. [PhD. értekezés] 108–244.
- Szabó Noémi Gyöngyvér: *Kolozsmonostori bencés apátság gazdálkodása a késő középkorban*. [Ph. D disszertáció], Debrecen, 2012.
- Sipos Gábor: Reformații din Cluj în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea. In: *Cluj- Kolozsvár-Clausenburg. 700 Studii de istorie urbana. Várostörténeti tanulmányok*, szerk. Lupescu Makó Mária – Ionut Costea – Ovidiu Augustin Ghitta – Sipos Gábor – Rüsz-Fogarasi Enikő, EME, Kolozsvár, 2018.
- Sipos Gábor: A kolozsvári református egyházközség. In: *Uő: Reformata Transylvania. Tanulmányok az erdélyi református egyház 16-18. századi történetéhez*, Kolozsvár, 2012. 29–42.

### *Források*

RNML, Kv., Kolozsvár, Számadások.

Román Nemzeti Levéltár kolozsvári fiókja, Kolozsvár városa fond, Számadások:

KUEL, *Egyházfiak számadása.*

A kolozsvári Unitárius egyházközség levéltára, a kolozsvári Unitária Eklézsia Egyházfiainak Számadása a piaci nagy templom körüli Boltok és harangozási jövedelmek.

KUEL, *Malmok számadása.*

A kolozsvári Unitárius egyházközség levéltára, a Kolósvári Unitária Eklésia Alparéti és Szentpéteri Malmairól készült Számadások (1660–1709).

KUEL, *Ispáni számadás.*

A kolozsvári Unitárius egyházközség levéltára, a Kolósvári Unitaria Eklésia külső Jóságai Gondviselőinek, Ispánjainak Számadásai (1666–1708).

KUEL, *Curatori számadás.*

A kolozsvári Unitárius egyházközség levéltára, a Kolósvári Unitaria Eklésia Curatorainak Számadásai, (1660–1709). G. (1660–1709).

EREL, Kvár, Egyházközségi számadások.

Erdélyi Református Egyház Gyűjtőlevéltára Kolozsvár, Kolozsvári egyházközség levéltára, Kötetek, Számadáskönyvek, 1645–1950.

RNL, Kv., Kvár,

Román Nemzeti Levéltár kolozsvári fiókja, Kolozsvár városa fond, Partialis Számadások.

Szász Anikó

## A KOLOZSVÁRI REFORMÁTUS EGYHÁZKÖZSÉG SZÁMADÁSKÖNYVEI A 17. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN

### The Account Books of the Reformed Parish in Cluj (Kolozsvár) in the Second Half of the 17<sup>th</sup> Century

Throughout the 17<sup>th</sup> century, the parish of the Reformed Church in Cluj (Kolozsvár) benefited of the significant financial support provided by the princes. With regard to the management of the Parish's husbandry, it may be concluded that in the 17<sup>th</sup> century, its wealth and currency administration was handled by the curator, and main part of the income was attended by the tithe collectors and the farmers in charge of tolling, who duly kept the account of their practices. The study analyses the account books in which they kept records of expenses and incomes of currency and other goods (mainly wine and wheat). At the end of an economic year, they also prepared a balance or in rare cases, they made an inventory of the movable and immovable assets of the Parish.

*Keywords:* economic history, account books, Church history, Reformed Church

A kolozsvári református egyházközség viszonylag gazdag 17. századi forrásanyaggal rendelkezik. Ez a levéltár már a 19. század végétől ismert az egyház- és helytörténeszek előtt, és az intézmény fejedelemségkori történetének fontosabb kérdéseivel többen is foglalkoztak.<sup>1</sup> Újabbán Kiss András<sup>2</sup> és Sipos Gábor vizsgálták meg 17. századi fejlődését, számos új adattal gazdagítva eddigi ismereteinket.<sup>3</sup> Azonban gazdálkodásának, működése anyagi hátterének vizsgálatára csak az utóbbi években került sor. A kolozsvári városvezetés számadásaihoz<sup>4</sup> hasonlóan ugyanis ennek az egyházi intézménynek is fennmaradt néhány ilyen jellegű forrása, melyek az említett kutatás alapjául szolgáltak.

A reformáció a lelkezés, a gyülekezet és az egyházközség vonatkozásában hozta a legnagyobb változást a középkori állapotokhoz képest Erdélyben. A

---

<sup>1</sup> Szász G.: *A kolozsvári egyház*; Jakab: *Kolozsvár*. II.; Pokoly: *Református egyház*. II., 34–37., 65., 81., 88–90., 133–135., 148–151.; IV. 120–127.; Keserű (szerk.): *Adattár*. I–III.; Herepei: *A Farkas utcai templom*; Uő: *Templom és kollégium*; Uő: *Történeti helyrajz*.

<sup>2</sup> Kiss: Báthory Gábor, 293–309.

<sup>3</sup> Sipos: Kolozsvári egyházközség.

<sup>4</sup> Rüs-Fogarasi: Kolozsvár számadásai; Kiss: Kolozsvár adókönyvei.

középkori katolikus egyházközségben ugyanis a gyülekezet nem volt jogi személy, és nem rendelkezett tulajdonjoggal az egyházi vagyon felett. A plébánián csupán a helyi egyházi javak összességét értették, melynek fő alkotórésze volt a templom, illetve a paplak és annak haszonélvezője, a plébános (*parochus*).<sup>5</sup> A reformáció idején a gyülekezet jogi személlyé vált, és tulajdonjogot nyert az egyházközségi vagyonra (*beneficium ecclesiasticum, beneficium parochialis*), amely szükséges volt ahhoz, hogy az egyházközség el tudja látni feladatait. Szintén a korszak nagyobb erdélyi református intézményeinek egyik lényeges sajátossága volt, hogy az ügyintézés és a gazdálkodás a lelkészek kezéből fokozatosan a világi tisztségviselőkébe ment át.<sup>6</sup>

Így volt ez a kolozsvári református egyházközség esetében is, ugyanis megalapításakor a helybeli kis közösség nyerte el mindazokat a javakat, jövedelmeket és jogokat, melyek szükségesek voltak a működéséhez, ugyanakkor az ezekről való gondviselés, felügyelet a gyülekezet világi vezető testületének a köteletségévé vált. Az intézmény gazdálkodásának számos részletére és jellegzetességére világítanak rá a 17. század második feléből fennmaradt és az alábbiakban bemutatott számadások, ezt megelőzően viszont elengedhetetlen az egyházközség vagyoni állapotának és a gazdálkodó tisztségviselők kötelezettségeinek felvázolása. Ezen kívül felhívnanék a figyelmet arra is – érzékeltetve azok forrásértékét –, hogy az alábbi adatok zöme a szóban forgó számadások bejegyzéseiből származnak.

## AZ EGYHÁZKÖZSÉG VAGYONA, JÖVEDELME ÉS GAZDÁLKODÁSA

A kolozsvári református egyházközség létrejöttét Báthory Gábor fejedelemnek köszönhette, aki 1609-ben kelt adománylevelével a helybeli kis református közösségnek adományozta a romos óvári, egykor domonkos templomot, a hozzátartozó egyházi jogokkal együtt.<sup>7</sup> Egy évvel később az új intézménynek adományozta a működéséhez szükséges két legfontosabb jövedelmet is, a kolozsvári dézsmanegyedet és a harmincadvám jövedelméből évente kiutalt pénzösszeget, majd 1611-ben egy rendeletben rögzítette az első lelkésznek a templommal kapcsolatos feladatait, rábízva a templomot.<sup>8</sup>

Fejedelmi adományból származott az óvári (1609)<sup>9</sup> és a Farkas utcai templom, a hozzátartozó rendház telke.<sup>10</sup> Ugyanis 1622-ben Bethlen Gábor

---

<sup>5</sup> Pokoly: *Református egyház*. IV., 106–119.; Mályusz: *Egyházi társadalom*, 120–121.

<sup>6</sup> Nagy: *Fejezetek*, 417.; Pokoly: *Református egyház*. IV., 106–112.; Szabó: *A jobbágy vallásügye*, 207–208.

<sup>7</sup> Közlése: Kiss: Báthory Gábor, 302–303.

<sup>8</sup> KvRefEKLt 1. 1. 5; Jakab: *Kolozsvár*. II., 505.; Keserű (szerk.): *Adattár* I., 334–340.

<sup>9</sup> Keserű (szerk.): *Adattár* III., 289.; Herepei: *Templom és kollégium*, 18.; KvRefEKLt 1. C. 7. 41<sup>a</sup>; Jakab: *Kolozsvár*. II., 700–701.

javaslatára az országgyűlés akadémia létrehozása mellett döntött Kolozsvár székhellyel. Erre a célra a fejedelem az egyházközségnek adományozta a Farkas utcai egykori ferences templom és rendház romos épületét.<sup>11</sup> Terve nem valósult meg, később I. Rákóczi György fejedelem vállalkozott a Farkas utcai templom helyreállítására, illetve a rendház helyén a kolozsvári református kollégium felépítésére. A Farkas utcai templomot 1647-ben szentelték fel.<sup>12</sup> 1628-ban megalakult az egyházközség szász gyülekezete is, Bethlen Gábor ekkor nekik adományozta az óvári iskola északi részén lévő Imatermet (*Appellatium*) istentisztelet tartására. Ennek átadására és felavatására már 1628-ban sor került.<sup>13</sup> Nem tartozik a fejedelmi adományként nyert ingatlanok közé a hóstáti külső templom. A város falain kívül, a Kül-Magyar utcai hóstátban lakó hívek száma a 17. század közepén annyira megnőtt, hogy külön templomot igényeltek. Ez a Magyar utcai kapu mellett (a mai Református Teológia helyén) épült meg 1672-re.<sup>14</sup>

Az egyházközség már megalapítása idején, 1614-ben házat vásárolt az Óvárban, melyet iskolaépületnek használt, és még ugyanabban az évben elkezdődött a tanítás egy iskolamesterrel.<sup>15</sup> A Farkas utcai kollégiumot 1651-ben kezdték építeni, nagy része 1655 elejére készen állt, de az építkezés később is folytatódott.<sup>16</sup> Az iskolákon kívül az egyházközség a városban ingatlanokat vásárolt, bérelt és épített a lelkészek, kántorok, tanárok számára. Pl. a Farkas utcában két lelkészi házat emelt, egyikben a 17. század derekán a kolozsvári első lelkész lakott, aki ekkor a püspöki tisztséget is viselte. Az egyházközség zálogba vett két városi malmot is (1667, 1672–1674).<sup>17</sup> Az előbbieken felsoroltak mellett a 17. század második felében az intézmény bizonyos ingatlanokat birtokolt a városon kívül is. *Örökjogon kapta meg az Ajtonban (1668), Kötelenen és Fejérden (1694) levő részjárságokat, illetve zálogjogon Felek*

---

<sup>10</sup> KvRefEkLt 1. 1. 6; Keserű (szerk.): *Adattár I.*, 126.; Jakab: *Kolozsvár. II.*, 569.; Pokoly: *Református egyház. II.*, 90–92.

<sup>11</sup> Jakab: *Kolozsvár. II.*, 564–566.; Pokoly: *Református egyház. II.*, 90–94.; Keserű (szerk.): *Adattár I.*, 529–538.; Sipos: *Kolozsvári egyházközség*, 112.

<sup>12</sup> Herepei: *Történeti helyrajz*, 442–454.; Uő: *Templom és kollégium*, 26. Az építésre vonatkozó adatokat Herepei János dolgozta fel. Keserű (szerk.): *Adattár II.*, 370–408.

<sup>13</sup> KvRefEkLt 1. 1. 6; Keserű (szerk.): *Adattár I.*, 126.; Jakab: *Kolozsvár. II.*, 569.; Pokoly: *Református egyház. II.*, 90–92.

<sup>14</sup> Sipos: *Kolozsvári egyházközség*, 116.; Uő: *Hóstáti reformátusok*; Herepei: *Templom és kollégium*, 28–31.; Uő: *Történeti helyrajz*, 474–492.

<sup>15</sup> Az iskolát az 1655-ös leégése után csak 1670-ben építették újjá. Keserű (szerk.): *Adattár II.*, 383, 388.

<sup>16</sup> Az 1659-es évi kvártási számadás kivonata szerint a felújítási munkálatok abban az évben még mindig tartottak. KvRefEkLt 1. E. 1. 15<sup>v</sup>. – Keserű (szerk.): *Adattár II.*, 387–390.

<sup>17</sup> KvRefEkLt 2. 8. 11b. – 1696-ban kelt átirata: Jakab: *Oklevéltár*, CLXXXI; KvRefEkLt 2. 11. 21.

egész falut (1667), valamint az Alsó- és Felsőfülén, Asszonyfalván (1675) valamint Apahidán (1679) levő részeket.<sup>18</sup> Ajtonban, Felsőfülén és Alsófülén udvarházzal rendelkezett.

Ami az egyházközség jövedelmeit illeti – mint már említettük – Báthory Gábor fejedelem már az alapításkor az új intézménynek adományozta a működéséhez szükséges két legfontosabb jövedelmet, a harmincadvám-jövedelem teljes bérösszegét és a kolozsvári dézsmanegyedet.<sup>19</sup> Ezt a kiváltságot utódai is megerősítették.<sup>20</sup> Mindkét jövedelem korábban a fejedelmi kincstárt illette meg. Onnan utalták ki a harmincadvám-ból származó 900 forintot, míg a kolozsvári dézsma negyedéből származó búza- és borjővedelmet az egyházközség a város polgáraitól szedte be. Ezekből főként az egyházi tisztségviselők fizetését, a diákok ellátási és az épületek fenntartási költségeit állták.<sup>21</sup> Említésre méltó, hogy a búza és a bor egy részét mindig értékesítették. Az eladott búzából nyert jövedelem nem volt jelentős, de a borból bizonyos években kiemelkedően nagy bevétel származott. Az adatok alapján megállapítható, hogy az utóbbi jövedelem aránylag jelentős és állandó bevételi forrása volt az egyházközségnek, habár viszonylag változó nagyságú jövedelemnek számított, mivel a termés is eltérő mennyiségű volt a különböző években.<sup>22</sup>

Az egyházközség kisebb pénzbevételei közé tartoztak az alapítványokból, hagyatékokból, bor és gabona eladásából, jobbágyadóból származó összegek, a kamatok és a perselypénz. A tisztségviselők arra törekedtek, hogy az alapítványokból, hagyatékokból és más forrásból származó összegeket 10%-os kamatos kölcsönre kiadják, és a kamatokat állandó pénzbevételként használják fel. A lelkészek és a gyülekezet tagjai közül többen végrendelkeztek az egyházközség és a kollégium javára, a hagyatékok egy részét célirányosan templomjavításra, diákok külföldi tanulmányújtjára, a püspök jövedelmének kiegészítésére stb. szánták.

Az egyházközség pénzkidadásai azonban a század közepén jóval nagyobbak voltak a bevételeknél, amint az a korabeli számadások adatainak elemzé-

<sup>18</sup> KvRefEkLt 2. 1. 6; KvRefEkLt 2. 2. 35; KvRefEkLt. 2. 8. 10, 11/b; KvRefEkLt 1. 3. 8.

<sup>19</sup> Szász A.: Dézsmajövedelem.

<sup>20</sup> Bethlen Gábor 1617. április 28-án kelt oklevelének eredetije: KvRefEkLt 1. 2. 3; A kolozsmonostori hiteleshely 1698. június 1-jén kelt átiratát közölte: Jakab: *Oklevéltár* II., 234–236.; Bethlen Gábor 1625. szeptember 13-án kelt oklevele: KvRefEkLt 1. 2. 5; MOL, F1, 15, fol. 60<sup>v</sup>–61<sup>v</sup>; Brandenburgi Katalin 1630. július 2-i oklevele: MOL, F1, 19, 115<sup>v</sup>–117<sup>v</sup>; Jakab: *Oklevéltár*, CXXX.; I. Rákóczi György 1632. szeptember 16-án kelt oklevele: MOL, F1, 30, 278–280.; I. Rákóczi György 1635. december 31-i kiváltságlevele Jakab: *Oklevéltár*, CXL.; Barcsay Ákos fejedelem 1659. augusztus 21-i kiváltságlevele: MOL, F1, 30, 277–280.

<sup>21</sup> 1670. május 29. KvRefEkLt 1. 2. 14; Jakab: *Oklevéltár* II., 345–346.

<sup>22</sup> 1662–1663-ben: „dézsma búzát semmit nem percipiálhattak, mivel az háborúságos időben az emberek semmit sem vethettek, s ha mi kövés vetés volt is az hadak eltapodták s tekozlották.” KvRefEkLt. 1. E. 1. 22<sup>v</sup>.



séből kiderül. Más kiadásoktól eltekintve pusztán csak a tisztségviselők fizetése jóval meghaladta a 900 forintot: például 1654-ben és 1656-ban az egyházközség tisztségviselőinek a bére összesen 1689, illetve 1765 forintot tett ki.<sup>23</sup> Az adatok világosan mutatják, hogy a meglévő jövedelmekből ekkortájt a kúrátorok nem tudták a megnövekedett kiadásokat fedezni. A kolozsvári lelkészek, rektorok és professzorok fizetése erdélyi viszonylatban igen magasnak számított, járandóságuk nagysága általában megegyezett a fejedelmi udvari lelkész és a püspök fizetésével.<sup>24</sup> Ez nyilvánvalóan nagyon megterhelte az egyházközségi költségvetést, és szükségessé tette a fejedelem támogatását.

Az egyházközséget a püspök ellenőrzése mellett<sup>25</sup> 1652-ig az első lelkész irányította.<sup>26</sup> Utóbbi vette át az egyházközség egyik legfontosabb jövedelmét, a harmincadvámából kiutalt összeget is.<sup>27</sup> Munkáját már kezdetben is segítették a patrónusok, a református városi polgárok és az egyházfiak.<sup>28</sup> A világi tisztségviselők<sup>29</sup> 1625-től kezdve nagyobb szerepet játszottak az egyházközség világi ügyeinek intézésében, a változást Bethlen Gábornak az 1625-ben kibocsátott kiváltságlevele hozta, amelyben az adományozott jövedelmek és az egész egyházközségi vagyon kezelését a világi tisztségviselők hatáskörébe utalta. Elrendelte, hogy az eklézsia tagjai közül megbízható férfiakat válasszanak, akik a vagyonra és minden jövedelemre felügyeljenek, pontos számadást vezessenek, a bevételekből kiadják a fizetéseket, ugyanakkor a diákok ellátásáról és az épületekről is gondoskodjanak.<sup>30</sup> Ezek a világi tisztségviselők minden bizonnyal az egyházközség patrónusai közül kerültek ki, akik a város gazdagabb rétegéhez tartozó kolozsvári kézművesek, kereskedők és polgárjogot nyert betelepült nemesek voltak.<sup>31</sup>

---

<sup>23</sup> KvRefEkLt 1. C. 2. 53<sup>r</sup>, 4. 36<sup>v</sup>.

<sup>24</sup> Szász A.: Fejedelmi patronátus, 784–787.

<sup>25</sup> Ismeretes, hogy a kolozsvári első lelkész gyakran az esperesi tisztséget is viselte az egyházmegyében. Vö. Herepei János munkáit. Veresmarti Gáspárról és Kovásznai Péterről még azt is tudjuk, hogy az első lelkész, az esperesi és a püspöki hivatalt egyszerre viselték az 1661–1668, illetve az 1668–1673 közötti években. Keserű (szerk.): *Adattár* II., 149–158., 223–246.

<sup>26</sup> Ezt az egyházszerkezeti formát erősítették meg az 1606. július 2-án elfogadott és 1649-ig érvényben levő *Ruberianus kánonok* (Canones Ruberiani) is. Közlése: Bod: *Zsinatok végzése*, 32–37.; Buzogány: *Tiszta evangélium*, 68–69.; Kolumbán: *Törvényhozó egyház*, 99–100.

<sup>27</sup> Keserű (szerk.): *Adattár* I., 184., 338.; Pap (szerk.): *Harmincadjegyzékek*, 179.

<sup>28</sup> 1622-ben a református egyházközségnek járó dézsmabort Krajcár András, Viczei Máté és Hidalmási Márton deák református polgárok vették át. Viczei Mátéről más forrásból tudjuk, hogy az egyházközség főjótévője, fatora volt. Keserű (szerk.): *Adattár* I., 185.

<sup>29</sup> Szász A.: Világi tisztségviselők.

<sup>30</sup> KvRefEkLt 1. 2. 5.; MOL, F1, 15, fol. 60<sup>v</sup>–61<sup>v</sup>.

<sup>31</sup> KvRefEkLt 1. 2. 10.; KvRefEkLt 1. C. 1. 24, 30, 50.; KvRefEkLt 1. E. 1. 4<sup>v</sup>–7<sup>r</sup>. Vö. Nagy: *A református egyház*. I., 422–423.

1652-ben a fejedelem rendeletet adott ki az egyházközségi konzisztórium létrehozására.<sup>32</sup> Ennek 14 tagját az előkelő kolozsvári polgárok közül kellett választani.<sup>33</sup> Sokan közülük jelentősebb városi tisztséget is viseltek. Maguk közül választották az egyházközség vagyonát és jövedelmeit kezelő tisztségviselőket: a négy kurátort, a két quártást, a két egyházfit, a harangoztató gazdát, négy-öt számvevőt és feltehetően a külső jószágokat felügyelő tiszttartót is. A konzisztórium hatáskörébe tartozott a vagyonkezelés,<sup>34</sup> a lelkesválasztás és a lelkeszmarasztás, a tisztségviselők munkájának irányítása és ellenőrzése, valamint a fizetések meghatározása is.<sup>35</sup>

A konzisztórium létrehozása után a mindenkori *főkurátor* lett az egyházközség vagyonának és jövedelmeinek fő kezelője. Az ő házában őrizték az eklézsiáládát, amelyben a fontos iratokat, jövedelmeket, az adományokból és hagyatékokból származó készpénzt, valamint egyéb értékes ingóságokat tartottak. A főkurátor a rábízott pénzről számadást készített, munkájáról a konzisztóriumnak tartozott elszámolással.<sup>36</sup> Három *alkurátor* is felügyelt a jövedelmekre,<sup>37</sup> irányította a jövedelmeket kezelő tisztségviselők munkáját.<sup>38</sup> Kötelességeik közé tartozott az adósságok nyilvántartása, a kamatok behajtása és az alaptőke visszaszerzése. Ők intézték az intézmény különböző belső és külső ügyeit, képviselték az egyházközséget a hivatalos eljárásokon, például szükség esetén a fejedelem elé terjesztették annak ügyeit, valamint bíraskodtak a jobbágyok felett.<sup>39</sup> A konzisztórium évente négy-öt *számvevőt* választott, akik a számadásokat ellenőrizték.<sup>40</sup>

A *quártások* főként a dézsmajövedelem átvételéért feleltek, de feladataik közé tartozott a fizetések kiadása, a különböző jövedelmek, ingatlanok, építkezések felügyelete, a jobbágyok adójának átvétele is.<sup>41</sup> Az *egyházfiak* főként templom körüli munkákat végeztek, de a quártások és kurátorok más feladatokkal is megbízhatták őket. Az egyházközség 17. századi forrásai alapján fel-

<sup>32</sup> Sipos: *Főkonzisztórium*, 10.; Sipos: Kolozsvári egyházközség, 111.; Keserű (szerk.): *Adattár II.*, 231., 261.; Nagy: *Fejezetek*, 119., 147.

<sup>33</sup> KvRefEkLt 2. 10. A. 1; Keserű (szerk.): *Adattár II.*, 231., 261.

<sup>34</sup> KvRefEkLt 2. 1. 7, 9.; KvRefEkLt 1. C. 2. 41<sup>v</sup>.

<sup>35</sup> KvRefEkLt 1. C. 5. 23<sup>v</sup>; Keserű (szerk.): *Adattár II.*, 234.; KvRefEkLt 1. C. 2. 46<sup>f</sup>.

<sup>36</sup> KvRefEkLt 1. C. 2. 30<sup>r</sup>, 54<sup>r</sup>; KvRefEkLt 1. C. 4. 23<sup>v</sup>; KvRefEkLt 2. 11. 21, 22.

<sup>37</sup> 1652. november 24-én kelt oklevélben: „Az ecclesiának is mindennemű proventusira ökegyelmék viselljenek gondot, azokat conservállják, és az hova kívánatik, administrállják, azokról számot is adgyanak a társóság [gyülekezet] előtt avagy a generalis visitationának idején.” KvRefEkLt 2. 10. A. 1.

<sup>38</sup> Kv RefEkLt 1. C. 3. 7, 22, 30, 31.

<sup>39</sup> KvRefEkLt 2. 10. A. 27.; KvRefEkLt 2. 10. B. 25; KvRefEkLt 2. 9. 56.

<sup>40</sup> KvRefEkLt 1. C. 3; KvRefEkLt 1. E. 1.

<sup>41</sup> Feladataikat három instructióból ismerjük (1668, 1684, 1693). Kv RefEkLt. 2. 5. 28/1, 28/2, 28/3.

tételezhető, hogy számadást nem készítettek.<sup>42</sup> A *harangoztató gazda* feladatai közé tartozott a harangozás jövedelmének kezelése, a harangok és a harangláb karbantartása és javítása.<sup>43</sup> A *tisztartók* feleltek a külső jószágokért, irányították a majorsági munkát, beszédtek a jövedelmeket és a jobbágyok adóját.<sup>44</sup>

## SZÁMADÁSOK

Az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltárban (Kolozsvár) ma is őrzött egyházközségi levéltárban a következő számadások maradtak fenn: a quártásoknak négy részletes számadáskönyve<sup>45</sup> (1653–1654, 1655–1656, 1669–1670 és 1682–1683), hat kivonatos számadása (1658–1664),<sup>46</sup> a kurátoroknak két kivonatos számadása (1672–1674 és 1678–1679),<sup>47</sup> a harangoztató gazdának két részletes számadáskönyve (1645–1652 és 1655–1659),<sup>48</sup> továbbá három kivonatos számadása (1660[?], 1661–1662 és 1662[?]-1664[?]),<sup>49</sup> a majorság kiadásairól és a malom jövedelemkezeléséről két kivonatos számadás (1669–1670, 1682–1683).<sup>50</sup> Az egyházközség gazdálkodásának vizsgálata szempontjából szintén fontosnak tartható az 1664-ben készült vagyonelejtár és adósságkimutatás,<sup>51</sup> továbbá egy 1697-ben kelt jelentésben fennmaradt adósságkimutatás,<sup>52</sup> amelyek az egyházközség által kölcsönadott pénzüsszegeket és az adósok jegyzékét tartalmazzák. A felsorolásból látható, hogy igen kevés számadás maradt fenn a 17. századból. Ennek ellenére gazdálkodásának (vagyoni állapotának, jövedelmeinek és az ezeket kezelő testületnek) elemzését elsősorban ezek teszik lehetővé.

A quártások számadásai az adatok gazdagsága miatt igen jelentős forrásnak számítanak. A négy részletes számadáskönyv (*Regestum*) terjedelme egyenként 30–40 fölió, címlappal kezdődik, és az ide felírt hosszú cím tartalmazza a két megválasztott quártás nevén és a tisztség megnevezésén kívül annak időtartamát is. A quártásokat többnyire egy évre választották (kivételt képez az 1682–1683-as szinte két éves időszak).<sup>53</sup> A kötetekben a következő

<sup>42</sup> Kv RefEkLt 1. C. 5. 17<sup>r</sup>, 24<sup>v</sup>.; KvRefEkLt 1. E. 1. 15<sup>r</sup>.; KvRefEkLt 1. C. 2. 42<sup>r</sup>–42<sup>v</sup>.; KvRefEkLt 2. 5. 28/2. – Herepei: *Templom és kollégium*, 109–113.

<sup>43</sup> Lásd az 1664. július 1-jén kelt instrukciót: KvRefEkLt 2. 10. D. 93.

<sup>44</sup> KvRefEkLt 1. C. 5. 28<sup>r</sup>–29<sup>v</sup>.

<sup>45</sup> KvRefEkLt 1. C. 2, 4, 5, 7.

<sup>46</sup> KvRefEkLt 1. E. 1. 13<sup>v</sup>–25<sup>v</sup>.

<sup>47</sup> KvRefEkLt 2. 11. 21, 22.

<sup>48</sup> KvRefEkLt. 1. C. 1. és 3.

<sup>49</sup> Kv RefEkLt. 1. E. 1. 26<sup>v</sup>–28<sup>v</sup>.

<sup>50</sup> KvRefEkLt 1. C. 5. 3<sup>r</sup>; KvRefEkLt 1. C. 7. 43<sup>r</sup>–43<sup>v</sup>.

<sup>51</sup> KvRefEkLt 1. E. 1. 2<sup>r</sup>–13<sup>v</sup>.

<sup>52</sup> Török: *Jelentés*.

<sup>53</sup> „Regestum seu ratio perceptorum et erogatorum bonorum et proventuum Ecclesiae Orthodoxae Claudiopolitanae ab anno 1653 die vero 23 Iulii usque ad annum praesentem 1654 diem vero eundem 4 Augusti Andreae Bedi et Stephani Kobzos.”

csoportosítás szerint következnek a bejegyzett bevételi és kiadási tételek: a búza bevételei és kiadásai, majd a bor bevételei és kiadásai, és végül a pénz bevételei és kiadásai.

A dézsmabúzáat az aratás után kéve- és kalangyaszámban mérve, cséplés után köbölben és vékában számolva jegyezték fel. 1669-től a malmokból származó vámbúza és a majorsági búza mennyiségét is felírták. A búzakiadások után következett a mérleg. A számadás elején leltárt készítettek az előző kvártásoktól átvett búzáról, annak végén, a mérlegkészítéskor pedig a következő kvártásoknak átadott maradék búzamennyiségekről. Az 1669–1670-es és az 1682–1683-as években más gabonafélékre (zab, köles, árpa és tönkoly) vonatkozó mennyiségek is megjelennek. A kolozsvári dézsmanegyedből származó újbort szüreteléskor, majd beszállítás után a pincékben is megmérték. Ezt követte a fizetésként kiadott és az eladott bor mennyisége, végül a mérleg. A pénzbevételi és -kiadási kategóriákon belül az egyes tételek időrendi sorrendben követik egymást. Csak a járandóságok kifizetésénél jártak el másképpen, itt a tételeket nem dátum szerint, hanem külön alcím alatt, a tisztségek szerint rangsorolva, névre szólóan jegyezték be. Mindegyik bevételi vagy kiadási kategória végén és mindegyik lap alján a megfelelő javak mennyiségét vagy a pénzösszegeket összeadták. A számadáskönyv három szakaszát, amelyek a búza, a bor és a pénz bevételeire és kiadásaira vonatkoznak, mérlegek zárják.

A bejegyzések azt mutatják, hogy azokat csak az egyik kvártás írta. Kézírásán kívül a számadásokban csak a számvevő szerepel még, aki azt felülvizsgálta, és helyenként kijavította. A részletes számadás végén mindig annak kivonata következik, melyben csak a teljes bevétel és kiadás végösszegét, valamint a mérleget jegyezték be. A kézírás alapján feltehetően ezt is a számvevő készítette.

A részletes számadásokon kívül a kvártásoknak még hat kivonatos számadása maradt fenn az 1658–1664 közötti időszakból az 1664-ben készült vagyonleltár könyvében. Ezek ugyanolyan formában íródtak, mint a számadások végén található kivonatok. Javítás ezekben nem látható.<sup>54</sup>

Mint már említettük, a kvártások számadásainak bejegyzéseiből az egyházközség gazdálkodásának számos részletét ismerjük meg, melyekről más forrásból nem értesülnénk. Ez a forráscsoport főként a terjedelme miatt jelentős. A kvártások feladatkörét a számadások mellett az írásbeli utasítások alapján is vizsgáltuk, melyek szintén fontos gazdaságtörténeti forrásoknak számítanak, és újabb adatokkal bővítik eddigi ismereteinket. A tárgyalt időszakból ugyanis három instrukcióról tudunk (1668, 1684, illetve 1693).<sup>55</sup> A konzisztórium ezekben elrendelte, hogy a kvártások az egyházközség minden jövedelmét gondosan beszedjék, a kiadásokat lehetőség szerint csökkentsék, és pontosan nyilvántartsák, mindig a kurátorok utasításainak megfelelően járva el.

---

<sup>54</sup> KvRefEkLt 1. E. 1. 13<sup>v</sup>–25<sup>v</sup>.

<sup>55</sup> Kv RefEkLt. 2. 5. 28/1, 28/2, 28/3.

Továbbá azt is, hogy az ingatlanokra gondjuk legyen, a szükséges javításokról a kurátorokat mindig értesítsék. Az építkezések felügyeletét és az ezzel kapcsolatos tevékenységet a quártások bizzák az egyháziakra. A búzára asztagrakáskor és cséplés után is vigyázzanak, azt a törvényes mértékkel mérjék. A javadalmasoknak pontosan és a jó búzából adjanak, tőlük nyugtát vegyenek. A bordézmálásban helyesen járjanak el, a mustból a fizetéseket a kurátorok tudtával osszák ki, a maradék mustot pontosan mérjék meg, majd szállítsák a pincékbe, a hordókról és egyéb edényekről pedig leltárt készítsenek. A bor eladását illetően a kurátorok utasításait kövessék. A dézsmált terményeket értékesítsék, a dézsmacsúrré és költségeire gondjuk legyen, a dézsmálásakor történő visszaélések ügyében maguk intézkedjenek.<sup>56</sup>

Az instrukciók előírták, hogy a quártások a malmokat és az azokban dolgozókat felügyeljék, a munkát gyakran ellenőrizték személyesen, a károknak, visszaéléseknek elejét vegyék, hogy a malmot ne kelljen leállítani. A benne lévő ingóságokról leltárt készíttessenek, a túlkapasokról és az összegyűlt vármolt búza elosztásáról, illetve értékesítéséről a kurátorokat értesítsék. A külső jószágok jövedelmére is felügyeljenek. A jobbágyok adóját átvegyék, és a kurátoroknak adják. A jobbágyok közti vitákat maguk oldják meg,<sup>57</sup> súlyosabb esetekben értesítsék a kurátorokat. A majorsági munkálatokról időben gondoskodjanak. Adósságtörlesztésnek, jobbágyszolgáltatás csökkentésének ügyében a kurátorok tudta nélkül ne intézkedjenek. Az egyházközség tisztségviselőinek pénzbeli járandóságát negyedévenként adják át.<sup>58</sup>

Az instrukciók azt is előírták, hogy mindenről nyugtát készítsenek vagy kérjenek, még a kurátoroktól is, továbbá számadást is vezessenek. A kurátoroknak átadott összegek az eklézsiáladába kerüljenek. Az 1684-es instrukció szerint az egyik, „a számadó” quártásnak kellett a számadást vezetnie, aki a városban lévő javakra felügyelt, és a dézsmajövedelmeket kezelte. A „második” vagy „külső” quártásnak a külső jószágokra kellett gondot viselnie, és a máshonnan, például a sókamarákból származó jövedelmeket elhoznia, amelyeket át kellett adnia a kurátoroknak. Ugyanezeket felsorolva az 1693-as utasítás azt is előírta, hogy a második quártás vezesse az építkezéseket. A quártások számadását a számvevők ellenőrizték, és ha azt rendben találták, a quártásokat a további szolgálatok alól felmentették. Ha a számvevők hibát találtak, átvizsgálták a számadás tételeit, a hibás tételeket kijavították, a hiányzókat pótolták, és új mérleget készítettek. Az új quártásokat a konzisztórium ülésén választották.<sup>59</sup>

A kurátorok részletes számadásai sajnos nem maradtak fenn. Ezekben fontos pénzbevételekről, ingatlanokkal kapcsolatos szerződésekről stb. lehet-

<sup>56</sup> Kv RefEkLt. 2. 5. 28/2.

<sup>57</sup> Kv RefEkLt 1. C. 5. 17<sup>v</sup>.

<sup>58</sup> KvRefEkLt 2. 5. 28/2.

<sup>59</sup> Az 1689-i konzisztórium quártásnak választotta Markó Istvánt. KvRefEkLt 1. 2. 1. kötet, 1.

tek bejegyzések. Csupán két kivonatos, néhány összefűzött fólióra írt számadásról tudunk az 1672–1674-es és 1678–1679-es évekből.<sup>60</sup> Ezek a kivonatos számadások csak pénzre vonatkozó tételeket tartalmaznak, bevétel és kiadás szerint csoportosítva. A bejegyzéseket mérleg követi. A kivonatok elején, illetve végén az eklésialádjában található ingóságok leltára olvasható. A számadásokból kiderül, hogy a főkurátor állandó pénzbevételei közé tartozott a harmincadjövedelem, a sóaknából és a kamatokból származó összegek, kis mennyiségű perselypénz, valamint a jobbágyadó. A főkurátornak néha fennakadást okozott az, hogy az állandó jövedelmeket késve vagy csak részben kapta meg. Alkalmoszerű és változó nagyságú bevételnek számítottak az ingatlan vagy ingóság (ékszerek) eladásából, a hagyományokból és a visszafizetett kölcsönökből származó, valamint a többi tisztségviselőtől átvett összegek. Állandó kiadásai közül csak a tisztségviselőknek adott összegek voltak viszonylag nagyok. A quártásoknak átadott pénzt a tisztségviselők fizetésére és építkezésre szánta, de e kiadásokhoz saját bevételeikből a quártások is hozzájárultak. A főkurátor a tiszttartónak és a harangoztató gazdának keveset adott, mivel kiadásait ők is saját jövedelmeikből igyekeztek állni. A malmok költségeit is a malomjövedelemből biztosította a második quártás. Az állandó kisebb kiadások közé tartoztak az útiköltségek, jogi ügyek intézésének költségei, adófizetés stb. A főkurátor alkalmanként maga adta az alkalmazottak fizetését, ilyenkor azonban nyilván nem adott át pénzt a quártásnak e célra. A nem állandó kiadásai közé tartozott az egyházközség pénztartalékainak felhasználása ingatlanvásárlásra vagy hiteladásra.

A harangozás jövedelmének kezelése a harangoztató gazda feladata volt. A kurátorok az 1664. július 1-jén kelt instrukciójukban előírták, hogy a harangozó legény a harangoztató gazda utasításait kövesse, senkinek a gazda tudta nélkül ne harangozzon, ilyen ügyben mindenki előbb a gazdával beszéljen. Meghatározta a harangozások díját, illetve azt, hogy a gazda az így beszedett jövedelmet hogyan ossza el. A gazdára bízták a harangok és a harangláb állapotára való felügyeletet. A harangoztató gazda fizetését a harangozás jövedelméből kapta, ezenkívül a dézsma és az adózás alól is mentesítve volt. A bevételekről és kiadásokról számadást kellett vezetnie, és évente számot adnia.<sup>61</sup> A konzisztórium konkrét utasításokat is adott a harangoztató gazdának, például arra, hogy a templomba székeket, padokat és templomablakot készíttessen,<sup>62</sup> házat vásároljon a harangozó számára,<sup>63</sup> kifizesse az egyik lelkész házbérét, illetve bútort rendeljen neki és az iskolának.<sup>64</sup> Ugyancsak a harangoztató gazda számadásából tudjuk meg, hogy ő adta ki a harangozó legény bérét<sup>65</sup>, szükség

<sup>60</sup> KvRefEkLt 2. 11. 21, 22.

<sup>61</sup> KvRefEkLt 2. 10. D. 93.

<sup>62</sup> 1647. KvRefEkLt 1. C. 1. 27–28.

<sup>63</sup> 1646. KvRefEkLt 1. C. 1. 24.

<sup>64</sup> 1657–1658. KvRefEkLt 1. C. 3. 21–22, 30–31.

<sup>65</sup> KvRefEkLt 1. C. 1. 9.; Kv RefEkLt. 1. E. 1. 27<sup>v</sup>–27<sup>v</sup>, 27<sup>v</sup>–28<sup>r</sup>.

esetén a lelkészek fizetését is kiegészítette.<sup>66</sup> A harangoztató gazdát szükség esetén az egyik quártás helyettesítette.<sup>67</sup>

A harangoztató gazda két fennmaradt számadáskönyve több év elszámolásait tartalmazza az 1645–1652 és 1655–1659 közötti időszakból, évek szerinti csoportosításban.<sup>68</sup> Az egy éven belüli tételeket bevételekre és kiadásokra osztották. A bevételeknél a harangozástól származó jövedelem tételeit jegyezték be, ezek időrendben sorolják fel a harangozást megrendelő személyek nevét és a kifizetett összeget. A kiadás bejegyzései is időrendi sorrendben követik egymást, kategóriánként. A kiadást a mérleg követi. A harangoztató gazda kivonatos számadásai csak a bevétel és a kiadás különböző kategóriáihoz rendelt összeget tartalmazzák.<sup>69</sup> A konzisztórium a harangoztató gazdák számadásait is rendszeresen ellenőrizte.<sup>70</sup> Az utóbbiak megbízatásuk végén a kurátoroknak vagy a quártásoknak adták át a jövedelemből fennmaradt összeget.<sup>71</sup>

Az 1669–1670. gazdasági évből fennmaradt egy kivonatos számadás az egyházközség ajtoni majorságának kiadásairól, melyet a második quártás állított össze. Ezt az említett évben az első quártás számadásának végére másolták be.<sup>72</sup> Az 1682–1683. évi számadáskönyv végére szintén bemásoltak egy kivonatos számadást 1684. február 4-i keltezéssel, amely az alparéti malom bevételeit és kiadásait tartalmazza ugyanabból az időszakból.<sup>73</sup> Ebből kiderül, hogy a malom bevételeinek és kiadásainak pontos vezetésével, az ott dolgozók munkájának ellenőrzésével a második quártást bízták meg.<sup>74</sup>

A számadásokat az egyszerű könyvelés szerint vezették.<sup>75</sup> Mivel a kiadások közvetlenül követik a bevételeket, létezett egy napló is, amelyben ezek együtt, időrendben lehettek bejegyezve. Ugyanakkor formai szempontból sok hasonlóságot mutatnak a városi számadásokkal, ami teljesen érthető, hiszen az egyházközség tisztségviselői gyakran a városi tanácsban is fontos szerepet töltek be. Istvándi Bálint, az egyházközség kurátora (1664) és quártása (1655–1656)<sup>76</sup> volt, a városvezetésben pedig vonásigazítói, osztóbírói, adószedői, számvevői és szenátori tisztséget töltött be.<sup>77</sup> Kobzos István quártás (1653–1654), harangozta-

<sup>66</sup> 1661–1662. Kv RefEkLt. 1. E. 1. 27<sup>r</sup>–27<sup>v</sup>.

<sup>67</sup> Kv RefEkLt. 1. E. 1. 26<sup>v</sup>, 28<sup>v</sup>.

<sup>68</sup> KvRefEkLt 1. C. 1, 3.

<sup>69</sup> KvRefEkLt 1. E. 1. 26<sup>v</sup>–28<sup>r</sup>.

<sup>70</sup> KvRefEkLt 1. C. 1. 50.; KvRefEkLt 1. C. 3. p. 38; Kv RefEkLt. 1. E. 1. 27<sup>v</sup>–28<sup>r</sup>.

<sup>71</sup> KvRefEkLt 1. C. 1. 50; KvRefEkLt 2. 11. 22; Kv RefEkLt. 1. E. 1. 27<sup>r</sup>–28<sup>v</sup>.

<sup>72</sup> KvRefEkLt 1. C. 5. 28<sup>r</sup>–29<sup>v</sup>.

<sup>73</sup> KvRefEkLt 1. C. 7. 43<sup>r</sup>–43<sup>v</sup>.

<sup>74</sup> KvRefEkLt 1. C. 7. 43<sup>r</sup>–43<sup>v</sup>.

<sup>75</sup> Kenyeres (szerk.): *Uradalmi utasítások*. I., 63–65.; Rüszt-Fogarasi: Kolozsvár számadásai.

<sup>76</sup> KvRefEkLt 2. 10. A. 27.; KvRefEkLt 1. C. 4.

<sup>77</sup> Vonásigazító (1656, 1660–1661, 1663), osztóbíró (1656, 1661), adószedő (rendkívüli adó: 1656. május 6.), számvevő (1658–1661, 1663), szenátor (1662, 1664–1665). KvTanJk I/7. 92, 93, 99, 153, 183, 189, 220, 225; I/8. 6, 45, 46, 72, 85, 86, 123.

tó gazda (1678–1679) és kurátor (1668, 1680)<sup>78</sup> ezzel egyidőben sáfárpolgári, adószedői, számvevői, osztóbírói, vásárbírói, jogügyigazgatói, szenátori és vonásigazítói tisztséget is viselt.<sup>79</sup> Hajdú György szász quártás (1659–1660, 1661–1662) és kurátor (1681)<sup>80</sup> a tanácsban szenátor, adószedő, sáfárpolgár, vonásigazító, osztóbíró, számvevő, a város kapitánya, majd hadnagy volt.<sup>81</sup>

Az egyházközség számadásainak vizsgálata lehetővé teszi annak megítélését, hogy miként és milyen anyagi háttérrel valósult meg az egyik legjelentősebb erdélyi egyházközségnek és a fejedelemség második református kollégiumának működése. Lényegében az intézmény létrejöttét és látványos fejlődését nagymértékben a fejedelmi támogatásnak és a nagyváros által nyújtott lehetőségeknek köszönhette. A gazdaságtörténeti kutatás eddig kevés eredményt tudott felmutatni a fejedelemség korát illetően, és ennek nyilvánvaló oka a levéltári anyagok nagymértékű pusztulásában keresendő, amely még a közelmúltban sem kímélte értékes forrásainkat. A kolozsvári egyházközség a szerencsés esetek egyike, hiszen viszonylag gazdag levéltárral rendelkezik, noha még itt is sok hiánnyal kell számolnunk. Igencsak sajnálatos, hogy a legtöbb 17. századi egyházi intézmény esetében a forrásanyag hiánya miatt nem valósulhat meg hasonló jellegű kutatás.

## IRODALOM- ÉS FORRÁSJEGYZÉK

### *Levéltári források:*

MOL, F1

A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára, F1 (Libri Regii).

KvRefEkLt

Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltár, Kolozsvár, a kolozsvári református egyházközség levéltára.

KvSzám

Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Igazgatósága, Kolozsvár, Kolozsvár város levéltára, Számadáskönyvek.

---

<sup>78</sup> KvRefEkLt 1. C. 2; KvRefEkLt 2. 11. 22.; KvRefEkLt 2.1.6; KvRefEkLt 2. 2. 19.

<sup>79</sup> Sáfárpolgár (1659), számvevő (1662), osztóbíró (1662), vásárbíró (1656–1657), jogügyigazgató (1658), szenátor (1659–1661, 1663–1665), adószedő (rendes adó: 1664–1665; rendkívüli: 1661. szept.), vonásigazító (1663–1665). KvTanJk I/7. 93, 110, 130, 155, 185, 221; I/8. 38, 52, 66, 68, 72, 86, 88, 89, 123, 128, 131.; KvSzám 31/VII. 47, 31/XII. 27, 31/XIII. 13.

<sup>80</sup> KvRefEkLt 1. E. 1. 15<sup>v</sup>–17<sup>v</sup>, 20<sup>v</sup>–22<sup>v</sup>.; KvRefEkLt 2. 2. 47.

<sup>81</sup> Adószedő (a törökök miatt kirótt adó: 1658–1659), szenátor (1659–1660, 1661. júl. 25., 1663), sáfárpolgár (1660), osztóbíró (1662, 1665), számvevő (1665, 1672–1673), városi kapitány (1663), hadnagy (1664), vonásigazító (1665). KvTanJk I/7. 140, 155, 160, 185; I/8. 30, 52, 68, 80, 110, 128, 131, 159.; KvSzám 31/XIV. 7, 34/XXX. 1, 34/LV. 8.



KvTanJk

Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Igazgatósága, Kolozsvár, Kolozsvár város levéltára, Tanácsi Jegyzőkönyvek.

*Könyvészet:*

- Bod Péter: *Erdélyi református zsinatok végzései 1606–1762*. Protestáns Teológiai Intézet, Kolozsvár, 1999. (Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 3.)
- Buzogány Dezső: *Harc a tiszta evangéliumért. Kétszáz esztendő az erdélyi református egyház életéből 16–17. század*. Protestáns Teológiai Intézet, Kolozsvár, 1999. (Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 6.)
- Herepei János: *A kolozsvári Farkas utcai templom történetéből*. S. a. r. Sas Péter. Művelődés, Kolozsvár, 2002.
- Herepei János: *A kolozsvári Farkas utcai templom és kollégium történetéből*. S. a. r. Sas Péter. Művelődés, Kolozsvár, 2004.
- Herepei János: *Kolozsvár történeti földrajza*. S. a. r. Sas Péter. Művelődés, Kolozsvár, 2004.
- Jakab Elek: *Kolozsvár története*. I–III. Oklevéltárral. Buda–Budapest. 1870, 1888.
- Jakab Elek (szerk.): *Oklevéltár Kolozsvár története első kötetéhez*. I. Buda, 1870.
- Kenyeres István (szerk.): *XVI. századi uradalmi utasítások. Utasítások a kamarai uradalmak prefektusai, udvarbírái és ellenőrei részére*. I–II. Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, Budapest, 2002. (Fons Könyvek 2.)
- Keserű Bálint (szerk.): *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*. I–III. Szegedi József Attila Tudományegyetem, Budapest–Szeged, 1965–1971.
- Kiss András: Báthory Gábor és a kolozsvári református eklézsia megalakulása. In: Papp Klára – Jeney-Tóth Annamária – Ulrich Attila (szerk.): *Báthory Gábor és kora*. Debreceni Egyetem Történelmi Intézet, Erdély-történeti Alapítvány, Debrecen, 2009. 293–309.
- Kiss András: Kolozsvár város XVI. századi adókönyveinek forrásértéke. In: *Uő: Más források – más értelmezések*. Mentor, Marosvásárhely, 2003. 203–220.
- Kolumbán Vilmos: *Törvényhozó egyház (1600–1800)*. Protestáns Teológiai Intézet, Kolozsvár, 2002. (Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 9.)
- Mályusz Elemér: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971.
- Nagy Géza: *A református egyház története 1608–1715*. I–II. Attraktor, Máriabesnyő–Gödöllő, 2008. (Historia Incognita)
- Nagy Géza: *Fejezetek a magyar református egyház 17. századi történetéből*. Ráday Kollégium, Budapest, 1985. (A Ráday Gyűjtemény Egyháztörténeti Tanulmányai)
- Pap Ferenc (szerk.): *Kolozsvári harmincadjegyzékek (1599–1637)*. Kriterion, Bukarest–Kolozsvár, 2000.
- Pokoly József: *Az erdélyi református egyház története*. I–V. Erdélyi Református Egyházkerület Állandó Igazgatótanácsa, Budapest, 1904–1905.

- Rüsz-Fogarasi Enikő: Kolozsvár számadásai és a kolozsvári városgazdálkodás a fejedelemség korában. *Történelmi Szemle*. 60(2018), 1. 17–34.
- Sipos Gábor: *Az Erdélyi Református Főkonzisztórium kialakulása*. EME, Kolozsvár, 2000. (Erdélyi Tudományos Füzetek 230.)
- Sipos Gábor: A kolozsvári hóstáti reformátusok gyülekezete és templomai, 1672–1845. In: Uő (szerk.): *Emlékkönyv Benkő Samu születésének nyolcvanadik évfordulójára*. EME, Kolozsvár, 2008. 301–310.
- Sipos Gábor: A kolozsvári református egyházközség a XVII. században. In: Dáné Tibor Kálmán – Egyed Ákos – Sipos Gábor – Wolf Rudolf (szerk.): *Kolozsvár 1000 éve*. EMKE–EME, Kolozsvár, 2001. 110–120.
- Szabó István: A jobbágy vallásügye (1608–1647). In: Uő: *Tanulmányok a magyar parasztság történetéből*. Teleki Pál Tudományos Intézet, Budapest, 1948. 203–264.
- Szász Anikó: A kolozsvári református egyházközség dézsmajövedelme a 17. század második felében. *Erdélyi Múzeum*. 75(2013), 4. 38–45.
- Szász Anikó: Fejedelmi patronátus alatt álló prédikátorok és mesterek. *Református Szemle*. 99(2006), 6. 780–797.
- Szász Anikó: A kolozsvári református egyházközség világi tisztségviselői a 17. század második felében. In: Dáné Veronka – Oborni Teréz – Sipos Gábor (szerk.): „... éltünk mi sokáig két hazában...”. *Tanulmányok a 90 éves Kiss András tiszteletére*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2012. (Speculum Historiae Debreceniense 9.) 301–310.
- Szász Gerő: *A kolozsvári ev. ref. egyház történetének rövid vázlatja. Névkönyv az erdélyi ev. ref. anyaszentegyház számára*. Kolozsvár, 1870.
- Török István: Jelentés a nagyenyedi collegium és kolozsvári egyház javainak megvizsgálásáról 1697-ben. *Magyar Történelmi Tár*. 22. köt. (1899). 137–151.

Nagy Róbert

**SZERZŐDÉSEK, STATISZTIKÁK,  
HAGYATÉKOK, ZÁRSZÁMADÁSOK.  
SZEMELVÉNYEK A 19. SZÁZAD VÉGI  
ÉS 20. SZÁZAD ELEJI ERDÉLYI  
GAZDASÁGTÖRTÉNET FORRÁSAIBÓL**

**Contracts, Statistics, Legacies, Financial Statements. Extracts from the Sources of the Economic History of Transylvania at the End of the 19<sup>th</sup> and the Beginning of the 20<sup>th</sup> Centuries**

The economic history of the 19<sup>th</sup> and the first half of the 20<sup>th</sup> century is full of issues that were yet not researched. Transylvania's mining, manufacturing, and food-processing industries had the most unsearched themes. The history of the mining companies of the Jiu Valley coal-field is one of the most interesting goal for a historian. One of the most important mining company was established by French investors. In Transylvania, the most advanced technology in the food-processing industry was represented by the sugar mill of Bod. It was built by a company established by the German capital. Through the short history of these two enterprises, the historical sources are presented. The archival sources can be researched at the local departments of the Romanian National Archives, at the Hungarian National Archives in Budapest, and at the Budapest City Archives.

*Keywords:* economic history, Transylvania, 19<sup>th</sup>–20<sup>th</sup> century, archives, records, stocks, shares, contracts, legacies, financial statements, enterprises, mining, factories.

E rövid tanulmányunkban Erdély 19. század végi és 20. század eleji gazdaságtörténeti forrásainak egy olyan csoportját kívánjuk számba venni, amely az ipartörténethez, vállalat-történethez és az ebben az ágazatban eszközölt befektetésekhez kötődik.

A 19. század végi erdélyi ipar-, vállalat- és vállalkozástörténet forrásait, az alapján, hogy milyen formában maradtak ránk, két csoportra oszthatjuk: nyomtatott és kéziratos forrásokra. Természetesen a nyomtatott formában fennmaradtak az elérhetőbbek, hiszen legtöbbjük megtalálható a fontosabb egyetemi, sőt a 20. század viszontagságait szerencsésebben átvészelő középiskolai könyvtárakban is. E csoportban elsőként az 1850-ben megalapított Bras-

sói, Kolozsvári és Temesvári, az 1872-ben megalapított Aradi, valamint az 1890-től működő Nagyvárad és Marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamarák<sup>1</sup> éves jelentéseit kell említenünk. A Királyi Magyar Statisztikai Hivatal kiadványai közül a népszámlálási adatoknak a Magyar Statisztikai Közlemények sorozatban közölt eredményei,<sup>2</sup> a Magyar Statisztikai Évkönyv, az iparstatisztikák<sup>3</sup> számítanak ehhez a forráscsoporthoz. Az évkönyvek közül az 1875-tel kezdődően már *Compass. Finanzielles Jahrbuch für Österreich-Ungarn* cím alatt megjelenő pénzügyi és ipari évkönyv alapforrás, aminek a mintájára Mihók Sándor már 1873-tól elkezdte szerkeszteni a *Magyar Compass. Pénzügyi és közgazdasági évkönyvet*. E két évkönyv közül az első, ahogyan az címében is szerepel, az egész Monarchiára vonatkozóan közli a részvénytársasági formában működő pénzintézetek, ipari és kereskedelmi vállalatok éves pénzügyi, termelési adatait. A második, Mihók-féle *Magyar Compass* csak a Magyar Korona Országai területén működő vállalatokra vonatkozó adatokat tartalmazza. A szakkiadványok sorát gyarapítják az 1868-tól megjelenő *Bányászati és Kohászati Lapok*, melynek oldalain 1891-től évente helyet kapott a Magyarország bánya- és kohóiparát ismertető beszámoló, előbb Tirscher Géza, majd Wahlner Aladár gondozásában.<sup>4</sup> Nem feledkezhetünk meg a Guttmann Oszkár által 1881-ben elindított, de a továbbiakban Déry Károly által szerkesztett, kétnyelvű *Magyar Bánya-Kalauz/Ungarisches Montan-Handbuch* című szakkiadványról. Ugyancsak ebbe a körbe tartozik a *Magyar Cukoripar – Die Ungarische Zuckerindustrie* c. szaklap. Az Országos Ipar-egyesület által *Anyagi Érdekeink*, majd *Magyar Ipar* címmel kiadott lap már a magyar nagyipar szakkiadványának minősül.

A nyomtatott források közül nem hagyhatjuk ki azokat a gyár- és bányamonográfiákat, iparágak addigi történetét, amelyeket már az alapítást követő évtizedekben megjelentettek a hozzáértő igazgatók, mérnökök, gazdasági szakemberek. A korszakkal foglalkozó kutatók számára jól ismert, a magyar cukoripar fejlődéséről szóló, a századfordulón Wiener Moszkó által megjelentetett kétkötetes összefoglaló munka.<sup>5</sup> 1903 az az év, amikor a jelentősebb erdélyi szénbányavállalatok megjelentették az első ismertetőiket. Andreics János és Blaschek Aladár a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. Zsil-völgyi bányáinak történetét és állapotát ismertette részletesen a *Bányászati és Kohászati Lapok*ban. A Felső-Zsilvölgyi Kőszénbánya Társulat is megjelentetett egy kétnyelvű (magyar és német) rövid ismertetőt a vulkáni bányájáról.<sup>6</sup> Krizkó Bohus mű-

<sup>1</sup> Matlekovits: *Magyarország*, 554.

<sup>2</sup> A Magyar Korona Országainak 1900. évi népszámlálása. Ötödik rész.

<sup>3</sup> A Magyar Szent Korona Országainak malomipara az 1906. évben.

<sup>4</sup> Vö. Tirscher: *Magyarország 1891*, valamint Wahlner: *Magyarország 1898*.

<sup>5</sup> Wiener: *A magyar cukoripar fejlődése I.*; Wiener: *A magyar cukoripar fejlődése II.*

<sup>6</sup> Andreics–Blaschek: *A Salgótarjáni*, valamint *A Felső Zsilvölgyi*.

szaki igazgató az Urikány-Zsilvölgyi Magyar Kőszénbánya Rt. lupényi bányaművét írta le 57 oldalon.<sup>7</sup>

A nyomtatott kiadványok mellett természetesen a kor máig legjelentősebb gazdaságtörténeti forrásai a különböző vállalatok, bankok, közintézmények, családok és magánszemélyek levéltári anyagai. Erdély esetében az alapvető levéltári forrásokat a Román Nemzeti Levéltár megyei fiókjai őrzik. A következőkben két, a 19. század végén alapított és Erdélyben máig jelentős iparvállalat példáján keresztül vázoljuk fel a helyben, illetve Budapesten és Bécsben, vagy épp Frankfurtban őrzött levéltári forrásokat.

Az európai kontinensen a 19. század folyamán vált általános jelenséggé az a gazdasági-társadalmi fejlődés, melynek mozgatórugója a modern nagyipar volt. Erdély, az Osztrák-Magyar Monarchia legkeletibb statisztikai régiója, a gazdaságtörténészek számításai szerint 1890 és 1900 közötti időszakban indult meg a lassú, de már mérhető felemelkedés útján. A gazdasági növekedés egyik látványos mutatója, az egy főre jutó nemzeti össztermék alakulása alapján állítjuk, hogy ez a tendencia az 1900 és 1910 közötti időszakban felgyorsult.<sup>8</sup> A századeleji statisztikai adatok mögött természetesen ott vannak a növekedéshez nagyban hozzájáruló bánya- és iparvállalatok.

A birodalmi és országos közgazdasági és gazdasági központokhoz, Bécshez, Budához és Pesthez viszonyított periférikus elhelyezkedése miatt Erdély soha nem tartozott a fejlett tartományok közé. Kedvezőtlen éghajlati és domborzati adottságai nem tették lehetővé, hogy az Alföldhöz hasonlóan kihasználja a 19. század második felében fennálló gabonapiaci konjunktúrát, és a térség kereskedői összegyűjtsék azt az indulótőkét, amivel elkezdődhetett volna az iparosodás. Ráadásul a kor mindent átformáló, modern infrastruktúrájának számító vasútvonalai is csak a század utolsó harmadában épültek ki, és kötötték be e területet a Monarchia, és egyben Európa gazdasági vérkeringésébe.

Ilyen körülmények között Erdélyben az iparfejlődés elsősorban az altalajkincseknek és az erdők faanyagának kitermeléséhez és feldolgozásához kötődik. A bányaiiparban a legjelentősebb befektetésekre a Hunyad megyében található Zsil-völgyében került sor. A terület jelentőségét a nagy mennyiségben előforduló, jó minőségű barnaszén adta. A szénről már a 19. század első évtizedeiben tudomást szereztek, sőt még vasutat is terveztek a kitermelt szén piacra juttatásához, azonban az első vonal megnyitására mégis 1870-ig kellett várni. A vasút megépítésével viszont megindult a vidék iparosodása. A külföldi és hazai befektetők modern bányáüzemeket építettek, és nem lévén használható helybéli munkaerő, szakképzett bányászokat és mesterembereket telepítettek ide. A 19. század végén már egy fejlődő bányavidéket talált az arra utazó. Mi sem szemlélteti jobban a robbanásszerű fejlődést, mint a kibányászott szén mennyisége: az 1868-ban mért 2 000 tonnáról 1913-ra 2,5 millió

---

<sup>7</sup> Krizkó: *Az Urikány-Zsilvölgyi*.

<sup>8</sup> Good: *The Economic Lag*, 877.

tonnára növekedett. Ezzel a Zsil-völgye a Monarchia magyar felének legjelentősebb szénmedencéjévé nőtte ki magát.<sup>9</sup> A térség lakosainak száma pedig az 1869 és 1910 között 12 671-ről 50 015 főre emelkedett.<sup>10</sup>

Az 1880 és 1918 közötti időszakban négy olyan részvénytársaság foglalkozott szénbányászattal, amelynek a termelési mutatói a statisztikákba is bekerült. Ezek közül a legjelentősebb a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt., utána következett az Urikány-Zsilvölgyi Magyar Kőszénbánya Rt., majd a Magyar Királyi Barnaszén- és Grafitbánya, végül a Felső-Zsilvölgyi Kőszénbánya-Társulat. E négy közül az első kettőnek haladta meg 1910-ben a termelése a fél- illetve egymillió tonnát.<sup>11</sup>

A vidék bányatörténetét a 20. század második felétől kezdve Vajda Lajos, Báthory Lajos, Mircea Baron és e sorok szerzője kutatta tüzetesebben. A megnevezett három történész levéltári kutatásai 1989 előtt a politikai viszonyok, a kommunizmus bukása és a határok megnyitása után más elfoglaltságaik miatt nem terjedtek túl a Román Nemzeti Levéltárnak Déván található Hunyad Megyei Fiókjánál és a Bukaresti Központi Fiókjánál őrzött vállalati fondokon. A következőkben egy, a Zsil-völgyében működő bányatársaság történetén keresztül próbáljuk bemutatni a fennmaradt levéltári forrásokat.

A térségben tevékenykedő négy vállalat közül a Salgótarjáni volt a legnagyobb, azonban az Urikány-Zsilvölgyi, annak ellenére, hogy termelési mutatóit tekintve csak feleakkora volt, 1912-ig csak itt folytatott komoly bányászatot, és utána is ez maradt a legfontosabb üzeme. Ezért elsősorban e társaság történetére vonatkozó levéltári anyagokra fogunk hivatkozni.

Az Urikány-Zsilvölgyi Magyar Kőszénbánya Rt. 1891-ben alakult, két társaság fuzionálásával. Az egyik, egy magyar társulat, a szénmedence nyugati részébe vezető vasút kiépítésére vállalkozott, a másik pedig a környékbeli széntelepek kiaknázására alapított francia érdekeltségű bányavállalat volt. Ez utóbbi mögött a *Crédit Lyonnais*, nagynevű francia bank állott. Az új vállalat alaptőkéje 3 millió forint volt, amit 1896-ban 5 millióra emeltek (napjainkra átszámítva kb. 51,29 millió USD).<sup>12</sup> 1892-ben adták át a forgalomnak a szénmedence közigazgatási központját a térség nyugati felével összekötő Petrozsény–Livazény–Lupény vasútvonalat. A társaság termelési ágának központja Lupény lett. 1899-ben a részvényesek egy részének kezdeményezésére kokszyárat alapítottak és építettek fel. A termelést a legmodernebb eszközökkel folytatták, ahol lehetett, gépesítettek. Két hőerőművet építettek, hogy elegendő villanyáramot biztosíthassanak a bányák, a feldolgozó-berendezések, a központi javítóműhely és a bányásztelepek számára.<sup>13</sup> A társaság munkásainak

---

<sup>9</sup> Szász: *Erdély története*, 518–520.

<sup>10</sup> *Magyar Statisztikai Közlemények I*, 588. és *Magyar Statisztikai Közlemények 46*, 404.

<sup>11</sup> RNLvtHMF, F71, 22/1911, 5. fol. v.

<sup>12</sup> Sándor: *Nagyipari fejlődés*, 406.

<sup>13</sup> Szász: *Erdély története*, 519.

száma folyamatosan gyarapodott, 1892 és 1913 között 150-ről 4424-re növekedett, ezen kívül további 234 személy dolgozott a kokszyárnál.<sup>14</sup>

A vállalatra vonatkozó levéltári anyagok oroszlánrészét három levéltárban őrzik, a Román Nemzeti Levéltár Déván található Hunyad Megyei Fiókjánál, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNLOL) Lángliliom utcai részlegén és Budapest Főváros Levéltárában (a továbbiakban BFL). Az alapítás történetének részleteire a BFL-ben őrzött Budapesti Királyi Törvényszék cégbírói iratainak gyűjteményében található levéltári dokumentumoknak köszönhetően derült fény. Első lépésként Horváth Gyula, országgyűlési képviselő, valamint David Berl, bécsi szénkereskedő és Emanuel Czeczowiczka, bécsi építkezési vállalkozó, 1890. március 1-jén 90 évre bérbe vette Blau Lázártól a Zsil-völgyében fekvő Lupény, Urikány, Felső-Barbatény, Iszkrony községek határában található bányatelkeit. A haszonbérleti szerződésnek a hitelesített másolata maradt fenn, ami részletekbe menően leírja a tulajdonjogi viszonyokat és a pénzügyi helyzetet.<sup>15</sup> Még ugyanaz év októberében a harmadik bérlő átadta minden részét két társának. A következő év február 9-én, Budapesten felvett jegyzőkönyv tanúsága szerint megtartották a társaság alakuló közgyűlését. A vállalat alaptőkéjét még 3 millió forintban állapították meg, 30 000 darab, egyenként 100 forint értékű részvényre leosztva. Az alapítók közül David Berl 15 156, Horváth Gyula pedig 8000 részvényt birtokoltak. A többi részvényes közül jelentős csomaggal (6 000 db.) szerepelt még Ernst Possamer-Ehrenthal bécsi ügyvéd, valamint további öt személy 100-200 darab közötti részvénnyel.<sup>16</sup> Az 1893. július 30-31-én tartott második rendes közgyűlésen már teljesen más képet mutat a részvényesek névsora. A gyűlésen megjelent, illetve képviselt részvényesek több mint 90%-a francia állampolgár. Az alapító Horváth Gyula és David Berl, akárcsak Possamer-Ehrenthal már csak 100-100 részvénnyel szerepeltek.<sup>17</sup> A társaság francia tulajdonosainak döntő többsége Lyonban és környékén élt, így ebben a városban is fenntartottak egy kirendeltségek, amely a francia részvényesek ügyeit intézte. Ez a MNLOL Lángliliom utcai részlegén található Gazdasági Levéltárban (Z szekció) található Urikány-Zsilvölgyi Rt. anyagaiból derül ki.<sup>18</sup> A kutatás szempontjából legkiemelkedőbb forrásokat a Z 288 (Igazgatóság), Z 291 (Okmánytár), Z 292 (Titkárság) és Z 294 (Személyzeti osztály) tartalmazzák. A Déván található forrásanyag a működési engedélyektől<sup>19</sup> adásvételi szerződéseken<sup>20</sup>, részletes

---

<sup>14</sup> Wahlner: *Magyarország bánya- és kohóipara 1908*, 719.

<sup>15</sup> HU-BFL-VII.2.e.-1758, Okm. 433/1, Haszonbérleti szerződés másolata, 1–18. r/v.

<sup>16</sup> HU-BFL-VII.2.e.-1758, Okm. 433/1, Első, alakuló közgyűlés jegyzőkönyve, 12 v.

<sup>17</sup> HU-BFL-VII.2.e.-1758, Okm. 433/1, A második rendes közgyűlésen megjelent és képviseltetett részvényesek névsora, 5.v.

<sup>18</sup> Ld. MNLOL, Z 292, 3. cs. 25. tétel, Levelezés a lyoni Urikány-Zsilvölgyivel.

<sup>19</sup> RNLvtHMF, F71, 1/1900 (Iparengedélyek)

<sup>20</sup> RNLvtHMF, F71, 6/1902 (Adásvételi szerződés)

költségkimutatásokon, alkalmazottak nyilvántartásán át a kokszzállításig, a tanítói nyugdíjalaphoz való hozzájárulásig minden témára vonatkozik.

A kokszyárnak szintén van külön levéltári egysége úgy a BFL-ben, mint a MNL-ben. Az 1899. évi, június 10-én tartott alapítási közgyűlésen a bányavállalat tulajdonosi körébe tartozó személyek és hivatalos képviselőik mellett a Magyar Általános Hitelbank nevében Ullmann Adolf és Barcza Károly jelent meg. Az alaptőkét 400 000 koronában (200 000 forintban) állapították meg. Az alapítók alapítási költségeket nem számoltak fel, azonban elővásárlási jogot biztosítottak saját maguk számára az elkövetkezendőkben kibocsátásra kerülő részvényekre. Az Urikány-Zsilvölgyi Magyar Kőszénbánya Rt. részéről ekkor már Fernand de Bellescize lyoni és Jean Neyret St. Étienne-i illetőségű igazgatósági tagok írták alá a jegyzőkönyvet. A szeptember 30-án tartott rendkívüli közgyűlésen a német Oberschlesische Coackswerke und Chemische Fabriken A.G. vállalat már a részvények 20%-ának tulajdonosaként szerepel.<sup>21</sup> A német vállalat nemcsak befektetőként, hanem Friedrich Bremme személyében a lupényi kokszyár szakszerű megépítésénél és felszerelésénél is fontos szerepet játszott.<sup>22</sup> A kokszyár épületeit az 1900-as év folyamán emelték, és be is rendezték, a termelés október végén indult el.<sup>23</sup> A társaság részvényeseinek összetétele fokozatosan megváltozik. Először a német vállalat adja el tulajdonrészének a többségét, majd 1906-ban elkezdődtek a puhatólózások a kokszyárnak a hasonló nevű bányavállalatba való beolvasztásáról.<sup>24</sup> A közgyűlés 1907-ben határozza el a társaság felszámolását, a folyamatot nyomban meg is indítják, majd következő év májusában tartott utolsó közgyűlésen kimondják a vállalat felszámolását és összes ingó- és ingatlan vagyonának az Urikány-Zsilvölgyi Kőszénbánya Részvénytársaságnak való eladását.<sup>25</sup> A cég felszámolásának két nyomós oka volt. Az egyik, közvetlen ok az volt, hogy 1906 szeptemberében olyan üzemi baleset következett be, melynek következtében leállt a termelés és olyan méretű javításra lett volna szükség, amit csak komoly befektetésekkel lehetett volna megvalósítani. A másik ok az volt, hogy a kokszyár, annak ellenére, hogy valójában a bányavállalat területén működött, és annak a termékét használta fel, igazgatását tekintve teljesen elkülönült. A tulajdonosok úgy látták, hogy a fúzió után immár a bányavállalat kezelésében lesz, amiből a szükséges befektetéseket kieszközölni, és a kitermelés és feldolgozás összekötésével a kokszyár sokkal hatékonyabban fog működni. A döntés helyességét az idő is bebizonyította. E folyamatot dokumentálják azok

---

<sup>21</sup> HU-BFL-VII.2.e., Cég 347/1899, 919. Okm., Alakuló közgyűlés és tervezet.

<sup>22</sup> HU-BFL-VII.2.e., Cég 347/1899, 919. Okm., Üzleti jelentés a negyedik üzleti évről.

<sup>23</sup> HU-BFL-VII.2.e., Cég 347/1899, 919. Okm., Üzleti jelentés az 1900-as évről.

<sup>24</sup> HU-BFL-VII.2.e., Cég 347/1899, 919. Okm., Üzleti jelentés az 1906. január 1-től december 31-ig terjedő üzleti évről.

<sup>25</sup> HU-BFL-VII.2.e., Cég 347/1899, 919. Okm., 1908. június 16-i közgyűlési jegyzőkönyv.



a közgyűlési jegyzőkönyvek, éves zárszámadások, jelentések, amelyeket a téma iránt érdeklődő kutató a BFL-ben talál meg.

A szénbányászat mellett a cukoripar volt az az ágazat, amelynek megteremtése jelentős tőkebefektetéssel járt Erdélyben. 1888-ban a Magyar Általános Hitelbank 3 millió forint alaptőkével megalapította a Magyar Cukoripar Részvénytársaságot. A magyar kormány az ekkor már szokásos támogatások mellett 900 000 forint kamatmentes kölcsőnnel is segítette a vállalkozást. A társaság fő részvényese a berlini Bleichröder magánbankház volt, de a szintén berlini Disconto-Gesellschaft is érdekelt volt a vállalatban.<sup>26</sup> A részvénykibocsátásnál a Bleichröder bankház és a hamburgi Norddeutsche Bank is részt vett.<sup>27</sup> A társaság két cukorgyárat alapított, egyet Szerencsen, egy másikat pedig a barcasági Botfalu határában. 1900-ban a részvénytársaság alaptőkéjét 6 millió forintra emelték, amit 1900 után 12 millió koronára számították át. A részvényeket a berlini és budapesti tőzsdéken egyaránt jegyezték.<sup>28</sup> Csak 1899-ben 10,2 millió birodalmi német márka (11 985 000 korona) értékű részvénye forgott a német értékpapírpiacra.<sup>29</sup>

A botfalui gyár megalapítása két érdekcsoport versengésének köszönhető. 1888-ban gróf Bánffy Zoltán, Maros-Torda vármegye főispánja és Gál Döme, Kisküküllő vármegye alispánja felvetette egy, a Maros völgyében, valahol Radnót és Marosvásárhely között felépítendő cukorgyár ötletét. Evvel párhuzamosan a brassói Czell és Fiai cég, valamint Steffen mérnök vezetésével és Kemény Kálmán, Alsó-Fehér vármegye főispánja támogatásával alakult egy másik csoport, amely szintén cukorgyárat szeretett volna építeni. Helyszínként Botfalu és Nagyenyed jött szóba.<sup>30</sup>

A két tervből elsőként az utóbbi valósult meg. A Magyar Cukoripar Rt. által építtetett botfalui cukorgyárban 1889. december 16-án indult el a termelés.<sup>31</sup> Ezt a gyárat a nagytőkés befektetők döntése alapján építették oda. Egy prágai vállalkozó vezette a kivitelezési munkálatokat. A gyárat a pilzeni Škoda és a prágai Märky, Bromovsky&Schultz üzemekben gyártott gépekkel szerelték fel. A legújabb technológiájú gyártósorokon nyers és finomított cukrot állítottak elő. Az eleinte gőzgépekkel működő üzembe viszonylag korán bevezették a villamos energiát. A cukorrépat a saját kezelésben lévő bérelt földeken kívül a Barcaságból, a szomszédos Háromszékről, Udvarhely környékéről, Nagyüküllő és a távolabb fekvő Aranyos-Torda vármegyéből szereztek be.<sup>32</sup> A nyersanyag szállítása vasúton történt, a MÁV Budapest–Predeal fővonalán,

---

<sup>26</sup> *Compass*. 1913, 1119.

<sup>27</sup> DBTLvt., K1/479.

<sup>28</sup> *Magyar Compass*, 1895/1896, 249.

<sup>29</sup> Eberstadt: *Die deutsche Kapitalmarkt*, 207.

<sup>30</sup> Wiener: *A magyar cukoripar fejlődése II.*, 848.

<sup>31</sup> RNLvt.BMF, F235, 1/1889, 70.

<sup>32</sup> RNLvt.BMF, F235, 5/1889., 23–26, v-r.

valamint a Brassó–Háromszék HÉV és Héjasfalva–Székelyudvarhely HÉV vonalain.<sup>33</sup>

A gőzgépek kazánjainak évi 20-21 000 tonnát kitevő fűtőanyagszükségletét elsősorban petrozsényi barnaszénnel és kisebb részben köpeci lignittel fedték. A gyártási folyamat során még 800 tonna kokszot és 30 tonna csontszenet is felhasználtak. Égetett mész előállítására Alsórákosról, Apácáról és Brassóból hozattak minden évben 7000 tonna mészkövet, de emellett még 750 tonna égetett meszet is importáltak Karwinból. A répamagot Morvaországból és a Német Birodalomból, a kereskedelmi trágyát Hamburgból, a ládák gyártásához szükséges fát Galíciából (Rytro, Sambor) hozatták.<sup>34</sup> Annak ellenére, hogy a botfalui gyár éves termelése a szerencsi gyárénak csak 33%-át tette ki, működését tekintve egy sikeres, jövedelmező befektetésnek bizonyult.<sup>35</sup> A gyár azonban nem csak a regionális iparfejlesztés szempontjából volt fontos. A cukorrépatermesztés meghonosításával a vidék falvai áttértek a háromnyomásos gazdálkodásról a vetésforgót, rendszeres trágyázást, istállózó állattartást alkalmazó intenzív földművelésre. A század elejére Brassó vármegye, 32 nővényi kultúra terméseredményeinek és az egy főre eső elállított állati termék mennyiségének összetett középszámítása alapján, a korabeli Magyarországon az első helyet foglalta el.<sup>36</sup>

Levéltári forrásokot tekintve gazdag anyag áll a kutató rendelkezésére. A gyárnak a Román Nemzeti Levéltár Brassó Megyei Fiókjánál van jelentős levéltári anyaga (F 235-ös fond). Az ott kutatható számadáskönyvek, naplók, nyilvántartások részletes adatokkal szolgálnak a gyár mindennapi működéséről, műszaki fejlődéséről, termelési mutatókról és alkalmazottairól. A Magyar Cukoripar Részvénytársaságnak természetesen a MNLOL-ben a Z szekción belül van fondja: Z 730. Ebben találunk botfalui cukorgyár két világháború közti működésére vonatkozó forrásokat, azonban csupán rövid időszakra vonatkozóan. A BFL-ben is őrzik a Magyar Cukoripar cégiratait és okmánytári iratait.<sup>37</sup> A vállalat német befektetőire vonatkozóan a Deutsche Bank Frankfurtban található történeti levéltárban talál érdekes forrásokat az érdeklődő. A titkársági aktacsomók például a Deutsche Bank, a Bleichröder Bankház és a Norddeutsche Banknak a magyar vállalat újabb részvénycsomagjának az ügyében folytatott hosszú levelezéseket tartalmazzák. Azonban nem csupán külföldi magánlevéltárak rejtenek ipartörténeti érdekességeket. Miután a botfalui cukorgyár 2011-ben csődbe ment, a történeti értékű irataiból jutottak még a romániai magánirattárakba is.

Az vállalat- és befektetéstörténet levéltári forrásainak kutatása, akárcsak más témák esetében, meglepetésekkel is járhat. A levéltári fondok, állagok lel-

<sup>33</sup> Wiener: *A magyar cukoripar fejlődése* II., 848–849.

<sup>34</sup> Uo., 849.

<sup>35</sup> *Magyar Compass* XXXVIII, 333.

<sup>36</sup> Nagy: *A magyar mezőgazdaság*, 183.

<sup>37</sup> HU-BFL-VII.2.e., 217 (2015), 525. Cégiratok.

tári leírásai nem minden esetben mutatják a valóságot. A megadott címek alapján érdekesnek tűnő levéltári egység kézbevételekor derül ki, hogy teljesen más jellegű iratesomót tartalmaz. A botfalui cukorgyár esetén a Román Nemzeti Levéltár Brassói Fiókjánál őrzött fondban találtunk olyan nyilvántartást, amelynek jelzete mögött az szerepelt címként, hogy „Nyugdíjalap”, a kutatóterembe kihozott kötetnek viszont az eredeti borítóján német nyelven a „Bérleti szerződések” (*Pachtveträge*) szót olvashattuk, és valóban, a gyár vezetése által megkötött földbérleti szerződések nyilvántartását tarthatjuk a kezünkben.<sup>38</sup> Az a kutató is rosszul járhat, aki nem ismeri eléggé a Román Nemzeti Levéltár Hunyad Megyei Fiókjának fondjait. Az online elérhető fondjegyzék szerint a 71-es számú „Petroșani” bányavállalat fondjában két, a 19. század végén keletkezett dokumentumokat tartalmazó alegység található, az egyik kezdőéve 1889, a másiké 1895. Mindkettő címében a Salgótarjáni vállalat neve szerepel. Azonban tudjuk, hogy az 1895-ös kezdőév nem a Salgótarjánihoz, hanem az Urikány-Zsilvölgyi Magyar Kőszénbánya Részvénytársasághoz köthető. Ráadásul több mint egy évtizeddel ezelőtt még a helyes cím szerepelt az akkori fondjegyzékekben.

Soha egyetlen témáról sem állíthatjuk biztosan, hogy már mindent megírtak róla, ez a gazdaságtörténet esetén különösen igaz. Az erdélyi gazdaságtörténetnek sem témái, sem levéltári forrásai nincsenek kiaknázva. Arra biztatjuk a vállalkozókedvű fiatal történészeket, hogy ha érdekli őket a 19-20. század fordulója, a bányászat, az ipar, a vasút története, bátran fogjanak bele olyan téma kutatásába, amely hozzájuk közel áll.

## IRODALOM ÉS FORRÁSJEGYZÉK

- Andreics János – Blaschek Aladár: A Salgótarjáni kőszénbánya részv.-társulat zsilvölgyi bányái. *Bányászati és Kohászati Lapok*, 36 (1903), II. köt., 15. sz., 17–191.
- Compass. Finanzielles Jahrbuch für Oesterreich-Ungarn 1913*, II. kötet, Wien, 1912.
- Eberstadt, Rudolph: *Die deutsche Kapitalmarkt*. Verlag von Duncker&Humboldt, Leipzig, 1901.
- (A) *Felső Zsilvölgyi Kőszénbánya Társulat vulkáni bányaműveinek rövid ismertetése – Kurze Schilderung der vulkáner Gruben der Ober-Zsilthaler Steinkohlen-Bergbau-Gerwerkschaft*. Budapest, 1903.
- Good, David F.: The Economic Lag of Central and Eastern Europe: Income Estimates for the Habsburg Successor States, 1870–1910, *The Journal of Economic History*, 54. köt. 4 (1994 dec.).
- Krizkó Bohus: *Az Urikány-Zsilvölgyi Magyar Kőszénbánya-Részvénytársaság lupényi bányatelepének rövid ismertetése. Az 1903. Szeptember hóban Pet-*

---

<sup>38</sup> RNLvt.BMF, F235, 5/1889.

*rozsény-Lupényban tartandó bányászati és kohászati congressus alkalmából.* Budapest, 1903.

Matlekovits Sándor: *Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor. Második rész.* Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság, Budapest, 1898.

*Magyar Compass*, XXXVIII (1910/1911).

(A) Magyar Korona Országainak népszámlálása. Ötödik rész. A népesség foglalkozásának némely részletei és a vállalati statisztika. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal (közread.) – Magyar Statisztikai Közlemények. Új Sorozat 12. kötet, Pesti Könyvnyomda-Részvénytársaság, Budapest 1906.

(A) Magyar Szent Korona Országainak 1900. évi népszámlálása. Első rész. A népesség általános leírása községenként – Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 1. kötet, Budapest, 1902.

(A) Magyar Szent Korona Országainak Malomipara az 1906. évben. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal – Magyar Statisztikai Közlemények. Új Sorozat 26. kötet, Pesti Könyvnyomda-Részvénytársaság, Budapest 1906.

(A) Magyar Szent Korona Országainak 1901-1910. évi népmozgalma községenként – Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat, 46. kötet, Budapest, 1913.

Nagy Mariann: *A magyar mezőgazdaság regionális szerkezete a 20. század elején.* Budapest, 2003.

Sándor Vilmos: *Nagyipari fejlődés Magyarországon 1867–1900.* Szikra, Budapest, 1954.

Szász Zoltán (szerk.): *Erdély története.* III. kötet, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986.

Tirscher Géza: Magyarország bánya- és kohóipara 1891-ben. *Bányászati és Kohászati Lapok*, 1893 (XXVI), 130–155.

Wahlner Aladár: Magyarország bánya- és kohóipara az 1898. évben. *Bányászati és Kohászati Lapok*, 1899 (XXXII.), 445–484.

Wahlner Aladár: Magyarország bánya- és kohóipara az 1908. évben, *Bányászati és Kohászati Lapok* 42/24 (1909).

Wiener Moszkó: *A magyar cukoripar fejlődése. Adalék a mezőgazdasági ipar multja, jelene és jövőjéhez, I. A magyar cukoripar története 1888-ig.* Politzer, Budapest, 1902.

Wiener Moszkó: *A magyar cukoripar fejlődése. Adalék a mezőgazdasági ipar multja, jelene és jövőjéhez, II. A magyar cukoripar jelene és jövője.* Politzer, Budapest, 1902.

### *Levéltári források*

BFL-VII.2.e.

Budapest Főváros Levéltára, VII.2.e. 1758. Budapesti Királyi Törvényszék, Cégbírószági iratok.

DBTLvt., FS, K1/479

Deutsche Bank Történeti Levéltára, Titkárság, K01/0479 csomó. (Historisches Archiv der Deutschen Bank, Fond Sekretariat, Fasz. K1/479 Actien der Ungarischen Zucker-Industrie.)

MNLOL, Z292, 3. cs. 25. tétel. Levelezés a lyoni Urikány-Zsilvölgyivel.

RNLvt.BMF, F235, 5/1889.

Román Nemzeti Levéltár, Brassó Megyei Fiók (ANDJ Braşov), F235 Botfalusi Cukorgyár (Fabrica de zahăr Bod), Nyugdíjalap-nyilvántartás (Registru evidenţă fonduri pensii), valójában Bérleti szerződések, 5/1889. dosszié.

RNLvt.BMF, F235, 1/1889, 70.

Román Nemzeti Levéltár, Brassó Megyei Fiók (ANDJ Braşov), F235 Botfalusi Cukorgyár (Fabrica de zahăr Bod), Építkezési Napló/Baujournal der Zuckerfabrik&Raffinerie Kronstadt der löbl. ung. Zuckerindustrie-Actien-Gesellschaft in Budapest (Registru-evidenţă a construcţiilor) 1/1889. kötet, 70.

RNLvt.HMF, F71, 22/1911

Román Nemzeti Levéltár, Hunyad Megyei Fiók (ANDJ Hunedoara), F71 „Pet-roşani” Társaság, Petrozsényi Bányagazgatóság, Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. („Societatea Petroşani” S.A., Direcţia Minelor Petroşani, Salgo-Tarjani.) valójában az Urikány-Zsilvölgyi Magyar Kőszénbánya Rt., 22/1911 dosszié, 5. fol. v.



Hunyadi Attila Gábor

## ADALÉKOK A 19–20. SZÁZADI ERDÉLYI VÁLLALKOZÁSTÖRTÉNET FORRÁSAIHOZ

### Contributions to the Business History Sources of the 19<sup>th</sup>–20<sup>th</sup> Century

This paper presents different categories of historical – mainly archival and printed periodicals, reports as sources of the Transylvanian economic business history. These sources include, beside the state and ecclesiastical archival funds, bibliographies, repertories, annuals, periodicals, reports published by historical businesses, financial and insurance companies, cooperative societies and cooperative centres that contain a multitude of information regarding local history and history of business ventures on local and regional level. The paper includes references to libraries and databases, where these sources can be found and downloaded from for research, scientific papers or dissemination goals in general.

*Keywords:* business history, state and ecclesiastical archival funds and sources, bibliographies, repertories, annuals, periodicals, journals, reports published by historical businesses, financial and insurance companies, cooperative societies and cooperative centres, published historical sources, economic education, agricultural education, history of mentalities.

Jelen tanulmányban nem a gazdaságtörténet elméletére fogunk összpontosítani, hanem az erdélyi gazdaságtörténeten belül a vállalkozástörténet, a gazdasági érdekvédelmi szervezetek, illetve a vállalkozók, gazdaságszervezők életútja és a gazdasági gondolkodás és szakoktatás történetének forráscsoportjait fogjuk számba venni. A fent említett kategóriákban számos érdekvédelmi szervezet újjáalakult – pl. az 1844-es alapítású Erdélyi Gazdasági Egylet, 1936–1948 között Erdélyi Magyar Gazdasági Egylet, 1991-es újjáalakulása óta Romániai Magyar Gazdák Egyesülete néven működik, viszont a romániai jogrendszer egyelőre az újjáalakult szervezetek jogutódi minőségét, jogutódlását igen ritkán vagy egyetlen esetben sem ismerte el. Mindazonáltal a helytörténet és nemzeti közösségünk, régióink története szempontjából rendkívül fontos, hogy településünk, illetve intézményei gazdasági alapjait és múltját föltárjuk akár fokozati dolgozatokban tanárként, akár szakdolgozatokban, disszertációkban. A történeti források alapján elsősorban a boldog békeidőkbeli képeslapokról, két világháború közti városi kalauzok illusztrációiból ránk köszönő közismert városi szállodák, bérházak, pénzügyi vagy biztosító intézeti paloták és a bennük működő vállalkozások múltját rejtegetik. E források fölé hajolva a banki, szövetkezeti, biztosítói hálózatok egységeinek és központjainak, illetve fiókjainak, a helyi szervezeteknek a személyi összetételét, vezetőségi

tagjait, illetve tőkeerejét tudjuk azonosítani és összegezni. Mindezek a levéltári dobozokban rejtőző, kevesek által ismert adatok, nevek, események nemcsak az adatvadász történész csemegéi, amelyek adatbázisba gyűjtve új adalékokat szolgáltathatnak egy-egy település vagy ennél szélesebb kiterjedésű térség, etnikai-nemzeti közösség intézményeinek és életének, mindennapjainak gazdasági vonatkozásaira, alapjaira. Az újabban, az elmúlt két évtizedben városfejlesztésre és vidékfejlesztésre megpályázható fejlesztési források lehívásában is fontos lehet a megvalósítási tanulmány során egy kis vállalkozás- vagy általában gazdaságtörténeti felvezetés, amely rámutat a több évtizedes vagy akár százados hagyományokra a helyi erőforrások tekintetében, valamint az anyagi és emberi erőforrásokkal való gazdálkodás terén. Az utóbbi időben számos, a fenntartható gazdálkodással foglalkozó kutatóintézet újra felfedezte az Erdélyben még itt-ott fennmaradt természetkímélő gazdálkodási módszert, mentalitást és hagyományokat, s az ennek köszönhetően páratlanul gazdag biodiverzitást. Az Imreh István történész által feldolgozott rendtartó és törvényhozó székely falu szokásjogát paradigmaticusnak, modellértékűnek ítélve, egy magyarországi alapítvány újra kiadta Imreh egyik könyvét, előszóban méltatva és ajánlva a fenntarthatóság több évszázados hagyományainak a megismerését és művelését a jelenben. Az olaszországi Pollenzo városka Gasztronómiai Tudományok Egyeteme pedig olyan kutatásokat végzett Erdélyben (Szabó T. E. Attila erdélyi biológus-botanikus munkásságára támaszkodva Andrea Pieroni vezetésével), amelyek szintén a gyéribben lakott Erdély, ezen belül a Királyföld, Székelyföld és a Gyimes-völgyének hagyományait dolgozta fel, szintén mintaértékűként ajánlva e talajművelési, földművelési, takarmánygazdálkodási, állattenyésztési, illetve családi önellátási módokat a mai körkörös gazdálkodás előzményeként, a világnak mint megoldást a globális felmelegedés bizonyos problémáira. A vállalkozás- és gazdálkodástörténet tehát a jelen, sőt a közeljövő fejlesztési tervei számára elképesztően fontosak is lehetnek.

## BIBLIOGRÁFIÁK

Ha már egy témába vagy egy térségbe, kérdéskörbe beleszerettünk, és kialakult egy hipotézisünk, megfogalmazódott néhány kérdésünk, új adatokra lennénk kíváncsiak, akkor számos kutatási eszköz áll rendelkezésünkre a történészi eszköztárban, s bizonyos témák esetében, a technológiának köszönhetően már online is igénybe vehetjük a könyvtárak szolgáltatásait, noha a hűs-vér könyvtározást, levéltározást, ha igazán újat akarunk felfedezni, mondani, megírni, nem ajánlatos elkerülni. Ugyanakkor a mai digitális korszakban el kell ismernünk azt is, hogy azáltal, hogy egy sajtóterméknek a digitalizálása egyrészt megmenti a további rongálódástól az olykor ronggyá olvasott, lapozott, legrosszabb esetben pedig a tudatosan, kivágásokkal megrongált példányt a máshol fellelhető ép lapok meglevő lapjaival tudják kiegészíteni, behelyettesíteni digitális és adatbázisokba feltöltött verziókban. Másik előnye a digitáli-



zálásnak, hogy közkinccsé válik az a kulturális örökség, amely csak kevesek részére volt fizikailag elérhető évtizedeken, sőt századokon át.

Amikor egy megtalált téma fölé hajolunk, először a minket megelőző kutatásokat kell megismerni, ehhez a legkézenfekvőbb eszköz a könyvészet, a bibliográfia. Ebből kiderül, hogy milyen könyvek, tanulmányok, cikkek jelentek meg egy bizonyos térségről, megyéről, településről, illetve bizonyos intézményekről, iskolákról, egyházi létesítményekről, adminisztratív vagy gazdasági egységekről.<sup>1</sup> Az utóbbi két évtizedben az internetes adatbázisok óriási segítségünkre lehetnek, hiszen itt a bibliográfiák, repertóriumok külön-külön, de összesítve is kulcsszavas keresővel rendelkeznek, és megkönnyítik a munkánkat. Erdélyre vonatkozóan több kutató közös munkája az Erdélyi Adatbankon belül a *Magyar szakirodalom Románia, Erdély és a romániai magyarság történetéről 1990–2015*, amely egy folyamatosan épülő bibliográfiai adatbázis.<sup>2</sup> Bibliográfiák kategóriában térségek (pl. Kalotaszeg, a Magyar és Maros-Magyar Autonóm Tartomány) bibliográfiái, illetve népcsoportok (*A moldvai csángók bibliográfiája*), etnikumok, illetve tudományágak szerinti (romániai magyar néprajzi, társadalomtudományi) bibliográfiákat találunk. Az erdélyi hírlapokat és folyóiratokat szintén a teljességre törekedve, kivétel nélkül összegyűjtötték egy bibliográfiában adott időszakra nézvést (Kuszálék Péter: *Erdélyi hírlapok és folyóiratok 1940–1989*), akárcsak Erdély könyvtermelését (Monok István: *Magyar könyvtermelés Romániában 1918–1940*, romániai magyar könyvkiadás).

## REPERTÓRIUMOK

A repertórium kategóriában elsősorban folyóiratok cikkeit, tanulmányait tematikusan és évfolyamonként csoportosító repertóriumokat találunk az adatbázisokban, így egy kis szerencsével az összes eddig a témánkról megjelent korábbi közlemény címét, szerzőjét, leőhelyét megtalálhatjuk. Az Erdélyi Adatbankban úgy a két világháború közötti legfontosabb közéleti napi- vagy hetilapok (*Ellenzék*), irodalmi (*Pásztortűz*, *Erdélyi Helikon*, *Erdélyi Irodalmi Szemle*), ifjúsági (*Erdélyi Fiatalok*), nemzetpolitikai (*Hitel*, *Magyar Kisebbség*), pedagógiai (*Erdélyi Iskola*) és tudományos (*Erdélyi Múzeum*) folyóiratok, mint a második világháború utáni fő sajtótermékek (*Korunk*, *Művelődés*, *TETT*, *Utunk*) kvázi-teljes évfolyam-sorozatot feldolgozó repertóriumát megtaláljuk, sőt a szamizdat kiadványok (*Erdélyi Magyar Hírügynökség*) is repertorizálásra kerültek. Ritkábbak a nem központi kiadványoknak (szerencsés

---

<sup>1</sup> *Bibliografia Economică a României*; Crăciun: *Bibliographie de la Transylvanie Roumaine*; Crăciun: *Publicațiile Institutului de Istorie Națională din Cluj-Sibiu, 1920–1945*; Turc: *Bibliografia Istorică a Transilvaniei*; *Magyar könyvészet. 1921–1944. I-III. k.*

<sup>2</sup> *Magyar szakirodalom Románia, Erdély és a romániai magyarság történetéről 1990–2015*, <http://torteneti.adatbank.transindex.ro/>

kivétel a *Temesvári Hírlap*) a mutatói és óriási volumenüknél fogva a napilapok repertóriumai. Hiányoznak olyan fontos napilapoknak, befolyásos sajtóorgánumoknak a repertóriumai, mint a *Brassói Lapok*, *Nagyvárad* a két világháború közötti időszakból, vagy az *Erdély* szociáldemokrata lapé, a *Világosság* napilapé. A kutató dolgát megkönnyítheti viszont az, hogy néhány könyvtár (pl. az Országos Széchényi Könyvtár, a Kájoni János Hargita megyei könyvtár, Kolozsvári Egyetemi Könyvtár) pályázatok segítségével egy-egy régió legmeghatározóbb heti- vagy napilapját (*Csíki Lapok*) digitalizálva hozzáférhetővé tette a könyvtári olvasótermekben, illetve feltöltötték az adatbankokba, például az *Elektronikus Periodika Archívumba* (<https://epa.oszk.hu>). A Kolozsvári Egyetemi Könyvtár digitális adatbázisában több tízezer tétel található feltöltve, ami több száz, illetve ezer címet jelent, ideértve kéziratokat, régi és ritka könyveket, vizuális anyagokat, valamint időszaki kiadványokat, hírlapokat, könyveket, évkönyveket, továbbá tematikusan csoportosított forrásokat, nyomtatványokat, kiadatlan iratokat (pl. „Transilvania 100+”). Ezekben a digitalizált lapokban, évkönyvekben számtalan gazdasági intézményre, vállalkozásra, helyi gazdasági vonatkozású eseményre lelhet a lelkes kutató, akár okostelefonon olvashatja, böngészheti és további felhasználásra (előadásvázlatok) letöltheti ezeket a digitális (többnyire PDF vagy képfórmátumú) dokumentumokat.

Amennyiben a kutató a törvényhozás által létrehozott vagy szabályozott gazdasági intézményekről, érdekképviselői vagy érdekvédelmi szervezetekről, iparkamarákról szándékozik történeti adatokat szerezni, nem árt, ha a törvénykönyveket, a törvények repertóriumait fellapozzuk.<sup>3</sup>

## LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

A levéltári források elsősorban intézményeként, illetve gazdasági egységként találhatók meg, lett légyen az egyházi, iskolai, kulturális szervezet, ha ezek pénzügyi helyzetére lennének kíváncsiak. A szorosabb értelemben vett gazdasági-pénzügyi-vállalati tevékenység alakulására természetesen maguknak a gazdasági egységeknek az irattárában, levéltári állományában találunk releváns adatokat, jegyzőkönyveket, szerződéseket, kimutatásokat. Szerencsés esetben a szövetkezeti vagy egyleti formában működő pénzügyi ellenőri vagy szövetkezeti központok jegyzőkönyvei az egész oda tartozó hálózatra vonatkozó információkban gazdagok. A központi, fővárosi intézmények, szövetkezeti központok és nemzetközi biztosító intézetek levéltárai főként a két főváros központi nemzeti levéltárainak gazdasági részlegén találhatóak (pl. a Magyar Nemzeti Levéltár Bécsi úti részlege kifejezetten a gazdasági jellegű intézmények levéltári fondjainak az őrzője és szolgáltatója, Bukarestben pedig a Nemzeti Központi Levéltárban őrzik a román szövetkezeti és banki közpon-

---

<sup>3</sup> Alexianu: *Repertoriu general alfabetic*.

tok fondjait). Minden megyeszékhelyen, a megyei levéltári szolgálatok őrzik a városban, illetve a megyében 1948-as államosításukig működő pénzüzetek fennmaradt levéltári fondjait, amelyek általában kutatásra elő is vannak készítve. A levéltári források másik része az egyházi gyűjtőlevéltárakban rejtőzhet, ahol az egyházak telekkönyvi vagy részvényes tulajdonában volt gazdasági egységek, pénzüzetekre vonatkozóan, de különösen a fő részvényesekre, igazgatótanácsi és felügyelőbizottsági tagokra, személyiségekre vonatkozó adatokra bukkanhatunk. Ebben a vonatkozásban említhetjük meg a személyi hagyatékokat is, hiszen számos politikus, közéleti személyiség, államférfi egy személyben vállalkozó is lehetett, mint pl. Visarion Roman, Partenie Cosma, a legnagyobb román bank egymást követő vezérigazgatói, ám egy személyben az egyház laikus ágának és a román politikai párt vezetői is, vagy Karl Wolff, Gustav Adolf Klein, akik szintén a legjelentősebb szász takarékpénztár egymást követő vezérigazgatói voltak, de egyben a szövetkezeti központ ügyvivője, a Szász Lutheránus-Evangélikus egyház főgondnoka, illetve a Szász Néppárt elnöke, továbbá Bánffy Miklós, Pál Gábor, Ürmösi József, Vita Sándor és sokan mások, akiknek a hagyatéka külön személyi fondokban jelenik meg a megyei vagy egyházi levéltárakban. Szerencsés esetben a vezető tisztségeket betöltő ügyvédek életírásai, visszaemlékezései, naplói nemcsak fennmaradtak, de meg is jelentek forráskiadványokban. Oral history módszerrel akár eddig nem ismert, de a családban, a leszármazottaknál lappanghat egy-egy erdélyi személyiség eddig nem közölt és emiatt nem is ismert naplója, életútírása, visszaemlékezése (Gál Miklós unitárius főgondnok, az Országos Magyar Párt és a Magyar Népközösség képviselője, Márton Áron püspök és Haller István gróf kortársa, tordai politikus emlékiratai 2019-ben kerültek elő a családi almáriumból négy évtizednyi lappangás után). Ugyancsak az elmúlt három évben tért haza az Amerikai Egyesült Államokból Balázs Ferenc hagyatéka a lányától, és került az Unitárius Gyűjtőlevéltárba.

Úgyszintén levéltári forrásnak minősülnek és rendkívül adatgazdagok a Securitate Irattárát Vizsgáló Országos Tanács, románul CNSAS levéltárában őrzött megfigyelési dossziék, amiket a román állam megfigyelési, kémelhárítási szervei, a Siguranța és a Securitate állítottak össze számos erdélyi magyar vezető személyiségről (hogy csak néhányat említsünk: Gyárfás Elemér, az Erdélyi Bankszindikátus és a Római Katolikus Státus, illetve a Magyar Népközösség elnöke, gróf Haller István, az Észak-Erdély és Dél-Erdély közötti német-olasz vegyesbizottság által felügyelt reciprocitási tárgyalások dél-erdélyi magyar megbízottja, a Hangya Szövetkezeti központ elnöke, Márton Áron, Kós Károly, Bethlen György, az EGE és az OMP elnöke), akiről több vaskos kötetnyi megfigyelési iratot termelt az elhárítási szerv, s amelyek újabban kutathatók, és a kutatók számára térítés fejében digitalizált formában adathordozóra másolhatóak.

## COMPASS-OK, ÉVKÖNYVEK

Az értékes, adatokban gazdag kiadott források közé sorolhatjuk azokat az úgynevezett „compass” nevezetű pénzügyi évkönyveket, amelyek országos kiterjedésben, ágazatonkénti fejezetekre osztva ismertették a pénzügyintézetek, szövetkezetek, illetve a nagyipari és kereskedelmi vállalatok összes releváns mutatóját (cégnév, alapítás éve és helye, igazgatóság és felügyelőbizottság összetétele, alaptőke, betétállomány, tartaléktőke, forgalom, nyereség, illetve a nyereség ráfordítása, ideértve a részvénytőke kamatrészesedését és a vezetőség *tantiemének* nevezett honoráriumait, végül pedig a jótékonyági célra fordított százalékot a tiszta nyereségből). E mutatók alapján az államnak befizetett adók volumenére is rábukkanhat a szorgalmas adatbányász. A *compassok* a pénzügyi és személyzeti adatok mellett csupán azon településeket tüntetik föl, ahol bankfiókok működtek. *Compass. Finanzielles Jahrbuch für Österreich-Ungarn*. Leonhardt, S. Heller. 1875-1920. Galántai Nagy, Sándor (red.): *Mihók-féle Magyar Compass. Pénzügyi és kereskedelmi évkönyv*. [Compass Ungar. Anuar financiar și comercial] 1873-1918. Bizonyos országrészek vagy nemzetiségek, nemzeti csoportok, így az erdélyi románok vagy szászok is a sajátjuknak tekintett kereskedelmi-pénzügyi vállalatokat, szövetkezeteket saját compass típusú évkönyvekben mutatták be: ilyen volt a román compass, illetve később a *Rómán bankok évkönyve*.<sup>4</sup> A gazdasági szférán belül külön alágazatonként is jelentek meg compass-jellegű kiadványok, évkönyvek: mint például Magyarország szövetkezetei, *Szövetkezeti és Gazdasági Évkönyv* (1. évf., 1901 – 17. évf., 1917), valamint a Romániai szövetkezetek évkönyve adatgazdag kiadvány.<sup>5</sup> Ezekből az évkönyvekből településig lemenően azonosítani tudjuk az összes szövetkezet, takarékpénztár, bankfiók nevét, alakulásának évét, tagságát, tőkeviszonyait, nyereséges vagy veszteséges voltát, tagságát, közgyűlési időpontjait.

Mindezen megbízható adatokat, amelyek a compassokban évenként közzöltek, aggregáltak és módszeresen kevesen dolgozták fel, talán amiatt is, hogy a kvantitatív gazdaságtörténet korszaka lecsengett, az igazgatóságok közötti személyi uniók, összefonódott igazgatóságok jelensége viszont, az amerikai gazdaságszociológiai szakirodalom ihletése nyomán, az országos gazdasági mezőn, rangsoron belüli helyezésre, jelentőségre, valamint a hálózatokon belü-

<sup>4</sup> A nagyszebeni görögkeleti főegyházmegye nyomdájában jelent meg három évtizeden át ez a román gazdasági vállalatokat, szövetkezeteket, bankokat, nyomdákat, közbirtokosságokat bemutató román compass, illetve évkönyv a következő címmel: *Compasul românesc*, 1893; *Anuar financiar și economic*, 1898. Az *Anuarul Băncilor Românești* 1900 és 1919 között jelent meg, s a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár adatbázisában digitális verzióban, pdf-formátumban is böngészhető, letölthető.

<sup>5</sup> *Anuarul Cooperației Române 1928–1933; Anuarul Cooperației Române 1938*.

li kötések, kapcsolatok szorosabb vagy lazább voltára, intenzitására, egyszóval az integráltsága fokára is rávilágíthatnak.<sup>6</sup>

A vállalkozásoknak törvényben előírt köteleességük volt éves közgyűléseiket a sajtóban meghirdetni, és éves mérlegeiket nemcsak az adóhivatallal közölni, hanem közhírre is tenni, kötelespéldányként beküldeni a nemzeti könyvtárba. Ennek köszönhetően a kolozsvári Egyetemi Könyvtár állományában<sup>7</sup> végtelenül gazdag tárháza rejlik az erdélyi vállalatok, takarékpénztárak, bankok, biztosító intézetek éves jelentéseinek, s bár általában nem teljesek az évfolyamsorozatok, legtöbb esetben bizonyos évekre vonatkozó jelentések hiányoznak, de mégis, az illető banknak, bankfióknak, szövetkezetnek vagy szövetkezeti központnak a működéséről reprezentatív képet alkothatunk, ha kikérjük a meglévő éves közgyűlési beszámolókat, jelentések sorozatát, hiszen belőlük az igazgatótanács, felügyelőbizottság összetételét, a székhelyet, olykor fotókat is találunk, valamint éves mérlegeket, esetleg évsoros, akkor még megrajzolt, nyomtatott, ritkán színes grafikonokat, amelyek a fejlődést voltak hivatottak ábrázolni, illusztrálni.

## ÉVKÖNYVEK, ALMANACHOK

Egy-egy intézmény, illetve a hozzá tartozó szervezetek működésére vonatkozóan, illetve akár az erdélyi magyarság, észak-erdélyi román lakosság valamennyi intézményéről átfogó képet nyújtanak az ún. évkönyvek, amelyek tudományosabb<sup>8</sup> vagy népszerű-népesebb köntösben, kalendáriumként, naptárként (*Hangya naptár*, 1924–1948) jelentek meg. Mindezek a kolozsvári Egyetemi Könyvtár katalógusában előkereshetők.<sup>9</sup> Rendelkezésünkre állnak specifikusabb szakmai évkönyvek a közgazdasági szférára vonatkozóan, ezek viszont nem évi rendszerességgel, hanem nagyobb időközönként szoktak megjelenni.<sup>10</sup> Egyes kiadók bizonyos évkönyveiket teljességre törekedve lexikonnak nevezték. A holisztikus, alfabetikus sorrendbe szedett, naprakész lexikális tudást felsorakoztató kiadványok viszont valójában a lexikonok és enciklopédiák. Ilyenekben is bővelkedett a 20. századi szakirodalom, és a magánkiadásoktól kezdve az államilag megrendelt és kiadott enciklopédiák sora elég gazdag, főleg a két világháború közötti időszakban.<sup>11</sup> Míg az Osváth-féle lexikon a romániai magyar személyiségeket, intézményeket szedte ábécésorrendbe, a lexikon a köznevektől a földrajzi nevekig, személyiségektől országokat ismer-

---

<sup>6</sup> Tomka: *Személyi összefonódás*.

<sup>7</sup> *Catalog de rapoarte. Közgyűlési és éves jelentések katalógusa*.

<sup>8</sup> Sulyok–Fritz; Kaesó, 1938.

<sup>9</sup> *Catalog de anuare. Kalendáriumok, naptárak katalógusa*.

<sup>10</sup> Rados–Székely (szerk.): *Közgazdasági Évkönyv*; Sasi (szerk.): *Közgazdasági Évkönyv*.

<sup>11</sup> Osváth: *Erdélyi lexikon*; *Enciclopedia Minerva*; Predescu (szerk.): *Enciclopedia Cugetarea. Enciclopedia României*.

tető betűcikkeig mindent tartalmaz. A Román Királyi ház által megrendelt és a neves szociológus, Dimitrie Gusti által szerkesztett négykötetes *Románia enciklopédiája* kötetenként van tagolva: az első kötet az államot és történelmét, a második kötet a domborzatot, állatvilágot, lakosságot és néprajzot, a harmadik kötet a gazdaság valamennyi ágazatát, s végül a negyedik kötet Románia összes megyéjét ismerteti részletesen, térképekkel, fotókkal, grafikonokkal. Ugyanebbe a kategóriába tartozik, de kézikönyvjellegű volt még az Osváth Kálmán kislexikona mellett a Fred Sigerus: *Wirtschafts-Statistik Rumäniens*. Jahrbuch 1926. Hermannstadt–Leipzig, 1926, amely kifejezetten a gazdasági-pénzügyi-költségvetési adatokat közölte. Döntéshozók és gyakorló gazdasági vállalkozók, kereskedők használták a korabeli pénzügyi, kereskedelmi, börze jellegű évkönyveket, tőzsdei almanachokat, kalendáriumokat is (*Argus, Consum*).<sup>12</sup>

## ÉLETRAJZI LEXIKONOK, KI KICSODÁK

Szintén lexikonszerű kiadványok a *Ki kicsoda?* jellegű életrajzi lexikonok, amelyek a kutatott történelmi korszakban jelentek meg.<sup>13</sup> Az utókor által tudományos igényrel szerkesztett irodalmi vagy közéleti lexikonok szintén tartalmazznak nemcsak az élő személyiségekre, alkotókra vonatkozó szócikkeket, hanem múltbéli, vagyis a szerkesztés évében már nem aktív periodikákra, alkotásokra, illetve akkor már nem élő személyi szócikkeket. Ilyen a Für Lajos – Pintér János: *Magyar agrártörténeti életrajzok A-Zs-ig*. Budapest, 1989, de a legjelentősebb a *Romániai magyar irodalmi lexikon*, s amely címéhez képest jóval tágabb mezőnyt lefedett, és tulajdonképpen a közgazdasági vagy az agrár-szakirodalmat, valamint művelőit, szakíróit is precízen ismerteti, és minden címszóhoz, amely alapos kutatáson alapul, részletes bibliográfiát csatol.<sup>14</sup>

## JUBILEUMI KIADVÁNYOK

A források bemutatása során külön kidomborítást érdemelnek azok a kiadványok, amelyek valamely gazdasági egység vagy érdekvédelmi szervezet fennállása kerek évfordulójának tiszteletére készült el jubileumi köntösben, s ünnepi keretek között mutatták be. Az 1910-es év különösen gazdag volt ilyen jubileumokban: a szászvárosi Ardeleana Bank, a nagyszebeni Raiffeisen típusú (szász) takaré- és hitelegyletek központja és az EMKE (Erdélyi Magyar Közművelődési Egylet) ünnepelte 25 éves fennállását, az előző évben a később híres történésszé váló fiatal Ioan Lupuş szerkesztésében megjelent könyvecs-

<sup>12</sup> *Argus. Organ zilnic al comerţului, industriei și finanței*. An. 10. 1919. – an. 38. 1948.

<sup>13</sup> Damó (szerk.): *Ki kicsoda? Az erdélyi és bánági közéleti lexikonja*; Várady–Berey (szerk.): *Erdélyi monográfia*; Gara (szerk.): *Kortársak lexikona*.

<sup>14</sup> <http://lexikon.kriterion.ro/>

kével ünnepelték a Nagyszében vidéki románok legjelentősebb takarékpénztára, a Szelistyei negyedszázados fennállását (1884–1909). 1910-ban a szászok tőkeerőben legnagyobb és egyik legöregebb (1841-ben alapított) pénztézete már 70 éves évfordulójához közelítve vezérigazgatójának, dr. Karl Wolff hivatali idejének első 25 évét ünnepelték meg jubileumi kiadvánnyal, s egy külön kötettel a perszonálunióban ügyvivőként szintén általa irányított szász szövetkezeti központ negyedszázadát. A következő év már a Román Irodalmi és Közművelődési Egyesület és hivatalos lapja, a *Transilvania* félévszázados fennállásának ünnepségeinek éve volt, amelyről nemcsak a román sajtó, hanem a magyar is elismerő szavakkal tudósított. A balázsfalvi központi ünnepségre maga Kós Károly is elutazott, érdekes sorokban méltatva a román nemzet életrevalóságát és akaraterejét.<sup>15</sup> Erre az alkalomra maga Aurel Vlaicu is, az általa kifejlesztett „csodabogár” repülőjével, a Vlaicu II-vel tisztelgett a magasban, 1911. augusztus 29-én közel 30000 résztvevő tömege fölött, ugyanakkor nemzeti kiállítást szerveztek, ahol a nagycsaládokat és sokgyerekes anyákat is kitüntették a szervezők.<sup>16</sup> Számos korabeli sajtócikk, főleg az 1869-ben alapított *Erdélyi Gazda* hangsúlyozta azt, amit később Miroslav Hroch főművében elméletbe foglalt, hogy a nemzetépítésben legalább annyira fontos a gazdasági intézményesítés, megerősödés, mint a oktatási intézmények, számos kortárs és későbbi közíró, közgazdász, köztük Vita Sándor is, és az *Erdélyi Fiatalok* és a *Hitel* munkaközössége a két világháború közötti időszakban is hangsúlyozták, és követendőnek, példaértékűnek ítélték a szászok és románok pozitív gazdasági önszerveződési programjait és eredményeit.

Nagyon sok erdélyi Hangya szövetkezet ünnepelte negyedszázados fennállását, s ezt a szövetkezeti sajtó is ünnepélyesen ismertette. Az 1898-ban létrehozott Hangya szövetkezeti központ Nagyenyedi kirendeltségének, illetve vezérigazgatójának 25 éves szövetkezeti munkássága tiszteletére egy olyan jubileumi fényképalbumot állítottak össze, amelyben a Trianoni szerződéssel megpecsételt új államhatárokon belüli Erdély fogyasztási, értékesítő és termelő szövetkezeteinek újonnan alakult nagyenyedi központja tisztviselőkara mellett a fiókok, kirendeltségek, vidéki áruraktárak személyzetének a fotói is bekerültek. Az 1923-ban kézimunkával elkészült *Rohay László vezérigazgatónak* dedikált díszkötéses, illetve dobozban őrzött fényképalbum<sup>17</sup> gazdag képanyagforrást szolgáltat a mai kutató számára, kiegészítve az *Erdélyi Gazda* mellékleteként megjelentetett *Hangya lap*, a Hangya Naptár éves kalendáriumát, amely 1924–1948 között folyamatosan megjelent, valamint a *Szövetkezés* és a *Szövetkezeti Értesítő* szaklapokban közölt illusztratív forrásanyagokat, fotókat, jubileumi rendezvényekről, épületekről, raktárakról, népházakról. Ugyanebben az évben a trianoni Magyarország területén belül maradt Hangya

<sup>15</sup> Kós Károly, 1911. Kós Károly – Benkő Samu, 1976.

<sup>16</sup> Octavian Goga și Aurel Vlaicu.

<sup>17</sup> *Rohay László vezérigazgatóknak*.

szövetkezetek szintén 25 éves jubileumi kötetet adtak ki, gazdag fénykép-anyaggal, ám sajnós a határon túlra szakadt szövetkezetekről csupán egy listát találunk ebben a kiadványban. A Hangya megalakulásának 120 éves évfordulóján viszont a Hangya szövetség reprintben újra kiadta ezt az 1923-as könyvet, illetve a megemlékező konferencián jubileumi évkönyvvel tisztelegtek a kutatók válogatott írásokkal és tanulmányokkal.

## SAJTÓFORRÁSOK

Ha kimerítettük az évkönyveket, kiindulva a már meglévő tudást tartalmazó lexikonok címszavaiból vagy az enciklopédiák fejezeteiből, nem marad más hátra, mint könyvtárban és levéltárban mások által nem ismert adatokért, részletekért levéltári, irattári és sajtóforrásokhoz folyamodni, főleg ha előzetesen a bibliográfiát átlapoztuk, és a repertóriumokat átböngésztük, a sajtóforrások használata máris könnyebb lesz. Ugyanakkor nem árt, a teljesség kedvéért, nemcsak mazsolázni a repertóriumú kulcsszavak mentén bizonyos cikkeket, hanem érdemes elidőzni a teljes sajtóanyag átlapozásával, hogy a kor hangulatát is átérezzük.

Időszaki kiadványokat a kereskedelmi és iparkamarák, bankok, szövetkezeti szövetségek, központok vagy ellenőri uniók szoktak kiadni. Rendszeresen jelent meg Erdélyben az *Erdélyi Gazda* 1869-től kezdődően 1948-beli megszűntetéséig, olykor kisebb, induló intézményeknek is lehetőséget kínált fel, s melléklet formájában maga a lap tartalmazta pl. a *Hangya* című mellékletet, mindaddig, míg önálló kiadványként megjelentetni nem váltak képessé a szövetkezeti központok a trianoni szerződés után néhány évvel. Korábban, a századforduló előtt indult hosszú útjára a *Szövetkezés* (1890–1920) Bernát István szerkesztésében, a *Közgazdasági Szemle* (1894–1938), a *Magyar Gazdák Szemléje* [Revista Gospodarilor Maghiari] (1896–1944), majd a *Hangya* (1903–1918) és a *Magyar Pénzügy* (1903–1914), de mint fentebb szóltunk róla, az erdélyi románok is saját közgazdasági, pénzügyi lapokat indítottak az évkönyvekkel, compassokkal párhuzamosan. Az országos szövetkezeti vagy bankközponti értesítőket, tőzsdei és apróhirdetés jellegű kiadványokat, naptárakat és évkönyveket: *Országos Központi Hitelszövetkezet Naptára, Évkönyve* [Anuarul Cooperativei Centrale Regnicolare] (1900–1918); *Országos Központi Hitelszövetkezeti Értesítő* [Curierul Cooperativei Centrale Regnicolare] (1900–1921). Ebben az időszakban a román nemzetiség legfontosabb gazdasági-pénzügyi lapja a már említett compasson, román bankok évkönyvén kívül az *Economul*, a *Revista Economică* és a *Tovărășia*.

A Romániához csatolt területeken újjáalakuló szövetkezeti központok közül előbb a Hangya szövetkezetek központjának Nagyenyeden sikerült a *Szövetkezés* lapot 1925-ben útnak indítani, ahhoz, hogy elérje 1948-as megszűntetéséig a huszonnegyedik évfolyamot, és bizonyos években román nyelvű melléklete is volt, hogy a román nyelvet beszélő szövetkezeti tagok, családok



és a közigazgatás, az állami ellenőrök is érthessék a közleményeket. A Gazdasági és Hitelszövetkezetek központja később, 1933-ban indította útra a tizenhat évfolyamot megérő *Szövetkezeti Értesítőt*. Mindkét szövetkezeti lap igen tartalmas és adatgazdag volt, kitűnően használhatók egy történész számára, ám sajnos a kommunista állam megszüntette ezeket.

Rendkívül gazdag sajtóanyaga volt a szász vállalkozásoknak, ideértve a szász szövetkezeti szövetséget, illetve az Erdélyi Szász Mezőgazdasági Egyletet.<sup>18</sup>

Az 1940–44 között kettéosztott Erdélyben Nagyenyed és Temesvár központtal fennmaradt a magyar sajtónyilvánosság, Enyeden az *Erdélyi Gazda* szerkesztését átvette Kacsó Sándor, és mint egyetlen lap a második, kétszeres kisebbségi sorsban, irodalmi melléklettel, tartalommal gazdagította. Ugyanakkor mind Észak-, mind pedig Dél-Erdélyben *Gazda Naptárát* adott ki az EMGE.

Számtalan helyi érdekeltségű vállalkozásról, szövetkezetről, takarékpénztárról, bankról és bankfiókról, sokszor még kis szatócsboltokról is sok információt szerezhetünk a helyben, a helységben szerkesztett és kiadott értesítők-ből, lapokból. Nemcsak a híres, több évtizeden át folyamatosan megjelenő napilapokra (*Aranyosvidék, Aranyosszék, Brassói Lapok, Déli Hírlap*) vagy a már repertorizált központi lapokra (*Csiki Lapok, Ellenzék, Keleti Újság*) kell gondolni, hanem olyan, alig néhány évfolyamot megelő vidéki, kisvárosi (*Nagykároly és vidéke; Székelykeresztúr. Gazdasági, ipari, szépirodalmi és közművelődési hetilap*) vagy községi, egyházközségi (*Kövendi Élet*) lapokra, amelyeket alig hasznosítottak eddig a kutatás során. A kolozsvári egyetemi Könyvtár digitalizált kartotékjában<sup>19</sup> ezeket előkereshetjük, hiszen alfabetikus sorrendben interneten is böngészhető ez az adatbázis is.

## FORRÁSKIADVÁNYOK

Az elsődleges levéltári és sajtóforrások mellett a gazdaságtörténész azokhoz a forráskiadványokhoz is folyamodhat, amelyek egy-egy történelmi időszakra vonatkozó reprezentatív levéltári forrásokat közlik, így például Dél-Erdélyre vonatkozóan L. Balogh Béni, levéltáros történész két forráskiadványt közölt, Gidó Attila az erdélyi zsidó társadalom- és nemzetépítési törekvésekről, Észak-Erdélyről Vincze Gábor, Sárándi Tamás, Tóth-Bartos András és Nagy Mihály Zoltán, az 1956-os forradalomról Stefano Bottoni a *Források a*

---

<sup>18</sup> *Landwirtschaftliche Blätter*. Organ der Siebenbürgisch-Sächsisches Landwirtschaftsverband und des Verbandes Raiffeisenschen Genossenschaften als Genossenschaft, amely 1905-1910 közös szócsőként jelent meg, míg az önálló szövetkezeti havilap, a *Siebenbürger Raiffeisenbote* meg nem született, s amely 1910-tól 1941-ig működött.

<sup>19</sup> <https://www.bcueluj.ro/ro/resursele-bibliotecii/cat/cp>; Catalog periodice/Periodika katalógus.

*romániai magyar kisebbség történelméről* sorozatban.<sup>20</sup> A közgazdászok által írt cikkek, tanulmányok, képviselőházi beszédek, esetleg napló, emlékirat újraközlése is forráskiadvánnyként hasznosítható, ilyen például a Vita Sándor hagyatékát közlő két kötet Hunyadi és Sáránci szerkesztésében.

## A GAZDASÁGI GONDOLKODÁS ÉS GAZDASÁGI OKTATÁS TÖRTÉNETE

A Romániai Magyar Közgazdász Társaság 2000 óta programszerűen dolgozta fel az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás személyiségeinek és intézményeinek, ideértve a köz- és agrárgazdasági oktatásnak a múltját is. Három kötet jelent meg Somai József, Csetri Elek, Egyed Ákos szerkesztésében e témában, s főleg erdélyi származású vagy Erdélybe telepedett személyiségek gazdasági témájú írásait, munkásságát elemző életrajzokat tartalmaznak, de vannak tematikus tanulmányok is ezekben, valamint tematikus kötetek is megjelentek az RMKT égisze alatt. Csucsujá István professzor az erdélyi gazdasági oktatási intézmények múltjának ismertetésével indította útra azt a folyamatot, amelynek eredményeként egyre többen fordultak a gazdaságtörténet és a gazdasági szakoktatás kutatása felé. Az oktatás, infrastruktúra, bányászat mellett a szövetkezeti, banki és takarékpénztári hálózatok részletes történetét is bemutató interdiszciplináris tanulmánykötetek is megjelentek. Ebben a sorban a monográfiákat is meg kell említenünk, a közbirtokossági (Garda Dezső), erdőgazdalkodási (Csucsujá István), valamint a kereskedelmi és iparkamarák (Báthory Lajos), a szövetkezeti mozgalmak monografikus bemutatásait.

Összefoglalásként arra buzdítjuk a történelemtanárokat, fokozati- és szakdolgozatok, illetve disszertációk megírása előtt álló fiatal kutatókat, hogy ne restelljék a kevesek által használt, mások által talán még nem látott levéltári és periodika forrásokat felhasználni kutatásaik során, hiszen enélkül aligha fognak tudni eredeti, eddig nem ismert részleteket feltárni és újító gondolatokat megfogalmazni, újat mondani és publikálni helységük története vagy az eddig esetleg egy-egy kallódó képeslapról ismert takarékpénztár, sörgyár vagy más, talán már omladozó épület múltjáról, hajdani vezetőiről, alkalmazottairól, a mindennapok múltjáról. Az újonnan felfedezett ismereteket pedig nem csupán klasszikus módon, írásban, tanulmányban, hanem a mai technológiával élve akár videóriportok, blogok formájában is népszerűsíthetik, a felfedezett és lehetőleg digitális formában is lementett és sokszor az enyészettől is megmentett, községi irattárakban kallódott anyagot akár a széles közönség számára is hozzáférhetővé tehetik.

Mindezek kiegészítik az általános történelmi narratívát, azt a hely- és gazdaságtörténeti mozaikot, amely értelemszerűen része a művelődés- és poli-

---

<sup>20</sup> <http://adatbank.transindex.ro/belso.php?k=28#alk3>

tikatörténetnek is, hiszen gazdasági alapok nélkül a társadalom egyik intézménye sem működhet, mint ahogy műveltség, képzés és erkölcs, közösségek nélkül a gazdaság sem létezhet, hiszen emberi alkotás a gazdaság is.

## IRODALOM- ÉS FORRÁSJEGYZÉK

### *Felhasznált irodalom:*

- Alexianu, George: *Repertoriu general alfabetic al tuturor codurilor, legilor decretelor – legi, convențiuni, decrete, regulamente, etc. 1 ian.1860-1 ian. 1940. publicate în Mon.Of., col. C. Hamangiu, Consiliul legislativ și alte colecții similare.* Vol. I-II. Mon. Of. Imprimeria Statului. București, 1940.
- Anuar financiar și economic pe anul 1898.* Red. Nicolae Petra-Petrescu. Sibiu, 1897.
- Anuarul Băncilor Române.* Jahrbuch der Rumänischen Banken. Tipografia Archidieceșană. Nagyszeben. (an. I. 1900 – an. XXI. 1920) Red. Constantin Diaconovich, Ion I. Lăpedatu.
- Anuarul Cooperației Române 1928–1933.* Oficiul Național al Cooperației Române. Mon. Of. și Imprimeriile Statului, București, 1935.
- Anuarul Cooperației Române,* 1 Ianuarie 1938. Biblioteca Cooperației. Seria III. Studii-Documentare. Institutul Național al Cooperației, București, 1939. vol. I.
- Argus. Organ zilnic al comerțului, industriei și finanței.* An. 10. 1919 – an. 38. 1948.
- Bibliografia Economică a României.* Supliment al Buletinului Institutului Economic Român. București, 1908–1941.
- Bibliografia Istorică a României.* Vol. I-VII. Red. Șt. Pascu. vol. VIII–IX. Red. Gh. Hristodol. București–Cluj-Napoca, 1970–2000.
- Compas românesc. Anuar financiar.* Sibiu, an. I. 1893 – an. VI. 1898. Red. Nicolae Petra-Petrescu. Sibiu. Ed. Tipografiei Arhidieceșane.
- Crăciun, Ioachim: *Bibliographie de la Transylvanie Roumaine. Revue de Transylvanie.* an. III. 1937. nr. 4.
- Crăciun, Ioachim: *Publicațiile Institutului de Istorie Națională din Cluj-Sibiu, 1920–1945. Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj.* An. X, 1945. Sibiu.
- Damó, Jenő (red.): *Ki kicsoda? Az erdélyi és bánsági közéleti lexikonja.* [Lexiconul vieții publice din Ardeal și Banat] Arad, 1931.
- Enciclopedia Minerva.* Minerva, Cluj, 1929.
- Enciclopedia României.* Vol. I–IV. f. I. 1938–1941.
- Gara Ernő (szerk.): *Kortársak lexikona. A romániai magyar nyelvterület szellemi és közéleti személyiségei. Romániai rész. Ezer rövid életrajz.* Cluj-Kolozsvár, Fraternitas, 1939.
- Kacsó, Sándor (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv 1938.* Brassói Lapok, Brassó, 1937.

- Kós Károly – Benkő Samu: „*A legszebb élet, amit magamnak el tudtam képzelni*”. *Benkő Samu beszélgetései Kós Károllyal*. Kriterion, Bukarest, 1978.
- Kós Károly: *1000 év Erdélyben, 100 év Romániában*. <http://ezer100.ro/arckepek/kos-karoly/>
- Kós Károly: *Kós Károly megdöbbsentő írása Erdély sorsáról 1911-ben*. <http://marosvasarhelyi.info/hirek/kos-karoly-megdobbento-irasa-erdely-sorsarol-1911-ben>
- Landwirtschaftliche Blätter*. Organ der Siebenbürgisch-Sächsisches Landwirtschaftsverband und des Verbandes Raiffeisenschen Genossenschaften als Genossenschaft.
- Lorenz, Torsten (szerk.): *Cooperatives in Ethnic Conflict: Eastren Europe in the 19<sup>th</sup> and Early 20<sup>th</sup> Century*. Berliner Wissenschafts-Verlag, Berlin, 2006.
- Magyar könyvszetet*. 1921–1944. I–III. k.
- Magyar szakirodalom Románia, Erdély és a romániai magyarság történetéről 1990–2015*. <http://torteneti.adatbank.transindex.ro/>
- Octavian Goga și Aurel Vlaicu. *Tribuna*, 2011. 09. 03. <http://www.tribuna.ro/stiri/actualitate/octavian-goga-si-aurel-vlaicu-69228.html>
- Osváth Kálmán: *Erdélyi lexikon*. [Lexicon transilvan] 1928.
- Predescu, Lucian: *Enciclopedia Cugetarea*. Cugetarea, 1940.
- Rados Móríc – Székely János (szerk.): *Közgazdasági Évkönyv. Erdély gazdasági lexikonja*. [Anuar economic] vol I–II. Temesvár–Timișoara, 1923, 1924.
- Sasi György (szerk.): *Közgazdasági Évkönyv*. Bánáti Híradó, Temesvár, 1939.
- Revista Economică*. Sibiu (an. I. 1899-an. XXII. 1920). Szerk. Constantin Diaconovich, Ion I. Lăpedatu.
- Rohay László vezérigazgatónknak a szövetkezés úttörőből lett vezérharcosának a Hangya szövetkezetek fejlesztésében és a nagyenyedi Hangya szövetkezeti központ alakításában és vezetésében eltöltött 25 éves eredményekben gazdag munkásságának évfordulója alkalmából... a Hangya szövetkezetek nagyenyedi központjának igazgatósága, felügyelőbizottsága és tisztikara. Fotóemlékalbum. Bethlen Gábor Dokumentációs Könyvtár, Nagyenyed.
- Sulyok István – Fritz László (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929*. Juventus, Kolozsvár, 1929-30.
- Tovărășia*. Foaie povățuitoare la formarea și conducerea însoțirilor economice cum și pentru agricultură, meserii, negoț, etc. An. I. 1906 – an. VI. 1911. Dir. Vasile C. Osvadă.
- Turc, Lucia: *Bibliografia Istorică a Transilvaniei*. BCU, Cluj, 1998.
- Várady Aladár – Berey Géza (szerk.): *Erdélyi monográfia*. [Monografie transilvană] Glória, Szatmár, 1934.
- Aranyosvidék, Aranyosszék, Brassói Lapok, Csiki Lapok, Déli Hírlap, Ellenzék, Keleti Újság, Kövendi Élet, Nagykaroly és vidéke, Siebenbürger Raiffeisenbote, Székelykeresztúr. Gazdasági, ipari, szépirodalmi és közművelődési hetilap*

*Internetes források, adatbázisok:*

Elektronikus Periodika Archívum: <https://epa.oszk.hu>

*Adalékok a 19–20. századi erdélyi vállalkozástörténet forrásaihoz*

*Romániai magyar irodalmi lexikon:* <http://lexikon.kriterion.ro/>

Kolozsvári Egyetemi Könyvtár Közgyűlési és éves jelentések katalógusa: <https://www.bcucuj.ro/ro/resursele-bibliotecii/cat/car>, Catalog de rapoarte.

Kolozsvári Egyetemi Könyvtár Kalendáriumok, naptárak katalógusa: <https://www.bcucuj.ro/ro/resursele-bibliotecii/cat/ccal>, Catalog de calendare.

Kolozsvári Egyetemi Könyvtár periodikakatalógusa: <https://www.bcucuj.ro/ro/resursele-bibliotecii/cat/cp> Catalog periodice



MÚHELY



WORKSHOP





Molnár Attila

## **BETHLEN GÁBOR ERŐDVÁROSA. ÉRSEKÚJVÁR VÉDELMI POTENCIÁLJÁNAK VÁLTOZÁSA 1569 ÉS 1621 KÖZÖTT**

**Gábor Bethlen's Fortification. Changes of the Garrison's Strength and Military-paying of Érsekújvár between 1569 and 1621**

Érsekújvár was the strongest and most modern fortification in the Hungarian Kingdom (or Habsburg-Hungary) during the 16–17<sup>th</sup> centuries. Érsekújvár is located in today's Slovakia, and during these centuries, it has become one of the most important cities in the Mining District. Moreover, because its fortunate location, Érsekújvár was an indispensable part of the Hungarian fortress system. The main function of Érsekújvár was the upholding of the Ottoman conquest. Thanks to this role, the fortification attracted the attention of the Transylvanian prince, Gábor Bethlen.

In this paper, I examine the garrison's service pay between 1569 and 1621. Possessing the extant sources, which are located in the Hungarian Treasury Archives of the National Archives of Hungary, I will show in detail how did the garrison of the fortification look like in the given years (like infantrymen, horsemen, or the artillery). With these military pay-books, the other intention of mine is to emphasise that the garrison was paid in every year between 1569 and 1621, moreover, Gábor Bethlen always took a good care for paying the whole garrison. On the other hand, I present some other economical registers (from the Hungarian Treasury) which can help us describe the husbandry of Érsekújvár. However, these sources require further research in the future.

In the last section of my essay, I examine the effects of the victory of Érsekújvár on the Peace(making) of Nikolsburg and on the balancing of Gábor Bethlen's political situation within the Hungarian Kingdom.

*Keywords:* Érsekújvár (Nové Zámky), Hungarian Kingdom, 16–17<sup>th</sup> centuries, Ottoman conquest, fortress system, garrison, Prince Gábor Bethlen.

### **BEVEZETÉS**

Erdélyi fejedelem, diplomata, hadszervező, hadvezér, „reálpolitikus” és még számtalan más jelzővel lehetne illetni a 17. század elején regnáló Bethlen Gábort. A vele foglalkozó könyvtári szakirodalmak és tanulmányok közepette nagyon nehéz a jövő történészgenerációjának valami teljesen új dologgal elő-

állnia. Mindennek ellenére tanulmányomban kísérletet teszek a bethleni hadtörténet, történészeink által eddig nem kellő mértékben hangsúlyozott részletével mélyebben foglalkozni. Az opus központi szereplője nem más lesz, mint a Magyar Királyság legerősebb erődvárosa és annak helyőrségének változása. 2002-ben Remeczki Imre ugyan az 1586. évi helyőrség adatait a lehető legpontosabban feldolgozta, ennek ellenére nem vállalkozott a további évek és ezzel egy 16–17. századfordulós szisztematikus rendszer bemutatására. Annak ellenére, hogy ezekből a regestrumokból nagyon sok mindent ki tudunk szűrni, egyrészt gátat szabhatunk a korszak általános felfogásának, miszerint a magyar végváriak teljes fizetelenségben voltak. Másrészt a katonák vezetékneveiből a lehető legnagyobb óvatossággal megrajzolhatjuk az adott erősség vagy végvár vonzási körzetét, illetve több regestrum birtokában egyéni, katonai pályákat is fel tudunk térképezni. Érsekújvárnál ezeket mind-mind megfigyelhetjük.

Tanulmányom sorra kívánja venni Érsekújvár helyőrségének létszámbeli változásait 1569 és 1621 között a legfrissebb és legújabb források birtokában, kiegészítve egy 1620-as érsekújvári kapitányságbeli katonaállítási jegyzékkel. Itt a hangsúly azon lesz tehát, hogy Bethlen Gábor csapatainak 1619-es megérkezése előtt az érsekújvári védelem mekkora potenciállal rendelkezett, mint főkapitánysági központ. Bethlen Gábornak miért is érte meg ezen erődváros bevétele, és milyen stratégiai és politikai előnyök birtokába juthatott ezáltal? Ezek után pedig a helyőrség néhány panaszlevelét szeretném az olvasó elé tárni. Ennél a pontnál a legfőbb kérdés pedig az lesz, hogy vajon létezhet-e átfedés a zsoldlisták fizetési adatai és a panaszlevelekben megfogalmazott fizetelenség között. A tanulmány végén pedig Érsekújvár 1621-es ostroma két szempont miatt kerül bemutatásra. Egyrészt a nikolsburgi békekötésre – a győzelem és a nikolsburgi béke összefüggése szintén elkerülte az újabb Bethlen Gáborral foglalkozó történelmi munkák figyelmét –, másrészt Bethlen Gábor magyarországi politikai stabilizálódására gyakorolt hatása következtében.

## ÉRSEKÚJVÁR

„azt az végházat az országnak fő bástyáját megtarthatassák, mert csak az egy hely maradjon meg nekem, a többivel semmit nem gondolok...”<sup>1</sup>– olvashatjuk Bethlen Gábor 1621. május 10-i levelében a fenti sorokat a Magyar Királyság legerősebb és a korszakban legmodernebb erődvárosáról. De vajon hogy kerülhetett Érsekújvár Bethlen Gábor látószögébe?

Az 1540-es évek török által történt várfoglalásai jelentős területeket szakítottak ki a Magyar Királyság területéből. E hódításoknak áldozatul esett többek között Nógrád, Hatvan, Visegrád és Esztergom. Utóbbi erősség 1543. augusztus 9-i elfoglalását követően Érsekújvár alapjait Várdai Pál, esztergomi

---

<sup>1</sup> Szilágyi: *Bethlen Gábor fejedelem*, 292.

érsek rakatta le, 1545-ben.<sup>2</sup> Majd 1547 után a Bányavidéki főkapitányság megalakulásával Érsekújvár stratégiai funkciója jelentősen növekedett. Védelmi szerepei közé tartozott a Nyitra és a Vág völgyének ellenőrzése, illetve az Esztergom–Pozsony közti országút biztosítása. Az eredetileg téglalap alakú, négy sarokbástyás palánkvár a Nyitra folyó bal partján állt. 1571-ben ezt az erősséget elbontották, 1573-ban<sup>3</sup> pedig megindult a korszerű újjáépítése a folyó jobb partján.<sup>4</sup> Az átalakítás az 1580. évben fejeződött be, köszönhetően az itáliai várépítésznek, Ottavio Baldigarának.<sup>5</sup> Domokos György monográfiájában kiemelte, hogy Érsekújvár a „XVI. század magyarországi olasz rendszerű várépítészet tetőpontja volt”.<sup>6</sup> Hiszen itt egy teljesen sík terepen újraépítendő erődvárosról beszélhetünk. Baldigara így egy olyan masszív hatszögű erődítményt alkotott, amely a Magyar Királyságnak 1663-ig legmodernebb erődvárosa maradt. Komárom és Győr után a morva területek és a Bécsi-medence védelmében is kulcsfontosságú szerepet töltött be. A bányavidéki főkapitányság területén található végvárak anyagi finanszírozásában a cseh-morva rendek is részt vettek, az esztergomi érseki birtokok és a Körmöci Kamara anyagi hozzájárulásai mellett.<sup>7</sup> Még Balás György is joggal írhatta, hogy Érsekújvár „egész észak-nyugati Magyarországnak kulcsponjtját képezte”.<sup>8</sup> De mit mondhatunk el Érsekújvárról a 17. század elején? A levéltári kutatásom során talált 1612-es végvári vizitációban, amelynek elsődleges célja a magyarországi vég-

---

<sup>2</sup> Már ekkor anyagi problémák merültek fel a helyőrség fizetésével kapcsolatban. Az érsek halála után ez a feleadat Ferdinándra hárult. Ld.: Hóman–Szekfű: *Magyar történet. III./IV.*, 120. „...így veszi át [ti. a király] Várdai érsek halálával a sági, drégelyi és újvári őrségek gondját...”

<sup>3</sup> Ortutay: *Érsekújvár szerepe*, 162–164.

<sup>4</sup> Keletkezéséről: Hóman–Szekfű: *Magyar történet. III./IV.*, 118.; Balás: *Újvár (Érsekújvár)*, 204–207. Matunák: *Érsekújvár második alapítása*, 103.; Sánta: *Egy erődváros a korszakváltás idején*, 165–167.; R. Várkonyi: *Környezet és végvár*, 7–29.; Jankó: *Végvárak*, 37–41.; Oborni: *Várkapitányi és officíálisi*, 99.

<sup>5</sup> Domokos: *Ottavio Baldigara*, 38–39., ld. Uő.: *Egy itáliai várfundáló mester*, 767–857., ill. Hóman–Szekfű: *Magyar történet. III./IV.*, 120.: „Az alaprajzot lehetőleg sokszögűre építik: Komáromot háromszög, Tatát négyszög, Egert ötszög, Érsekújvár hatszög formában építik...”

<sup>6</sup> Domokos: *Ottavio Baldigara*, 51.

<sup>7</sup> Pálffy: *A Magyar Királyság*, 159–160., ill. Hóman–Szekfű: *Magyar történet. III./IV.*, *A cseh tartományok részvétele* c. fejezet 149–152. A cseh segítséggel kapcsolatban újabb levéltári kutatásom során találtam egy regestrumot, amely a cseh sánckamrák „*in oppido papa labororum missorum*” fizetési adatait tartalmazza (tallérban) 1555-ből, Pápa városából. Forrás: MNL OL Lymbus E 211 II., series 29. t. (sorszám nélküli). Tehát a Cseh Korona ezek szerint mind anyagilag mind emberileg segítette a Magyar Királyság végvárait.

<sup>8</sup> Balás: *Újvár (Érsekújvár)*, 206.

várak állapotának felmérése és a katonai túlkapások vizsgálata volt, a következő dolgokat jegyezték fel Érsekújvárral kapcsolatban:<sup>9</sup>

„Anno 1612. 15 Augusti, Mentunk be Wýuarba, [...] mi most az kazamataknal kikre imar fakotis kesztek<sup>10</sup> volt hordatnj de menk beszeluen vice Capitan Vramnak<sup>11</sup> sokatis tanachkozuan felüle, [...] jelen ualo esztendeöbelj gratuitus<sup>12</sup> penzel melet Nitrawarmegie oda adott, **aua! barchak az egyk kaput, epettesek megh, kübül és teglabul. Az masikra innendeöben Isten is-megh rea seghit maszer aztis megh ephetetnj, mert ugian igys, ha fabul chinalnak, nem keues külchegh menne reaia,** [kiemelés tőlem – M. A.] [...] Ami az 1610 es 1611 esztendeöbelj Nitrawarmegiei gratuitus labor<sup>13</sup> dolgat Ilethi azt eök laboribus prestalatak, es az Arokban valo palankot chinaltak meg vele...”

Összefoglalva a vizitáció lényegét, már nekiálltak (talán a sérült) kazamatak<sup>14</sup> építésének, azonban sokkal sürgetőbb lett volna a kapuk renoválása, újjáépítése kőből és téglából,<sup>15</sup> illetve fából.<sup>16</sup> Ugyanakkor a Nyitra vármegyétől kapott segílyt inkább a palánkfalakra (talán renoválásra) fordították.<sup>17</sup> Ebből arra tudok asszociálni, hogy az erődváros falait egy külső palánk is védhette, illetve az erődváros előtti várárookban helyezhettek el cölöpöket. A jelentésben a vármegyei igazgatás messze ható problémáiról is tájékozódhatunk, hiszen az 1609-es segélypénzzel, amit Érsekújvár számára kellett volna fizetni, nem tudott Pozsony vármegye elszámolni.<sup>18</sup> Következésképp, az erődváros 1612-ben feltételezhetően még mindig az 1605. évi ostrom nyomait szenvedte, amelyet a két kapu állapota, illetve a sánc felújítása is szemléltetett. 1609-ben pedig a vármegyei segílyvel kapcsolatban merültek fel bizonyos igazgatási problémák

---

<sup>9</sup> MNL OL A Thurzó-család levéltára, E 196 Fasc. 11. No. 1. Maga a forrás már korábban megjelent nyomtatásban ld: *Nádori küldöttség jelentése*, 7. kötet, 365–390. Mivel 1894-es megjelenésű, én a saját, betűhív átirásomat közlöm a munkámban.

<sup>10</sup> Elkezdtek.

<sup>11</sup> Koháry Péter (1564–1631), miután 1619-ben katonái átadták a Széchy-Rhédey csapatoknak, egészen 1621-ig börtönben volt. ld még Szirácsik: Koháry II. István, 219., ill. Pálffy: Kerületi és végvári.

<sup>12</sup> Segélypénz. Ennek biztosítása a hadszíntér lakosságának feladata volt. Ld.: Pálffy: *A Magyar Királyság*, 157.

<sup>13</sup> Ingyen munka, ld. még: „az gratuitus labornak praestalasaban az veghazaknak nagy fogiatkozásokkal ez ideigh minemw hatra maradas teörtenth.” MNL OL E 196 Fasc. 11. No. 25.

<sup>14</sup> Több belső ágyúállás egymás mögötti kialakítása. In: Gerő: *Várepítészetünk*, 330.

<sup>15</sup> Sánta: Egy erődváros a korszakváltás idején, 165–167.

<sup>16</sup> Sajnos a forrás nem nevezte meg, hogy melyik kaput (bécsi és esztergomi) melyik anyagból akarják rendbe hozni.

<sup>17</sup> Palánkok fogalmáról ld.: Gerő: *Várepítészetünk*, 332.

<sup>18</sup> „...Pozson Varmegyénekis hoga az 1609 esztendeöbelj gratuitus labor penzrul, melet Vyuarhoz keletet Szolgaltatniok, szamat agianak...”

Érsekújvár stratégiai és gazdasági jelentőségéből az 1604–1605. évi téli, erdélyi hadjáratok alatt sem vesztett. Lássunk erre néhány gazdasági összeírást. Az egyik jegyzék (1604), amely a lovak után járó zab mennyiségének összeírását tartalmazza, olyan személyekről tesz említést, akik az ostrom idején vagy azt megelőzőleg az erődvárosban tartózkodtak, tartózkodhattak.<sup>19</sup> Ilyen volt például<sup>20</sup> Fridericus Hermann, a Magyar Kamara számvevőmestere,<sup>21</sup> Farkas János, Léva várának provizora, Olasz Máté, nagyszombati érseki provizor, Vizkeletthy Tamás alországbíró,<sup>22</sup> Almassy Pál esztergomi vikárius stb. Pontos adat szerint a jegyzékben előforduló személyek ebben az esztendőben összesen 1438 mérő<sup>23</sup> zabot kaptak az erődvárostól.

A következő jegyzék pedig a Hans Strein által az ostrom idején az érsekújvári katonáknak és polgároknak kiosztandó gabonáról és lisztről közöl adatokat. Külön érdekesség, hogy az erődváros polgáraitól is megtudunk információkat, miszerint 80 személyt (több mint valószínű, hogy családfőt) írtak össze, közülük 10 személy neve mellett szerepel, hogy mely településről érkezhettek Érsekújvárra. Külön érdekesség, hogy vezetékneveik talán foglalkozásukra engednek következtetni. A városban 1605 táján rengeteg „Lakattgiarho, Szi-giartho, Zabo, Molnar, Meszaros, Chÿszar, Chizmazia, Thakach, Szeöch, Barbel, Gombkeoteo, Eotueos, Vargha” volt. Ha megengedjük magunknak azt a feltevést, hogy a vezetéknevek a foglalkozásokat jelölik, akkor egyértelmű, hogy az érsekújvári erődváros polgárai, lakosai munkájukat tekintve a katonák felszerelésbeli szükségleteinek kielégítésére voltak hivatottak.<sup>24</sup>

Korábbi, 1574-es adatok is bizonyíthatják Érsekújvár gazdasági jelentőségét, hiszen ekkoriban 77 mérő zabot osztottak szét. A jegyzék név szerint megemlítette Forgách Simon<sup>25</sup> kapitányt és Ferdinánd Samaria<sup>26</sup> főkapitányt

---

<sup>19</sup> „*Partiale super Distributione Auenae pro Equis Diuersiorum Hospitum...*” A jegyzéken nem szerepel pontosan, hogy Érsekújváron készült, erre jelenleg csak Péchy János esztergomi érseki gabonatiszt személye miatt tudok következtetni. MNL OL Miscellanea Dominalia, E 210. 35. t. (sorszám nélküli), 478–486.

<sup>20</sup> Betűhíven csak a vezetékneveket írtam át.

<sup>21</sup> Fallenbüchl Zoltán adatai szerint a számvevőmesterséget 1601–1621 között töltötte be. 1622 augusztusában diplomáciai szolgálatot teljesített Nikolsburgban, majd egy esztendővel később, 1623-ban hunyt el. In: Fallenbüchl: *Állami (királyi és császári) tisztségviselők*, 127.

<sup>22</sup> (*viceiudex Curiae*). Fallenbüchl szintén megemlíti egy „Wizkelethy Thomas”-t, aki azonban a Magyar Kamara igazgatója és adminisztrátora volt 1608–1611 között. In: Fallenbüchl: *Állami (királyi és császári) tisztségviselők*, 361.

<sup>23</sup> Általában 62 liter URL: <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/3-1740.html> (utolsó elérés: 2019. 11. 08. 17:49.)

<sup>24</sup> E 210, Misc. Dom. 35. (sorszám nélküli). A forrás egyéb adatai a következő fejezetben lesznek bemutatva

<sup>25</sup> *Forgách Simon* még jóval korábban 1569-ben volt Érsekújvár főkapitánya. Közte és az esztergomi érsek, *Verancsics Antal* között folyamatos volt az ellentét a helyőr-

is.<sup>27</sup> Emellett további részletes jegyzékek kerültek elő az éves borfelhasználásával kapcsolatban,<sup>28</sup> egy 1580-as összeírás pedig a széna és a só adásvételét írja le.<sup>29</sup> A Városi és Kamarai iratok csoportjából tanulmányomban csak néhányat szerepeltettem, azonban az iratanyag mennyisége tekintetében, ezekből a regestrumokból is nagyszerű képet lehet alkotni (ami a jövőbeli kutatások feladata lesz) Érsekújvár és allodiális területei (pl.: Tardoskedd) gazdálkodásáról. Kiderült az is, hogy egy esetleges támadás idején a főkapitányság területén, aki csak tehetett, Érsekújvárba menekült.

Visszatérve az 1612-es vizitáció másik fontos céljára, a jelentés végén megemlítettek egy bizonyos levelet,<sup>30</sup> amelynek tartalma alátámasztja azokat a megállapításokat, miszerint a békekötések, a nagyobb hadjáratok szüneteltetésére korlátozódtak, mind török, mind magyar részről. A kisebb csatározások viszont mindennaposak lehettek, hiszen a levélben az érsekújvári katonák megesküdtek arra, hogy a nevezett személyek mellett több társukról nem tudnak, akik a békét megszegték volna.<sup>31</sup> A vizitációnak tehát két fontos pontja volt, egyrészt felmérni a károkat, másrészt felkutatni a fegyvernyugvást felborító végvári katonákat.<sup>32</sup>

Összegezve Érsekújvár erődítési jellegét, láthattuk, hogy a 16. század vége felé fokozatosan alakult ki a Nyitra menti kis palánkvárból, a régió legmodernebb erődvárosa. Ugyanakkor a Bocskai hadjáratok ideje alatt számos sérülést kellett elszenvednie, s ezt az 1612-es végvári vizitáció remekül szemléltette. Valamint kiderült az is, hogy a jövőbeli kutatások eredményesen feltárhatják Érsekújvár és allodiális területeinek gazdálkodását.<sup>33</sup>

---

ség feletti parancsnoklás ügye miatt, egészen 1572-ig. Ld.: Ortutay: Érsekújvár szerepe, 163.

<sup>26</sup> *Ferdinánd Samaria* a jegyzékben még alkaptányként (*vicecapitaneus*) szerepel, de 1581–89 között érsekújvári főkapitány volt. In: Remeckzi: Az érsekújvári vár, 246.

<sup>27</sup> MNL OL Városi és Kamarai iratok, E 554 Fol. Lat. 1377. No. 33. Összeírója *Zeleméry László*, aki az érseki javak összeírója volt. In: Remeckzi: Az érsekújvári vár, 244.

<sup>28</sup> MNL OL E 554 Fol. Lat. 1377. No. 44.

<sup>29</sup> MNL OL E 554 Fol. Lat. 1377. (Sorszám nélküli)

<sup>30</sup> „Anno 1612. 16. Aug. [...] Mý mind louas gialogh renden valo vitezleõ nep itt Výuarban lakozok [...] hogý mý senkit itt teõbbet nem tudunk az ký az Teõreõk ellen ýnnen chatazott volna, az Szent bekessegh ellen, [...]” Forrás: MNL OL E 196 A Fasc. 11. No. 1. 2.

<sup>31</sup> Az alábbi helyre biztosan összeütközésbe keveredhettek a végváriak a törökkel: „Baraczka, Also Pel (Boliar Pel), Kisendrõd, Derezien, Leker, Garamoroszi, Baika, Szentgyõrgy” MNL OL E 196 Fasc. 11. No. 3–4.

<sup>32</sup> Léva várával kapcsolatban ugyanilyen reverzális maradt fenn, ld.: MNL OL E 196 Fasc. 11. No. 3.

<sup>33</sup> Vártartományi gazdálkodásra vonatkozó tanulmányokat ld.: *Végvár és ellátás*, 2001.

## AZ ÉRSEKÚJVÁRI HELYŐRSÉG 1569-1621 KÖZTI LÉTSZÁMÁNAK ALAKULÁSA ÉS ZSOLDFIZETÉSE

A fáma szerint Bethlen csapatai, Széchy György és Rhédey Ferenc vezetésével, 1619. október 2-án vér nélkül vonulhattak be Érsekújvár falai közé.<sup>34</sup> Tanulmányom következő fejezete azt vizsgálja meg jobban, hogy a korszakban eléggé gyakori végvári fizetlenség hogyan nyilvánult meg az érsekújvári zsoldlisták tükrében.

A Városi és Kamarai iratok között számtalan jó állapotban megmaradt regestrumra (zsoldlisták, élelmiszerosztási listák) találtam rá, amelyek 1569–1621 között tartalmazzák az erődváros helyőrségének adatait. Azonban előfordulnak olyan esetek is, ahol kizárólag csak a gyalogságról vannak adatok (1571, 1593, 1599), illetve olyanok, ahol a zsold nem volt feltüntetve. Sajnos terjedelmi korlátok miatt nem vállalkozhatok a részletes elemzésekre, ugyanakkor az általam megvizsgált évek mindegyikéhez készítettem egy táblázatot, amely az őrség létszámát és zsoldját jelzi. A fejezet végén pedig összesítő diagramok mutatják be a védelem összetételét és zsoldfizetését.

Az 1569. évi jegyzék<sup>35</sup> adatai táblázatosan szemléltetve:

Egység	Létszám	Zsold (magyar forint)
Lovasság <sup>36</sup>	232	7971
Gyalogság <sup>37</sup>	171	4016
Tüzérség	7	353,2 <sup>38</sup>
<b>Összesen</b>	<b>410</b>	<b>12 372,8</b>

Az 1571. évi összeírás<sup>39</sup> 390 érsekújvári gyalogosról tesz említést, akik az esztergomi érsekség által voltak fizetve. Érsekújvár korszerű erődítésének elkészülte után az 1580-as évek elején az esztergomi érsek „285 lovast és 200

<sup>34</sup> Nagy: *Bethlen Gábor a független Magyarországért*, 157–164. Idézi még B. Szabó: *Bethlen Gábor hadai*, 54. 68-as hivatkozás. Szilágyi: *Bethlen Gábor fejedelem*, 136. A fizetésről lásd Szepesi Laczkó Máté gondolatait. In: *Makkai: Bethlen Gábor krónikásai*, 125.

<sup>35</sup> MNL OL Miscellanea Militaria, E 210 24. t. 1. 372–386. Ekkor a főkapitány tehát *Forgách Simon* volt. Ugyanakkor a jegyzék *Gyczy György*-öt is említi, mint „capitaneus”. Több, mint valószínű, hogy alkapitányi rangban volt ekkor.

<sup>36</sup> A lovasság létszáma 77 fő volt, de ehhez még hozzávehetjük a forrás által familiárisként/szervitorként megjelölt részt, akkor 232 személlyel kell számolni. Ebben az esetben 232 fővel számoltam

<sup>37</sup> Fluktuációs átlagban 171 fő.

<sup>38</sup> Az utolsó hónapban nem volt egyértelműen meghatározva, hogy összesen mennyit kaptak, azonban a decemberi adatokkal számolva (+32,60 forint) az összeg 385,8 forint.

<sup>39</sup> MNL OL E 554 Fol. Lat. 1376. (sorszám nélküli) 1–4.

gyalogost” tartott, s ezekhez még a Magyar Kamara által fizetett katonák is hozzá tartoztak.<sup>40</sup>

Remeczki Imre, alaposan összeállított munkájából tudjuk, hogy az 1586. évben a helyőrségben 285 fő lovas, 491 gyalogos katona és 15 tüzér teljesített szolgálatot. Zsoldjuk összesen 17 012 magyar forint volt.<sup>41</sup> Az 1587-es országgyűlési tárgyalásokon pedig 3 vár további erősítését szavazták meg, Szendrőét, Kanizsáét és Érsekújvárét.<sup>42</sup>

Az 1588. évi dokumentum<sup>43</sup> adatai táblázatosan szemléltetve:

Egység	Létszám	Zsold (forint)
Lovasság	326	9480,4
Gyalogság	491	13 664
Tüzérség <sup>44</sup>	19	1412
<b>Összesen</b>	<b>836</b>	<b>24 640,4<sup>45</sup></b>

Az 1590. évi forrásnál<sup>46</sup> szerencsés helyzet állt elő, hiszen még egy név szerinti regestrum is tartozik hozzá.<sup>47</sup> Összefoglalóan a védelem létszáma a következőképp alakult:

Egység	Létszám	Zsold (magyar forint)
Lovasság <sup>48</sup>	343	14 623,4
Gyalogság	392	12 561
Puskások <sup>49</sup>	99	2562
Tüzérség <sup>50</sup>	20	1600
<b>Összesen</b>	<b>854</b>	<b>31 346,4</b>

<sup>40</sup> Ortutay: Érsekújvár szerepe, 164.

<sup>41</sup> A szerző is hangsúlyozta, hogy a számításába csak a magyar katonák tartoznak bele. Az idegen zsoldosok kb. 2-300-an lehettek. In: Remeczki: Az érsekújvári vár, 250–257., ill. 244.

<sup>42</sup> Ortutay: Érsekújvár szerepe, 164.

<sup>43</sup> MNL OL E 554 Fol. Lat. 1375.

<sup>44</sup> Ide kell érteni a kerékgyártót (carpentarius) is, név szerint *Alch Pált*. ld: Remeczki: Az érsekújvári vár, 249.

<sup>45</sup> Saját számításaim szerint az összeg 24 556,4 forint.

<sup>46</sup> MNL OL E 554 Fol. Lat. 1375. No. 43. 3232–3253.

<sup>47</sup> MNL OL E 554 Fol. Lat. 1375. No. 110. 3252–3256. Korábbi években jobbra csak összesítő adatokat közöltek a források. A tanulmány szerzője a jövőben tervezi, hogy ezeket a részletesebb jegyzékeket külön feldolgozza, ti. az 1590. évit.

<sup>48</sup> Terménybeli juttatások: 437 (pozsonyi) mérő gabona, 348 mérő zab, 695 urna bor, 22 mérő kömény, 25 bárány és 25 (kő)só.

<sup>49</sup> Habár a puskások a gyalogosoknál vannak feltüntetve, de a regestrumban szerepelnek archebusierek (lovas lövészek) is. Így jobbnak láttam, ha most külön szerepeltetem őket.

<sup>50</sup> Ide értendő a két kerékgyártó: *Alch Pál* és *Erdély Nagy István*.



Az 1591. évi összeírás<sup>51</sup> szerint a védelem a következőképp oszlott meg:<sup>52</sup>

Egység	Létszám	Zsold (forint)
Lovasság	299	10 769,3
Gyalogság	341	3798,9
Puskások <sup>53</sup>	101	2134,3
Tüzérség	18	632,5
<b>Összesen</b>	<b>759</b>	<b>17 326</b>

Az 1593-as összeírás<sup>54</sup> 300 érsekújvári gyalogos katona nevét tartalmazza. Vajdáik: *Sookj Tamás*, *Keörmeöndy János*, *Emeökj Lukács*. Tizedesek: *Sookj Albert*, *Lattkj Mihály*, *Fjczza Lőrinc*. Zsoldjuk összesen 605,50 magyar forint volt.

Az 1598. évi forrás<sup>55</sup> létszámai a következőképp alakultak:

Egység	Létszám	Zsold (forint)
Lovasság	248	13337
Gyalogság	161	4279,5
Puskások <sup>56</sup>	163	4666
Tüzérség <sup>57</sup>	-	-
<b>Összesen</b>	<b>572</b>	<b>22 282,5<sup>58</sup></b>

Az 1599. évi augusztusi, 700 fő gyalogos védelemről szóló összeírás<sup>59</sup> szerint 12 vajda alá voltak beosztva, közülük az összeírást nevükkel csak heten

<sup>51</sup> MNL OL E 554 Fol. Lat. 1375. No. 120. 3268–3281.

<sup>52</sup> Egyéb juttatások is voltak úgy, mint 104,5 urna bor, 452 (pozsonyi) mérő gabona, 284 mérő zab, 10,5 mérő kömény, 25 bárány, 25 (kő)só.

<sup>53</sup> Az összeírás nem jelölte egyértelműen, hogy lóval szolgáltak volna, de a következő évi jegyzékekben már szerepel mellettük a ló is. A lovas lövészek nevei pedig magyar származásra utalnak.

<sup>54</sup> MNL OL E 554 Fol. Lat. 1375. (sorszám nélküli) 3293–3300.

<sup>55</sup> MNL OL E 554 Fol. Lat. 1375. (sorszám nélküli) 3301–3324. Szerepelt még 7028 forintos tartozás. De az nincs ott egyértelműen, hogy az esztergomi vagy érsekújvári helyőrségnek. Terménybeli juttatás is volt: 329 (pozsonyi) mérő gabona, 265 mérő zab, 136,5 urna bor, 4 mérő kömény.

<sup>56</sup> Itt már egyértelmű, hogy archebusierek (lovas puskások).

<sup>57</sup> Az összeírásban nem szerepeltek tüzérek.

<sup>58</sup> Érsekújvár és Esztergom helyőrségének összesen 40 557,30 magyar forint jutott.

<sup>59</sup> MNL OL E 554 Fol. Hung. 384. (sorszám nélküli). Egy bizonyos nagysarlói Kossa Albertről is tudunk, aki érsekújvári katonaként 1599. április 1-jén kapott címerlevelet Rudolf magyar királytól. Mivel a gyalogosok között még vajdaként sem szerepelt, így több mint valószínű, hogy lóval szolgált Érsekújvárban. Ld.: Kempe-

látták el. Augusztus hóra 2306 forintot kaptak összesen. A könnyebb átláthatóság kedvéért készítettem egy látszatrajzot, magyarázattal ellátva, hogy hogyan is állhatott fel a gyalogos védelem, amelyet mellékletként adok meg.

Az 1603. évi adatok<sup>60</sup> szerint a védelem a következőképp tevődött össze:

Egység	Létszám	Zsold (forint)
Lovasság	240	4954,54
Gyalogság <sup>61</sup>	156	1992,66
Puskások <sup>62</sup>	85	852
Tüzérség <sup>63</sup>	-	-
<b>Összesen</b> <sup>64</sup>	<b>481</b>	<b>7799,2</b>

A következő adatok a Thurzó-család levéltárának iratai közül kerültek elő. Ebből az összeírásból<sup>65</sup> az adatok a következők: 500 lovas és ugyanannyi gyalogság, akik az esztergomi érsekség által voltak fizetve. Összesen 3058 magyar forintot kaptak. A mi a részletes fizetést illeti, adat csak Kollonich Siegfriedről van, aki 1604 és 1611 között volt az érsekújvári főkapitány,<sup>66</sup> és ebben a bizonyos évben 851,93 forintot kapott:

Egység	Létszám
Lovasság <sup>67</sup>	500
Gyalogság <sup>68</sup>	500
Tüzérség <sup>69</sup>	24
<b>Összesen</b>	<b>1024</b>

Kutatásomban az utolsó jegyzékek 1616 körül kerültek elő az érsekújvári helyőrséggel kapcsolatban.<sup>70</sup> Eszerint a két rend összesen 55 830,3 forintot kapott 1616. januárja és novembere között. Nemrégiben a *Hadtörténeti Közle-*

len: *Magyar nemes családok*. Itt szeretném megköszönni Fazekas István tanár úrnak, hogy az egyik szemináriumi órán felhívta a figyelmemet Kossa Albertre.

<sup>60</sup> MNL OL E 554 Fol. Lat. 1375. No. 8. 3327–3349.

<sup>61</sup> Molnár Mihály és Molnár Pál kerékgyártókat itt a gyalogosokhoz vették fel.

<sup>62</sup> Itt már egyértelmű, hogy archebusierek.

<sup>63</sup> Az összeírásban sem szerepeltek tüzérek.

<sup>64</sup> Esztergom és Érsekújvár összesen 11 827,83 magyar forint zsoldban részesült.

<sup>65</sup> MNL OL E 196 Fasc. 11. No. 9. (évszám nélküli).

<sup>66</sup> Pálffy: Kerületi és végvári.

<sup>67</sup> Lovasságnál az alábbiak személyek voltak felsorolva: *Thury Ferenc*, alkapitány, 100 lóval; *Pálffy János* 50 lóval; *Beedy Mátyás* 50 lóval; *Farkas Pál* 50 lóval és további 50 lovaspuskással; *Pográny György* 50 lóval; *Kollonich Siegfried* kapitány 100 lóval.

<sup>68</sup> 10 vajda alatt, 50-esével.

<sup>69</sup> A létszámot *Kollonich Siegfried* fizetésének leírásából tudjuk.

<sup>70</sup> MNL OL E 210, Misc. Milit., 24. t. 12.

ményekben kutatva figyelmes lettem az 1914-es számra, amelynek Okmánytárában Szendrei János közölt adatokat az érsekújvári kapitányságban 1620-ban összeírt hadakról.<sup>71</sup> Mivel az egész főkapitányság területének adatait közli, így a saját kutatásomba az adatokat nem vegyítem, csupán újraközlöm őket. A kiadott forrás szerint a főkapitányság területén katonaaállítási kötelezettséggel tartoztak a mágnások, az özvegyasszonyok, a káptalanok, a vármegyék, a szabad városok és a bányavárosok.

A mágnások köréhez tartozott többek között (néhányukat kiemelve), a nádor [Forgách Zsigmond] 150 lovassal, az érsek [esztergomi, Pázmány Péter] 250 lovassal, gr. Csáky László 25 lovassal, gr. Forgách Ádám 40 lovassal, Esterházy László 25 lovassal, a kancellár [Lépes Bálint]<sup>72</sup> 25 lovassal, Esterházy Dániel 5 lovassal, Révay Ferenc fiával egyetemben 10 lovassal, Koháry István 5 lovassal, a turóci prépost (ekkor már jezsuiták töltötték be a tisztséget) 12 lovassal.

Az özvegyasszonyok, mint Balassa Imréné, Révay Pálné, Dóczy Mihályné, Esterházy Pálné, Nyári Mihályné stb., összesen 60 lovaszt adtak. Az esztergomi, nyitrai és pozsonyi káptalan összesen 14 lovassal szolgált a vármegyék, úgy mint Pozsony, Nyitra, Trencsén, Zólyom, Hont, Bars, Turóc, Esztergom, Nógrád, Liptó, Árva, összesen 323 lovassal szolgáltak; Pest-Pilis-Solt és Heves vármegyék pénzt adtak, 600 forintot. A lovasok létszáma a kapitányságon belül 1240 fő a forrás szerint (saját számítás szerint 1251 fő). Az összeírt hadak vagy Érsekújvár erődjén belül állomásoztak, vagy szétosztva a kapitányság területén. A gyalogságról ugyanez a megállapítás mondható el, létszámuk a következőképp alakult:

A szabad [királyi] városok: Pozsony, Nagyszombat, Szentgyörgy, Bazin, Modor, Szokolca, Trencsén, Korpona, Zólyom, 233 gyalogost adtak. A bányavárosok összesen 204 gyalogost küldtek, így a szabad királyi és bányavárosok összesen együtt 424 gyalogost adtak a források szerint (azonban saját számításaink alapján 437 gyalogost küldhettek). Láthatjuk tehát, hogy a városok pusztán gyalogosokkal szolgáltak (több mint valószínű, hogy őket zsoldba fogadták fel). Az 1620. évi összeírás összlétszáma a főkapitányság területén belül 1688 fő (a forrás 1664 fővel számolt) volt. Ami a Bethlen alatti két-háromezres pusztán érsekújvári helyőrséghez képest elképesztően alacsony volt. De az 1619. évi háborús események miatt nem kell csodálkoznunk ilyen kis létszámon.

---

<sup>71</sup> Szendrei: Hadtörténeti Okmánytár, „Az érsekújvári kapitányságban 1620-ban összeírt hadak.” 155–158.

<sup>72</sup> Fallenbüchl: *Állami (királyi és császári) tisztségviselők*, 174.: „veszprémi püspök, nyitra püspök és kancellár, 1620-ban Bethlen Gábornál királyi követ”. Lépes Bálint pályafutására ld. Fazekas: Főpap és hivatalnok, 81–109. Lépes mint *Győri Bálint – Valentinus Jauriensis* szerepel az általam felhasznált jegyzékekben. Külön érdekessége a dolgoknak, hogy 1620-ban, mint győri püspöknek, katonákat kellett állítania az érsekújvári főkapitányságban.

A következő két diagram az érsekújvári helyőrség létszámát és zsoldfizetését ábrázolja 1569 és 1616 között.<sup>73</sup> Az 1598. évi zsoldhoz kell még 7028 forintos tartozást is számolnunk, ami a végösszeg miatt fontos, pontosan 190 924,8 magyar forintról van szó. Az 1603-as adatokhoz külön megjegyezném, hogy fennmaradt egy sófizetési jegyzék 100 db. kősó kiosztásáról a katonáknak, ez a terménybeli juttatások miatt fontos.<sup>74</sup> Az 1604–11-es adatokhoz annyit tennék hozzá, hogy az összeíráson évszám nem szerepelt, csupán a nevekből és címükből tudok következtetni az évre. Ugyanebből a korszakból fennmaradt egy gabonafizetési jegyzék, amelyben 95 gyalogos (abból kettő vajda) egyszeri gabonaszükséglete látható.<sup>75</sup> Az utolsó évkörből, 1616-ból csupán a zsold összege maradt fenn, míg 1620-ból a főkapitányság csapatainak létszáma. 1571-nél és 1593-nál a zsold összege azért 0, mert pusztán a katonák nevei állnak rendelkezésre. A vizsgált korszak adatai a következők:



1. ábra

<sup>73</sup> Azért ábrázolom itt az adatokat 1616-ig, mert elsődleges, levéltári forrásaim eddig vannak. 1620-tól pedig kiadott források álltak a rendelkezésemre

<sup>74</sup> MNL OL E 210, Misc. Dom., 35. t. (sorszám nélküli) 470–472.

<sup>75</sup> MNL OL E 210, Misc. Dom., 35. t. (sorszám nélküli) 490–496. *Hans Strein* német kapitány neve is szerepelt rajta, róla bővebben Venásch: *Homonnai Drugeth Bálint*, 31. 92-es hivatkozás. A közkatonák 2, míg a két vajda 4 mérő gabonát kapott. Érdekes, hogy a tüzérek augusztus-október között, általában kétszer kaptak gabonát, valamint *Matthias Tauxhoffer* mint tüzérmester csak egyszeri gabonajáradékból részesült. Egy pozsonyi mérő megközelítőleg 62 l gabonának felet meg.



2. ábra

A vizsgált 50 esztendőben majdnem 200 000 magyar forintnyi zsoldot emésztett fel csak az érsekújvári helyőrség. Hogy ez az összeg mennyit jelentett, néhány adattal szeretném szemléltetni. Korábban, 1582-ben a végvárak fenntartása elérte az 1 067 252 rajnai forintot<sup>76</sup>. Érsekújvár ekkoriban 55 020 forintot kapott éves szinten. Pálffy Géza kutatásainak köszönhetően tudjuk, hogy Érsekújvár alapításának évében 1545-ben 383 640 rajnai forintot emésztett fel a magyar és horvátországi katonaság zsoldja. Az 1550-es évek végre ez az összeg megtriplázódik, sőt túl is haladja az 1 millió rajnai forintot. A 16. század végére pedig 1,7 millió rajnai forintra rúgott a zsold összege.<sup>77</sup>

Érdeemes megvizsgálni azt is, hogy a várbirtokok (allodiális területek) mennyire tudták fedezni a zsoldot. Itt kiemelném Kenyeres István munkáját e kérdéskörben,<sup>78</sup> különösen azt a táblázatot, amelyben a végvárak uradalmi bevételeit foglalta össze.<sup>79</sup> Érsekújvár 1574–76-ban 41 484, míg 10 esztendővel később már 48 254 magyar forint bevétellel rendelkezett. Emellett Kenyeres István Szatmár, Szendrő, Putnok és Tokaj bevételeit is közölte. Előbb említett végvárak allodiális bevételeinek összeírása megtalálható a Thurzó-anyagban,

<sup>76</sup> 1 rajnai forint 0,8 magyar forintnak felelhetett meg.

<sup>77</sup> Pálffy: *A Magyar Királyság*, 139. 13-as táblázat. A horvát-szlavón végekre történő kifizetésekre 159. 15-ös táblázat. A töröksegélyre 160. 16-os táblázat. ill. Hóman–Szekfü: *Magyar történet. III./IV.*, 123–124., 125., 148–149., 156–159.

<sup>78</sup> Kenyeres: *A várbirtokok szerepe*, 131–183. A végvárakra vonatkozó fontosabb országgyűlések: 1546., 1547., 1550., 1555. Ld.: Hóman–Szekfü: *Magyar történet. III./IV.*, 121–123.

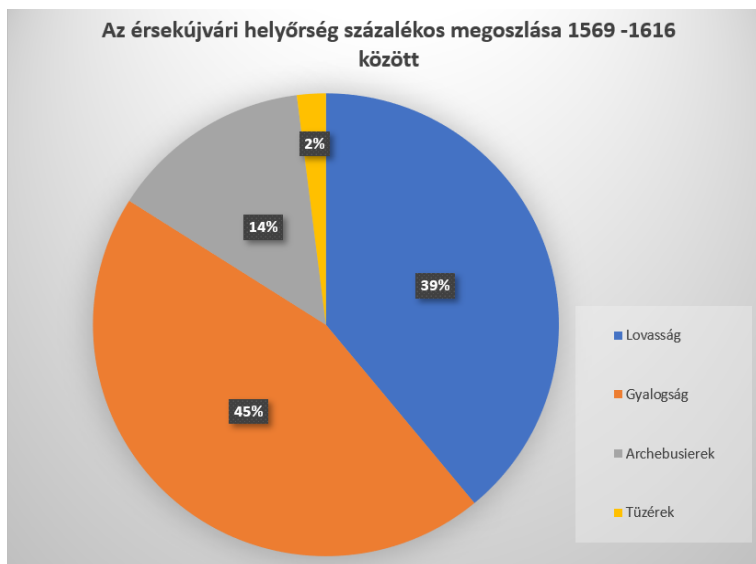
<sup>79</sup> Uo. 136.

még hozzá az 1601–1603-as időszakból. Fontos megemlítenem, hogy ezek özszegek pusztán a tizedet tartalmazzák:<sup>80</sup>

Végvár	Bevétel (magyar forint)	Zsold (magyar forint)
Szatmár	7349,6	6213,6
Szendrő	7312,7	8250
Tokaj	7776,6	7338
Putnok	1210	1189,2

Ezekből az adatokból is kiolvasható, hogy az allodiális területekből a 17. század elején már nagyon nehezen tudták biztosítani az őrségnek a zsoldot, sőt Szendrő példáján láthattuk, hogy voltak deficites helyek is.

Végezetül, hogyha átlagban és százalékos arányban szeretnénk megvizsgálni az érsekújvári védelmet, akkor elmondható, hogy összátlagban 793 fővel kell minden évben számolni (ebbe beletartoznak azon csapatnemek, amelyekről az adott évben nincs adat – 1571, 1593, 1599). A lovasság összátlagba 306 fő volt, ami százalékos arányban 39%-nak, a gyalogság 358 fő, ami 45%-nak felelt meg. A tüzérek átlagban 17-en voltak, ami 2%, míg a lovas lövészek (archebusierek) átlagban 112-en voltak, ami 14%-ot tesz ki. Az általam készített kördiagram ezeket a százalékos adatokat szemlélteti:



3. ábra

<sup>80</sup> MNL OL E 196 Fasc. 11. No. 8.

Az adatokból láthattuk, hogy Érsekújvár nem hiába volt a bányavidéki főkapitányság központja. Helyőrségének létszáma a megvizsgált durván 50 esztendő alatt fokozatosan növekedett, majd 1621. júliusában elérte a 3700 fős létszámot.<sup>81</sup> Persze ehhez maga a császári előrenyomulás veszélye is kellett. Az általam bemutatott regestrumok szerint az érsekújvári őrség tehát mindig kapott zsoldot,<sup>82</sup> s maga Bethlen Gábor is kulcsfontosságúnak vélte ezt aényt. Egyik levelében a következőt írta: „Kegyelmed pedig semmit ne késsék, hanem mindjárt Újvárbán menjen be és fizessen meg az vitézlő népnek, valamint s valahogy lehet, ha csak két óra lehet is...”,<sup>83</sup> illetve hogy „Érsekújvárra az kegyelmed tanácsa szerint igen szorgalmatos gondunk volt s vagyon, az mult héten küldöttünk az ott való vitézlő népnek fizetésére tizenötezer forintot.”<sup>84</sup> Összehasonlítva a Bethlen által küldött pénzt a jegyzékben szereplő összegekkel, kijelenthetjük, hogy Bethlen, ha csak két óra is, de megfizette az érsekújvári helyőrséget. A védelem biztos helytállásának (feltételezhetően) egyik oka a rendszeres zsold megadása volt.

## AZ ÉRSEKÚJVÁRI VÉDELEM MEGÍTÉLÉSE A PANASZLEVELEK TÜKRÉBEN

Tanulmányom következő fejezete a védelem belső lelki világát, mindennapi helyzetét szeretné megvizsgálni. Nemcsak a caput, hanem tanulmányom egyik legnagyobb kérdése, hogy beszélhetünk-e átfedésről, vagyis a fennmaradt zsoldlisták valóban pontos fizetéseket írnak le? Ha igen, akkor mire panaszkodhattak a katonák?

A védelem a legtöbb esetben a zsold hiányáról számolt be. Ugyanakkor voltak összeütközések a német katonákkal is, az elszállásolás problémái miatt. De előfordultak olyan esetek, hogy a király által küldött gabona értékesítésével akadtak problémák. Legelőször abból a Thurzó Szaniszlónak írt, 1604. július 8-i levélből emelnék ki részletet, amely megingathatta a helyőrség lelkiállapotát. Lelkészü, bizonyos Schrott Albert<sup>85</sup> távozása nagy megpróbáltatás volt számukra. Vele kapcsolatban a következőt fogalmazták meg:<sup>86</sup> „ne maradgiunk

---

<sup>81</sup> További végvárak helyőrségeinek alakulására ld.: Hóman–Szekfü: *Magyar történet. III./IV.*, 164–167.

<sup>82</sup> A zsold, a közkatonák esetében mekkora életszínvonalat jelentett ld: Remeczki: *Az érsekújvári vár*, 251. 52-es hivatkozás.

<sup>83</sup> Szilágyi: *Bethlen Gábor fejedelem*, 183.

<sup>84</sup> Uo., 312.

<sup>85</sup> *Schrott Albertről* ld: Payr: *A dunántúli evangélikus*.

<sup>86</sup> Itt harmadszor is szeretném elővenni azon gabonaosztási jegyzéket, amelyet *Hans Strein* német kapitány rendelt el, hiszen ebben a jegyzékben szerepel az is, hogy az erődvárosban egyaránt voltak katolikus, valamint protestáns (helvét és evangélikus) diákok is. Ami abból a szempontból érdekes, hogy ezek szerint beszélhetünk

aruaiul mintha, az eö kme. el meneteleuel, kÿ eddig Atÿayÿ zeretettel, lelkÿ kenÿerre taplalt beöseggel benneünet ...”<sup>87</sup>

A következö levél pedig a már említett összeütközésről szól Érsekújvár német helyörségével, akik miatt a magyar katonáknak (és családjuknak) nem volt nyugtuk. Habár a levél szerint azt a szállást, amelyben a magyar egységek tartózkodtak, azt saját maguk vásárolták meg, a békesség kedvéért kérték a főkapitányt,<sup>88</sup> hogy járjon közbe az ügyükben a királynál, hogy egy másik házat tudjanak vásárolni maguknak: „...nagd teörekedgÿek eö feölsegenell, az minthogÿ meg az regÿ nemetek quartilliat nekÿk, az kÿkben mÿ most penzunk utan uagiunk benne [...] hogÿ magunknak mas hazatt vehessunk eöreöment oda engedgÿük...”<sup>89</sup>

A panszlevél második részben megemlítették két damasdi<sup>90</sup> „szegény le- gényt”, akik családjaikkal egyetemben az éhhalál szélén álltak. Kérték a főka- pitányt, hogy járjon közbe az érdekükben, hogy ezek az emberek ne Koháry Péter alkaptány parancsának eleget téve robotoljanak, hanem a végvárakban szolgálhassanak: „...az Damasdy [...] szegÿn Legenyek ollÿ szegÿn es nyomorodotalapattal uadnak otthonnÿs hogÿ felesegek es giermekek chak nem hálnak ehell az kenÿerben sem ehettnek elegetth...”<sup>91</sup>

A következö levélben az örség azt kifogásolta, hogy számukra mind a borból,<sup>92</sup> mind a gabonából sokkal kevesebb jutott, méltatlan áron: „...az Bu- zatt: 12 15 14 Mecziuel meg uettek ackor nekunk zolgalatunkban, 5. Mechÿvel attak, Hasonlokeppen Arpat Zabot...”<sup>93</sup>

Söt a bornak az árát egy esztendőben többször fel is emelték, és talán a katonáknak még ennél is drágábban adták el. Ezzel kapcsolatban úgy fogal-

---

protestáns magyar végváriakról, evangélikus német végváriakról és egy katolikus közegről az érsekújvári erödvároson belül.

<sup>87</sup> MNL OL E 210 Misc. Milit., 24. t. No. 8.

<sup>88</sup> Rudolf Teuffenbachnak (1582–1653) van címezve (1616. máj. 10.), életrajzát ld: *Deutsche Biographie*. Vele kapcsolatban fennmaradt egy levél, miszerint: „...Vgÿ essék értésünkre, hogÿ az mÿ kegyelmes Wrunk fejedelmünk nem tudhattyuk kÿ tanáchübol, az Wÿuarÿ feö Capitanságot, mind az Dunán innen ualó generalissag- gal eggyeöt Rudolphus Tiephenpachnak adta: es meg esküttettuek rea, ez napokban etc...” ld: MNL OL E 196, Fasc. 11. No. 11. E levélrészletből is kiderül, hogy a főkapitány személye heves ellenérzéseket válthatott ki magyar közegben. Ld. még: Pálffy: Kerületi és végvári.

<sup>89</sup> MNL OL E 210 Misc. Milit., 24. t. No. 10. 1614. május 10.

<sup>90</sup> A mai Ipolydamásd.

<sup>91</sup> MNL OL E 210 Misc. Milit., 24. t. No. 10. 1614. május 10.

<sup>92</sup> Itt felhívnam a figyelmet egy nagyon érdekes összeírásra a mindennapi borhaszná- latból (*pro coena et prandio*). Forrás: E 210 Misc. Dom., No. 23. 420–440. Zsám- bokréty Ádámnak, az esztergomi érsekség pozsonyi ház kulcsárának feljegyzései (1602). Az feljegyzések szerint Zsámbokrétÿ érsekújvári kapcsolatokkal is rendel- kezett.

<sup>93</sup> MNL OL E 210 Misc. Milit., 24. t. No. 11. é. n.



maztak, hogy: „...az szomszed feő helekben is keörnÿul ualo Tartomanjban mikor. 6. penzen<sup>94</sup> iartt pintÿ<sup>95</sup> az Bornak akkor nekunk d. 12. attak...”<sup>96</sup>

Ezeket a sorokat még csak fokozták, mikor arról számoltak be a főkapitánynak, hogyha valamely családtagjukat elveszítették, akkor a temetésre semmiféle segítséget nem kaptak meg az udvarbírótól: „...az Vÿtezlő nep keözzeöl auagÿ Valamellikunknek felesége auagÿ giermeke meg holt, es egÿnihanÿ penzerit meg talalta az Vduarbirott egÿ penze nem adott el takarasara hanem nagÿ bozu es modnelkul ualo Valazttval bochatotta el elole az Vitezlő nepett...”<sup>97</sup>

A levél utolsó részében olvashatjuk azokat a sorokat, miszerint az őrség, már „...kett eztendeoteöl fogua meghnem fizettettunk...”<sup>98</sup> teljesen el volt adósodva, gondolok itt a szerszámok, fegyverek készítésére és a lovak patkolására.

Nézetkülönbségek nemcsak a helyőrségen belül adódtak, hanem az adminisztrációs ügyekben is, gondolok itt Maron János, érsekújvári hadiírnok esetére. Pontosan 8 reverzális levél maradt fenn vele kapcsolatban.<sup>99</sup> A történet lényege, hogy az érsekújvári német katonák hadnagyának felesége az erődvárosban egy templomot építtetett, ugyanakkor a templom építése miatt jelentős adóssága lett. A tervek szerint az írnoknak ebből a 2000 mérő gabonából<sup>100</sup> egy részt el kellett adnia, amiből a hátralékot ki tudták fizetni. Ezért Maron János úgy oldotta meg a helyzetet, hogy feltételezhetően Kÿs Gáspár (ahogy fogalmaz) „lovainak árát adta oda” 400 magyar forint értékben a hadnagy feleségének. Kárpótlás annyi volt, hogy Kÿs Gáspár 400 mérő gabonát mérőnként 35 pénzért, azaz dénárért vehetett meg.<sup>101</sup> Ugyanakkor Maron Jánost még meg is vádolták a Magyar Kamaránál, hogy ezzel az értékesített gabonával nem tud elszámolni. A sértett fél viszont azt írja: „...ha azert Nagod es ktek parancholia, en de perceptis et erogatis kez wagjok szamot adnj de facto...”

Összefoglalva a két fejezetet, kijelenthetem, hogy az érsekújvári helyőrség (a többi végvárhoz hasonlóan) alulfizetett, de nem fizetetlen volt. Érdekes, hogy ezek a panaszok rendszerint a Bocskai-vezette harcok után szaporodtak

---

<sup>94</sup> Dénár

<sup>95</sup> Pint. Magyar Királyság területén ez 1,6 litert jelentett. Ld. *Magyar néprajzi lexikon* IV.

<sup>96</sup> MNL OL E 210 Misc. Milit., 24. t. 11. é. n.

<sup>97</sup> Uo.

<sup>98</sup> Uo.

<sup>99</sup> MNL OL E 554 Fol. Hung., 449. (sorszám nélküliek)

<sup>100</sup> Tehát a németek még ezt a mennyiséget sem kaphatták meg egészében. 1 pozsonyi mérő 62 l gabona.

<sup>101</sup> Nagyon rossz minőségű gabona volt: „...harmincz ött ött penzen kin-s-kintelen el wennem, mertt szeghen uolt az búza, es három mecziuel egÿ forinton kesz penzben nem uettem uolna...”

el, és éppen Bethlen Gábor első hadjáratát közvetlen megelőzve (1616–1619 között) csúcsosodtak ki. Belső lelki világuk is válságban volt, hiszen a magyar katonáknak már több mint egy éve nem volt lelkésze, a német katonákkal sem volt felhőtlen a viszony, ugyanakkor láthattuk, hogy az élelmet nagyon nehezen tudták méltányos áron beszerezni. Úgy vélem, ilyen adatok birtokában nem csoda, hogy a végváriak már pszichológiai szinten fel voltak készülve Bethlen Gábor csapatainak érkezésére. Még a fejezet elején feltett kérdésre, hogy mennyi átfedés lehetséges a zsoldlisták és az őrség panaszai között, az előkerült források birtokában is nehéz pontos választ adni. Azonban a panaszokkal is óvatosan kell bánnunk, hiszen a sérelmek sorolása közben alkalom adódhat némi „füllentésre”, hiszen ilyenkor senkinek sem volt érdeke a pozitív és pontos helyzetkép ábrázolása.

## AZ ÉRSEKÚJVÁRI GYŐZELEM ÉS KÖVETKEZMÉNYEI

A fentebbi adatok alapján Érsekújvár védői Bethlen Gábor hadjáratát megelőzően is jelentős számmal és kifizetett zsolddal rendelkeztek, legalábbis a regestrumok szerint. Stratégiai szerepe is óriási volt az északnyugat-magyarországi régióban, egyrészt a Vág völgyének ellenőrzése, másrészt a az osztrák, cseh és morva területek előretolt védelmezése miatt. Bethlen Gábor ezeket a tényezőket remekül felismerte, de ugyanúgy felismerték a Habsburg oldalon is. Pozsonyt pár hónappal korábban sikerült visszaszerezni Habsburg fennhatóság alá. Bethlen viszont nem engedhette meg, hogy egy ilyen fontos központ, mint Érsekújvár, elvessen, hiszen ebben a régióban a hadjárat végét jelentette volna. Nem hiába írta az erdélyi fejedelem leveleiben, hogy: „Újvárbán 3000 embert rendeltem és megfizettem nekik.”<sup>102</sup> Illetve: „Port is küldtünk ötven mázsát, ónot száz mázsát, fogyatkozások élésből nincs, az várat valóban muniálták.”<sup>103</sup> „...Bornemissza Jánost tegnap bocsátottam négyezer lóval az Újváriak segítségére, az török is Párkánhoz száll táborban Újvártól 4 mélyföldön...”<sup>104</sup>

A Bucquoy tábornok vezette ostromló sereg létszáma a *Theatrum Europaeum* 1621-re vonatkozó adatai szerint megközelítőleg 24 ezer főt számlálhattott.<sup>105</sup> Ám ennek a létszámnak csak a felével rendelkezhetek a császáriak.<sup>106</sup> Elmondható tehát, hogy Bethlen mindent megtett annak érdekében, hogy Érsekújvár ne kerülj ki a kezei közül. Ennek az óvatosságnak 1621. július 10-én meg is lett az eredménye, hiszen Bucquoy tábornok egy kitörés során életét

---

<sup>102</sup> Szilágyi: *Bethlen Gábor fejedeleme*, 284.

<sup>103</sup> Uo., 313.

<sup>104</sup> Uo., 306.

<sup>105</sup> *Theatrum Europaeum 1617 bis 1629*. 1621/512. „...und in 24000. Mann unter dem Generalat deß Grafen von Bucquoy zusammen gebracht worden.”

<sup>106</sup> B. Szabó: Bethlen Gábor hadai, 60–62.

veszítette, aminek köszönhetően az ostromló sereg felbomlott, az erődváros pedig Bethlen Gábor hatalmában maradt.

A fejezet végén szeretnék néhány gondolat erejéig a nikolsburgi békeszerződésre kitérni, amely 1622. január 12-én nyert el ratifikálást. A nikolsburgi béke 2. pontja annyiban érdekes Érsekújvár szempontjából, hogy leírja, hogy a várak, erődítmények és egyéb stratégiai pontok visszaadása az aláírástól kezdődően 18 napon belül történjen meg, Érsekújvár átadása mégis a következő hónap végén valósult csak meg. Ez a pont igazolja talán legjobban az erődváros kulcsszerepét.<sup>107</sup> Másik érdekes kérdés, ami talán Bethlen egész magyarországi uralmát áthatotta, az nem volt más, mint a szövetségesek keresése és elvesztése. Az érsekújvári ostrom már javában zajlott, amikor 1621. június 24-e és július 30-a között Thurzó Imre előtt a fejedelem számára legkevesebb 88 személy tett le hűségesküt.<sup>108</sup> Sajnos a kutatásom még nem tart ott, hogy ezeket a személyeket jobban beazonosítsam, és a fejedelemhez fűződő szorosabb viszonyukat feltérképezzem. Mindenesetre érdemes eljátszani még azzal a gondolattal is, hogy az érsekújvári győzelem Bethlen Gábor magyarországi politikai helyzetét némiképp konszolidálni tudta.

## ÖSSZEGZÉS

Tanulmányom során arra törekedtem, hogy Bethlen Gábor első hadjáratának történetét egy újfajta nézőpontból közelítsem meg. Ezért vállalkoztam arra, hogy a Magyar Királyság legerősebb végvára és egyben erődvárosa helyőrségének zsoldfizetését az újabban előkerült források tükrében 1569 és 1616 között bemutassam, kiegészítve azt egy 1620. évi összeírással. A munkából kiderült, hogy létszámát tekintve Érsekújvár méltán vált a bányavidéki főkapitányság központjává, és éppen ezért Bethlen Gábor figyelmét sem kerülhette el mint stratégiai célpont. Ezek a regestrumok bizonyíthatják számunkra, hogy a korszakban közhelynek vélt végvári fizetetlenség talán mégsem volt annyira hiteles. Hiszen a források szerint az érsekújvári védelem a zsoldját rendszerint megkapta és maga Bethlen is érzékenyen ügyelt arra, hogy a helyőrséget kifizesse. Ennek ellenére kontrollerforrásként mégis szerepeltettem az őrség panaszleveleit, amelyekből mindennapi helyzetükre láthattunk példákat. A regestrumokból pedig kiderült az is, hogy Érsekújvár polgársága több mint valószínű, hogy a katonák felszerelésbeli szükségleteinek kielégítéséhez alkalmazkodott, mármint foglalkozásukat tekintve. Az előkerült gazdasági feljegyzések pedig jó alapját fogják képezni, hogy a jövőben az erődváros pontosabb gazdálkodására is fény derüljön.

---

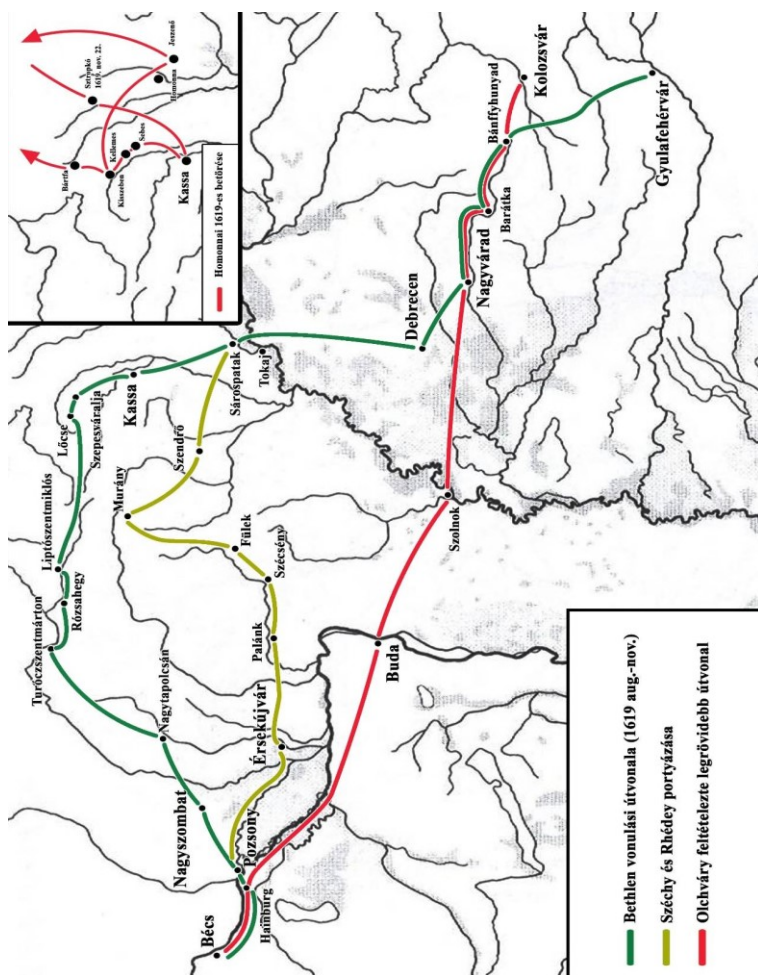
<sup>107</sup> Hieronymus: *Ortelius redivivus et continuatus*, 84.: „/die Gräntzhäuser innerhalb 18. Tage wiederumb einräumen/sich aus dem Königreich begeben/...”

<sup>108</sup> Pettkó: *Kik tették le a hűségesküt*, 243–252. Eredetiben ld.: MNL OL E 196 Fasc 30.

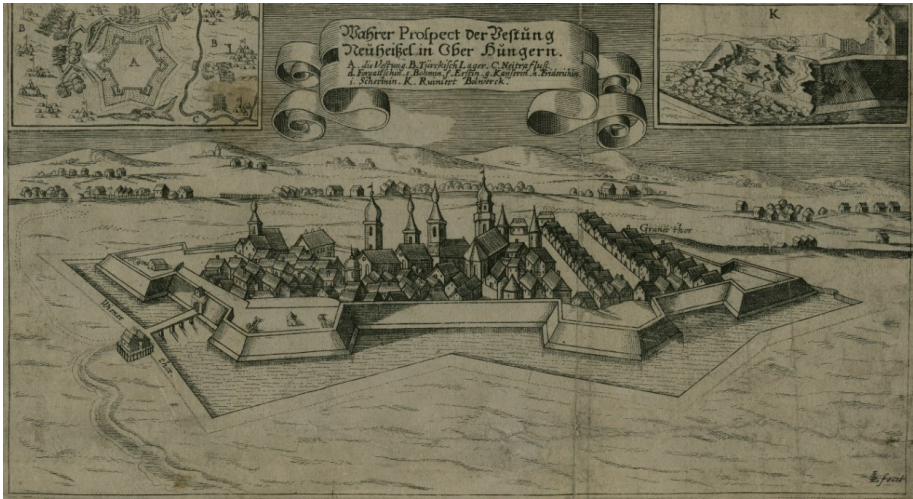
Tanulmányom utolsó részében pedig igyekeztem összekapcsolni Bethlen Gábor érsekújvári győzelmét a nikolsburgi békével. Utóbbi kedvező feltételeihez, véleményem szerint, ez a helyzet elengedhetetlen volt. Továbbá egy korábban kiadott forrásközlést szerepeltettem, amelyből az erdélyi fejedelemnek tett hűségeskükről tájékozódhattunk. Teóriám másik része tehát az, hogy Bethlen Gábor érsekújvári győzelme pillanatnyi magyarországi politikai helyzetét stabilizálni tudta, hiszen ezeknek a hűségesküeknek jelentős része az osztrák kitérőkor és után valósult meg, pontosabban 1621 júniusa és augusztusa között. Ám ezeknek a személyeknek Bethlenhez fűződő kapcsolata és személyes politikai ambíciók felderítése további kutatások kíván.

## MELLÉKLETEK

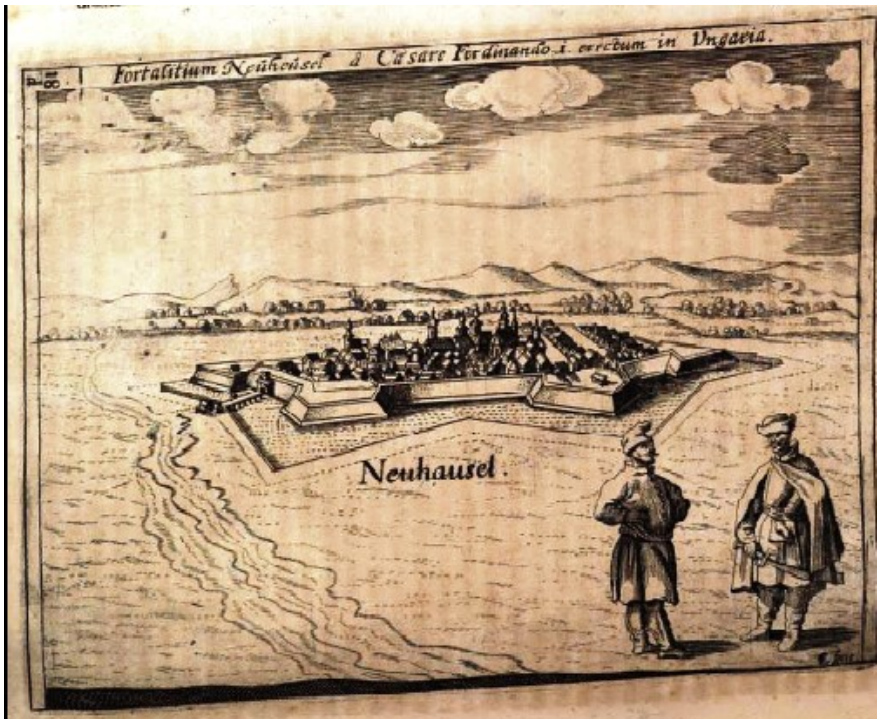
### 1. térkép – Bethlen Gábor 1619-es menetelése (Gyulafehérvár–Bécs)



Bethlen Gábor erődvárosa



1. kép



2. kép

*Az érsekújvári gyalogos védelem 1599. augusztusában*

1-F 100 fő	2-F 100 fő	3-F 50 fő	4-F 50 fő	5-F 50 fő	6-F 50 fő	7-F 50 fő	8-F 50 fő	9-F 50 fő	10-F 50 fő	11-F 50 fő	12-F 50 fő
A B C D E	A B C D E	A B C D E	A B C D E	A B C D E	A B C D E	A B C D E	A B C D E	A B C D E	A B C D E	A B C D E	A B C D E

Jelmagyarázat:

1-F: a vajdák által vezetett gyalogosok (A forrás 12 vajdát említett meg, hol 100, hol 50 fő van egy vajda vezetése alatt) – a tizedeseket külön nem jelöltem, de ők is ide értetendők, akik szintén rendelkeztek inassal

A > az egység vajdája (+ apród)      D > dobos  
 B > alvajda (+ apród)                      E > sípos  
 C > zászlótartó

*Mellékletek jegyzéke*

**1. térkép:** Bethlen Gábor 1619-es menetelése (Gyulafehérvár–Bécs) (A térkép saját készítés).

**1. kép:** Érsekújvár 17. század elejei ábrázolása. In: *Hadtörténeti Térképtár*. Gih\_0150.

**2. kép:** Érsekújvár 1621-es ábrázolása. In: Hieronymus: *Ortelius redivivus et continuatus*, 76.

**Az érsekújvári gyalogos védelem 1599. augusztusában** – E 554 *Városi és Kamarai iratok*, Fol. Hung. 384. A vázlatrajz saját készítés. *Magyarázata*: A vajda mellett az alvajda (a forrás jelöli is, hogy a vajdák szolgálóikért +1 forintot kaptak és még az alvajda is tartott szolgálót), zászlótartó, dobos, fűvós (azaz sípos). 7 esetben találkoztam azzal, hogy a csapatnak nem volt fűvósa, 5 esetben pedig, hogy nem volt dobosa. A vajdák zömével 50 fő felett parancsnokoltak, de *Gondorall Gergely* és *Zalay János* esetében 100-100 főről beszélhetünk. Utóbbi két vajda talán jelentősebb személy vagy tapasztaltabb lehetett a többieknél, hogyha kétszerannyi ember felett parancsolhattak. Ugyanakkor meg kell említenem, hogy *Chezej Istvánnál* volt egy hiányzó személy *Markos Balázs* személyében. Ami pedig a fizetésüket illeti, összesen egy hónapra 2306 forintot kaptak, ez átlagban 3,2 forintot jelentett, természetesen a vajdák ennek 5-8 szorosát kapták meg (15-24 forint); az alvajdák és tizedesek minden esetben 4-4 forintot kaptak.

#### *Táblázatok jegyzéke*

- **1. ábra:** Az érsekújvári helyőrség létszámának változása 1569 és 1616 között
- **2. ábra:** Az érsekújvári helyőrség zsoldfizetésének alakulása 1569 és 1616 között
- **3. ábra:** Az érsekújvári helyőrség százalékos megoszlása 1569–1616 között

## IRODALOM- ÉS FORRÁSJEGYZÉK

- B. Szabó János: Bethlen Gábor hadai a harmincéves háborúban. *Hadtörténeti Közlemények*, 2014. 127. évf. 1. 41–76.
- Balás György: Újvár (Érsekújvár) várépítészeti rendszere és katonai szerepe. *Hadtörténeti Közlemények*, 1888, I. évf. 1. sz. 199–223., ill. 431–473.
- Deutsche Biographie*: URL: <https://www.deutsche-biographie.de/sfz82678.html> (utolsó elérés: 2019. 11. 12.)
- Domokos György: Egy itáliai várfundáló mester Magyarországon a XVI. század második felében. Ottavio Baldigara élete és tevékenysége. *Hadtörténeti közlemények*, 1998, 4. 767–857.
- Domokos György: *Ottavio Baldigara: Egy várfundáló mester Magyarországon*. Bp., 2000.
- Fallenbüchl Zoltán: *Állami (királyi és császári) tisztségviselők a 17. századi Magyarországon*. Osiris, Bp., 2002.
- Fazekas István: Főpap és hivatalnok. Adalékok Lépes Bálint kalocsai érsek, győri adminisztrátor pályájához. In: *Primus inter omnes. Tanulmányok Bedy Vince születésének 150. évfordulójára*. Szerk.: Arató György – Nemes Gábor – Vajk Ádám, Győr, 2016. 81–109.

- Gerő László (szerk.): *Várépítészetiünk*. Bp. 1975.
- Hóman Bálint – Szekfű Gyula: *Magyar történet. III. kötet. IV. könyv*. Egyetemi Nyomda, Bp., 1935.
- [Ismeretlen (szerk.)]: Nádori küldöttség jelentése a Végváarak ügyében 1612-ből. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1894. 7. évf. 1. 365–389.
- Jankó Annamária: Végváarak az I. és II. katonai felmérés térképein. *Studia Agriensia* 15. Szerk.: Petercsák Tivadar – Pető Ernő, Eger, 1995. 33–55. [https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY\\_HEVE\\_StudiaAgriensia\\_015/?pg=34&layout=s](https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_HEVE_StudiaAgriensia_015/?pg=34&layout=s) (utolsó elérés: 2019. 11. 12.)
- Kempelen Béla: *Magyar nemes családok*. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Kempelen-kempelen-bela-magyar-nemes-csaladok-1/?list=eyJmWx0ZXJzJjogeyJNVSI6IFsiTkZPX0tPTlIfS2VtcGVsZW5fMSJdfSwgInF1ZXJ5JjogImtcdTAXNTFyXHUwMGY2c3N5In0> (utolsó elérés: 2019. 11. 13.)
- Kenyeres István: A várbirtokok szerepe a 16. századi magyarországi végvárrendszer ellátásában. *Studia Agriensia* 22. Szerk.: Petercsák Tivadar – Berecz Máttyás, Eger, 2001. [https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY\\_HEVE\\_StudiaAgriensia\\_022/?pg=132&layout=s](https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_HEVE_StudiaAgriensia_022/?pg=132&layout=s) (utolsó elérés: 2019. 11. 12.) 131–183.
- Matunák Mihály: Érsekújvár második alapítása. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1897. évf. 1. 102–109.
- Nagy László: *Bethlen Gábor a független Magyarországért*. Bp., 1969.
- Oborni Teréz: Várkapitányi és официális utasítások a 16. századi Érsekújvárból. In: *Unger Máttyás Emlékkönyv*. Szerk. Kovács Péter – Kalmár János – V. Molnár László, Bp., 1991. 99–108.
- Ortutay András: Érsekújvár szerepe a volt Esztergom vármegye területén a magyar királyság és a török uralom időszakában. *Studia Agriensia* 14. Szerk.: Petercsák Tivadar – Szabó Jolán, Eger, 1993. [https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY\\_HEVE\\_StudiaAgriensia\\_014/?pg=162&layout=s](https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_HEVE_StudiaAgriensia_014/?pg=162&layout=s) (utolsó elérés: 2019. 11. 12.) 161–177.
- Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar néprajzi lexikon, IV. kötet*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981. <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/index.html> (utolsó hozzáférés: 2019. 11. 12.)
- Pálffy Géza: Kerületi és végvári főkapitányok és főkapitányhelyettesek Magyarországon a 16–17. században. *Történelmi Szemle* 39., 1997. 2. sz. 257–289. [http://epa.oszk.hu/00600/00617/00001/tsz97\\_2\\_palfy\\_geza.htm](http://epa.oszk.hu/00600/00617/00001/tsz97_2_palfy_geza.htm) (utolsó hozzáférés: 2019. 11. 13.)
- Pálffy Géza: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. MTA, Bp., 2016.
- Payr Sándor: *A dunántúli evangélikus egyházkerület története*. <http://mek.oszk.hu/01800/01850/html/03.htm#19> (utolsó elérés: 2019. 11. 12.)
- Petercsák Tivadar – Berecz Máttyás (szerk.): Végvár és ellátás. *Studia Agriensia* 22. Eger, 2001. [https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY\\_HEVE\\_StudiaAgriensia\\_022/?pg=0&layout=s](https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_HEVE_StudiaAgriensia_022/?pg=0&layout=s) (utolsó hozzáférés: 2019. 11. 13.)



- R. Várkonyi Ágnes: Környezet és végvár (Végvárrendszer és a történeti ökológia kérdései a 16-17. századi Magyarországon). *Studia Agriensia* 14. Szerk.: Petercsák Tivadar – Szabó Jolán, Eger, 1993. [https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY\\_HEVE\\_StudiaAgriensia\\_014/?pg=8&layout=s](https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_HEVE_StudiaAgriensia_014/?pg=8&layout=s) (utolsó elérés: 2019. 11. 12.) 7–29.
- Remeczki Imre: Az érsekújvári vár 1586. évi zsoldjegyzékének vizsgálata. *Had-történeti közlemények*, 2002. 115. évf. 2. sz. 243–281.
- Sánta Ákos: Egy erődváros a korszakváltás idején. Érsekújvár telkeinek összeírása és a város újra települése a török kiűzése után. *Studia Agriensia* 30. Szerk.: Berecz Máttyás – Rémiás Tibor, Eger, 2012. [https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY\\_HEVE\\_StudiaAgriensia\\_030/?pg=166&layout=s](https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_HEVE_StudiaAgriensia_030/?pg=166&layout=s) (utolsó elérés: 2019. 11. 12.) 165–181.
- Szirácsik Éva: Koháry II. István, a birtokgyarapító katona. *Studia Agriensia* 31. Szerk.: Berecz Máttyás – Bujdosné Pap Györgyi – Petercsák Tivadar. Eger. 2015. [https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY\\_HEVE\\_StudiaAgriensia\\_031/?pg=218&layout=s](https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_HEVE_StudiaAgriensia_031/?pg=218&layout=s) (utolsó elérés: 2019. 11. 12.) 217–247.
- Venásch Eszter: *Homonnai Drugeth Bálint hadinaplójának kiadatlan része*. Lymbus, Bp., 2007. <http://epa.oszk.hu/01500/01500/00005/pdf/02venasch.pdf> (utolsó elérés: 2019. 11. 12.) 19–46.

## Források

### Levéltári források

#### Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (MNL OL)

- E szekció Magyar Kamara Archívuma
- E 196 Archivum Familiae Thurzó
- E 210 Miscellanea Dominalia és Miscellanea Militaria
- E 554 Városi és kamarai iratok Fol. Hung. és Fol. Lat.
- E 211 Lymbus II. series

### Kiadott források

- Bayerische Staatsbibliothek*. Walch, Hans Philipp – Buquoy, Karl Bonaventura von: Eygentlicher Abriß deß Scharmützens bey Neuheusel in Hungern da der Käys. auch zu Hungern und Böhheim Königl. Majest. General FeldObrister Herr Conte de Bucquoy blieben ist. <http://daten.digitale-sammlungen.de/~db/0010/bsb00100965/images/> (utolsó elérés: 2019. 11. 12.)
- Ortelius, Hieronymus Meyer, Martin: *Ortelius redivivus et continuatus, Oder Der Ungarischen Kriegs-Empörungen / Historische Beschreibung / Darinnen enthalten Alles / was sich bey vorgenommenen Beläger- und Eroberungen der Stätte / Vestungen und Schlösse*. Nürnberg. 1665. Letöltés helye: [https://books.google.hu/books?id=cStPAAAAcAAJ&pg=PA83&lpg=PA83&dq=ortelius+redivivus+1621&source=bl&ots=VjG2Ng4wEL&sig=FSvP\\_-Nd4\\_N5QaazS1EbaXZ5b0U&hl=hu&sa=X&ved=0ahUKEwj-vdXXrMHQAhUGM8AKHR2zAKcQ6AEIzAA#v=onepage&q=ortelius%20redivivus%201621&f=false](https://books.google.hu/books?id=cStPAAAAcAAJ&pg=PA83&lpg=PA83&dq=ortelius+redivivus+1621&source=bl&ots=VjG2Ng4wEL&sig=FSvP_-Nd4_N5QaazS1EbaXZ5b0U&hl=hu&sa=X&ved=0ahUKEwj-vdXXrMHQAhUGM8AKHR2zAKcQ6AEIzAA#v=onepage&q=ortelius%20redivivus%201621&f=false) (utolsó elérés: 2019. 11. 12.)

- Kik tették le a hűségüket Bethlen Gábornak. *Történelmi Tár* 10. (1887.) 2. sz. 243–252.
- Hadtörténelmi Okmánytár. Az érsekújvári kapitányságban 1620-ban összeírt hadak. *Hadtörténelmi Közlemények*, 15. (1914.) 1. sz. 148–159.
- Szilágyi Sándor (szerk.): *Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei*. MTA, Bp., 1879.
- Szepsi Laczkó Máté: Emlékezetre való dolgok. In: Makkai László: *Bethlen Gábor krónikásai*, Gondolat, Bp., 1980.
- Theatrum Europaeum. Frankfurt am Main. 1662. Theatrum Europaeum 1617 bis 1629. 1621/512.* Letöltés helye: [http://digital.bib-bvb.de/view/bvbmets/viewer.0.5.jsp?folder\\_id=0&dvs=1483716754644~917&pid=219839&locale=hu](http://digital.bib-bvb.de/view/bvbmets/viewer.0.5.jsp?folder_id=0&dvs=1483716754644~917&pid=219839&locale=hu) (utolsó elérés: 2019. 11. 12.)

Sütő Kálmán Zsolt

## ÁLLATEGÉSZSÉGÜGY, HÚSHIGIÉNYA NAGYBÁNYÁN A 17–19. SZÁZADBAN

**Veterinary Sanitation and Meat Hygiene in Baia Mare (Nagybánya) in the 17<sup>th</sup>–19<sup>th</sup> Centuries**

As a major source of protein and other nutrients, meat is considered one of the basic foods. Therefore, the city authorities of Baia Mare (Nagybánya) made considerable efforts to guarantee the meat supply of the town. Not only the quantity, but also the quality of the meat was important. Being easily perishable, meat had to be controlled severely to ensure its consumption which is not harmful to human health. In this article, I will try to examine the meat inspection system of Baia Mare in the 17<sup>th</sup>–19<sup>th</sup> centuries, to present the quality standards and the veterinary sanitation norms imposed by the authorities, and the way these rules changed in time. The main sources of the study are the guild books and the statutes of the Butchers' Guild, as well as the records of the public administration and of the council meetings.

*Keywords:* meat, Baia Mare, Nagybánya, veterinary sanitation, meat hygiene, Butchers' Guild

A higiénia szó görög eredetű, Aszklépiosz lányának, Hügieiának, az egészség és tisztaság istennőjének a nevéből származik. Húshigiénia alatt olyan, a húsról, annak feldolgozására, és a forgalmazás környezetére vonatkozó követelményrendszer értünk, mely a hús fogyaszthatóságát tűzi ki feltételül. A húshigiénia szorosan összefügg az állategészségüggyel, hiszen fogyasztásra alkalmasnak csupán az állati kórokozótól mentes húst tartja.<sup>1</sup> A középkori céhszabályok és városi rendszabályok a kezdetektől fogva nagy számban tartalmaztak higiéniai és állategészségügyi előírásokat. A pozsonyi mészárosok 1376. évi szabályzata megkövetelte, hogy a céh két látómestere és egy városi tanácsos vizsgálják meg a húst, a rossz húst áruló mestert 72 dénárba büntessék meg, a húst pedig osszák ki az ispotálybeli szegények között.<sup>2</sup> A nagyszombati, segesvári, szászsebesi és szászvárosi céhek számára 1376-ban kiadott szabályozás a mészárosokat mindenkor elegendő, tiszta és friss hús árusítására kötelezte, a céhmesterek számára előírva, hogy a mészárszékekben talált romlott és tisztátalan húst dobják a kuttyáknak.<sup>3</sup> A 15. század elején keletkezett *Budai*

---

<sup>1</sup> Bíró: *Élelmiszer-higiénia*, 8–9.

<sup>2</sup> Szádeczky: *Iparfejlődés*, 33–34.

<sup>3</sup> Binder–Kovács: *A céhes élet*, 60.

*jogkönyv* 106. cikkelye szerint a mészárosok céhmesterei feleltek érte, hogy a mészárszékben mindig elegendő mennyiségű hús legyen, amelynek minőségét kötelesek voltak ellenőrizni. A romlott, szagos, féregrágtá, borsókás húst az első két esetben elkobozták, harmadik esetben az elkobzáson felül a vétkes mestert budai érték szerint egy márkára büntették, és négy hétre eltiltották mesterségének gyakorlásától.<sup>4</sup> A budai német mészároscéh 1481. évi privilégiuma megszabta, hogy a mészáros csak víz felett, vágóhídon vágathott ökröt, szükség esetén a vízparton vagy a kikötőben, s kizárólag olyant, amelyik a saját lábán ment oda; a törött lábú marha leölése tilos volt. Ugyanez a rendszabály tiltotta a vemhes tehének levágását, a rühös vagy egyéb betegségben szenvedő marhák, juhok, kecskék, bárányok leölését, s a fertőzött sertés hús kimérését. A bőrök áruulásával járó piszokra hivatkozva megengedte a mészárosoknak, hogy eltekintsenek a IV. Béla király által hozott szabályoktól, s a bőroket ne csak a mészárszéknel, a húsok mellett árulhassák, hanem a házaknál is.<sup>5</sup> A kolozsvári mészárosok 1559. évi céhstatútuma megkövetelte, hogy a mészárosok évente két látómestert válasszanak, akik a vágóhídra és mészárszékre viseljenek gondot, vigyázva rá, hogy senki kornyadozó, beteges vagy dögös marhát ne vágjon. Aki azt mégis megtette, attól a húst elkobozták, kiosztották az iskolában vagy az ispotályban, a vétkes mestert pedig kizárták a céhből, s örökre eltiltották a mészárlástól. A húst áruló mesterek és legények köténye tiszta és fehér kellett legyen. Minden héten, szombat előtt, a mészárszékét és környékét a mesterek és legények kötelesek voltak kisépíteni, a csontokat összeszedni és elhordatni.<sup>6</sup> A nagyszombeni mészároscéh 1570-ben megerősített szabályzata előírta, hogy a mészárosok mindig jó és friss húst áruljanak, beteg disznó húsából ne készítsenek kolbászt. Aki egészségre ártalmas húst kínál eladásra, azt egy márka ezüstre büntessék. A piacon a hús minőségét a céh által kirendelt húslátók ellenőrizték.<sup>7</sup>

## ÁLLATJÁRVÁNYOK, FERTŐZŐ MEGBETEGEDÉSEK

A nagybányai mészároscéh 1652. évi privilégiuma előírta, hogy a húslátók, vagy azok hiányában a két céhmester ellenőrzése nélkül senki ne merészeljen állatot felbontani és húst árulni. Aki másként cselekedett, attól a húst elvették, majd odaadták az ispotálynak. Az inasok és legények nem nyúzhattak rókát és farkast.<sup>8</sup> A céhszabály nem részletezi ez utóbbi előírás okát, lehetsé-

<sup>4</sup> Blazovich–Schmidt: *Buda város*, 371.

<sup>5</sup> Kis–Petrik: *A budai német*, 352–353.

<sup>6</sup> Jakab: *Oklevéltár*, 44–48.

<sup>7</sup> Fejér–Rácz–Szász: *Az erdélyi fejedelmek*, 89–90.

<sup>8</sup> Román Nemzeti Levéltár Máramaros Megyei Hivatala (Serviciul Județean Maramureș al Arhivelor Naționale) (a továbbiakban RNLtMmH), F 232. *A nagybányai mészároscéh levéltára* (Fond nr. 232, Breasla măcelarilor din Baia Mare) (a továbbiakban *A nagybányai mészároscéh lt.*), 2. sz., 4–5.

ges, hogy a veszettséggel való fertőződés elkerülését szolgálta, de az is elképzelhető, hogy nem akarták, hogy a mészárosok tisztátalan, fogyasztásra alkalmatlan állatokkal mocskolják be szerszámaikat. Veszettségről szóló tudósításokat és veszettségellenes intézkedéseket a 18. század végétől ismerünk Nagybányán. 1799-ben a tanácsi jegyzőkönyv arról számolt be, hogy a „dühös ebek és macskák megmarások miatt ezen városban sokan terhes és veszedelmes betegséget kényteleníttetnek szenvedni, és szinte életeket elveszteni, sokan pedig ezen veszedelmes, dühös marás miatt rettenetes kínlódásokkal az életből el is költözni.”<sup>9</sup> Ezért a nagybányai tanács elrendelte, hogy a lakosok csak szükséges számú macskát és kutyát tartsanak, az utóbbiakat láncon, s ha a veszettség legkisebb gyanúja is felmerül velük kapcsolatban, rögtön lövessék le, vagy verjék agyon őket. A mészárosokra vonatkozóan külön meghagyták, hogy a fenti okokból kifolyólag ne tartsanak többet két szelindeknél. A rendelet ugyanakkor a következőket is megfogalmazta: „Gazdák pedig és gazdaszonyok pedig intettetnek a gyermekeikre való szoros vigyázatra, hogy azok az ebekkel és macskákkal ne társalkodjanak, azokat öleikbe ne hordozzák, ne fogdossák, és velek ne játszódozzanak. Hogyha pedig valaki az ilyen állatoktól megmarattatott, azonnal magát a város doctoránál jelentse, hogy a veszedelemnek idejekorán elejét lehessen venni.”<sup>10</sup> 1803-ban a városi tanács kivizsgálást rendelt el, mert az a szóbeszéd kapott szárnyra, hogy a nagybányai mészárosok veszett marha húsát árulták. A vád hamisnak bizonyult, a mészároscéh pedig elégtételt követelt, a következőket állítván: „Mindezideig is min nekünk legkisebb satisfactió sem adattatott, ezen gyalázatos hírbe pedig teljességgel nem maradhatunk.”<sup>11</sup> A tanács ugyanerre azt a választ adta, hogy közbeszédből támadt hírek bejelentése miatt a bejelentőt nem tudja megbüntetni, inkább örüljenek a mészárosok, hogy a vád nem volt igaz, s ha nem tesszik, nyomozzák ki maguk a hír költőjét.<sup>12</sup> 1805-re ismét elszaporodtak a mészárszék őrzésére tartott kutyák, növelve – ahogyan az a városi tanács jegyzőkönyvéből kiderül – a veszettség kockázatát: „Mínhogy pedig ezen nagytestű és csak tekintetekről is rettenetes ebeknek tartásából, ha meg találnának dühödni, szomorú esetek következnének, mint amelyek egészséges állapotjokba is félelmetesek, de különben is semmi szükség reájok nem volna, azért a céhnek megparancsoltatik, hogy ki-ki 12 R. ft. büntetés mellett a szelindek kutyáját 8 napok alatt vagy főbeveresse, vagy eladja, vagy másképpen, csak eltakarítsa.”<sup>13</sup>

<sup>9</sup> RNLtMmH, F 1, Nagybánya város levéltára (Fond nr. 1, Primăria oraşului Baia Mare) (a továbbiakban F 1), 34-es leltár, *Tanácsi jegyzőkönyvek* (Inventar nr. 34, Registre contemporane de evidență) [a továbbiakban TanJkv (34-es leltár)], 61. sz., 192<sup>v</sup>.

<sup>10</sup> Uo., 193<sup>r</sup>.

<sup>11</sup> RNLtMmH, F 1, 34-es leltár, *Politikai iratok* (Inventar nr. 34, Acte politice) (a továbbiakban Politikai iratok) 1856/1803.

<sup>12</sup> RNLtMmH, F 1, TanJkv (34-es leltár), 73. sz., 339<sup>r</sup>.

<sup>13</sup> RNLtMmH, F 1, TanJkv (34-es leltár), 79. sz., 253<sup>v</sup>–254<sup>r</sup>.

A mézárásoknak a fertőző betegségben szenvedő állatokkal való bármilyen érintkezést kerülniük kellett. 1668-ban Zólyomi Mészáros Mátyás rühös agarat mosdatott, és „avval hivatalyly szerént való mesterségét rútitotta, s másoknak is utálságot szerzett, úgyhogy őtölle húst ember nem örömet venne”, ezért 10 forintra büntették, kilátásba helyezve a céhből való kizárását, ha még egyszer hasonlót cselekedne.<sup>14</sup> Ugyanőt 1694-ben három forintra büntette a tanács fekélyes ló vásárlásáért.<sup>15</sup> Elegendő volt egy mészárosot tisztátalannak tartott állatokkal való kontaktussal megvádolni, hogy a vevők elkerüljék. 1781-ben Konti Jánosról, a város felsőújfalui korcsmájának és mészárszékének a bérlőjéről elterjedt, hogy kutyabőrrel dolgozik, ezért húst még a szomszéd faluban sem akartak vásárolni tőle.<sup>16</sup> Az említett bérlőt később egyes felsőújfaluiak azzal vádolták, hogy a marhát „frantusz” emberrel vágatta le. A tanács úgy vélte, hogy a jobbágyok el akarták üldözni a faluból a mészárszék bérlőjét, csökkentve ezzel a város jövedelmeit. Felszólította őket, hogy bizonyítsák be állításaikat, „különben mocskos híreltetéseknek érdemlett büntetéseket fogják venni.”<sup>17</sup>

Az elpusztult állatokhoz, még ha nem ragályos betegségben hullottak is el, mesterember vagy legény nem nyúlhatott. Azokat a pecér vagy a hóhér kellett megnyúzza.<sup>18</sup> 1757-ben Herbutokovics György mészáros a megdöglött juhot a hóhérral a mészárszék előtt nyúzatta meg „az népnek botránkoztatására, az húsnak megutálására”, emellett még veréssel is fenyegette egyik mészárosát. Tettéért tizenkétnapi vasban töltendő elzárásra ítélték.<sup>19</sup> 1829-ben a tímárcéh 6 forint 30 krajcárra büntette, és kizárta tagjai közül Tétsi Ferencet, amiért az legényével megnyúzatott egy ellésben elpusztult tehénből kivett borjút.<sup>20</sup> 1781-ben a tanács a döögök elhurcolásáért és megnyúzásaért a lakosok által a pecérnek fizetendő díj összegéről határozott: döglött kutya eltakarításáért 6 krajcárt, a háznál elpusztult nagyobb marha elszállításáért és megnyúzásaért 51 krajcárt, kisebb marháért 24 krajcárt, mezőn elpusztult nagyobb marha után 24 krajcárt, kisebb után 18 krajcárt kellett fizetni.<sup>21</sup>

Az európai és magyarországi marhaállományt időről időre járványok tizedelték. A legveszélyesebb ezek közül a keleti marhavész volt. A források alapján sokszor nehéz eldönteni, hogy éppen milyen fajta kórság pusztított, hiszen legtöbbször egyszerűen csak marhadögnek nevezték a járványos meg-

---

<sup>14</sup> RNLTmmH, F 1, 283-as leltár, *Tanácsi jegyzőkönyvek* (Inventar nr. 283, Registrele fondului) [a továbbiakban TanJkv (283-as leltár)], 3. sz., 471.

<sup>15</sup> RNLTmmH, F 1, TanJkv (283-as leltár), 6. sz., 22.

<sup>16</sup> RNLTmmH, F 1, TanJkv (34-es leltár), 9. sz., 42<sup>v</sup>.

<sup>17</sup> Uo., 43<sup>v</sup>.

<sup>18</sup> RNLTmmH, F 1, *Feudális iratok* (Inventar nr. 1, Acte feudale) (a továbbiakban Feudális iratok), 397/1639, 219; RNLTmmH, F 1, TanJkv (34-es leltár), 9. sz., 24<sup>v</sup>.

<sup>19</sup> RNLTmmH, F 1, TanJkv (283-as leltár), 13. sz., 262.

<sup>20</sup> RNLTmmH, F 1, TanJkv (34-es leltár), 152. sz., 183<sup>v</sup>–184<sup>f</sup>.

<sup>21</sup> RNLTmmH, F 1, TanJkv (34-es leltár), 9. sz., 24<sup>v</sup>.

betegedéseket. Az állatorvoslás tudománya a 17-18. században tájainkon még gyerekcipőben járt. Minden marhatartó gazda kezelni tudta az állatok egyszerűbb betegségeit, kisebb sérüléseit. A nagybányai városi számadásokból kiteszik, hogy a béresek borral mosták le, vagy hájjal, tejföllel kengették az ökrök nyakát, ha azokon a bőr feltört vagy kipállott.<sup>22</sup> A bonyolultabb gyógyító eljárásokat már hozzáértőbb kezekre bízta. Mindig volt a településen vagy annak környékén egy marhaorvoslásban jártasabb személy. 1699-ben a katalinfalui Tar Istvánt hívták, hogy a város ökrein szemészeti beavatkozást végezzen, s eret vágjon rajtuk.<sup>23</sup> 1714-ben Jenei András egy pár csizmáért cserébe vállalta a város lova hátának a meggyógyítását.<sup>24</sup> A járványos megbetegedésekkel szemben azonban még a hozzáértőbb személyek is tehetetlenek voltak. Ezt támasztja alá, hogy az 1729–1730-ban pusztító marhadög után a császár parancsára kibocsátott marhák körül való ausztriai rendtartásban szokatlan gyógyítási javaslatokkal is találkozunk. A rendtartás előírja, hogy a beteg állattal etessenek hordóból frissen kivett, mosatlan heringet, vagy a marhák ivóvizébe keverjenek emberi ürüléket és vizeletet, mely hatásos gyógyszernek bizonyulhat, „mellyeknek az az oka lehet, mert az emberi eledel, kenyérből, húsból, borból, és serből állván az Excrementum azokból nyilván Mumiális minéműséget vészen magában, melly annakutánna a Marhák meg-maradását, és felgyógyulását oly nagyon segíti.”<sup>25</sup> Az állatgyógyászat terén fejlődés a 18. század végén következett be. 1787-ben II. József határozata alapján a Pesti Egyetem orvosi karán állatorvosi tanszéket létesítettek, azzal a kitételrel, hogy azok az orvosok, sebészek, akik ezen tanszék előadásait nem hallgatják, ne kaphassanak állást a megyéknél vagy a városoknál.<sup>26</sup> Ezzel azt kívánták elérni, hogy az állatjárványok leküzdésében szerepet játszó hatósági orvosok és sebészek az állati betegségek felismeréséhez szükséges szakismeretek birtokába jussanak.<sup>27</sup> 1788-ban a Helytartótanács arra utasította a megyéket, hogy az állatorvoslás tudományának elsajátítására 1 forint napidíj mellett minden megye két-két olyan sebészt küldjön a Pesti Egyetemre, akik még nem hallgatták ezeket az előadásokat.<sup>28</sup> Szatmár vármegye egyik küldöttje minden bizonnyal a nagybányai sebész, Fekete Imre volt, aki 1790-ben kérte a nagybányai tanácsot, hogy térítse meg számára azt a 31 forintot, amelyet a baromorvoslás tudományának

---

<sup>22</sup> RNLtMmH, F 1, 34-es leltár, *Közigazgatási iratok* (Inventar nr. 34, Acte administrative) (a továbbiakban *Közigazgatási iratok*) 36/1699, 45, 126–127.; 38/1707, 163<sup>r</sup>; 58/1714, 110<sup>r</sup>.

<sup>23</sup> RNLtMmH, F 1, *Közigazgatási iratok* 36/1699, 44, 47.

<sup>24</sup> RNLtMmH, F 1, *Közigazgatási iratok* 58/1714, 110<sup>r</sup>.

<sup>25</sup> Székely: *A' Marhák.* 57–58.

<sup>26</sup> Bakonyi: *Dokumentumok,* 39–50.

<sup>27</sup> Serényi: *A magyar állatorvoslás,* 11.

<sup>28</sup> Szepes: *A magyarországi állatjárványok,* 29.

megtanulására a várostól kapott összegben felül költött. Egyúttal magának követelte, és megkapta a húslátói tisztséget is.<sup>29</sup>

Habár az embereket sújtó járványokról a forrásokban folyamatosak a híradások,<sup>30</sup> állatjárványról legelőször 1767–1768-ból vannak információink Nagybányán. Bár dögvészre utaló forrást ezt megelőzően nem találtunk, minden bizonnyal korábban is előfordultak az állatokat érő ragályok. 1767-ben a tanács megtiltotta a gabona nagy tételben való megvétélét, mivel a drága búza és a marhadögből származó szükség miatt a szegény lakosoknak nem volt mit egyenek.<sup>31</sup> 1768-ban pedig az árszabás betartására szólította fel a tímárokat, akik a marhadög következtében amúgy is olcsón vásárolták a bőrröket.<sup>32</sup> 1782-ben ismét marhadög volt; a tanács megparancsolta, hogy minden gazda beteg marháját tartsa otthon a házában, s ha elpusztulna, a pecérrel ásassa el. A mészárosoknak kemény büntetés mellett tiltották a beteg marhák levágását.<sup>33</sup> 1796-ban egy Szentgyörgyi nevezetű mészárost három hónapra tiltottak el mestersége gyakorlásától, mert beteg marhát vágott le és árult ki.<sup>34</sup> Hogy a járványoknak elejét vegyék, és kialakulásuk helyét, terjedési irányukat nyomon követhessék, a Helytartótanács 1754-ben előírta, hogy tilos hazai vásárra *marhalevél* (*passzus*) nélküli állatot hajtani. Ezt 1759-ben és 1794-ben is megismételte, megkövetelve, hogy az eladásra szánt állat egészséges és minden fertőző betegségtől mentes legyen.<sup>35</sup> 1810-ben Máramaros vármegyében ütött ki a marhadög. A járvány Nagybányára való behurcolását meggátolandó a városi tanács a mészároscéhnek meghagyta, hogy minden vágómarháról bizonyoságlevelet hozzanak, „hogy az egészséges és nem dögleletes helybe vétetett legyen.”<sup>36</sup> A Helytartótanács folyamatosan tájékoztatott a járványügyi helyzetről, és a szomszédos törvényhatóságok is értesítéseket küldtek egymásnak. 1816–1817-ben a marhadög Máramaros vármegyében Máramarosszigeten, Huszton, Szaploncán és Kabolapatakon pusztított.<sup>37</sup> Egy Máramarosszigetről hajtott tehén a betegséget a Nagybányához közeli Feketefaluba is behurcolta. A tanács rögtön megtiltotta, hogy bármely nagybányai lakos szarvasmarhával Feketefaluba menjen, s a

---

<sup>29</sup> RNLTmmH, F 1, TanJkv (34-es leltár), 122. sz., 41<sup>v</sup>–42<sup>r</sup>.

<sup>30</sup> A nagybányai városkönyv első magyar nyelvű bejegyzése is egy pestisjárványhoz köthető, 1575-ben egy kötelezőlevél szövegét másolták be a protokollumba, amelyben ez áll: „Mivel pedig hogy halálos idő vagyon...” RNLTmmH, F 1, TanJkv (283-as leltár), 1. sz., 119.; 1576-ban az esküdtek névsora mellé odaírták: „Hoc anno saevit pestis.” Uo., 123.

<sup>31</sup> RNLTmmH, F 1, TanJkv (283-as leltár), 38. sz., 592–593.

<sup>32</sup> Uo., 635.

<sup>33</sup> RNLTmmH, F 1, TanJkv (34-es leltár), 10. sz., 82<sup>v</sup>.

<sup>34</sup> RNLTmmH, F 1, TanJkv (34-es leltár), 53. sz., 4<sup>v</sup>.

<sup>35</sup> Serényi: *A magyar állatorvoslás*. 36–37.

<sup>36</sup> RNLTmmH, F 1, TanJkv (34-es leltár), 94. sz., 294<sup>r</sup>.

<sup>37</sup> RNLTmmH, F 1, TanJkv (34-es leltár), 115. sz., 4<sup>v</sup>.



feketefalui marhákat szintén kitiltották a város határáról.<sup>38</sup> 1829-ben Moldvában, Bazarábföldön, Máramaros és Szabolcs vármegyékben volt marhavész. Nagybányán állandó bizottságot létesítettek, amelynek tagjai a városi kapitány, a hadnagy, az orvos, a seborvos és nyolc esküdt polgár voltak. A bizottság felvigyázott a városra, nyomon követte a marhák állapotát, a történésekről jegyzőkönyvet vezetett, s a tanácsnak kéthetenként jelentést tett.<sup>39</sup> Szatmár vármegye a katalinfalui hídhöz öröket állított, akik passzus nélküli marhával senkit nem engedtek át.<sup>40</sup> Nagybányát elkerülte ekkor a járvány, távolmaradtak azonban az itteni piactól a marhaárusok és marhakereskedők is, részint a lezárt utak, részint a hamis szóbeszéd miatt, amely szerint Bányán is marhadög pusztított volna. Veszélybe került a város húsellátása. 1830-ban Nagybánya tanácsa azzal a kéréssel fordult a kővárvidéki kapitányhoz, hogy tegye lehetővé a nagybányai mészárosok számára a fennhatósága alá tartozó területeken a megvásárolt vágómarhákkal való szabad átvonulást. A kapitány válaszelevelében biztosította a tanácsot, hogy amennyiben a mészárosok hiteles bizonyosságát adják annak, hogy a marháikat nem járványsújtotta helyről vették, a kijelölt útvonalon szabadon áthajthatják azokat.<sup>41</sup> Rendkívüli fontossággal bíró dokumentum a Helytartótanács felkérésére a mészárosceh által 1830-ban benyújtott jelentés, amelyből megtudhatjuk, honnan vásárolták vágóállataikat a nagybányai mészárosok, és milyen útvonalon hajtották azokat haza.<sup>42</sup>

Alig múlt el a marhavész, mikor 1831 tavaszán máramarosi fuvarosok tájainkra addig ismeretlen betegséget hurcoltak be Galiciából, az epekórságnak is nevezett kolerát. A ragály Ázsiából származott, ahonnan a Kaukázuson keresztül orosz közvetítéssel került Lengyelországba és Galiciába.<sup>43</sup> Június végére már Szatmár vármegye nyolc településén szedte az áldozatait, ezért a vásárokat és sokadalmakat betiltották.<sup>44</sup> A Helytartótanács tájékoztatót küldött a települések előljárái számára a járvány elleni védekezésről. Ez alapján Nagybányán is őrseget szerveztek, melyben a város valamennyi lakója kötelezően részt kellett vegyen. A borpataki országúton sorompót állítottak fel, ahol friss passzus nélkül senki idegent nem eresztettek át, a zsidók, cigányok, koldusok számára pedig teljességgel megtiltották a városba jövetelt. A szőlőhegyeken lakók és a hóstátbéliek között naponta vizsgálatot tartottak, hogy nem húzód-

---

<sup>38</sup> RNLtMmH, F 1, TanJkv (34-es leltár), 112. sz., 398<sup>v</sup>–402<sup>v</sup>.

<sup>39</sup> RNLtMmH, F 1, TanJkv (34-es leltár), 152. sz., 260<sup>r-v</sup>.

<sup>40</sup> RNLtMmH, F 1, TanJkv (34-es leltár), 155. sz., 50<sup>r-v</sup>.

<sup>41</sup> Uo. 91<sup>v</sup>.

<sup>42</sup> Éspedig: Máramaros vármegyéből a huszti, técsői, viski és máramarosszigeti vásárokból, valamint az Iza és a Mára környéki falvakból, ezentúl Kővárvidékről Magyarlápósról, Somkútról, Berkeszről, Hosszúfalváról és Erdőszádáról; Erdélyből Besztercéről, Szágrégenből, Lekencéről, Bethlenből, Zsibórol és Sülelmedről. RNLtMmH, F 1, *Politikai iratok* 335/1830.

<sup>43</sup> Soós: „*Isten' öldöklő anyala*”

<sup>44</sup> RNLtMmH, F 1, TanJkv (34-es leltár), 158. sz., 199<sup>v</sup>.

tak-e meg náluk idegen személyek? Emellett mindenkit felszólítottak, hogy vigyázzon a tisztaságra. A kolera elkerülte ugyan Nagybányát, de a piac korlátozása, a vásárok eltiltása – lévén hogy a tanács szerint, „ezen terméketlen, köves föld lakosi az élelemnéműeket csak más termékenyebb vidékek bővségéből készpénzen időről-időre szokták megszerezni” – ismét árdragulást, éhínséget, nélkülözést hozott magával.<sup>45</sup>

1835–1837 között újból marhavész pusztított Szatmár vármegyében, a borpataki ellenőrző ponthoz felvigyázót állított a tanács, valamint felhatalmazták az ott lakó serfőzöt és a korcsmárosát, hogy minden idegent megállítsanak, s bizonyágleveleiket megvizsgálják. A szappanosokat, tímárokat, mészárosokat és csizmadiákat arra intették, hogy igazolólevelet mutatni nem tudó idegenektől ne merjenek marhát, bőrt vagy faggyút vásárolni. Bár a járvány ezúttal egész közel, Misztótfaluig merészkedett, Nagybánya ezúttal is megmenekült tőle.<sup>46</sup> 1837 szeptemberében Hagymásláposról jeleztek marhamegbetegedéseket, de később bebizonyosodott, hogy csak közönséges, nem ragályos torokgyulladásról volt szó.<sup>47</sup> 1838 augusztusában Kádas József mészáros megvádolták, hogy egy száj- és körömfájásban szenvedő marhát vágott le, de a vád nem nyert bizonyítást. A seborvost és a húslátókat arra intették, hogy a vágómarhákat máskor tüzetesebben vizsgálják meg.<sup>48</sup> Valószínűleg hamis híresztelésről volt szó, hiszen további megbetegedésekről nincs tudomásunk.

1838 novemberében a Helytartótanács leiratban közölte, hogy 1837 szeptembere és 1838 novembere között Magyarországon 134 helységben ütött ki marhadög, amelyben 11 631 marha betegedett meg. Ebből 6 099 elhullott, 3 539 meggyógyult, 1 993 pedig még kezelés alatt állt. A nagybányai tanács válaszeleveléből az tűnik ki, hogy: „eddigelő ezen város a marhadögtől még ment maradt.”<sup>49</sup> Hasonló választ küldtek Budára 1839 márciusában is, mikor a Helytartótanács a százrétű pacalvész iránt tudakozódott.<sup>50</sup> A keleti marhavész nagybányai előfordulásáról a későbbiekben sem történik említés. 1861-ben az al-dunai tartományokból megint behurcolták a kórságot, és a járvány iszonyatos erővel kezdett tombolni, még 1864-ben is tartott. Az országban 20 járványügyi főbizottmányt szerveztek. Szatmár, Kraszna, Közép-Szolnok vármegyék és Kővárvidék a Szatmárnémetiben felállított járványügyi főbizottmányhoz tartoztak. Minden hónap elsején és közepén Nagybánya városa ide küldte el helyzetjelentését.<sup>51</sup> A járvány miatt leölt állatokért kárpótlás járt. A kárpótlás igénylésének szabályait a nagybányai tanács 1864 júliusában kapta meg a

<sup>45</sup> Uo. 203<sup>r</sup>–205<sup>r</sup>.

<sup>46</sup> RNLtMmH, F 1, TanJkv (34-es leltár), 172. sz., 50<sup>v</sup>–51<sup>r</sup>; 176. sz., 505<sup>v</sup>–506<sup>r</sup>, 539<sup>r</sup>; 180. sz., 362<sup>v</sup>–363<sup>v</sup>.

<sup>47</sup> RNLtMmH, F 1, TanJkv (34-es leltár), 180. sz., 387<sup>v</sup>–388<sup>r</sup>; 405<sup>r-v</sup>.

<sup>48</sup> RNLtMmH, F 1, TanJkv (34-es leltár), 183. sz., 316<sup>v</sup>–317<sup>r</sup>.

<sup>49</sup> Uo., 468<sup>r-v</sup>.

<sup>50</sup> RNLtMmH, F 1, TanJkv (34-es leltár), 186. sz., 95<sup>r-v</sup>.

<sup>51</sup> RNLtMmH, F 1, TanJkv (34-es leltár), 265. sz., 176<sup>v</sup>.

Helytartótanácsból, de amint a tanácsi jegyzőkönyvből kiderül, nem hirdették ki a városban, mivel Nagybányán egyetlen marha sem betegedett meg, vagy pusztult el járványos kórságban.<sup>52</sup>

## HIGIÉNIAI ELŐÍRÁSOK

A mészárszéket és környékét tisztán kellett tartani. Mindemellett a higiéniai viszonyok mai szemmel meglehetősen hiányosak voltak. A mészárszéknél árult marhabőröket a mestereknek este össze kellett szedniük és hazavinniük, de a tiltás ellenére többnyire a mészárszék padlásán tárolták azokat. A céh 1756. évi privilégiuma előírta, hogy a húst ne a táblára terítsék ki, hanem horgokra akasszák.<sup>53</sup> A húst tilos volt melegen árulni, a szűkös hely miatt azonban – főként ősszel, amikor juhot, marhát és disznót egyszerre vágtak – gyakran egymásra pakolták, és összekeverték azokat. Hogy mennyire használtak jeget a hús tárolásához, nehéz megállapítani. Arra, hogy a mészároscéhnek jégverme lett volna, egyetlen egyszer, 1699-ben történik utalás.<sup>54</sup> A 19. század első felében biztosan nem rendelkeztek jégveremmel, hiszen elmondásuk szerint csupán a frissítő szélre és árnyékra hagyatkoztak, s szerettek volna a régi városháza „hűvös oldala” alatt lévő pincék közül egyet megszerezni nyári hústárolásra, kérésüket azonban a városvezetés elutasította.<sup>55</sup> 1847-ben a két húslátó javaslatára a tanács felszólította a céhet, hogy készítsenek jégvermet, mivel az elengedhetetlenül szükséges a hús nyári időben való tárolásához.<sup>56</sup> Az a tény, hogy 1862-ben egyetlen nap alatt rájuk romlott a levágott marha húsa, azt valószínűsíti, hogy a jégverem nem készült el.<sup>57</sup>

A mészárszéket a 19. századig hetente egyszer, szombaton, takarította a szolgálómester. Ha feladatát elmulasztotta, megbüntették.<sup>58</sup> 1821-ben a tanács parancsba adta, hogy a mészárszéket és környékét a mészárosok ezentúl naponta takarítsák.<sup>59</sup> Mivel a mészárszéket a céh a várostól bérelte, az épület hiányosságai mellett a mesterek sem mentek el szó nélkül, többször panaszkodtak a lógó ajtófélfákra, málladozó vakolatra, megkopott falakra, a padlásról hulló porra. 1847-ben az épületet majd széttúrták a patkányok. „A mészárszék körül

---

<sup>52</sup> Uo., 216<sup>r</sup>.

<sup>53</sup> Papp–Gorun–Kovács–Jeney–Tóth: *Várostartórténeti források*, 197.

<sup>54</sup> „Die 13 Aprili Mészáros céh jégvermihez egy szekér tövissel d. 24.” RNLtMmH, F 1, *Közigazgatási iratok* 36/1699, 8.

<sup>55</sup> RNLtMmH, F 1, *Politikai iratok* 1991/1824, 1303/1836; RNLtMmH, F 1, TanJkv (34-es leltár), 138. sz., 302<sup>r</sup>.

<sup>56</sup> RNLtMmH, F 1, TanJkv (34-es leltár), 213. sz., 263<sup>r-v</sup>.

<sup>57</sup> RNLtMmH, F 1, TanJkv (34-es leltár), 257. sz., 246<sup>v</sup>–247<sup>r</sup>; A hús jéggel való hűtése Székelyföldön is csupán a 19. század második felében terjedt el. Tarisznyás: A mészárososság, 96.

<sup>58</sup> RNLtMmH, *A nagybányai mészároscéh* lt., 9. sz., 4<sup>r</sup>; 3. sz., 26<sup>r</sup>.

<sup>59</sup> RNLtMmH, F 1, TanJkv (34-es leltár), 128. sz., 161<sup>r</sup>.

a roppant patkány annyira elhatalmazott, hogy minden védő patikabeli szerek mit sem használnak, s kártékonyságuk által nem csak húsvágó legényeinknek ártanak, hanem magát az épületet keresztül-kasul lyukasztották” – jelentette a mézárascéh.<sup>60</sup> A rágcsálók elszaporodása városszerte gondot okozott. Bremer János gyógyszerésznek végül sikerült hatásos patkányirtó szert készítenie. Torday István kapitány küldött-társaival ellenőrizte a mérget, s miután „azáltal egy avégre elfogott patkánynak másfél óra alatti eldöglése eszközöltetett”, javasolták a tanácsnak, hogy utaljon ki a gyógyszerésznek 300 forintot, hogy elegendő mennyiségű szert készíthessen, s a patkányokat az egész városból ki lehessen pusztítani, a 300 forintot pedig különadó címén szedjék be a néptől. A külső tanács belátta ugyan, hogy nagy szükség lenne a patkányirtásra, az adókivetésbe azonban már nem egyezett bele. A lakosoknak csupán javasolták a szer vásárlását és alkalmazását.<sup>61</sup> Az egész városra kiterjedő szervezett feregirtás hiányában a probléma továbbra is fennmaradt.

A hatóságok sikertelenül igyekeztek megtiltani az állatoknak a mézár-szék mellett való vágását. A lakosok beadványai érzékletes képet festenek a mézárszék környékén uralkodó állapotokról, egyúttal az is kitészik belőlük, hogy a fennálló körülményekért, a szabályok be nem tartatásáért a városvezetést teszik felelőssé. A mézárosok „az apró marhákat a mézárszék mellett metszik, nyúzzák, és a belit mindenestől hol az utca közepére, hol az pöcében hányják, és nagy bűdösséget okoznak”<sup>62</sup> – olvassuk az 1793. június 5-én kelt tanácsi jegyzőkönyvben. 1801-ben a lakosok azért zúgolódtak, hogy „midőn a Páter Minoritákhoz ájtatosságra sietnének, leginkább nyári napokon díszesebb ruhákban, a sok bárány, juhböndöktől még csak járni se lehet, hogy ruháit el ne mocskolja az ember, mert az ebek megfakasztván azokat, elszenvedhetetlen csúnya bűdösséget okoznak egy időtül fogva. A mézárosok amellet, hogy az egész járásit a városiaknak a mézárszék körül bérútítják, még a pöcét is telehánnyják böndökkal, s egyéb rusnyaságokkal, szarvakkal, fejekkel, úgyannyrá, hogy a víz soha a maga járásában meg nem maradhat, hanem az utcákat tölti bé azoknak rendtelenségek miatt. De nem is tartanak a mézárosinasok se rendet, hanem nyáron által a nagy hőségben oda széjjeleresztik a sok vért, mely ájulásra való bűdösséget okoz az ott közel lakó cíviseknek, s az isteni szolgálatra gyakran járó úri rendeknek is, kik is zúgolódva, s méltán is mondhatják, hogy egy királyi városban nem illenek ezek a rendtelenségek, hogy a mézárszék előtt öljék le a sok temérdek juhokat, bornyúkat, s a portiófizető cívisek azoknak nagy betegséget okozó bűdösségeket szenvedjék, mely jó móddal a vágóhídon vagy maga házánál alkalmas helyen mind véghez mehetne, ha erősebb regulában tartatnának az előljáróktul.”<sup>63</sup>

<sup>60</sup> RNLTmMh, F 1, *Politikai iratok* 3069/1847.

<sup>61</sup> RNLTmMh, F 1, TanJkv (34-es leltár), 213. sz., 451<sup>v</sup>; 216. sz., 99<sup>v</sup>–100<sup>r</sup>.

<sup>62</sup> RNLTmMh, F 1, TanJkv (34-es leltár), 44. sz., 80<sup>v</sup>–81<sup>r</sup>.

<sup>63</sup> RNLTmMh, F 1, *Politikai iratok* 1492/1801.

A 17. században Nagybányán azok az élelmezési iparban dolgozó mesteremberek, akik valamilyen ok folytán hohér által végrehajtandó büntetésben részesültek, elveszíthették szakmájuk gyakorlásához való jogukat, ahogyan arra következtetni enged egy 1673. január 20-án kelt levél, amelyet Sztrecseni Mihály küldött a nagybányai magisztrátusnak Mészáros Mátyás ügyében. A levélből nem derül ki, hogy az említett mészáros mit követett el, Sztrecseni Mihály mindenestre a következőket írta benne: „Ha azokat maga társasága közül kirekeszti, akik cigány kezébe valaha voltak, és azoknak se főzéseiben, se sütéseiben ott való lakosok nem esznek, úgy ez is meghérdemli azon büntetést.”<sup>64</sup>

## HÚSLÁTÁS, MINŐSÉGELLENŐRZÉS

A céhprivilegiumok és a városi rendszabályok a legrégebb időktől fogva figyelmet fordítottak arra, hogy a hús tiszta, egészséges, kórokozóktól mentes és emberi fogyasztásra alkalmas legyen. A húsminőséget a húslátók ellenőrizték. Nagybányán különböző megnevezésekkel illették őket: *invigilatores*, *inspectores macelli*, *carnium censores*, *visitatores carnum*, *húslátók*, *látómesterek*, *nézőmesterek*. A nagybányai húslátókról az első adat 1574-ből származik. A tanács ekkor kikötötte, hogy a mészárosok húslátó által ellenőrzött, szép, kövér ökröket vágjanak, s azok húsát a limitáció szerint árulják. Az előírások betartatásával s a mészárszékre való felügyelettel Czemerany Imrét bízták meg, aki a szabályok ellen vétőktől a húst elkobozta, azt az ispotálybeli szegényeknek adta.<sup>65</sup>

A húsminőség ellenőrzése és a mészárszékbeli munka felügyelete egy összetett rendszer keretén belül valósult meg. A mészároscéhnek megvoltak a maga látómesterei, és a város is évente húslátókat nevezett ki a külső és a belső tanács tagjai közül. A 18. századtól kezdve a húslátók mellett a mészárszékekben zajló munkát a céhbiztosok és a mészárszéki ellenőrök ügyelték fel.

### *A céh látómesterei*

A nagybányai mészárosoknak csak időszakonként voltak céhes látómesterei. Az 1652. évi céhprivilegium 5. cikkulusa rendelkezett a hús ellenőrzéséről, előírva a következőket: „És a látómesterek nélkül, ha találhattják, ha nem, a két céhmesterek nélkül az húst felbontani és árulni senki közzülök ne merészelve, az városnak réghi végezése szerint, mert a hús tüle elvétetik, és az ispotálybeli szegényeknek osztatik.”<sup>66</sup> 1709-ben a tanács megparancsolta, hogy a céh két látómestert állítson.<sup>67</sup> 1753-ban a mészároscéh „sokszori foga-

<sup>64</sup> RNLtMmH, F 1, *Közigazgatási iratok* 3/1673.

<sup>65</sup> RNLtMmH, F 1, TanJkv (283-as leltár), 90–91.

<sup>66</sup> RNLtMmH, *A nagybányai mészároscéh* lt., 2. sz., 4.

<sup>67</sup> RNLtMmH, F 1, TanJkv (283-as leltár), 7. sz., 297–298.

dásának bé nem teljesítésére” hivatkozva, a városi tanács követelte, hogy a magisztrátusbeli húslátó mellé ezentúl a céh is küldjön egy látómestert.<sup>68</sup> A mészároscéh Mária Teréziától 1756-ban nyert privilégiuma kimondta, hogy a tanácsbeli nézőmester távolléte esetén a céhmester köteles a vágómarhát és annak húsát megvizsgálni.<sup>69</sup> 1765-ben a mészároscéh úgy döntött, hogy ezentúl a céhmesterek egyben húslátók is legyenek, mivel a céhbiztosok, akiknek feladata a húslátás, nem lehetnek mindig jelen.<sup>70</sup> Ez a rendszer közel másfél évtizeden át működött, az év eleji tisztújítások alkalmával a húslátóságot a céhmestereknek ítélték. 1779 után nem találtunk céhes húslátókra vonatkozó információt. A tisztséget minden bizonnyal megszüntették, s a nagyobb biztonság kedvéért a húsellenőrzés teljes egészében a városi hatóságok kezébe került.

### Városi húslátók

A belső és külső tanács tagjai közül a város évente húslátókat nevezett ki. Az év eleji tisztújítási listákon 1694-től tűntek fel a húslátók nevei, az azt megelőző időkben év közben nevezték ki őket.<sup>71</sup> A tanács- és községbeli húslátók száma 1 és 6 fő között váltakozott. Legmagasabb a számuk az 1660-as években volt (4-6), az 1670–1694 közötti időszakról nincsenek adataink, 1694–1698 között 2-4, 1699–1771 között pedig minden évben 2 húslátót választottak.<sup>72</sup> 1771–1789 között egy városi húslátó volt. Az 1790 utáni időszakban két év, 1796 és 1806 kivételével mindig két húslátó tevékenykedett.

A húslátók feladata volt megvizsgálni a vágómarhát, nehogy a mészárosok járomban járatott, sovány vagy beteg marhát öljenek le. Ellenőrizték a hús egészséges voltát, és elvégezték annak minőségi besorolását. Általában két minőségi kategóriába osztották a húst: *jó, szép, kövér* hús és *alábbvaló, ösztövé* hús. Néha megjelent egy harmadik kategória is, az *annál is alábbvaló*. A látómesterek felügyelték, hogy a húst a minőségi kategóriája szerinti limitált áron adják, nehogy alábbvaló húst értékesítsenek drágán, kövér hús gyanánt. A nagyon rossz minőségű „*gizgaz*” húsokat és az engedély nélkül leölt marhák húsát elkobozták, s az ispotályba küldték. Vigyáztak, hogy mindig elegendő marhahús, szalonna, háj és faggyú legyen a mészárszékekben. Kényszerítették a mészárosokat, hogy mikor érkezett a bárány-, a juh- vagy a sertésvágás időszaka, azok húsából is elegendőt áruljanak, közben pedig a marhavágást se hagyják abba. Tisztán tartatták a mészárszéket, a bőrt a széknél kiterítették, éjjelre összeszedették és hazavitették. Vigyáztak, hogy a mesterek ne hor-

<sup>68</sup> RNLtMmH, F 1, TanJkv (283-as leltár), 13. sz., 13.

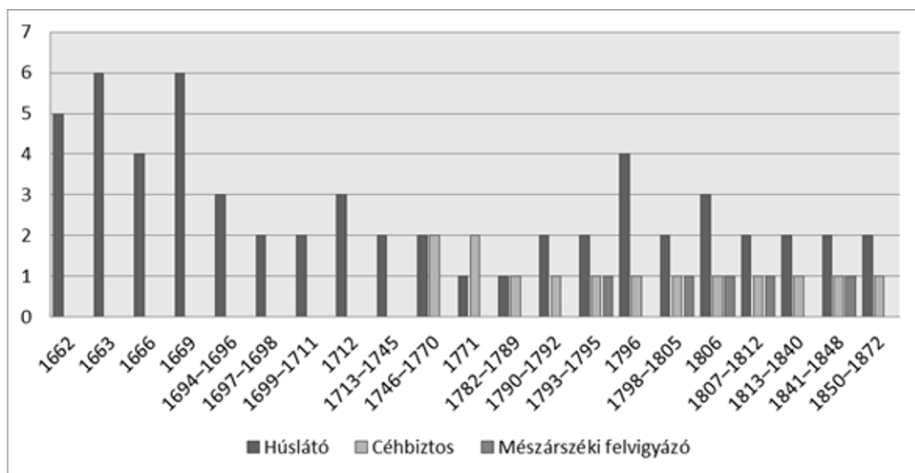
<sup>69</sup> Papp–Gorun–Kovács–Jeney-Tóth: *Várostörténeti források*. 197.

<sup>70</sup> RNLtMmH, F 1, *A nagybányai mészároscéh* lt., 3. sz., 4<sup>o</sup>.

<sup>71</sup> RNLtMmH, F 1, TanJkv (283-as leltár), 6. sz., 4.

<sup>72</sup> Kivételt az 1712. év képezett, amikor márciusban a két húslátó mellé egy harmadikat „*superaddáltak*”. RNLtMmH, F 1, TanJkv (283-as leltár), 7. sz., 382.

dassanak bort a mészárszékbe. Ellenőrizték, hogy a húst mindig két táblán értékesítsék, ne mérjék melegen, személyválogatás nélkül adják gazdagnak-szegénynek, „páristának s cálvinistának”.<sup>73</sup> 1781-től fogva a mészárszékben talált sovány, alábbvaló hús árát leszállították, s a hentesszékbe küldték.<sup>74</sup>



### *A nagybányai húslátók, mészáros céhbiztosok és mészárszéki felvigyázók száma (1662–1872)*

A húslátók kezdetben semmilyen szakképesítéssel nem rendelkeztek, a belső- és külső tanács rátermettebbnek, alkalmasabbnak ítélt tagjai közül neveztek ki őket. Éveken, évtizedeken át viselve a hivatalt, egyesek közülük nagyfokú jártasságra tettek szert. 1790-ben kapta meg először a húslátóságot képesítéssel rendelkező személy, a „barom examentet” tett Fekete Imre seb orvos (*chirurgus*). Még nem nevezhetjük valódi állatorvosnak, hiszen a sebészek pár hónapos képzés során sajátították el a baromorvoslás tudományát. Feladata csupán a vágómarhák egészségügyi szempontból való megvizsgálása volt.<sup>75</sup> Ugyanúgy, ahogyan a város következő sebészének, Makray Ferencnek is,

<sup>73</sup> RNLtMmH, F 1, TanJkv (283-as leltár), 2. sz., 50; 7. sz., 75; 13. sz., 246; 33. sz., 177–178; 38. sz., 465–466; 41. sz., 190; RNLtMmH, F 1, TanJkv (34-es leltár), 70. sz., 293<sup>r-v</sup>; 94. sz., 36<sup>r-v</sup>.

<sup>74</sup> RNLtMmH, F 1, TanJkv (34-es leltár), 9. sz., 35<sup>r</sup>.

<sup>75</sup> 1790 áprilisában neveztek ki, viszont augusztusban a volt húslátó, Maholányi József bepanaszolta, hogy nem végzi rendesen a munkáját, „nem gyakorolja a mészárszék-kezelést”. A tanács újból megbízta Maholányit a mészárszékre való gondviseléssel, míg Fekete Imre feladata csupán a vágómarhák lábán való megvizsgálása lett. RNLtMmH, F 1, TanJkv (34-es leltár), 37. sz., 41<sup>v</sup>–42<sup>r</sup>, 104<sup>r-v</sup>; RNLtMmH, F 1, *Politikai iratok* 332/1790.

1803-tól.<sup>76</sup> 1812-ben Götze Imre sebész panaszkodott, hogy 100 forintos fizetéséből nem élhet meg, s ha a vágómarhák megvizsgálása mellé még nem adják neki a húsvizsgálást is, lemond a sebészségről. A tanács felidézte, hogy milyen nehezen s mennyi utánajárással sikerült sebészt találniuk, s attól való félelmében, hogy a város újra sebész nélkül marad, az egyik húslátói tisztséget az azzal járó javadalmazással együtt Götze Imrének ítélte oda, aki 1812–1847 között megszakítás nélkül látta el ezen szolgálatot.<sup>77</sup> 1850-től a húslátásért az Orvosi Hivatal felelt: a városi sebész (alorvos) mellé egy ellenőrt választottak, aki a mészárszék melletti bódében újból megmérte a mészárosoktól vásárolt húst, ha akarták a vevők, ha nem.<sup>78</sup> 1870-től Gröller György személyében alatorvos lett a húslátó.<sup>79</sup>

A húslátók eleinte csupán a levágott marha húsát vizsgálták. 1702-ben a tanács be akarta vezetetni a marha levágás előtti, lábón való megvizsgálásának kötelezettségét. A mészárosok által felsorakoztatott érveknek<sup>80</sup> engedve azonban meghagyta őket a régi rendtartásban. 1753-tól fogva mészárosok kötelesek voltak a marhát levágás előtt is megmutatni a húslátóknak,<sup>81</sup> s ezen kötelezettséget három év múlva belefoglalták a céh 1756-os privilégiumába.<sup>82</sup> 1790-től a két húslátó közül az állatot leölés előtt a sebész ellenőrizte, a másik húslátó a hús fogyasztásra való alkalmasságát vizsgálta bemázsáláskor és a székben való árusításkor.<sup>83</sup> 1806-ban a mészároscéh azt kérte a tanácstól, hogy állítson olyan húslátót, aki lábán meg tudja ítélni, melyik marha húsa árusítható a vármegye által limitált áron jó, kövér húsként. Amely marha húsát a látómester a vármegyei árszabáson alul limitálja, inkább le se vágják, hanem tovább hizlalják. Most a tanács jelentette ki, amit korábban a mészárosok: élő marha húsról nem állapítható meg pontosan, melyik minőségi kategóriába

---

<sup>76</sup> RNLtMmH, F 1, TanJkv (34-es leltár), 73. sz., 101<sup>r</sup>; 82. sz., 26<sup>v</sup>–27<sup>r</sup>.

<sup>77</sup> RNLtMmH, F 1, TanJkv (34-es leltár), 100. sz., 20<sup>r</sup>–21<sup>r</sup>.

<sup>78</sup> A kibocsátott figyelmeztetések tanúsága szerint többnyire nem akarták a húst megmérteni. RNLtMmH, F 1, TanJkv (34-es leltár), 200. sz., 565<sup>v</sup>–566<sup>v</sup>, 683<sup>v</sup>.

<sup>79</sup> RNLtMmH, F 1, TanJkv (34-es leltár), 285. sz., 11<sup>r</sup>, 138<sup>v</sup>, 168<sup>r</sup>.

<sup>80</sup> „És mivel mi szegény mester emberek vagyunk, kikhez az egész Magyar Korona alatt hasonló szegény czéhes mester emberek nem hisszük, hogy volnának, elégségesek nem vagyunk arra, hogy marhát felessen hizlalásnak okáért vehessünk, egyet-kettőt penigh ha miket veszünk, az árával sokszor adóssak maradunk, de főképpen már ezután kövér marhát nem is találhatunk, azt is penigh némellyiket az mester ember is, aki gyermekségétől fogva tanulta, aligh ismeri meg, mellyik kövér, mert némellyik marha lábán hitvának láttatik, de ezután levágattatván, alkalmas húsa vagyon.” RNLtMmH, F 1, *Közigazgatási iratok* 8/1702; RNLtMmH, F 1, TanJkv (238-as leltár), 7. sz., 81.

<sup>81</sup> RNLtMmH, F 1, TanJkv (283-as leltár), 13. sz., 13–14.

<sup>82</sup> Papp–Gorun–Kovács–Jeney-Tóth: *Várostörténeti források*, 197.

<sup>83</sup> RNLtMmH, F 1, TanJkv (34-es leltár), 103. sz., 16<sup>v</sup>–17<sup>r</sup>.



tartozik, szükséges tehát levágás után is szemügyre venni, s akkor eldönteni, megéri-e a limitáció szerinti árát.<sup>84</sup>

Kezdetben a húslátó a vágómarhát a mészáros telkén vagy istállójában vizsgálta meg. Egy idő után kialakult a szokás, hogy a marhát a húslátó házához hajtották, aki az egészséges, vágásra alkalmas állatokat megbélyegezte.<sup>85</sup> 1821-ben balesetveszélyesnek minősítve a szilaj vágómarháknak a városban, utcáról utcára történő terelgetését, a tanács meghagyta, hogy a húslátó a levágandó marhákat ezentúl a vágóhidon vizsgálja meg.<sup>86</sup> 1862-ben ismét megkövetelték, hogy a marhákat hajtsák a húslátó Szibert Károly alorvos házához, aki reggel 6–8, délben 12–14 óra között volt köteles azokat megvizsgálni. Az alorvost egyszersmind megintették, hogy ne merje cselédjével végeztetni ezt a munkát, amint az néhányszor már előfordult.<sup>87</sup>

A húslátók minden levágott marha megvizsgálásáért egy font húst kaptak. A fizetség eredetét a mészárosok eképpen magyarázták: „Ez a húslátásbeli fizetésecske vagy jutalom onnan eredett, hogy régen nem lévén a tanácsbelieknek rendes és illendő fizetések, tehát hogy ezzel is jövedelmek nevedekhesen.”<sup>88</sup> A sebésznek a város 1805-től kezdődően évi 54 forintot fizetett a vágómarhák egészségügyi állapotának az ellenőrzéséért.<sup>89</sup> A 19. század elején bekövetkezett árrobbanás hatására a mészárosok egyre jobban ózdkodtak attól, hogy „az olcsó világba bévett s megrögzött szokás szerént” minden levágott marhából a látómestereknek egy font húst adjanak.<sup>90</sup> A szalonna, a sertés-, bárány-, juh- és borjúhús megvizsgálásáért semmiféle fizetséget nem kaptak a látómesterek, ezért a hatóságok ahelyett, hogy csökkentették volna, 1821-ben minden megvizsgált marha után két font húsrá emelték a húslátók illetményét.<sup>91</sup> A forrásokból nem derül ki, hogy ezen rendelkezés meddig volt érvényben. 1850-ben a húslátó már csak fél font húst kapott, amelyet aztán eltöröltek, s az alorvosnak évi 50 forint fizetést, az ellenőrnek pedig évi 200 forintot és négy öl tűzifát rendelt a tanács a húslátásért, s mivel munkájukkal a fogyasztók érdekeit szolgálták, az összeget házi adó útján a városlakókra vetették ki.<sup>92</sup> 1861-ben az alorvos sikertelenül próbálta meg kieszközölni, hogy a

---

<sup>84</sup> RNLtMmH, F 1, *Politikai iratok* 119/1806; RNLtMmH, F 1, TanJkv (34-es leltár), 82. sz., 26<sup>v</sup>–27<sup>r</sup>.

<sup>85</sup> RNLtMmH, F 1, TanJkv (34-es leltár), 112. sz., 105<sup>r</sup>.

<sup>86</sup> RNLtMmH, F 1, *Politikai iratok* 2058/1821; RNLtMmH, F 1, TanJkv (34-es leltár), 128. sz., 281<sup>v</sup>–282<sup>r</sup>.

<sup>87</sup> RNLtMmH, F 1, TanJkv (34-es leltár), 257. sz., 50<sup>r</sup>, 64<sup>r-v</sup>.

<sup>88</sup> RNLtMmH, F 1, *Politikai iratok* 2058/1821.

<sup>89</sup> RNLtMmH, F 1, TanJkv (34-es leltár), 79. sz. 12<sup>r-v</sup>; 122. sz., 238<sup>v</sup>–239<sup>r</sup>.

<sup>90</sup> RNLtMmH, F 1, *Politikai iratok* 522/1806; RNLtMmH, F 1, TanJkv (34-es leltár), 82. sz., 108<sup>r-v</sup>; 85. sz., 359<sup>r-v</sup>; 88. sz., 164<sup>r-v</sup>; 91. sz., 25<sup>v</sup>; 94. sz., 191<sup>v</sup>–192<sup>r</sup>;

<sup>91</sup> RNLtMmH, F 1, *Politikai iratok* 2058/1821; RNLtMmH, F 1, TanJkv (34-es leltár), 128. sz., 276<sup>r-v</sup>.

<sup>92</sup> RNLtMmH, F 1, TanJkv (34-es leltár), 220. sz., 564<sup>v</sup>–566<sup>v</sup>.

fizetés mellé újból marhánként fél font húst is kapjon.<sup>93</sup> 1870-től az állatorvosnak a mészárosok minden, leölés előtt megvizsgált vágómarha után 10 krajcárt kellett fizessenek.<sup>94</sup>

A szabályszerűen ért mészárosra vagy a húslátók szabtak ki bírságot, vagy a húslátók feljelentése nyomán a városi tanács. A büntetések széles skáláját alkalmazták: szóbeli megrovást, a hús elkobzását, pénzbüntetést, testi fenyegetést, fogdába zárást, munkavégzéstől való eltiltást. A mészárosok által elkövetett leggyakoribb szabálysértések a következők voltak:

*A mészárszékekben nem volt elegendő hús.* Ez főként a vágómarhák drágaságának idején fordult elő – télen, tavasszal, háborús időkben, járványok esetén –, valamint olyankor, mikor a mészárosok veszteségesnek ítélték a hús limitáció szerinti értékesítését. 1766-ban a tanács kimondta, ha nincs két táblán elegendő hús, a húslátó zárkába küldheti a mestert, akin a húsvágás szere van.<sup>95</sup>

*Nem volt megfelelő a mészárszékekbeli hús minősége.* Sovány vagy romlott húst árultak, a húsról levágták a kövérjét, hogy a faggyú közé keverjék. 1765-ben a mészárosok szemére vetették, hogy számtalan ízben nem embernek, hanem kutyának való húst vágtak.<sup>96</sup>

*Nem tartották be az árszabást.* 1808-ban Makrai János a 9 krajcárra limitált húst 10 krajcáron mérte. A két húslátó azt közölte a tanáccsal, hogyha a mészáros tettét büntetlenül hagyják, lemondanak hivatalukról. Makrai Jánost négy órára árestomba zárták.<sup>97</sup>

*Csáltak a mértékkel.* 1666. szeptember 15-én a magisztrátus 10 forintra büntette a mértékbeli csaláson ért Hajdu Mészáros Pált, s megfenyegette, ha még egyszer hasonló kihágást követ el, kizárják a mészároscéhből.<sup>98</sup> 1822-ben a két font húst 9 lat híjával mérő Kömlei Mihályt tizennégy nap elzárásra ítélték, hetenkénti három nap tartandó böjttel.<sup>99</sup> 1832-ben a mértéken csaló két húsvágólegényt 6-6 forintra büntették, s újbóli tettenérésük esetére testi fenyegetést helyeztek kilátásba számukra.<sup>100</sup> 1841-ben a mészárszékekben talált hibás fontok miatt a cég 5 ezüst forint büntetést fizetett.<sup>101</sup>

*Húslátók ellenőrzése nélkül vágtak marhát és árultak húst.* 1798-ban Kezrekes János arra hivatkozva, hogy a húslátókat sehol nem találta, vizsgálat nélkül vágatott marhát, a hús árát pedig önhatalmúlag szabta meg. 10 forintra büntették.<sup>102</sup>

<sup>93</sup> RNLTmmH, F 1, TanJkv (34-es leltár), 254. sz., 19<sup>v</sup>–20<sup>r</sup>, 76<sup>r</sup>.

<sup>94</sup> RNLTmmH, F 1, TanJkv (34-es leltár), 285. sz., 168<sup>r</sup>.

<sup>95</sup> RNLTmmH, F 1, TanJkv (283-as leltár), 38. sz., 465–466.

<sup>96</sup> Uo., 277–278.

<sup>97</sup> RNLTmmH, F 1, TanJkv (34-es leltár), 88. sz., 171<sup>v</sup>–172<sup>r</sup>.

<sup>98</sup> RNLTmmH, F 1, TanJkv (283-as leltár), 3. sz., 390.

<sup>99</sup> RNLTmmH, F 1, TanJkv (34-es leltár), 131. sz., 30<sup>v</sup>–31<sup>r</sup>.

<sup>100</sup> RNLTmmH, F 1, TanJkv (34-es leltár), 161. sz., 175<sup>v</sup>–176<sup>r</sup>.

<sup>101</sup> RNLTmmH, F 1, TanJkv (34-es leltár), 193. sz., 66<sup>r</sup>.

<sup>102</sup> RNLTmmH, F 1, TanJkv (34-es leltár), 59. sz., 166<sup>v</sup>–167<sup>v</sup>.

*A húslátóknak csak a kövér marhákat mutatták meg.* 1808-ban Kovács József a húslátók elé egy marhát hajtott, de négyet vágott le, kérték ezért példás megbüntetését.<sup>103</sup> 1816-ban a tanács meghagyta a húslátóknak, hogy az összes mészárszékbeli kamrába menjenek be, mert a mészárosok oda rejtik a sovány húst, s csak a kövér húst vizsgáltatják be.<sup>104</sup>

*Sértegették, fenyegették a húslátót.* Tilos volt „illetlen, darabos, paraszt szavakkal” fordulni a húslátóhoz, kétségbe vonni illetékességét, megsérteni tekintélyét.<sup>105</sup> 1761-ben háromnapos elzárásra ítélték Nostitius Miklós és Makray István mészárosokat, akik a húslátó azon fenyegetésére, ha nem lesz hús, a bőrökön csapattatja meg őket, azt válaszolták, ha előbb maga is pálca alá fekszik, csak akkor.<sup>106</sup> 1815-ben Almert György mészárosmester a székben „kisebbitő szavakkal illetve” Götze Imre sebész húslátót, 48 órai árestomra ítélték. Súlyosbító körülménynek számított, ha a húslátót nyilvánosan, több ember jelenlétében érte a sértés. Ilyenkor megkövetelték, hogy az elégtételvétel is nyilvánosan történjen. 1823-ban a húslátókat sértegető Makrai Jánost és Kerekes Ferencet keményen megdorgálták, s az erről szóló határozatot a kancellista egy hajdút maga mellé véve a mészárszékből, a sokaság előtt olvasta fel.<sup>107</sup> 1841-ben Kádas József indulatosan szólt Villás József húslátóhoz, aki szagos, fekete húst talált a székben, kinevette, mondván, nem ért hozzá. 5 forintra büntették, s Villás Józseftől a tanács előtt kellett bocsánatot kérjen.<sup>108</sup>

A húslátóktól becsületes munkavégzést követeltek, ha mulasztást követtek el, ha „kedvért vagy ajándékért” rosszul limitáltak, megbüntették őket. A büntetés összege 1698-ban és 1706-ban 6 forint volt.<sup>109</sup> A látómesterek „puhaságáról”, gyengeségéről tanúskodott, ha a soványabb hús árát nem szállíttatták alá. Ha ez többször előfordult, vagy munkájukat immel-ámmal végezték, alkalmatlannak nyilvánították, és lecserélték őket.<sup>110</sup>

A források alapján az 1574–1870 közötti időszakban Nagybányán 78 húslátót sikerült azonosítanunk. Egyesek közülük csak rövid ideig viselték a hivatalt, mások éveken, évtizedeken keresztül. Megfigyelhető, hogy a funkciót leghosszabb ideig a sebészi képzéssel rendelkezők töltötték be: Göcze Imre 36 évig volt húslátó, Szibert Károly pedig 14 éven át.

<sup>103</sup> RNLtMmH, F 1, TanJkv (34-es leltár), 88. sz., 164<sup>r-v</sup>.

<sup>104</sup> RNLtMmH, F 1, TanJkv (34-es leltár), 112. sz., 9<sup>v</sup>–10<sup>r</sup>.

<sup>105</sup> RNLtMmH, F 1, TanJkv (283-as leltár), 7. sz., 104.

<sup>106</sup> RNLtMmH, F 1, TanJkv (283-as leltár), 33. sz., 114–115.

<sup>107</sup> RNLtMmH, F 1, TanJkv (34-es leltár), 135. sz., 231<sup>v</sup>–232<sup>r</sup>.

<sup>108</sup> RNLtMmH, F 1, TanJkv (34-es leltár), 193. sz., 297<sup>v</sup>–298<sup>r</sup>.

<sup>109</sup> RNLtMmH, F 1, TanJkv (283-as leltár), 3. sz., 36, 386; 6. sz., 234; 7. sz., 230–231.

<sup>110</sup> RNLtMmH, F 1, TanJkv (34-es leltár), 70. sz., 143<sup>v</sup>–144<sup>r</sup>; 73. sz., 318<sup>v</sup>–319<sup>v</sup>; 82. sz., 8<sup>v</sup>; 85. sz., 354<sup>v</sup>–355<sup>r</sup>; 183. sz., 204<sup>r</sup>.

*Céhbiztosok*

Az 1729. évi 10. törvénycikk alapján hozott helytartótanácsi rendelet előírta, hogy a városi tanácsosok közül a céheknek *céhbiztos* (*commissarius*) kell választaniuk, vagy a tanács kirendel egyet számukra.<sup>111</sup> Úgy tűnik, hogy a rendeletet Nagybányán nem alkalmazták azonnal, mivel a tanácsi jegyzőkönyv 1746. január 14-én számolt be először céhbiztosok kinevezéséről.<sup>112</sup> Ezen intézkedés hatására a céhek autonómiája sérült, hiszen a céhbiztosok által a városi hatóságok beleszólást nyertek a céhek belügyeibe. A komisszáriusok jelenléte nélkül tilos volt céhgyűlést tartani. 1805-ben a mészároscéhet 24 rhénes forintra, a mestereket pedig egyenként 24 órai elzárásra ítélte a tanács, mert a céhbiztos tudta nélkül gyűléseztek, s hoztak határozatokat.<sup>113</sup> A komisszáriusok jelen voltak a remekeléseken, az inasok szegődtetésekor, a legények megfogadásakor, a mesterek céhbeállításakor. A mészárosokat érintő tanácsi határozatokat, az árszabásokat a biztosok közölték a céhhez. Felügyelték a húslátókat, velük együtt végezték el a hús minőségi besorolását.<sup>114</sup> Eligazították a mesterek közötti nézeteltéréseket, a céhen belüli problémákat, ítéleteket hajtottak végre.

A céhbiztoságért kezdetben nem járt javadalmazás. Nagybányán azonban 1783-tól kezdve kötelezték a mészárosokat, hogy a komisszáriusnak a céhgyűlésen való részvételért „illendő napidíjat” fizessenek.<sup>115</sup> 1802-től a fizetendő összeget már konkrétan – 2 rhénes forintban – szabta meg a városi tanács. „Különben sincsen ez semmi terhekre a céheknek, amelyek többnyire minden kereseteket felvendégeskedik, és amelyből semmit hasznosabb helyre nem fordíthatnak, mint azoknak diurnumaikra, akiknek vigyázások által közöttök a jó rend feltartatik” – érvelt a városvezetés.<sup>116</sup>

A nagybányai céhek élén eleinte két céhbiztos állt, amelyek száma 1772-től egy főre csökkent. 1765-ben a mészároscéh biztosai egyben a húslátói hivatalt is ellátták.<sup>117</sup> A mészároscéh biztosai közül jónéhányan (Istvánffy András, Maholányi László, Kádár György, Cseh János), mielőtt céhkomisszáriussá nevezték volna ki őket, húslátóként tevékenykedtek. A mészárosok több céhbiztosát is megválasztották később főbíróknak. Lapádi György 1796–1798 között főbíróként is viselte a mészároscéh biztosi tisztségét.<sup>118</sup> A mészároscéh komisszáriusai közül az egyik legérdekesebb életpályát Fésüs Menyhért futotta be. 1829-ben a pesti egyetemen szerzett orvosi oklevelet, 1830-tól Nagybá-

<sup>111</sup> Kaszás: *Céhek, ipartársulatok*, 8.

<sup>112</sup> RNLtMmH, F 1, TanJkv (283-as leltár), 9. sz., 81–82.

<sup>113</sup> RNLtMmH, F 1, TanJkv (34-es leltár), 79. sz., 397<sup>v</sup>–398<sup>r</sup>.

<sup>114</sup> RNLtMmH, F 1, TanJkv (34-es leltár), 10. sz., 24<sup>r</sup> (1782); 23. sz., 33<sup>r-v</sup> (1787); 44. sz., 46<sup>r</sup> (1793).

<sup>115</sup> RNLtMmH, F 1, Közigazgatási iratok 31/1783.

<sup>116</sup> RNLtMmH, F 1, TanJkv (34-es leltár), 70. sz., 8<sup>v</sup>–9<sup>r</sup>.

<sup>117</sup> RNLtMmH, F 1, TanJkv (283-as leltár), 38. sz., 291.

<sup>118</sup> RNLtMmH, F 1, TanJkv (34-es leltár), 53. sz., 47<sup>v</sup>; 59. sz., 9<sup>r</sup>.

nyán lett városi orvos. Tizenkét év után az orvoslást abbahagyva politikai karrierbe kezdett. 1842-től bekerült a városi tanácsba. 1843–1848 között a mészáros-céh biztosi feladatait látta el.<sup>119</sup> Az 1848. május 27–28-án és június 1-jén megtartott tisztújító közgyűlés elsöprő többséggel, 235 szavazattal választotta meg Nagybánya első polgármesterének. (Ellenjelöltjei, Pásztor Ferencz 63, Matolcsi Károly pedig 10 szavazatot kaptak.)<sup>120</sup> 1829-ben könyve jelent meg *Értekezés az ember testi neveléséről* címmel. 1872-ben az *Archaeologiai Értesítő* közölte egyik írását.<sup>121</sup> 1874. december 13-án bekövetkezett haláláig volt Nagybánya polgármestere. Nevéhez fűződik a városi kórház építtetése, valamint hivatali ideje alatt épült a város egyik emblemikus épületének számító István király szálló.

### *Mészárszéki felvigyázók*

A mészárszékben kapható hús minősége és mennyisége miatt a városiak számtalanszor szót emeltek. Különösen problémás időszakokban, mikor a húslátók és a céhbiztosok munkája elégtelennek bizonyult, a panaszok kivizsgálására és orvoslására mészárszéki felvigyázókat rendeltek. A forrásokban négy mészárszéki felvigyázót találtunk: Maholányi Ferenczet (1793), Sixt Jánost (1800, 1807–1808), Stand Pált (1805–1807, 1812) és Schmidt Mihályt (1841–1842). A panaszok felülvizsgálásán túl ők feleltek a húsellátás zavartalan biztosításáért is. Vigyáztak, hogy a mészárszékben mindig elegendő mennyiségű hús legyen. A mészárosok és a húslátók egyaránt engedelmességgel tartoztak nekik. Bármilyen vita támadt a mészárosok és a húslátók között, a mészárszéki felvigyázó igazította el, bármilyen probléma akadt a mészárszékben, a húslátók először a felvigyázót értesítették, aki, ha egyedül nem tudott úrrá lenni a kialakult helyzeten, a tanács segítségét kérhette.<sup>122</sup>

## ÖSSZEGZÉS

Nagybányán a 16–17. századi előírások nem támasztottak szoros értelemben vett higiéniai jellegű követeléseket, inkább a hús minőségére (kövérségére) vonatkozva fogalmaztak meg szabályokat. Ezen periódusban évente akár hat húslátót is kineveztek, akiknek a feladata főként a csalások meggátolása és az árszabások betartatása volt. A 18. századtól kezdve, részben az állatjárványok elszaporodásának hatására, szigorodtak az egészségügyi követelmények. A húslátók száma csökkent, s az állatorvosképzés megindulásával párhuzamosan a feladat ellátásával a nagybányai városvezetés szakembereket bízott meg, bár egy ideig még a belső és külső tanács tagjai kiharcolták maguknak, hogy

<sup>119</sup> RNLtMmH, F 1, *A nagybányai mészáros-céh lt.*, 6. sz., 42<sup>v</sup>–59<sup>v</sup>.

<sup>120</sup> RNLtMmH, F 1, TanJkv (34-es leltár), 216. sz., 206<sup>v</sup>–207<sup>v</sup>.

<sup>121</sup> Szinnyei: *Magyar írók*, 454.

<sup>122</sup> RNLtMmH, F 1, TanJkv (34-es leltár), 44. sz., 57<sup>v</sup>; 64. sz., 161<sup>r-v</sup>; 79. sz., 413<sup>r-v</sup>.

az egyik húslátó közülük kerüljön ki. A 19. századig a húslátókat egyedül a mészárosok fizették. 1805-től a mészárosoktól kapott húsbeli juttatás mellé a város a húslátóknak éves fizetést rendelt, 1850-től pedig csupán a pénzbeli javadalmazás maradt számukra.

A nagybányai városi közigazgatás olajozott működését bizonyítja a járványellenes védelem hatékony megszervezése. A szigorú óvintézkedéseken túl valószínűleg a szerencse is közrejátszott abban, hogy a pusztító állatjárványok a 19. században elkerülték a várost.

## IRODALOM- ÉS FORRÁSJEGYZÉK

### *Könyvek, tanulmányok:*

- Bakonyi Ferencné (szerk.): *Dokumentumok a magyar állatorvosi oktatás történetéhez*. 1. köt. Budapest, ÁOTE KK, 1987. (Az Állatorvostudományi Egyetem Központi Könyvtárának kiadványai 3.)
- Binder Pál – Kovách Géza (szerk.): *A céhes élet Erdélyben*. Kriterion, Bukarest, 1981.
- Bíró Géza: *Élelmiszer-higiéniá*. Agroinform Kiadó, Budapest, 2014.
- Blazovich László – Schmidt József (közread.): *Buda város jogkönyve*. 2. köt. Szeged, 2001. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 17.)
- Fejér Tamás – Rácz Etelka – Szász Anikó: *Az erdélyi fejedelmek Királyi Könyvei 1569–1581*. 1. *János Zsigmond Királyi Könyve 1569–1570*. – 2. *Báthory Kristóf Királyi Könyve 1580–1581*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2003. (Erdélyi Történelmi Adatok VII. 1. – VII. 2.)
- Jakab Elek: *Oklevéltár Kolozsvár története második és harmadik kötetéhez*. Budapest, 1888.
- Kaszás Marianne: *Céhek, ipartársulatok, ipartestületek iratai*. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 1996. (Levéltári oktatási és módszertani füzetek 2.)
- Kis Péter – Petrik Iván: A budai német mészárosok céhének középkori oklevelei (1235/1270–1519). In: Kenyeres István (szerk.): *A budai mészárosok középkori céhkönyve és kiváltságlevelei*. Budapest, 2008. (Források Budapest középkor- és kora újkor történetéhez I.) 329–389.
- Papp Klára – Gorun-Kovács György – Jeney-Tóth Annamária (szerk.): *Várostörténeti források. Erdély és a Partium a 16–19. században*. Debrecen, 2005.
- Serényi Antal: *A magyar állatorvoslás, állatorvosképzés, állategészségügy kialakulása és fejlődéstörténete a kezdetektől 1956-ig*. Székesfehérvár, 2000.
- Soós István: „Isten' öldöklő angyala”. [http://mml.gov.hu/hirek/isten\\_oldoklo\\_angyala\\_kolerajarvany\\_magyarorszagon.html](http://mml.gov.hu/hirek/isten_oldoklo_angyala_kolerajarvany_magyarorszagon.html) (Letöltés: 2019. augusztus 29.)
- Szepes (Schütz) Béla: *A magyarországi állatjárványok és az ellenük tett hatósági intézkedések vázlatos története*. Budapest, 1942.
- Székely Ádám (ford.): *A Marhák Körül való Austriai rend-tartás*. Szeben, 1763.
- Szádeczky Lajos: *Iparfejlődés és a céhek története Magyarországon*. 1. köt. Budapest, 1913.
- Szinnyi József: *Magyar írók élete és munkái*. 3. kötet, Budapest, 1894.

*Állategészségügy, húshigiéna Nagybányán a 17–19. században*

Tarisznyás Márton: A mészárosok. In: Uő: *Gyergyó történeti néprajza*. Budapest, 1994, 91–98.

*Levéltári források:*

Román Nemzeti Levéltár Máramaros Megyei Hivatala, Nagybánya

F 1 Nagybánya város levéltára

1-es leltár, Feudális iratok

34-es leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, közigazgatási- és politikai iratok

283-as leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek

F 232 A nagybányai mészárosok levéltára





György Árpád Botond\*

## A MAROSVÁSÁRHELYI BOLDOGASSZONY CÉH 1779-ES STATÚTUMA

**Statutes from 1779 of the Guild of the Blessed Virgin Mary in Târgu-Mureş  
(Marosvásárhely)**

The case of the Guild of the Blessed Virgin Mary of Marosvásárhely is not a known part of the history of the city. The reasons for this are manifold and can be explained mainly by a lack of sources. The interesting situation of the organization also plays a role in this, as the first mentions refer to it as a “*fratres calendarum*”, while in later sources it appears as a guild. City guild censuses list members’ names, but the “guild” was not held together by the practise of a common craft. Essentially, the guild had an ecclesiastic and social function, besides funerals, it played a significant role in taking care of the ill and in charitable actions. The name of this organization may also seem anachronistic, since it retains its presumably medieval name in a Protestant-dominated city. The name points to medieval roots, the first mention of the “guild” comes from the early modern period, and the statute reinforced in 1779, was written at the end of the modern age

*Keywords:* Marosvásárhely, guild, *fratres calendarum*, modern, Transylvania, protestant

### BEVEZETÉS

Az erdélyi városokban a középkortól egészen a 19. századig, sőt egyes kivételes esetekben a mai napig léteztek és léteznek kalandos társulatok, amelyek a magyar nyelvű forrásokban esetenként céhekként vagy testvériségként szerepelnek. Történetük a középkorig nyúlik vissza, amikor szinte egyidőben jelentek meg az oltárosokkal és a kézműves céhekkal, nem egyszer ezektől nem függetlenül.<sup>1</sup> Esetünkben a vizsgált kalandos társulatok tagjai világi személyek, városi polgárok, akik kezdetben egy-egy oltár vagy ünnepnap tiszteletére, jótékonykodási célból vagy kifejezetten a szegény- és beteggondozás megszervezésére alapították egyházi egyesületeiket. A kora újkor folyamán sokkal inkább a városi közösség és a kalandos társulat tagjai számára a vég-

---

\* A szerző a BBTE Történelem és Filozófia Karán működő Történelem. Civilizáció. Kultúra doktori iskola hallgatója. Email cím: abgyorgy@gmail.com

<sup>1</sup> Kubinyi: Vallásos társulatok a középkori Magyarországon, 341.

tisztesség illendő megadása (virrasztásra, temetésre járás, a sír kiásása) volt a céhtagok feladata.

Tanulmányomban a sok más szempontból is különleges székelyföldi város, Marosvásárhely kalandos hagyományait igyekszem megvizsgálni, először az eddig azonosított források alapján bemutatni a céh eddig ismert történetét. Ebben az esetben bátor felvetésekre is merészkedem, ugyanis röviden kitérek a társulat esetleges középkori gyökereire is, amelyek Kolozsvár esetében is feltételezhetők.<sup>2</sup> Elsősorban azért, mert a kalandos társulat első két említése a forrásokban 17. századi. A kalandosok első említése 1657-ben történt, ekkor Marosvásárhely jegyzője által készített összeírásban a céhek között szerepel, a második legtöbb taggal.<sup>3</sup> Másodszor az 1658-as tatárbetörés során említik meg a kalandosok nevét, ekkor a városvédelemben kaptak szerepet, a szűcsök bástyája és az ötvösök filagóriája közötti falszakasz megvédése volt a feladatuk.<sup>4</sup> A 18–19. században már Boldogasszony Céhnek nevezett társulat végig szerepet játszott a város életében. Erről pedig nem csak a források, hanem az ekkorra már megszűnt céhről Benkő Károly 19. század második felében született, várostörténettel foglalkozó munkája is megemlékezik.<sup>5</sup>

Számos kérdést vet fel a céh története. Nem ismerjük alapításának körülményeit, csupán csak feltételezésekre szorítkozhatunk, milyen szerepet töltött be a város életében a középkorban és a fejedelemség korában. Hiszen a céhek a városvédelemben is szerepet kaptak, valamint már a céh taglétszámából kiindulva sem lehettek elhanyagolható tényezők. A későbbi korszakból egy fokkal több információ áll rendelkezésre, de itt is több esetben csupán csak feltételezésekre tudok hagyatkozni. Azonban kérdéseket vett fel a névváltás miéртje, hiszen a 18. században nem kalandos társulatnak, hanem Boldogasszonynak nevezik. Felvetődhet tehát az a kérdés, hogy a 1700-as évek elején a városba visszatelepülő római katolikus egyház használta-e ki az intézmény középkori gyökereit. Szintén tisztázásra szorul a céh megszűnése is, habár a taglétszáma folyamatosan csökkenő tendenciát mutat.<sup>6</sup> Mégis szinte nyomtalanul tűnik el a 19. század folyamán, míg Kolozsváron a kalandos társaságok a mai napig jelen vannak, még ha a korszak követelményeinek megfelelően átalakulva is. A következőkben a céh történetét igyekszem bemutatni.

A dolgozatom végén függelékben közlöm a Boldogasszony céh statútumának szövegét. Terminológiai szempontból a társulatot és a céhet a szövegben szinonimaként használom. Valóban létezhethet jelentésbeli különbség a két fogalom között, hiszen a céh elsősorban hasonló vagy ugyanazon mesterséget űző kézművesek társasága, míg a társulat inkább vallásos közösség. Véleményem szerint a 18-19. században a céh megnevezés tendenciózus használata

<sup>2</sup> Lindner: A kolozsvári Kalandos-társulatok I., 74–75.

<sup>3</sup> Bónis: A marosvásárhelyi céhekről, 64.

<sup>4</sup> *Székely oklevéltár VI.*, 217.

<sup>5</sup> Benkő: *Marosvásárhely szabad királyi város leírása*, 50., illetve 89.

<sup>6</sup> Bónis: A marosvásárhelyi céhekről, 64.

szintén a vallási feszültségek kezelésére utalhat. Ha nem is bizonyítható meggyőzően a 17. századi kalandos társulat és a 18-19. századi Boldogasszony Céh közötti kapcsolat, mégis röviden a rendelkezésekre álló céhösszeírások alapján a folytonosságot kell feltételeznünk.

## A CÉH ESETLEGES KÖZÉPKORI GYÖKEREI?

Székelyvásárhely vallási élete élénk volt már a középkor folyamán is, a város plébánosa a legtöbb esetben mint a marosi kerület esperese tűnik fel a forrásokban.<sup>7</sup> Már akkor Marosszék legnagyobb településéről beszélhetünk, és már 1300 körül a településen járt a királyi udvar.<sup>8</sup> A városi plébánia melletti településen és közelében legalább három szerzetesrend működött: az első a ferenceseké, a mai Vártemplom, amelyet a 14. században építettek fel, és falai között Nagy I. Lajos is járt, ezt Szűz Mária tiszteletére szentelték fel.<sup>9</sup> A kolostor 1400-ban a pápától nyert búcsújogot Gyümölcsoltó Boldogasszony napjára, ugyanolyant, mint az Assisiben található Portiuncula templomé.<sup>10</sup> A város szomszédságában, Marosszentkirály területén, a Maros szemben lévő teraszain épült fel a 14-15. században magánkezdeményezésből és jelentős magán adományokból a pálos kolostor.<sup>11</sup> A 16. század folyamán pedig a beginák is rendelkeztek egy rendházzal, ennek a városban való helyére utal a Klastrom utca (ma Mihai Viteazul) elnevezés.<sup>12</sup>

Kubinyi András feltételezései szerint a székelyvásárhelyi ispotályt a Szentlélek-rend tartotta fent.<sup>13</sup> Azonban figyelembe kell venni azt a tényt is, miszerint az ispotály fenntartására 1511-ben a marosszéki közgyűlés tesz intézkedést.<sup>14</sup> Később az ispotályt a 17–18. század folyamán a városi polgárok és a környékbeli nemesek adományai tartották fenn.<sup>15</sup> Meg kell említenünk azt is, hogy a szájhagyomány szerint sem egyházi alapítású, hanem egy környékbeli Sásvári nevű nemes vagy a család utolsó nőnemű tagja által tett adomány volt az intézmény alapja.<sup>16</sup> Felvetődhet kérdésként, hogy a kora újkori ispotály a középkori örököse-e, az okleveles anyag hiányossága miatt viszont sosem le-

---

<sup>7</sup> Pál-Antal: *Marosvásárhely története I.*, 35–36.

<sup>8</sup> Hegyi: Marosvásárhely első említése, 175–190.

<sup>9</sup> F. Romhányi: A ferencesek marosvásárhelyi letelepedéséről, 191–193

<sup>10</sup> Karácsony: *Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*. I. kötet, 203.

<sup>11</sup> F. Romhányi: „*A lelkiek a földiek nélkül*”, 37., 86., illetve 88.

<sup>12</sup> *Székely oklevéltár IV.*, 46–47; Pál-Antal: *A marosvásárhelyi utcák, közök és terek történeti névtára*, 144.

<sup>13</sup> Kubinyi: Orvoslás, gyógyszerészek, fürdők és ispotályok a késő középkori Magyarországon, 260–261.

<sup>14</sup> *Székely oklevéltár III.*, 177–178

<sup>15</sup> Berekméri: A marosvásárhelyi ispotály az Erdélyi Fejedelemség korában (1629–1702), 14–18.

<sup>16</sup> Uo., 13.

het kideríteni a teljes igazságot. Tény, hogy a 18. század folyamán a katolikus egyház többször igyekezett megszerezni az ispotályt.<sup>17</sup>

A középkor folyamán szintén működött Székelyvásárhely területén egy iskola. Feltételeznünk kell azt, hogy legkésőbb a 16. század folyamán a ferences kolostorban alapszintű oktatás folyt.<sup>18</sup> Ezekre az alapokra helyezték majd később a város által fenntartott kollégiumot. Az országgyűlés 1557-ben hozott egy rendeletet az iskola alapításáról,<sup>19</sup> amely a mai Református Kollégium alapjainak lerakását jelentette.

Mint a fenti példából is látható, Székelyvásárhely mezőváros vallásos élete a jól szervezettek közé tartozhatott. Nem tartható kizártnak, hogy létezett egy középkori vallásos társulat, amely önmagát kalandosnak nevezte, vagy éppen Boldogasszonyról nevezte el, kapcsolódva a kolostor búcsújához és az esetlegesen erre az alkalomra emelt oltárhoz, s bár funkcióját részben megváltoztatta, csakúgy, mint a kolozsvári társaságok, sokáig fennmaradt. Szintén meg kell említenem azt is, hogy Kubinyi kutatásai szerint a középkori kalandosok védőszentjei közül Szűz Mária a legtöbbször választott, és formái közül a Boldogasszony a legnépszerűbb.<sup>20</sup> Figyelembe véve, hogy egyes „hasznos” egyházi intézményeket a protestantizmus megőrzött, feltételezhető, hogy a kalandosoknak nevezett, de a céhek között szereplő társaságot is. Majd a katolikus egyház városba való visszatérése után Boldogasszonynak nevezett céh (amelynek, mint lentebb láthatjuk majd, nem csak katolikusok lehettek a tagjai) középkori gyökerekre tekint vissza. Természetesen ez nem több pusztá feltételezésnél.

## A KALANDOS TÁRSULAT A FEJEDELEMSÉG KORÁBAN

Mint fentebb említettem a kalandos céh 1657-ben jelenik meg a forrásokban, egy eddig teljes terjedelmében még nem közölt összeírásban, amelyet Marosvásárhely jegyzője készített.<sup>21</sup> Bónis Johanna tanulmányában felhasználta az adatokat, és egyes céhek esetében megállapításokat is tett, illetve közölte a céhmesterek listáját.<sup>22</sup> Habár a történetírásban létezik olyan szemlélet, miszerint az értelmiségiek és az előkelők alkották a kalandos társaságok vezető rétegét, erre utal Binder Pál,<sup>23</sup> illetve Benkő Elek<sup>24</sup> is megemlíti korábbi történet-

---

<sup>17</sup> Pál-Antal: *Marosvásárhely története I.*, 184.

<sup>18</sup> Léstyán: *Marosvásárhely katolikus múltja*, 161–162.

<sup>19</sup> *Erdélyi országgyűlési emlékek (1556 szept.–1571) II.*, 79.

<sup>20</sup> Kubinyi: *Vallásos társulatok a középkori Magyarországon*, 346–347.

<sup>21</sup> Román Nemzeti Levéltár Maros Megyei Hivatala (Arhivele Naționale ale României Serviciul Județean Mureș). 9-es fond Marosvásárhely város iratai. Acta Politica 273/1657-ös irat.

<sup>22</sup> Bónis: *A marosvásárhelyi céhekről*, 64.

<sup>23</sup> Binder: *Közös múltunk*, 166.

<sup>24</sup> Benkő: *Kolozsvár magyar külvárosa a középkorban*, 47–48.

írókra hivatkozva, hogy kolozsvári társaságok is az elit gyűjtőhelyei voltak. Természetesen előfordult az is, hogy kalandos társaságokban politikai vagy éppen gazdasági érdekcsoportok fonódtak össze.

Marosvásárhely esetében azonban nem az értelmiségiek sorakoznak a listán. Sokkal inkább az olyan család- és ragadványnevek tűnnek fel, akik egyetlen más céhbe sem léphetnének be pl. Katona, Darabont stb., illetve Kádár, Takács.<sup>25</sup> Véleményem szerint feltételezhetjük azt, hogy ez a tény a forrásokban ekkor kalandosként emlegetett céh integráló jellegét mutatja, azok számára biztosítja a céhes kereteket, akik nem léptek vagy nem léphettek egy másik céhbe. Ez nem csak a világi előnyök (mesteravatás, ünnepnap lakomák, városi érdekképviselő, templomi hely) miatt volt fontos, hanem a céh által biztosított végtisztesség végrehajtására vonatkozó igényt is kielégítette (betegápolás, virasztás, temetés, városvédelem). A kalandosok integráló szerepére utalhat az is, hogy a második helyen áll a mezőgazdasági termelést végző szántó-vetők mögött 43 mesterrangú taggal, eléggé túlbecsülnénk a marosvásárhelyi értelmiségiek létszámát, ha arra gondolnánk, mindannyian szellemi munkából keresték meg a kenyerüket. A céhtagok névsorának sokkal mélyebb elemzése, a városi polgárok életének kutatása sokat segíthet abban, hogy jobban megértsük a céhnek a városban betöltött szerepét.

A fejedelemség korabeli Marosvásárhelyen létező kalandos társulat nem csupán a hitéletben kap szerepet, hanem a városvédelemben is. A céh második írásos említése szerint, amit a szűcsök céhkönyvébe jegyeztek be,<sup>26</sup> a tatárbetöréstől tartva a kalandosokat a szűcsök bátyája és az ötvösök filagóriája között helyezték el. Tudjuk, Pál-Antal Sándor kutatásai nyomán, hogy a város nem szenvedett károkat.<sup>27</sup> Sajnos az eddigi kutatások a marosvásárhelyi céhek védelmi szerepét nem igazán tárták fel, így nem tudjuk, hogy egyszeri esetről van-e szó, vagy pedig a kalandosok teljes értékű céhként vettek részt a város védelmében. A kalandos társulatok esetleges másik városvédelmi példája lehet Nagyenyed. Binder Pál szerint a Szentlélekről elnevezett társaság a nagyenyedi erődítmény Kisbástyáját volt hivatott védeni.<sup>28</sup> Sajnos Binder Pál nem jelölte meg, hogy a városvédelemre vonatkozó forrását hol találta. Elképzelhető a kalandosoknak más városokban is lehettek a céhekhez hasonló városvédelmi feladatai is.

Az eddig feltárt források a továbbiakban hallgatnak a kalandos céh 17. századi történetéről, az újabb források már a 18. századba vezetnek át.

## A CÉH A 18–19. SZÁZADBAN

A 18. századi forrásokban a kalandos társaság helyét a Boldogasszony céh megnevezés vette át. A városi adminisztráció által elkészített összeírások-

<sup>25</sup> Bónis: *A marosvásárhelyi céhekről*, 67.

<sup>26</sup> *Székelly oklevéltár VI.*, 217.

<sup>27</sup> Pál-Antal: *Marosvásárhely története I.*, 73–74.

<sup>28</sup> Binder: *Közös múltunk*, 166.

ban a céh továbbra is szerepel, azonban a taglétszám csökkenő tendenciát mutat. Erre vonatkozó első adataink az 1657. évi összeírásból származnak, ekkor 49 tagot jegyeztek. Számuk a 18. század folyamán 30 körülire stabilizálódott az 1762 és 1767. évi összeírás alapján, az utolsó ismert létszám 1816-ban pedig 20 volt.<sup>29</sup>

Felvetődhet a kérdés, nem a városba visszatérő római katolikus egyház hatására lett-e a névváltás, a tagok pedig csak katolikusok lehettek. A városban valóban voltak vallási feszültségek, és a céheken belül is: a református csizmadiák többször beadványban fordultak a katolikus céhtársakkal való konfliktusok miatt.<sup>30</sup>

A belső konfliktusokat nem a reformátusok, hanem a katolikusok robbantották ki, vagy csupán előbbieik panasza ért el korábban a város vezetőséghez. Ebből a szempontból nem is fontos, hiszen tudjuk, a Boldogasszony céhnek voltak református tagjai. 1758-ban a városi református egyházközség konzisztóriumára segítséget kért a céhektől. Az egyházközség évi egy nap közmunkát, illetve tagonként egy-egy forintot kért a céhtagoktól. A céhek többsége válaszolt a felhívásra, többek között a Boldogasszony céh is, amely a tehetősebb tagok részéről elfogadta az egy forintot, illetve a szegény tagok tag részéről 50, illetve 25 dénáros adományt ajánlott fel. A közmunkára nem tér ki a dokumentum, azt az egy munkanapot, amit a többi céh is felajánlott, a Boldogasszony is vállalta.<sup>31</sup> Nem feltételezhetjük azt, hogy az egyházközséget vezetőik nem tudtak volna arról, ha esetlegesen a Boldogasszony céhben csak katolikusok tagok vannak. A 18. századi viszonyokat figyelembe véve a céh, ha csak katolikus tagokat fogadott volna be, válasza méltatta volna a kérdést. Így a Boldogasszony név önmagában nem jelenti azt, hogy a céh valamelyik valláshoz tartozott volna. A céh statútuma sem utal semmilyen vallási megkötésre a tagok felvételénél.

A céhhez intézett utolsó írásos dokumentum 1848-ból származik.<sup>32</sup> Ekkor a marosvásárhelyi szűcs céh a forradalmi változásokat kihasználva igyekezett ismét a saját bárányvágási jogait a mészárosokkal szemben elismertetni. Ennek érvényesítésére pedig a város összes céhétől (kivéve a mészárosok) kértek a beleegyezést és támogatást. Ezt a Boldogasszony céh is megadta, a szűcs céh pedig a forradalom bukása után a császári hatóságoknál is igyekezett érvényesíteni, ezt bizonyítják a mellékelt német nyelvű másolatok is.

---

<sup>29</sup> Bónis: A marosvásárhelyi céhekről, 64.

<sup>30</sup> Román Nemzeti Levéltár Maros Megyei Hivatala (Arhivele Naționale ale României Serviciul Județean Mureș). 9-es fond Marosvásárhely város iratai. Acta Politica 1347/1769-es irat.

<sup>31</sup> Marosvásárhelyi Református Gyűjtőlevéltár: Marosvásárhelyi Református Egyházközség, 359-1 irat.

<sup>32</sup> Román Nemzeti Levéltár Maros Megyei Hivatala (Arhivele Naționale ale României Serviciul Județean Mureș). Marosvásárhelyi Szűcs Céh Fondja, 164. Mutató 29, 7-doboz, 724-es irat.

Nem tudjuk, mikor szűnt meg a Boldogasszony céh. Benkő Károly 1862-ben készült munkájában már nem említi meg, hogy abban az évben is aktív lett volna. A városi tanács üléseinek jegyzőkönyveit forrásként felhasználó munkájából kiderül: a céh tagjait a 18. század folyamán, járvány idején többször is felmentették az adófizetés alól.<sup>33</sup> Az ok egyszerű volt, járványok idején a céhtagok közhasznú munkát végeztek, és eltemették a halottakat, azokat is, akiknek semmijük sem volt, ugyanakkor az eltemetett testekről jelentést kellett tenniük, ezzel is segítve a városi adminisztráció munkáját.

A Boldogasszony céh végét a polgárosodás jelenthette, egyre-másra alakultak Marosvásárhelyen is a temetkezési társulatok.<sup>34</sup> Ezzel párhuzamosan a köztemetés sokkal inkább a város kötelességei közé kerül. A vallásos közösség átalakulása lassan a céh megszűnéséhez vezetett.

Fontos megemlítenem, hogy a 17-18. században miért tekintem a kalandos társulatot és a Boldogasszony céhet ugyanazon intézmény folytatásának. Mivel a társulat és a céh nem feltétlenül ugyanazon intézményt lefedő fogalmak. Írásos források nem állnak a rendelkezésünkre, azonban a szakirodalomban mind Bónis Johanna,<sup>35</sup> mind pedig Pál-Antal Sándor elfogadja,<sup>36</sup> hogy a kettő között valamilyen kapcsolat áll fenn. Sajnos nem ismerjük a céh korábbi írásos dokumentumait, de Benkő Károly műve is arra utal, hogy a Boldogasszony céh más vallásos társulatokhoz hasonló feladatokat végzett el.<sup>37</sup> Másrészt a céh és a kalandos társulat egymás szinonimájaként való használata nem egyedi, erre Kiss András talált adatokat Kolozsváron.<sup>38</sup>

## A STATÚTUM

A Boldogasszony céh 26 artikulusból tartalmazó statútuma egy lapból álló papíroklevélen maradt fenn, a papírnak nincs vízjele. A bevezető szöveg latin, a céhszabályzat pontjai magyar nyelven íródtak. Az íráskép egyszerű folyóírás, semmilyen díszítés nem található, csupán csak a cikkelyeket emelték ki vastagon. A dokumentum egyszerű korabeli másolat, 1779-ben adták ki, nagy valószínűséggel kormányzati nyomásra, minden céhnek be kellett mutatnia privilégiumlevelét a Guberniumnak, így a Boldogasszony céhnek is. Szintén ebben az időszakban jegyezték le egy másik különleges marosvásárhelyi céh, a szántóvetők statútumát is.<sup>39</sup> Az oklevelet a városi tanács állította ki, név szerint megemlítve idősebb Farkas László főbíró. Az eredeti oklevél elveszett

---

<sup>33</sup> Benkő: *Marosvásárhely szabad királyi város leírása*, 89.

<sup>34</sup> Pál: *Városfejlődés a Székelyföldön 1750–1914*, 399.

<sup>35</sup> Bónis: A marosvásárhelyi céhekről, 63.

<sup>36</sup> Pál-Antal: *Marosvásárhely története I.*, 84.

<sup>37</sup> Benkő: *Marosvásárhely szabad királyi város leírása*, 50., illetve 89.

<sup>38</sup> Kiss: *Kalandosok – Kalandos temető Kolozsvárott*, 89.

<sup>39</sup> Bónis: A marosvásárhelyi céhekről, 60–61.

vagy kallódik, a megmaradt és a cikkhez felhasznált hiteles másolat pedig nagybányai Székely Ferenc városi jegyző munkája.

Az oklevél latin nyelvű bevezetőjében az indoklásnál megemlítik a kiállítás okait is. A város azért is erősíti meg ezeket a pontokat, mert a céh közhasznú tevékenységet is folytat, és fontos szerepet tölt be a város életében. Az indokok közé sorolja azt is, hogy a céhen belüli stabilitás a városnak is az érdeke, és ennek egyik záloga a pontosan lejegyzett státútumok lehetnek. Kiderül a szövegből, hogy korábban is rendelkeztek státútummal, amelyet egy könyvbe jegyeztek le, és ezek is alapul szolgáltak az itt kiadott szabályzatnak.

Felvetődik a kérdés, hogy a kalandos társaság miért viselkedik céhként, hiszen nem végzett kézműves tevékenységet, nem vonatkoztak rá az inas- és a legényrangban történő előrelépést meghatározó szakmai szabályok. Kiss András kutatásai alapján kijelenthető, hogy Kolozsváron is nevezik a kalandosokat céhnek.<sup>40</sup> A céh, a társaság és a testvériség egymás szinonimájaként esetileg használhatók.<sup>41</sup> A tagság semmilyen anyagi vagy éppen társadalmi előnnyel nem járt, csak köteleességekkel. A státútuma alapján még a céhen belüli közös étkezéseket is korlátozták a 18. századi uralkodói rendeletek. Valószínűleg a belső feszültségek és a vallási nézetkülönbségek feloldásában sokat segített a belső szabály, miszerint a belépés sorrendjében érték el a mester fokozatot a tagok. Mindenkire sor került előbb vagy utóbb a céh vezetésében, három évig kellett hivatalt viselni. Aki pedig nem akart hivatalt vállalni a céhen belül, azoknak meghatározott összeget kellett fizetnie (5. artikulus).

## KÜLÖNBSÉGEK ÉS HASONLÓSÁGOK A KOLOZSVÁRI KALANDOS STATÚTUMOKKAL

A következő néhány sorban igyekszem a marosvásárhelyi Boldogasszony céh státútumát összehasonlítani a kolozsvári kalandos társulatok szabályzatával, sajnos a zilahi kalandosok szabályzatát nem publikálták. Az első és a legfontosabb különbség, hogy mind Kolozsváron,<sup>42</sup> mind pedig Zilahon<sup>43</sup> több kalandos működött. Ennek okai elsősorban az eltérő várostörténetben keresendők. Kolozsváron a magyarok és szászok közötti nemzetiségi törés mellett a 16–17. században kialakult egy vallási törés is.<sup>44</sup> Zilahon viszont a város utcái, később negyedei alapján szerveződtek a társaságok.<sup>45</sup> Ezek sokkal inkább a szász településeken létező szomszédságokra hasonlítottak. Ezzel szemben Marosvásárhelyen a Boldogasszony céh képviselte egyedül a kalandos társaságokat. A kolozsvári kalandosok esetében a hídelvei szabályzatot használom fel,

---

<sup>40</sup> Kiss: Kalandosok – Kalandos temető Kolozsvárott, 89.

<sup>41</sup> Uo., 84.

<sup>42</sup> Uo., 97–98.

<sup>43</sup> Lakóné Hegyi–Wagner: A zilahi kalandosok, 30–41.

<sup>44</sup> Kiss: Kalandosok – Kalandos temető Kolozsvárott, 90.

<sup>45</sup> Lakóné Hegyi–Wagner: A zilahi kalandosok, 33–34.



miivel annak 1625. évi verzióját 1780-ban egészítették ki újabb pontokkal.<sup>46</sup> Az összehasonlítás során a kolozsvári pontok esetében kerek zárójelben fogom azt az évet és az artikulus számát közölni, amikor az adott pont született. Azért szükséges mindkét szabályt felhasználni, mivel az 1625-ben születettet kiegészíti az 1780. évi. A marosvásárhelyi esetében az artikulus latin számát közlöm zárójelben.

Az első és a legfontosabb kérdés kik lehetnek a társulat, illetve a céh tagjai. Marosvásárhelyen a rendelkezés szerint bárki szabadon állhatott be a céhbe (15. artikulus). Ezzel szemben Kolozsváron a kalandosba az léphet be: „aki atyánkfia az mi Calandosunkban akar állani, mi velünk egy Istent szolgáljon és velünk egy hütön legyen és egy templomban járjon” (1625);<sup>47</sup> ezt a rendelkezést egészítik ki 1780-ban azzal a kikötéssel, hogy aki „más Kalandosból, Hidelvi lévén, ebbe a Kalandosba kívánna beállani, fizessen a Kalandosnak 2. v. forintot”. Azok, akiknek az atyja is kalandos volt, az kolozsvári hidelvi kalandosban előnyt kaptak, az ifjak között is középre írták be már belépéskor, erről 1780-ban rendelkeztek a 12. pontban. A belépők számára előre kijelölt taxákat kellett fizetni, Marosvásárhely esetében ez összesen 3 forintra rúgott: az első forintot a belépéskor, a másik kettőt akkor, amikor céhmesterré vált, tartozott befizetni (1. artikulus). Ezt Kolozsváron az 1780-ban elfogadott pontok közül a 22-es szabályozza, miszerint a belépőnek 6 dénárt kell fizetnie, lényegesen kevesebbet. Szintén 1780. évi pontok között található az is, hogy a tagdíj alól felmentést kapnak az olyan kalandos tagok, akik elszegődnek valahova, de a temetésre be kell járniuk (1780, 16. pont); szintén egy ilyen fizetést tartalmazó rendelet, hogy az ifjak közül az öregek közé felkerülők 8 poltrát fizetnek (1780,17. pont).<sup>48</sup>

A kilépésre mindkét városban két lehetőség volt: az önkéntes távozás és a kizárás. Az önkéntes távozás békésen zajlott, aki elköltözött, vagy csak a céhből akart kilépni, az szabadon távozhatott. Azonban azok, akik büszkeségből, dacból vagy ok nélkül szeretnének távozni, három forint zálogot kell hagyniuk, és a céhből sem léphetnek ki (14. artikulus). Kolozsvár esetében az 1625. évi szabály szintén kiköti, hogy aki vakmerőségből ki akarna lépni, a város segítségével három forintot fizet, amiből kettőt a bíró tart meg, és egyet kap a kalandos társaság (11. pont).<sup>49</sup> A vakmerőségből történő kilépés mellett szintén előfordulhat a céhből való kizárás. Ennek két oka lehet: az egyik ok a nem megfelelő viselkedés, amibe beletartozott az, ha valaki lopott, paráznaságon érték, vagy pedig a hóherral szóba elegyedett, azt a személyt addig, amíg dolgait nem rendezte, nem tekintették kalandosnak.<sup>50</sup> Marosvásárhelyen szintén a büntettek, lopás és más cégéres vétkek elkövetése esetén a tagokat három fo-

<sup>46</sup> Lindner: A kolozsvári Kalandos-társulatok III., 218–226.

<sup>47</sup> Uo., 222.

<sup>48</sup> Uo., 225.

<sup>49</sup> Uo., 221.

<sup>50</sup> Kiss: Kalandosok – Kalandos temető Kolozsvárott, 91.

rintra büntették (21. artikus). A másik kizárásra okot adó tényező a kolozsvári kalandos vagy a társaságon belül: engedetlenség és viszály szítása, illetve a temetéseken való megjelenés elmulasztása volt. A hídelvei társaságból való kizárást az jelentette, ha valaki három temetésről hiányzott, megfelelő ok nélkül; hiányzást igazolhatta, ha beteg, ha valamilyen jó oknál fogva nincs a városban, vagy ha a törvény előtt kell megjelennie.<sup>51</sup>

A céh és a kalandos társaság szervezete is hasonlóan épült fel. A kalandos társaság élén is a kalandos *apjának* nevezett vezető állt.<sup>52</sup> A marosvásárhelyi Boldogasszony esetében az öreg céhmester, illetve az ifjú céhmester állt. Utánuk következtek a céh és a kalandos adminisztratív feladatait ellátó dékánok, akik kijelölték a sírásókat, kijelölték a sír helyét, és ellenőrizték a kiásott sír mélységét, méretét. A különbség azonban az, hogy a dékánságban a céhen belül a katalógus szerint mindenkire sor került, úgy lehetett kikerülni a kötelesség alól, ha évente 1 forintot fizettek le (5. artikus). Kolozsváron szintén 1 forint volt a büntetés azok számára, akik nem vállalják, a céhaságot már 1625. évi rendezi (1. pont). Mind a kalandos társaságban, mind a céhben választottak egy jegyzőt (4. artikus; 3. pont, 1625).<sup>53</sup>

A céhtagoknak kötelességeik is voltak, amelyeket szigorúan szabályoznak a statútumok, ugyanígy a kalandos statútumok is. Általánosságban kijelenthető, hogy a tagok magánéletében és a közösségi létben is elvárt rendes, tiszteltudó, békés viselkedés, erre a 1625. évi 4.-es pont tér ki,<sup>54</sup> illetve a céh statútumban több artikus vonatkozik arra, hogy a tagok ne fogyasszanak alkoholt, kitér a tisztességes megjelenésre gyűlések idején (8., 18., 22. artikus).

A Boldogasszony céh feladata leginkább a temetések megszervezése volt. A legfontosabb különbség a kolozsvári kalandosok és a marosvásárhelyi Boldogasszony céh között pedig a temetéseken van. Marosvásárhelyen a Boldogasszony céh eltemet bárkit, nemcsak a szegényeket temetik el a tagok ingyen, és olyan kézműves céheknek is besegítenek, ahol nincs elég tag. A sírásók csupán az elhunyt esetleges javaiból kaphatnak, de akkor is csak legfeljebb egy német forintot (6. artikus). Szintén a céhtagok kötelességei közé tartozott az, ha magányos beteg volt valahol a városban, akkor az öreg céhmester utasítására az asszonyok az asszonyok, a férfiak pedig a férfiak mellett voltak kötelesek virrasztani, amíg annak állapota nem javult, vagy meg nem halt (7. artikus). Szintén a céhtagok kötelessége volt tisztességesen megjeleni a temetésen, nem részegen, nem pipázgatva és nem trágárkodva utolsó útjára kísérni a halottat (8. artikus).

Ezzel szemben a kolozsvári kalandos társaság tagjai pénzért temettek. Kivéve azokat a cselédeket és gazdákat, akik egy kenyéren voltak a kalandossal

---

<sup>51</sup> Lindner: A kolozsvári Kalandos-társulatok III., 226.

<sup>52</sup> Kiss: Kalandosok – Kalandos temető Kolozsvárott, 90.

<sup>53</sup> Lindner: A kolozsvári Kalandos-társulatok III., 220.

<sup>54</sup> Uo., 220–221.

(1780-15. pont).<sup>55</sup> Ezt a rendszert 1780-ban elég részletesen szabályozták az 5. pontban.<sup>56</sup> Ebben kifejtik, hogy korábban két forintért temettek, de mivel a kalandos tagok száma már 137, így ezek után három forintért temetnek. Ebből két forint a társaság pénztárába kerül, egy forintot pedig a sírásók között osztanak szét. Mivel ekkorra már a kalandos társaságok tagjai a külvárosok többségében mezőgazdaságból élő lakói voltak, így a temetés számukra bevételi forrást is jelenthetett. Ezt mutatja az 1780-as szabályzat lezárása is, ahol a közös pénzből vett szerszámok és munka drágasága miatt az új sír kiásása 6 forintba, a régi sír 5 forintba kerül.<sup>57</sup>

Azok, akik megsértették a céhen belüli előírt rendet, azonban nem kizárást érően, számíthattak a pénzbüntetések kiszabására. Az anyagi büntetéseket kétfajta oszthatjuk fel. Az első, amikor temetéseken és a temetések előkészítésén vétettek hibát a tagok. A másik a céhen belüli fegyelem, a tagok és a vezetők megsértésére vonatkozik. Fentebb említettem, hogy Marosvásárhelyen a céhtagok feladata volt a haldoklók ápolása, vagy legalább felügyelete (7. artikus). A kolozsvári kalandosok az ápolásra nem térnek ki, ugyanakkor az 1625. évi 13. pont szerint temetést megelőző *kesergés*, azaz virrasztás, siratás kihagyása 12 pénzbe kerül.<sup>58</sup> A temetések során a kijelölt céhtagok, illetve Kolozsváron a kalandos tagok feladata volt a sír kiásása, ennek elhibázása vagy a kiásott sírban történő pipázás, trágárkodás Marosvásárhelyen 50 pénzbe került (9. artikus), ugyanakkor a lusta sírásóknak is fizetniük kell 12 pénzt (26. artikus). Kolozsváron az 1780. évi szabályzat 3. pontja szerint, ha az esetlegesen koporsó leeresztésekor megakad, 50 pénzt kell fizetnie a sírásónak.<sup>59</sup> A temetésen is tisztességesen kellett megjelenni, 50 pénznyi büntetés terhe alatt (13. artikus), illetve tilos volt trágárkodni, beszélgetni vagy részegeskedni, egy forint büntetés mellett (8. artikus). Szintén kötelező a megjelenés a kolozsvári kalandosok között, akik elmulasztják, azok 12 pénzt fizetnek a 1780-as szabályzat 13. pontja szerint.<sup>60</sup> A temetésre az összehívást a tábla körbeadásával oldják meg mind Kolozsváron, mind Marosvásárhelyen. A kolozsvári 1625. évi szabályok 5. és 13. pontja szerint a tábla tovább nem adása és megállítás 25 dénár büntetést von maga után.<sup>61</sup> Ennél jóval bővebben szabályozza mindkét statútum, hogy a testet vivők el ne ejtsék a koporsót. A büntetéseket hasonlóan mérték, ha meggyőződnek a testvivő hibájáról egy forint büntetést kell fizetnie (14. artikus; 1780, 4. pont).<sup>62</sup>

---

<sup>55</sup> Uo., 225.

<sup>56</sup> Uo., 224.

<sup>57</sup> Kiss: Kalandosok – Kalandos temető Kolozsvárott, 100.

<sup>58</sup> Lindner: A kolozsvári Kalandos-társulatok III., 222.

<sup>59</sup> Uo., 224.

<sup>60</sup> Uo., 225.

<sup>61</sup> Uo., 220., illetve 222.

<sup>62</sup> Uo., 224.

A céh, illetve a kalandos társulat vezetőivel szembeni engedetlenséget is büntették. A céhgyűléseken meg kellett jelenni, azoknak, akik generális gyűlésről késtek 12, ha egyszerű gyűlésről 6 dénárt kellett fizetniük, akik szándékosan nem jelentek meg, 24 dénárt fizettek (16. artikulus). Marosvásárhelyen tisztességes öltözetben kellett megjelenni a céhgyűlésben, ellenkező esetben 24 dénárt fizettek (22. artikulus). A céhen belüli egymás közötti vita 50 pénzbe került (20. artikulus); Kolozsváron a céhapával történő vita 60 pénzt, dékánal vagy nótáriussal szemben 48 pénzt jelentett, ha kalandostárral, akkor 34 pénzt (1780, 7–10.pont).<sup>63</sup>

A marosvásárhelyi Boldogasszony céh meghatározza a gyűlések időrendjét is, minden sátoros ünnep előtt tartottak egy összejövetelt (19. artikulus). Illetve megszabták, hogy céhként a királyi rendeletek szellemében csupán csak évente egy nagy lakomát rendezhettek, és szintén ebben az artikulusban szerepel, hogy a céh bevételeiről-kiadásairól mindig tisztességesen el kell számolni, főképpen a város által kijelölt céhinspektoroknak (23. artikulus). Ezt az elszámolási kötelezettségét az 1780. évi szabályzat első pontja mondja ki a hídelvei kalandosoknál, de itt csak a tagság részére tartozik elszámolással.<sup>64</sup> A Boldogasszony céh ifjabb tagjai a közös eseményeken szolgálni tartoztak az idősebbeknek, azaz fel kellett szolgálniuk az ételt-italt, előre kellett őket engedniük, azonban a túlzott kihasználást tiltja a céh statútuma (26. artikulus).

## ÖSSZEZÉS

Végeredményként kijelenthető, hogy a középkori gyökerek tekintetében teljes mértékében feltételezésekre kell hagyatkozni. Ugyanakkor a Boldogasszony céh a kora újkori Marosvásárhelyen feltehetőleg betöltötte integráló szerepét.

A marosvásárhelyi Boldogasszony céh a jelenlegi források ismeretében még a 18. században céhként működött, azonban néhány középkori és kora újkori tevékenységet tovább folytattak kegyességi alapon. Ennek következménye a királyi rendeletek végrehajtása, és ezért a statútum újrakiadása. Tevékenységét időnként a város szolgálatába állította, de feltehetőleg a tagok számára nem a céhbeli tevékenység jelentette a fő megélhetési forrást. A 19. századra a polgárosodással és a társadalmi átalakulással elavult intézmény a feledés homályába merült.

---

<sup>63</sup> Uo. 224.

<sup>64</sup> Uo. 224.

## IRODALOM- ÉS FORRÁSJEGYZÉK

### *Levéltári források*

- Marosvásárhelyi Református Gyűjtőlevéltár: Marosvásárhelyi Református Egyházközség 359-1 irat.
- Román Állami Levéltár Maros Megyei Hivatala (Arhivele Naționale ale României Filiala Mureș). 9-es fond, Marosvásárhely város iratai. Acta Politica 273/1657-ös irat
- Román Állami Levéltár Maros Megyei Hivatala (Arhivele Naționale ale României Filiala Mureș). 9-es fond, Marosvásárhely város iratai. Acta Politica 1347/1769-es irat.
- Román Állami Levéltár Maros Megyei Hivatala (Arhivele Naționale ale României Filiala Mureș). Marosvásárhelyi Szűcs Céh Fondja 164. Mutató 29, 7-doboz 724-es irat.

### *Kiadott források*

- Szabó Károly (szerk.): *Székely oklevéltár III.* Kolozsvár. 1890.
- Szabó Károly (szerk.): *Székely oklevéltár IV.* Kolozsvár. 1895.
- Szádeczky Lajos (szerk.): *Székely oklevéltár VI.* Kolozsvár, 1897.
- Szilágyi Sándor (szerk.): *Erdélyi országgyűlési emlékek (1556 szept.–1571) II.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1876.

### *Felhasznált irodalom*

- Benkő Károly: *Marosvásárhely szabad királyi város leírása 1862-ben.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2001.
- Benkő Elek: *Kolozsvár magyar külvárosa a középkorban.* Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 2004.
- Berekméri Árpád-Róbert: A marosvásárhelyi ispotály az Erdélyi Fejedelemség korában (1629–1702). In: Pál-Antal Sándor – Simon Zsolt (szerk.): *Marosvásárhely történetéből 3.*, Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2013. 9–37.
- Binder Pál: *Közös múltunk.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1982.
- Bónis Johanna: A marosvásárhelyi céhekről. In: Pál-Antal Sándor – Szabó Miklós (szerk.): *A Maros megyei magyarság történetéből. I.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 1997. 57–76.
- F. Romhányi Beatrix: „*A lelkiek a földiek nélkül nem tarthatóak fenn...*” *Pálos gazdálkodás a középkorban.* Gondolat Kiadó, Budapest, 2010.
- F. Romhányi Beatrix: A ferencesek marosvásárhelyi letelepedéséről. In: Pál-Antal Sándor – Szabó Miklós (szerk.): *Marosvásárhely történetéből I.* 2. kiadás, Mentor Kiadó, Marosvásárhely. 2007. 191–193.
- Hegy Géza: Marosvásárhely első említése. In: Egyed Emese – Pakó László – Weisz Attila (szerk.): *Certamen I. Előadások a magyar tudomány napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. szaksztyárában.* Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 2013. 175–190.

- Karácsony János: *Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig. I. kötet.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1922.
- Kiss András: Kalandosok – Kalandos temető Kolozsvárott. IN: Kiss András: *Források és értelmezések.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1994. 83–103
- Kubinyi András: Orvoslás, gyógyszerészek, fürdők és ispotályok a késő középkori Magyarországon. In: *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon.* Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest, 1999.
- Kubinyi András: Vallásos társulatok a középkori Magyarországon. In: *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon.* Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest, 1999. 341–353.
- Lakóné Hegyi Éva – Wagner Ernő: A zilahi kalandosok. *Erdélyi Múzeum*, 63(2001), 1–2 szám. 30–41.
- Lestyán Ferenc: Marosvásárhely katolikus múltja. In: Pál-Antal Sándor – Szabó Miklós (szerk.): *Marosvásárhely történetéből I.* 2. kiadás, Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2007. 157–191.
- Lindner Gusztáv: A kolozsvári Kalandos-társulatok I. *Erdélyi Múzeum*, XI. évfolyam (1894), II. füzet. 65–83.
- Lindner Gusztáv: A kolozsvári Kalandos-társulatok III. *Erdélyi Múzeum*, XI. évfolyam (1894), IV. füzet. 215–226.
- Pál Judit: *Városfejlődés a Székelyföldön 1750–1914.* Pro-Print Könyvkiadó, Csík-szereda, 2003.
- Pál-Antal Sándor: *A marosvásárhelyi utcák, közök és terek történeti névtára.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 1997.
- Pál-Antal Sándor: *Marosvásárhely története I. A kezdetektől 1848-ig.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2009.

## FÜGGELÉK

Az átírás során nem ragaszkodtam a betűhív módszerhez: egyes esetekben a felesleges mássalhangzók kerültek, a kis és nagybetűket, illetve a rövid és hosszú magánhangzókat alakítottam át mai helyesírás szerint. Szintén az olvashatóság megkönnyítése érdekében az eredeti szöveget kiegészítettem központozással. A szövegben a *cz* és *ts* kapcsolatokat meghagytam eredetiben, szintén nem jelölöm az rövidítéseit; a [,]-k jelölik a feloldott rövidítéseket.

Köszönöm az átírat összeolvasását és a latin nyelvű szöveg javítását Gálfi Emőkének.

**1779. július 9. Marosvásárhely.** Idősebb Farkas László főbíró és a marosvásárhelyi tanács a Boldogasszony céh közhasznú voltára és a tagok kérésére hivatkozva elfogadja szabályzatukat.

*Az oklevél szövege*

Nos Senior Ladislaus Farkas Judex primarus coeterique Senatores Regiae Liberaeque civitatis Marus Vásárhely; Damus pro memoria per praesentes sig-

nificantes quibus expedit [univ]ersis. Modernis et futuris: quod cum nos in Domo nostra Praetorali praefato ci[vita]tis M[aros]vásárhely pro faciendo causantibus iudicio moderativo una constitui fuisset; extunc circumspecti certi concives nostri, in suis ipsorum propriis reliquorumque totius Cehae vulgo Boldogasszony Czéha nuncupatae comembrorum nominibus ac in personis exhibuerunt supplicem quendam libellum, quo mediante postularunt a Nobis debita cum Instatia ut condingum habentes respectum praetacte Cehae Comembrorum, pro erigenda, ac in perpetuum stabilienda eorum Ceha L[itte]ras quasdam Privilegiales authentice confectas ac ad eandem Ceham de Jure pertinentibus Articulis ac Punctis comprehensas dare et concedere vellemus: quorum justam petitionem exaudientes et simul considerantes tum utilitatem tum necessitatem ejusdem praelibatae Cehae ac id quod omnibus Rerum Publicarum Moderatoribus ex officio incumbit, ut in cunctis Societatibus rectum et decentem instituant ordinem. Praesentes ex eo fine praemissorum praefatae Cehae commembris juxta tenorem Atricolorum et Punctorum subsequentium dandas duximus et concendendas Privilegiales pro ut damus et concedemus in perpetuum duraturas. **Articulus Primus.** Ha ki ezen Boldogasszony Céhében magát beavattatni szándékoznék három forintot tégyen le, melynek egyikét Czéhben állásakor két forintját pedig Céhmaster tételkor tartozik befizetni ezen kívül semmivel egyébbel nem tartozván. **Articulus Secundus.** Az öreg Czéh mester pohárért, aki azt az időt eléri, két m[agyar] forinttal tartozik. **Articulus Tertius:** Az ifjú Czéh mester pohárért aki azon tisztásra felvétetik, egy forinttal tartozik. **Articulus Quartus.** A ki notariusnak választatik egy forintot tartozik letenni a Czéhnek. **Articulus Quintus.** Akit katalógus szerint Dékányság talál, három egész esztendeig tartozik viselni, és ha három esztendeig viseli, semmivel sem tartozik; ha pedig valaki bizonyos és elegendő okokból el akarja fizetni, hogy ha másik utána valók lesznek, egy esztendőt egy forinttal s három esztendőt három m[agyar] forinttal el fizetheti, egyébbel azután semmivel sem tartozván. **Articulus Sextus.** Hogy ha olyas háznál valami ügyefogyott idegen halott esik a kinek a gazdája czéh nélkül vagyon, vagy ha olyan czéhban vagyon a melyben kevesen vagynak s Temetéshez való erejek nintsen mindazokat a Halottakat tartozzanak tisztességesen ingyen minden jutalom nélkül el temetni; hogy ha pedig valamitskéje maradna az afféle Halottnak in illo casu fáradtságok jutalma legyen egy német forint. **Septimus Articulus.** Az idegen jövevény úgy a magok Czéhbeli betegekhez is a Czéh Mester segítséget és virasztót a férjfi mellé férjfiat az asszony ember mellé asszony embert beteges állapotja kimenetelég s azután is rendelni köteles lésszen. **Articulus Octavus.** Midőn temetésre összegyülekeznek, s a holt testet a közönséges temető helyre viszik azon alkalmatossággal menet és jövet a trágár beszédek és pipázások szorosan meg tiltassanak mindnyájon pedig azon alkalmatosságra józanon compareallyjanak toties quotes egy m[agyar] forint büntetés alatt. **Articulus Nonus.** Midőn sír ásás végett a temetőbe kimennek a Dékány delineálván s ki mérvén a sír helyet tisztességesen elkészítsék s annak

utána a sírbe trágár beszédeket folytatni és pipázni(áthúзва) karomkodni szabad ne légyen ötven pénz büntetés alatt. **Articulus Decimus.** A temetés vagy egyéb bizonyos dolog jelentése végett midőn a céh tábláját a czéh mester el bocsátja, s aki a táblát idegen ember vagy gyermek kezére nem adja, s le ne tegye se szegre ne akassza egy m[agyar] forint büntetés alatt. **Articulus Undecimus.** Ha valaki a czéhbelik közül a kit a Tábla a városon s annak határán feltalál s a temetésre nem comparealna méltó oka nem lévén Huszonnég, ha pedig vakmerőségből esnék, ötven pénzkegig büntetessék. **Articulus Duodecimus.** Ha olyas szegény ember halálozik meg a kinek semmije sem maradna a kik azon halott számára sírt ásnak az Czéh kasszájából minden személynek egy napra húsz pénz adattassék. **Articulus Decimus Tertius.** Midőn az holt testet viszik az úton szép tsendesen minden lárma nélkül és tisztességesen kísérik a testet ötven pénzbüntetés alatt. **Articulus Decimus Quartus.** A test vivők szorgalmatos vigyázás mellett a koporsót úgy vigyék, hogy valahogy vigyázatlanságból el ne ejtsék egy m[agyar] forint büntetés alatt, hogy ha pedig történetből ejtenék el, akkor semmivel se tartozzanak. **Articulus Decimus Quintus.** Az Céhbeli állás ugyan kinek-kinek szabad jó akarattjától függ de bosszúságból vagy egyéb haszontalan okból való változtatása három m[agyar] forint büntetés alatt tilalmaztatik s még ily köteles léssen az Czéh mellett maradni. **Articulus Decimus Sextus.** A kik a generális Czéh Gyűlésére rendelt órát el mulatnák 12 a kik pedig a közönséges gyűlés óráját 6 a kik pedig ezt vagy amazt bosszúságból és vakmerőségből mulatnák el 24 pénzkegig büntetessenek. **Articulus Decimus Octavus.** A Czéh gyűlésében való pipázás 18 pénz büntetés alatt tilalomban légyen. **Articulus Decimus Nonus.** Minden sátoros ünnepek előtt Czéh gyűlés lévén az, kinek egymás ellenni panasza léssen proponálya, s hogy annyival is inkább az Isteni szolgálatot a Sz[ent] Innepekben véghez vihessék, egyben békéltessenek. **Articulus Vigemus.** A kik a Czéh Gyűlésében veszekednek vagy a Czéh és Czéh Mester ellen rugódoznak a delictum szerint büntetessenek a kik pedig személyes emberrel veszekednek ötven pénzkeget fizessenek. **Articulus Vigemus Primus.** A kik lopásban vagy egyéb czégéres vétekben elegyednének gonosz tselekedetek verificalodván a Czéh három m[agyar] forintig meg büntesse. **Articulus Vigemus Secundus.** Minden Czéhbeliek a czéh gyűlésbe Tisztességesen felöltözve jelenjenek meg 24 pénzbüntetés alatt. **Articulus Vigemus Tertius.** Minden féle jövedelmeit a Czéhnek szorgalmatosan p[ro]curállják s lajstrom szerint az Czéh ládájában tartsák vigyáztván, hogy senki hozzája ne férhessen s osztán hiba nélkül Czéh Mester tételkor az Inspektoroknak számban adattassanak. A királyi ordinatiok szerint pedig minden esztendőnként egyszeri tisztességes mulattságra szabadságok léssen úgy mindazon által, hogy egy személyre 24 pénznél több az Czéh Cassájából ne kelljen. **Articulus Vigemus Quartus.** Midőn a Czéh mester törvényes czéh gyűlése vagy temetés végett a táblát eljártatja s azután valaki meg részegszik s nem compareal vagy részegen jelenik meg 24 pénzkegig büntessék. **Articulus Vigemus Quintus.** A mely sírásók részegség restség vagy



egyéb haszontalan okból a sírt tisztességesen el nem készítenék külön-külön 12 pénzéig büntetessenek. **Articulus Vigemsus Sextus.** A Dékány után valló ifjak tartoznak fenn állva szolgálni úgy mindazonáltal hogy a le ülő személyek is minden becsületeket meg adják szer felett ne szolgáltassák. Quibus ut p[ro]missum est expressis L[i]t[er]ass hasce Privilegiales praefatae Cehae publici c[ivita]tis sigilli solitaeque subscriptionis munimin roboratas futuro testimonio extradeditimus et concessimus. Datum in Domo n[os]tr[a] Senatoriali die 9-a mensis Julij Anno D[omi]ni Millesimo Septingentesimo Septuagesimo Nonno

Extradatae per Georgium Székely de N[agy]bánya iuratum praefatae Civitatis ordinarium Notarium



Antal Róbert

## JORDÁKY LAJOS ÉS SZABÉDI LÁSZLÓ KAPCSOLATA<sup>1</sup>

### The Relationship between Lajos Jordáky and László Szabédi

In this study, I have tried to compare the life of Lajos Jordáky to that of László Szabédi. Both of them were Hungarian intellectuals socialized in the 1920-1930-es. Being Hungarian ethnics in Romania, their main concern was the situation of the Hungarian minority in Romania. Lajos Jordáky was a devoted socialist, while László Szabédi first had been the adept of the “third way”, then he tried to convince himself to be a communist. Their carriers share some similarities. For example, both of them “have rebelled” in their own way against the communist dictatorship. And both of them were persecuted by the communist authorities. In the end, László Szabédi committed suicide, not being able to withstand the growing pressure from the state police. Lajos Jordáky, on the other hand, became marginalized and he died in 1974.

*Keywords:* Hungarians in Romania, intellectuals, opposition, socialism, communism.

Az alábbiakban az erdélyi magyar művelődés történetéből két személy életútját fogom végigkövetni. Elsőre talán furecsának tűnik, hogy az elkötelezett szocialista és elsősorban politikai pályára vágyó Jordáky Lajost és a „ráció romantikusának” nevezett, a hideg elemző, de ugyanakkor igen érzékeny Szabédi László költőt, nyelvészt fogom egymáshoz hasonlítani. Életútjuk igen különbözően alakult, ám alaposabban vizsgálva számtalan közös elemet, metszéspontot is megfigyelhetünk. Kapcsolatukra talán túl erős kifejezés a „barátság”, ám az évek során egy korrekt, egymást tisztelő, sőt egyre közelebb kerülő viszonyt alapíthatunk meg a két személy esetében. Megelőlegezve a következtetéseket, a két személyről biztosan ki lehet jelenteni, hogy olyan életutakkal állunk szemben, amelyekben az erdélyi magyarságért tenni akaró, ám a túl szűk keretek között kevés mozgástérrel bíró erdélyi magyar értelmiségiek képe körvonalazódik előttünk.

Dolgozatom elsősorban Jordáky Lajos naplóira, Szabédi László leveleire, az általa szerkesztett *Termés* című folyóírra és a Szabédiról készült munkákra támaszkodik.

---

<sup>1</sup> A tanulmány a 2019. május 11–12-i *Szabédi Napok* konferencia bővített és javított változata. Itt szeretném megköszönni témavezetőm, Romsics Ignác észrevételeit, és Filep Tamás Gusztávnak, hogy fáradhatatlanul segítségemre volt „művelődéstörténeti barangolásaim” közepette.

A két szereplő életútját az alábbi szerkezet szerint fogom áttekinteni: először is családi hátterüket, iskoláikat ismertetem. Majd pedig megismerkedésükkel folytatva a „kis magyar világ” alatti tevékenységük és a *48-as Erdély-Termés* vita bemutatása után a fő hangsúlyt az 1945-öt követő korszak főbb eseményeire helyezem, majd Szabédi és Jordáky közös dilemmáit, a pártállam bénító szorítását (át)érező erdélyi magyar értelmiségiek küzdelmeit, vagyis a magyarságot ért sérelmekre orvoslást kereső/kínáló útkeresésüket fogom áttekinteni.

Szabédi László 1907. május 7-én született Székely László néven az akkori Maros-Torda vármegyei Sáromberkén. A család társadalmi helyzetét tekintve egy munkás/kispolgári családdal van dolgunk, mivel az apja, Székely Sándor szabédi származású tisztviselő, állomásfőnök volt, az anyja, Rédiger Emília pedig unitárius papi családból származott.

Jordáky Lajos 1913. szeptember 6-án Kolozsváron látta meg a napvilágot a református id. Jordáky Lajos nyomdászmester és a római katolikus háztartásbeli Grauer Katalin fiaként. Jordáky Lajos társadalmi pozíciója talán egy fokkal alatta maradt Szabédiénak, azonban így is a munkásság legfelsőbb rétegébe, az ún. munkásarisztokrácia sorai közé született.

A születési éveiket figyelembe véve kijelenthető, hogy közös nemzedékhez tartoztak, akik szocializációját már a kisebbségi környezet befolyásolta. A generációs csoport jellemzői közé az alábbi jellegzetességek sorolhatók: középiskolai tanulmányok végzése 1918 után, az államnyelv ismerete, kulturális példaképek azonossága (Ady Endre, Szabó Dezső, Móricz Zsigmond stb.). Az e generációs csoport által vallott nemzetfogalom szerint a nemzetnek már nemcsak a „történelmi osztályok”, hanem a parasztság és a munkásság is integer részét alkotta. Ebből következően a nemzeti önazonosság megtartása lehetetlen volt a „nép felemelése” nélkül.<sup>2</sup> Több-kevesebb azonossággal a fentebbi meggyőződések jellemezték mind Jordáky Lajost, mind pedig Szabédi Lászlót.

Iskolai éveiket összehasonlítva is hasonlóság fedezhető fel. Szabédi László Kolozsvárra való költözésük után iskoláit az Unitárius Kollégiumban végezte, ahol 1925-ben sikeresen érettségizett. Jordáky Lajos pedig az elemi alsó és felső osztályait a kolozsvári Református Kollégiumban, míg a líceumi képzést a Felsőkereskedelmi Iskolában végezte, ahol 1932-ben érettségizett.

Pályáik ettől fogva jelentősen elváltak egymástól. Míg Szabédi külföldön, Franciaországban tanult két évet, a strasbourgi Protestáns Teológián és ugyanott a Bölcsészkaron, addig Jordáky a harmincas években nem, csupán 1940–1944 között látogatta a Ferencz József Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karát. Jordáky 1944 őszen sikeresen doktori fokozatot is szerzett a tudományos szocializmus három franciaországi képviselőjéről írt munkájával. 1939-ben a királyi diktatúra alatti Romániában jelent meg mindkettejük első

---

<sup>2</sup> Bárdi: Töréspontok, 481–483.

nagyobb volumenű kötete: Szabédinak az *Alkotó szegénység*<sup>3</sup> című verses gyűjteménye, míg Jordákynek a *Spanyolország*<sup>4</sup> című, a spanyol polgárháborút és a spanyol szocialista mozgalmat bemutató írása.

Első találkozásuk időpontját, helyszínét nem ismerjük. Csupán feltételezni lehet, hogy a Vásárhelyi Találkozót előkészítő munkálatok alatt szerezhettek tudomást egymásról. A Vásárhelyi Találkozóval az erdélyi magyar ifjúság arra törekedett, hogy az ideológiai különbségek mentén tagozódó ifjúsági csoportokat egy asztalhoz ültessék, és a jövőre vonatkozó elképzeléseiket összehangolják.<sup>5</sup> Maga a találkozó az erdélyi baloldal – mindenekelőtt Balogh Edgár – népfrontos kezdeményezéseként indult, ám végül a résztvevők listáját tekintve inkább a keresztényszociális, a népszolgálat<sup>6</sup> eszméjét vállaló jobboldali csoportok (Tamási Áron,<sup>7</sup> Venczel József és mások) kerültek többségbe. A Találkozó egy *Hitvallás* elfogadásával ért véget, amely az erdélyi magyarság nemzeti egysége mellett foglalt állást.<sup>8</sup>

Habár Jordáky az előkészítő bizottság tagja volt, magán a Találkozón nem vett részt.<sup>9</sup> A Vásárhelyi Találkozót előkészítő cikksorozatban viszont mind Jordáky, mind pedig Szabédi megszólalt.

Egyik cikkében Jordáky arra helyezte a hangsúlyt – szemben a korábbi törekvésekkel, amikor csak a középosztály fiatalságát szólították meg – hogy jelen esetben be kell vonni a munkásifjúságot is, „mert a kisebbségi magyarság nemzetállományának legbiztosabb konzerválója a parasztság mellett éppen a munkásság”. Eszmefuttatását folytatva kijelentette: „A transzilvániai magyar ifjúsági parlamenttől azt várom, hogy a transzilvániai magyar munkásifjúságot is bekapcsolja a magyar kultúrközösségbe.”<sup>10</sup>

A Szabédi által jelzett válaszban pedig kettős cél található. Egyrészt befelle, a kisebbségi társadalom fele demokráciát és liberalizmust, a román állammal szemben pedig egységet, „egységes nemzeti magatartást” javasolt, és „a magyar haladás, a magyar megmaradás” megvalósulását várta el a majdani Találkozótól.<sup>11</sup>

---

<sup>3</sup> Szabédi: *Alkotó*.

<sup>4</sup> Jordáky: *Spanyolország*.

<sup>5</sup> Horváth: *Elutasítás*, 150–158.

<sup>6</sup> Bárdi–Filep–D. Lőrincz: *Népszolgálat*.

<sup>7</sup> Tamási ekkor inkább „baloldalinak” számított, csak utólag került a jobbközép táborba.

<sup>8</sup> „A Vásárhelyi Találkozón megjelent fiatal romániai magyar értelmiség a legteljesebb nemzeti, szociális és politikai egység vágyától áthatva kimondja, hogy az erdélyi magyarság minden egyes tagjára sorskérdéseink, küzdelmeink iránti érdeklődés s tevőlegesen szolgálat és munka hárul, a magyarság minden egyes tagjának teljesíteni kell mind anyagi, mind szellemi tehetségéhez mérten kötelességét magára hagyott nemzetünk iránt.” In: *Hitel*, 1937/3. 237.

<sup>9</sup> Turzai: *A Vásárhelyi*, 28–29.

<sup>10</sup> *Független Újság*, 1937. április 10.

<sup>11</sup> Uo.

Az „egységes nemzeti magatartás” egyik kiváló példája a Vásárhelyi Találkozót követő időszakban az 1938. április 4-én, a kolozsvári Vasas Otthonban megrendezett irodalmi est. A „népfront” jegyében és a Vásárhelyi Találkozó szellemében olyan polgári írók, költők olvastak fel, mint a „népi” Böződi György, Brassai Viktor (kommunista író), Jancsó Elemér, Szenczei László stb. A fellépők között pedig Jordáky Lajos és Szabédi László is szerepelt. Ekkora már ismerniük kellett egymást.<sup>12</sup>

Életútjaikban a második bécsi döntés jelentett döntő fordulatot. Szabédit először – Balogh Edgárral együtt, akit Kalotaszentkirályra – tanítónak neveztek ki vidékre, a Kolozs megyei Béré faluba. Majd pedig a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban vállalt állást.<sup>13</sup> A későbbiekben pedig a magyarországi kulturális életbe integrálódott.

Mivel politikailag exponált volt, Jordáky Lajos életútja a „kis magyar” világban teljesen másként alakult. A magyar csapatok 1940. szeptember 11-i bevonulását örömmel fogadta. Ám a katonai közigazgatás tapasztalata, majd pedig a polgári közigazgatás megismertette a felfogása szerinti „úri Magyarországgal”. Továbbá küzdenie kellett a magyar állam és az újonnan alakult Erdélyi Párt nyomásával, hogy szervezetüket – MSZDP kolozsvári szekciója – létrehozassák, és azt a budapesti pártvezetésbe integrálhassák.<sup>14</sup> Munkahelyéről 1941. március 15-én bocsátották el, mint kommunistagyanús személyt. A továbbiakban többször rendőrségi kihallgatásnak vetették alá, háziőrizetbe helyezték, majd pedig egy félévet Szamosfalvára internálták.<sup>15</sup> Hogy mindezek mellett Jordáky hogyan tudta elvégezni a Ferencz József Tudományegyetem Jogi és Közgazdasági Karát, csak találgatni lehet.<sup>16</sup> Továbbá a házi őrizete alatt sem egyetemi olvasmányokkal, hanem sokkal inkább a magyar történelem, a magyar múlt kérdéseivel foglalkozott.<sup>17</sup> 1848-as, függetlenségi, plebejus-demokrata nézetei ekkor kristályosodtak ki.<sup>18</sup>

1940-44 között tehát Jordáky Lajos és Szabédi László tudott egymásról, bizonyos szintű kontaktus is volt kettejük között. 1942-ben például Jordáky azt jegyezte fel a naplójába, hogy Szabédi megkereste őt, hogy mondjon véleményt az elindult *Termés* című folyóiratról.<sup>19</sup>

---

<sup>12</sup> Jordáky: *Munkásegység*, 1359–1361.

<sup>13</sup> Szabédi: *Önéletrajz*, 23.

<sup>14</sup> Antal: *Észak-Erdély*, 169–184.

<sup>15</sup> A családi és baráti hagyomány ebben az esetben brutális verésekről, fizikai erőszakról beszél, ám ennek forrásai jelenleg nem állnak rendelkezésre.

<sup>16</sup> Naplóiban például többször írt sikeres szigorlatokról, vitákról a tanáraival.

<sup>17</sup> Széchenyi *Hitelétől* Kossuthon át Wesselényi köteteiig és a márciusi fiatalok írásaiig mindent elolvasott.

<sup>18</sup> Jordáky: *A márciusi*.

<sup>19</sup> Erdélyi Múzeum-Egyesület (továbbiakban EME) kéziratára, Jordáky-hagyaték, I (Személyes iratok)/2 (Naplók). 1942. 12. 23-i naplőbejegyzés.

A *Termés* 1942-es indulása után és a *48-as Erdély*<sup>20</sup> című kötet 1943-as megjelenését követően Jordáky és Szabédi egy irodalmi – de sokkal inkább politikai – vitát folytattak le.

A *Termés* című folyóirat a magyarországi szellemi életben a párbeszéd fórumaként mutatkozott be. A *Korunk*, *Kelet Népe* és *Nyugat* megszűnése, valamint az *Erdélyi Helikon* és a *Pásztortűz* stagnálása, továbbá a *Hitel* jobboldali kilengése miatt Szabédiék elhatározták egy új fórum indítását. A *Termés* pontos szellemi és ideológiai behatárolása nem könnyű. Leginkább nemzedéki folyóirat jellege volt, amelyben a fiatal írók az eszmék tisztázását és a jövőre vonatkozó tervek összegyűjtését vetették fel.<sup>21</sup> Szerkesztőinek többsége részt vett az 1943-as balatonszárszói konferencián, valamint jó kapcsolatuk volt Püski Sándor könyvkiadóval is. Továbbá nem elhanyagolható az sem, hogy a szerkesztőgárda nagyrészt fiatalokból tevődött össze,<sup>22</sup> ezért kevésbé voltak betagozódva egy-egy irodalmi irányzatba.<sup>23</sup> A *48-as Erdély–Termés* vita érdekében egyrészt szükséges a *48-as Erdély* kötet ismertetése, valamint a *Termés*-ben megjelent Szabédi-kritika alapos szemlézése is, azért, hogy a két mű – és kezdetben a két személy, Szabédi és Jordáky – közötti világnézetbeli, a „magyarság/munkásság” jövőjére vonatkozó elképzeléseiket megérthessük. A jövőre vonatkozó különbségek mellett a múlt értelmezésében is eltérő volt a két személy és az általuk reprezentált csoport viszonya. Főleg ez 1848-as hagyomány felvállalása vagy pedig negligálása jelenti a fő ütközési pontot a „népfrontos” és a „népi jobboldal”-al vagy akár a fajdvédelemmel kacérkodó<sup>24</sup>

---

<sup>20</sup> A kötetben a polgári liberális Ligeti Ernő, Janovics Jenő, Krenner Miklós mellett, baloldaliak, mint Jordáky Lajos és kommunisták, mint Nagy István, Balogh Edgár, Józsa Béla és Kovács Katona Jenő fejtették ki elképzeléseiket az 1848-as erdélyi eseményekről. Megjegyzendő, hogy nem történeti munka, hanem sokkal inkább aktuálpolitikai célokat, a jelent a múltba visszavetítő munkával állunk szemben.

<sup>21</sup> Vallasek: „Az érték...”, 91–93.

<sup>22</sup> Nemzedéki folyóirat jellegét jelzi az is, hogy szerkesztőgárdájának többsége az 1937-es Vásárhelyi Találkozó aktív résztvevője volt.

<sup>23</sup> Vallasek: „Az érték...”, 79–80.

<sup>24</sup> A fajvédő jelző használatát negatív konnotációk nélkül azért tartom alkalmazhatónak Szabédira, mivel a *Termés*-ben levő cikkeit nézve látszik, hogy leginkább az asszimiláció/asszimilánsok kérdése jelenti a legfontosabb pontot az 1940–44 közötti publikációiban. Ugyanakkor azt is ki kell jelenteni, hogy magyar fajvédősége nem jelentette azt, hogy az „idegen fajúakkal” szemben jogfosztó intézkedésekre biztatott volna. Ugyanakkor azt is mondhatjuk, hogy Szabédié nem egyedülálló eset a többségbe jutott erdélyi magyar társadalmon belül, hiszen a magyar nemzeti megerősítése a „nemzeti kurzus” részét jelentette. Gyurgyák János meghatározása szerint „az antiszemitizmus, a liberalizmusellenesség, irredentizmus és bizonyos szociális érzékenység jegyében szinte szétszalazhatatlanul összefonódtak ébredő, fajvédő, ellenforradalmi és radikális keresztényszocialista személyek és mozgalmak”. In: Gyurgyák: *Magyar*, 9. Végző soron leginkább az állapítható meg, hogy a

csoport között. A 48-as Erdély–Termés vita kirobbantója lehetett az a körülmény is, hogy a Termés 1942-es indulásakor az 1848-as Kolozsvári Unió Zsebkönyvet neveztek meg elődjüknek. Ehhez képest mégis a „népfrontos” baloldal vette rá az idős Sándor Józsefet – a volt mártír Nagysándor József tábornok leszármazottja – egy címében hasonló kötet kiadására, az 1848-as eredetihez hasonlóan.

Krenner Miklós (*Spectator*)<sup>25</sup> előszavában „a haladó liberális elvek” nevében felhívást tett közzé, amely az 1848-as eszmék megőrzését, valamint a meg nem valósult 1848-os program végrehajtását tartotta volna a „magyar jövő” egyetlen lehetséges útjának. Krenner itt elsősorban a nemzetiségi kérdésre gondolt, értelmezése szerint a forradalom és szabadságharc leverése után mind a három erdélyi nemzetiség elégedetlen volt Bécs politikájával. Érdekes, hogy Krenner értelmezése szerint Erdélynek Magyarországgal való uniója<sup>26</sup> hozzájárult a magyar fejlődéshez és az feltételezte, hogy a magyar–román, illetve magyar–szász közeledésben fel fog majd oldódni az erdélyi nemzetiségi konfliktus.<sup>27</sup>

Jordáky Lajos cikkében az 1848-as tavasz eseményeit két tényezőnek tulajdonította. Egyrészt a nemzetközi láncreakcióval magyarázta a forradalom kitörését, másrészt pedig az írta, hogy az „ifjúság és nép” azonosult ezekkel az eszmékkel. Marxista gondolkodóként ezt még egy ponttal toldotta meg, vagyis szerinte ezek az eszmék csak ott teljesezhetnek ki, ahol a társadalmi fejlődés materiális tényezői is jelen vannak. Szerinte ebben a keretben értelmezhető a magyar 1848 és a pesti ifjúság kontribúciója is. Szövegében végig hangoztatta a haladó erők és a mitikus „nép” közötti összefogást. Írásának egy újabb pontjában az erdélyi románság 1848-as aktivitását is elemezte. Szerinte a forradalom kezdetén a román ifjúság – és Jordáky gondolkodását követve, akkor a román „nép” is – a szabadsági jogok és az unió mellett foglalt állást. Az, hogy nem tartottak végig ki ezen az állásponton, szerinte annak volt a következménye, hogy egyrészt „nem hatották át a haladó eszmék” eléggé a román vezetőket, másrészt egyes magyar hibás törekvéseket látva egyre inkább közeledni kezdtek a „reakció” táborához. Szövegét végül 1848 két jelszavával zárta. „Szabadság és unió, unió és szabadság.” Míg az elsőt a magyarországi forradalom, addig a másodikat az erdélyi forradalom váltotta valóra. Jordáky értelmezésében mindezt megkoronázta a két tartomány uniója, hiszen „ez a szabadság nemcsak az erdélyi magyarság, hanem a románság, s egyáltalában az egész

---

népi jobboldal a fajvédelem téziseiből is táplálkozott, ezért nem egyértelmű a bizonyos fogalmaknak az alkalmazása.

<sup>25</sup> Két világháború közötti politikai publicisztikájában a román és a magyar nemzetiség közeledéséért, az erdélyi magyarság hídszerepéért, továbbá a kisebbségbe került erdélyi magyarságon belüli társadalmi és politikai reformokért emelte fel a hangját.

<sup>26</sup> Nyilván ennek hangoztatását az 1943-as kontextus diktálja, a második bécsi döntés is felfogható egy ilyen „unióknak”.

<sup>27</sup> *Spectator*: 48-as Erdély, 8.



ország minden magyarjának és nemmagyarjának szabadságát erősítené és szilárdítaná meg”.<sup>28</sup>

Kovács Katona Jenő cikkében a reformkor nemességét ostorozta, mivel a kezdeti felfogását<sup>29</sup> hamar sutba dobva azt az álláspontot tette magáévá, hogy lehetetlen a társadalmi feszültségeket úgy megoldani, hogy a szétosztott földeken ne „rácz, oláh, tót legyen” az utód. Vagyis ebben az esetben Kovács Katona nacionalista célt tulajdonított a nemességnek, saját szempontja pedig marxista és osztályszempontú.<sup>30</sup>

Szenczei László Kossuth és Erdély kapcsolatát firtató cikkében olyan bizonyíthatatlan feltételezésekre ragadtatta magát, hogy képes volt azt gondolni, hogy ha a kossuthi demokráciát hajtották volna végre, akkor nem következett volna be 1918, a nemzetiségi problémák nem lettek volna olyan antagonisztikusak, sőt mi több, „a nagylelkű közös haza fiai, túl kicsinyes nyelvi és faji különbségeken, egymásért dolgozva és küzdve, felolvadtak volna egy kristálytiszta, szellemi természetű patriotizmusban.”<sup>31</sup>

A kötet többi írásaiban Balogh Edgár Bemről, Nagy István a munkásság és Petőfi viszonyáról, a polgári liberális írók pedig 1848 egy-egy részkérdéséről írtak. Janovics Jenő például az 1848-as színjátszást, míg Szentimrei Jenő az 1848-as sajtót dolgozta fel. Ám ezek bővebb ismertetésétől jelenleg eltekintek.

Nyilvánvaló, hogy a kötet aktuálpolitikai/emlékezetpolitikai célokat szolgált. A második bécsi döntés után Észak-Erdélyben is túlsúlyba került a magyarországi nacionalizmus annak különböző irányzataival. Ezzel szemben próbáltak a baloldali gondolkodók az erdélyi liberálisokat megszólítva egy demokratikus függetlenségi hagyományt teremteni vagy visszanyúlni az eredeti, 1848-as eszméhez. A kötetben – habár nincs róla konkrétan szó, mégis – észlelni lehet a két óriás – német és orosz – közé szorult kelet-európai kis népek összefogásának/barátságának szükségességét, és mindezt még igyekeztek a kossuthi Duna Konföderációval és Bem-kultusszal is kiegészíteni. Nem kell különösen szakértőnek lenni, hogy mindezt az 1940–44 közötti Románia és Magyarország közötti kölcsönöségi nemzetiségi politikára való reakcióként láthassuk. Ugyanakkor a kötet igyekszik a „nemzeti kizárólagossággal” is felvenni a harcot, amiről leginkább a *Termésben* közölt Szabédi-kritika mondott elmarasztaló ítéletet.

Itt Szabédi elsősorban azt kifogásolta, hogy szerinte a szerzők 48-as (valójában 68-as) hevületükben minden problémáért csak a magyar nemzeti gondolkodást tették felelőssé, vagyis úgy állították be a történelmi eseményeket, mintha 1918–19-ért csak a magyar állam/vezetőség lenne a felelős, és a nemzetiségi irredentának semmi köze nem lett volna hozzá.<sup>32</sup> Szabédi álláspontja

---

<sup>28</sup> Jordáky: Erdély, 22.

<sup>29</sup> Amely szerint a nemzeti szabadság és a demokrácia kéz a kézben jár.

<sup>30</sup> Kovács Katona: Nemzetiség, 65.

<sup>31</sup> Szenczei: *Kossuth*, 74.

<sup>32</sup> Szabédi: A megállított, 62.

szerint téves a kötet azon gondolata, hogy a nemzetiségek feletti (politikai) nemzet majd megoldja a problémákat (mint ahogyan a kötet szerint az 1848-as Erdély és Magyarország uniója meg kellett volna oldja, és csupán csak a nemzeti türelmetlenség miatt nem sikerült). Inkább a „korszellemmel” azonosulva a „magyar út” híve. Vagyis szerinte a nemzetiségi problémákat nem „barátkozással”, hanem a magyar nemzet és magyar lakosság „megerősítésével”, gazdasági programokkal, felülről irányított társadalomszervezéssel lehet megoldani. Érvelését még azzal toldotta meg, hogy tulajdonképpen mindegy, hogy valaki nemzetileg türelmes vagy türelmetlen, mert mindkettő téves premisszából, vagyis a nemzetiségek feletti nemzetből indul ki. Itt egy problematikus pontot vont be az érvelésébe, vagyis az asszimiláció és az asszimilánsok kérdését.<sup>33</sup> Szabédi magát Spectatort (Krenner Miklóst) támadta meg, amikor felvetette: „mi a hasznosabb a magyarságnak és Magyarországnak, az-e, ha ő – vagyis Krenner Miklós – magyarrá válva inti a magyarokat nemzeti elfogulatlanságra pl. a németység iránt, melynek szemében Krenner magyar volta a magyar nemzeti türelmetlenség (az ún. »magyarosítás«) gyümölcseként tűnik fel, tehát – függetlenül attól, hogy Rákosiként a 30 millió magyarról, vagy Krennerként hatalmas magyar–szász barátkozásról beszél – minden magyarul ejtett szavában a maga német népiségének a sérelmét látja, vagy pedig az volna hasznosabb, ha németnek maradván, németül biztatná a németeket a magyarság megbecsülésére?”<sup>34</sup> Szabédi szerint azért ártalmas a liberális és egyben az asszimilációt elősegítő magyar nemzeteszme, mert az asszimilációra hajlamosakat magába olvasztotta a nemzetiségekből, míg az asszimilációt elutasítókat eltávolította a magyarságtól, s így a „barátkozás” lehetősége is végképp megszűnt. Szerinte ezért is fogadnak ellenségesen a nemzetiségek bármilyen magyarbarát hangot a saját elítjük részéről. Ugyanakkor Szabédi pontosította saját álláspontjukat is. Vagyis ők – a *Termés* köre – nem az asszimiláltak ellen vannak, hanem az egész asszimilációs rendszerben keresendő a probléma. Szerintük nem a magyarságba való asszimilálódás oldja meg a problémákat, hanem még inkább elválaszt más nemzetektől; a „nemzetiség közötti határok elmosódása csak zűrzavart teremtett – mondja Szabédi – és csak azt teremtene a jövőben is.”<sup>35</sup>

Szabédi szerint téves 1848-nak népi alapot tulajdonítani, épp ezért félrevezető Jordáky cikke, amelyben a pesti ifjak mellé különböző nemzetiségű dolgozókat állított oda. Továbbá bírálta azt a nézetet, miszerint 1848 befejezetlennek maradt polgári forradalom lett volna, amelyet végül a munkásságnak és pártjának forradalma kellett volna kövessen. Kritikáját végül Leninre való hivatkozással zárta, azon kijelentésére utalva, mely szerint a nemzetköziség valójában nem a nemzeti sajátosságok megszűnését kellene jelentse, hanem egy

---

<sup>33</sup> Uo., 64.

<sup>34</sup> Uo., 65

<sup>35</sup> Uo.

olyan elv, amely kikutatja és hozzáidomítja az elv alkalmazását a nemzeti és állami sajátosságokhoz.<sup>36</sup> Szabédi szerint végső soron a fő problémát az jelenti, hogy a kötet szerzői harcot hirdettek a nemzeti elfogultság – Szabédi gondolkodásában maga a magyar nemzeti eszme – ellen. Holott a valódi magyar sorskérdés az, hogy a magyar lakosság nagy része gazdasági és kulturális szegénységben él. Ezt a hátrányt viszont éppen a magyar elem megsegítésével látta volna megoldandónak. A közös pontot Szabédi és Jordáky gondolkodásában – amely végső soron felelet a harmincas-negyvenes éveket meghatározó magyar sorskérdésekre is – Szabédinak egy másik *Termés*-cikkében találhatjuk meg. Itt Szabédi Lükő Gábornak *A magyar lélek formái* című kötetéről írt bíráló kritikát, és ebben felvetette, hogy hiábavalónak tartja a magyar jelleg meghatározását célzó próbálkozásait. A teendő inkább az lenne, hogy ha a kutatók rámutatnának arra, hogy „városaink magyarsága nemzetiségeinkhez viszonyítva túlnyomóan proletársorban él, nem egy szociális törvényhozás volna-e a valóságos fajvédelem, anélkül, hogy hogy egy szó esnék a magyarság védelméről?”<sup>37</sup>

Jordáky válaszában tudomásul vette Szabédi egyes állításainak érvényességét, sőt mi több, Jordáky szerint a szocialista világnézetű írók is a nemzeti-ségi kérdés valamilyen megoldására kínáltak megoldást. Szerinte éppen a magyar és a magyarországi helyzet megoldását kívánták kötetükkel szolgálni. Jordáky azt állította, hogy az egyetemes eszmék és azok magyar adaptálása között nincs konfliktus, lényegében a kettő ugyanazt a célt kívánja beteljesíteni, vagyis a nemzeti elfogultságok nélküli, békében egymás mellett élő népek életét szolgálni. Megfigyelhetjük, hogy itt Jordáky álláspontja elég közel áll a Szabédiéhoz, mivel pontosan arról értekeznek, hogy az egyetemes eszme adaptálásával pont saját nemzetének fejlődését szolgálja.

További okfejtésében visszatért arra, hogy 1848 az egész magyar népé, és csak annyi a különbség a *Termés*-csoport felfogásához képest, hogy a szocialisták egyben örökösei és továbbfejlesztői ennek a gondolatnak. Cikkének aktuálpolitikai jellegét maga hangsúlyozta azzal, hogy kiemelte: „a magyar munkásság most már nem csupán az elsikkadt 48-at akarja megvalósítani, hanem azt, amit ma 1943-ban kell realizálnia történelmi hivatásának megfelelően.”<sup>38</sup> Jordáky válaszában megkerülte a „nép” és az ifjúság azonosításának problémáját, mikor a pesti lakosság foglalkozás és anyanyelv szerinti statisztikáit szemlélte, továbbá kijelentette, hogy „az ifjúság mellett nem a nemzetiség, hanem a nép a fontos, s ez a nép áll magyarokból és nem magyarokból, ha tetszik nekünk, ha nem”.<sup>39</sup>

Válaszában Jordáky még arra hívta fel a figyelmet, hogy téves Szabédinak az az igyekezete, hogy a liberális – polgári, haszonelvű asszimilációt – és

<sup>36</sup> Szabédi: A megállított, 68.

<sup>37</sup> Szabédi: Módszer. A kritikát lásd még: Szabédi: Ész.

<sup>38</sup> Jordáky: A fejlődésben, 64.

<sup>39</sup> Uo., 65.

az idegen ajkú munkásság „magyarosodási” folyamatát ugyanolyannak lássa. Végül pedig pont ezért tartja helyes útnak Jordáky a szocializmust a magyarság sorsproblémáinak a megoldására. Szerinte az osztályok nélküli társadalom megvalósulásával és mintaadásával a szocializmus egyben a magyar sorskérdés megoldása mellett a szomszédos népek boldogulását is szolgálhatta volna.<sup>40</sup>

Szabédi László viszontválaszában felhívta Jordáky figyelmét, hogy nem a pesti lakosság összetételét vetette kritika alá, hanem Jordákynek azt az igyekezetét, hogy a pesti eseményeket és lakosságot azonosítsa a franciaországi és bécsi eseményekkel és résztvevőivel. Ami társadalomtörténetileg nem volt megalapozott, mivel a pesti munkásság nem képviselt akkora súlyt az ország társadalmában, mint például a bécsi vagy a franciaországi munkásság.<sup>41</sup> Szabédi a továbbiakban arra mutatott rá, hogy azokat az vívmányokat az „idegen polgárságunk, mesterek és mesterlegények leszármazottai” élvezték, viszont Szabédi szerint ez nem jelentette azt, hogy ők vívták volna ki azt. Végző soron Szabédi legfőbb kritikája a *48-as Erdély* kötettel szemben az volt, hogy a 48-as eseményeket és a magyarországi társadalmat úgy állította be, mint olyat, amely nemzetiségi különbségre való tekintet nélkül teljes egészében azonosult a 48-as eszmével. Holott – Szabédi szerint – csak a magyarság biztosította „azt a történelmi fejlődést és társadalmi erőt”, amely végül a 48-as szabadság-eszmét gyakorlatba ültette. És itt tért rá Szabédi valódi nézetének aláhúzására: a jelenben – 1943-ban – a nemzetiségi feladatokkal, népek összefogása és barátsága jelszóval szemben a magyarországi politikában inkább „döntő súlya Magyarországon a munka magyar tömegeinek van”.<sup>42</sup>

A *48-as Erdély* című kötetről a *Termés*ben lezajlott vita után Jordáky 1943. augusztus 15-én az alábbiakat jegyezte fel naplójába: „A Termés írói a szocializmus felé fordulnak. Szabédi kritikával, de szolgálni fogja a szocializmust, meg vagyok róla győződve.”<sup>43</sup> Azt nem tudjuk, hogy konkrétan Jordáky ezt hogy értette. 1943-ban véleményem szerint még korai mind Szabédi, mind pedig a *Termés* írói körének „szocializmusáról” beszélni. Szabédi ekkor még inkább a harmadikutasságot<sup>44</sup> képviselte. Vagyis mind a német mintájú *völkisch*, mind pedig az idegen szocializmussal szemben egy harmadik – magyar – út fontosságát hirdette.

1944. augusztus 23-a után, az új nemzetközi helyzetben ismét egymás mellett találjuk Jordáky Lajost és Szabédi Lászlót. Az addig a németekkel szö-

<sup>40</sup> Uo., 66.

<sup>41</sup> Szabédi: A nyitott, 66.

<sup>42</sup> Ebben a mondatban nyilvánul meg a magyar fajvédelem krédója.

<sup>43</sup> EME, I/2., 1943. 08. 15-i naplóbejegyzés.

<sup>44</sup> Véleményem szerint leginkább az alábbi mondat példázza Szabédi vízióját: „Társadalmunk legveszedelmesebb rákfenéje éppen az, hogy milliók és milliók hordoznak a szívükben nem belülről sarjadt, tőlük idegen meggyőződéseket.” In: Szabédi: Ész, 5.

vetséges Románia uralkodója, Mihály sikeres koronapuccot hajtott végre, és eltávolította a hatalomból Hitler megbízható szövetségését, Ion Antonescu tábornokot, és átlépett a Szövetséges Hatalmak táborába. Mindez Észak-Erdély jövőjének hovatartozását is kérdésessé tette, ezért az erdélyi magyar politikai elit egy ernyőszervezetet hozott létre, az Erdélyi Magyar Tanácsot. A Tanácsot a volt Erdélyi Párti képviselők balszárnya, az akkorra már illegális szociáldemokraták, az észak-erdélyi Békepártiak, írók, egyházi személyek, gazdasági szervezetek képviselői, vagyis az erdélyi társadalom színe-java alkotta. A Tanács Észak-Erdély megmentése érdekében Horthy Miklós kormányzóhoz egy ultimátumszerű *Memorandumot*<sup>45</sup> küldött. Ebben követelték a fegyverszünet megkötését a Szövetségesekkel és az ország keleti részének harcok nélküli feladását, a javak megmentését, a közintézmények helyben maradását stb. A *Memorandumot* mind Jordáky Lajos, mind pedig Szabédi László aláírásával látta el.<sup>46</sup> Feltételezni lehet, hogy a sorsfordító augusztus végi-szeptember eleji napokban, az ország és Erdély jövőjét meghatározó találkozókon, beszélgetéseken már több időt töltöttek el egymás társaságában.

Kapcsolatuk inkább 1945 után mélyül(hetett) el, amikor is több levélváltás, baráti vacsorákon való részvétel, az aktuális ügyek megbeszélése jellemezte kettejük viszonyát.<sup>47</sup> Például „1944 őszétől egy darabig a *Világosság*nál dolgoztam, majd innen a Józsa Béla Athenaeumhoz kerültem. Írói munkálkodást, nevezetesen fordítást ajánlottam fel Jordáky Lajosnak s végül is a kiadói osztály lektora, majd felelőse lettem” – vallotta Szabédi.<sup>48</sup> Kapcsolata az új politikai helyzetben nem volt éppen felhőtlen a hatalomba cseppent baloldallal. 1945. áprilisi, Püski Sándorhoz írt levelében erről így vallott: „Edgár a *Világosságot*, Pista<sup>49</sup> (neki még tegnap megmutattam leveledet) az *Erdélyi Szikrát* szerkeszti, magam a Józsa Athenaeum könyvkiadó-osztályát vezetem (az Athenaeum elnöke Szentimrei Jenő). Viszonyunk: énnekem politikai szerepem nincs; Pista, Edgár, Bubi<sup>50</sup> (és mások, akiket Te nem ismeresz) osztoznak a román és zsidó politikusokkal. Én nagyjából egyetértek velük, bár a részletekben néha elégedetlenkedem.”<sup>51</sup> A kettejük kapcsolatának közelségét egy feltételezés is szolgálja. Utalni kell arra az információra, amely szerint Szabédi kommunista „fordulatát” Jordáky elősegítette, sugallta, az 1944 végi/1945 eleji

---

<sup>45</sup> Az Erdélyi Magyar Tanács Memoranduma. In: Nagy–Vincze: *Autonómisták*, 117.

<sup>46</sup> Uo., 54–56.

<sup>47</sup> Például 1948-ban Jordáky egy könyvkiadót szeretett volna létrehozni – a Józsa Béla Athenaeum példájára –, amelyben kötelező iskolai olvasmányokat, marxista filozófiát, tudományos műveket és erdélyi irodalmat adtak volna ki. A vezetőségbe Gaál Gábor, Csehi Gyula mellé még Szabédit és saját magát képzelte el. Lásd: EME, I/2., 1948. 01. 12-i naplóbejegyzés.

<sup>48</sup> Szabédi: 1949-es önkritika, 95.

<sup>49</sup> Nagy István munkásíró, az *Igazság* napilap főszerkesztője.

<sup>50</sup> Jordáky Lajos, becenevén Bubi.

<sup>51</sup> Szabédi levél Püski Sándorhoz. In: Bartha: *A Lázár utca*, 304.

belépését az RKP-ba ugyanő ösztönözte, „intézte el”.<sup>52</sup> Szabédi viszont nagyon hamar csalódott „válaszott pártjában”, mivel Jordáky egy 1945 végi, keltezetlen levélben válaszolt Szabédinak azzal kapcsolatban, hogy Szabédi fontolgatta kilépését az RKP-ból.<sup>53</sup> Érdekes Szabédi kilépésének apropója. Szerinte ugyanis az RKP román nemzeti alapra helyezkedett, éppen ezért magyarnak és észak-erdélyinek nincs ott helye. Inkább a „széles, népfrontos alapokra” helyezkedő Magyar Népi Szövetséget képzelte el az erdélyi magyar társadalom integráló erejének.

A fordulat éveiben (1944–1948) nézeteik nem voltak olyan közeliek, mivel Jordáky ekkor még vakon a szocializmus megvalósításában hitt, míg Szabédi sokkal inkább kritikusan viszonyult ehhez a perspektívához, és 1948-ig, de leginkább 1949-ig a magyar nemzeti érdek „feladásával” vádolta az erdélyi magyar baloldalt.<sup>54</sup> Kurkó Gyárfással 1945 decembere<sup>55</sup> és 1947 ősze között váltott levelezése pontosan ezt igazolja. Szabédi ezekben a levelekben rámutat az erdélyi magyar politika hibáira, és több pontos megoldási javaslatot terjesztett Kurkó Gyárfás elé.

Szabédi és Jordáky kapcsolatát talán leginkább az az 1946-ban írt, igen terjedelmes levél mutatja be, amelyben Szabédi csalódottságát fejezi ki az elmúlt év politikai eseményei kapcsán. Lényegében itt fogalmazta meg nézetét, miszerint az MNSZ feladta az 1944 őszén létrejött egységét. Vagyis ahelyett, hogy nemzeti frontos alapon az egész erdélyi magyarság képviselését látta volna el a bukaresti kormánnyal szemben, inkább a kommunista párt irányát elfogadva „osztályharcos” ideológiát vett fel, és harcot hirdetett elsősorban az erdélyi magyar „reakció” ellen. Szabédi szerint ez is probléma volt, de leginkább az, hogy az MNSZ-ben levő magyar kommunisták – akik Bukarest utasításait követték – belülről bomlasztották a szervezetet, és ezért az nem válhatott azzá a széles politikai szervezetté, amelyben a polgári, liberális ideológiájú magyaroaktól, szociáldemokratákon keresztül a kommunistákig a teljes erdélyi magyar társadalmat lefedte és képviselte volna. Szabédi visszatérve korábbi néze-

---

<sup>52</sup> Kántor: *Erdélyi*, 106. Az „elintézés” fogalom a kommunista pártok gyakorlatában azt jelenti, hogy a jelentkező előzetes átvizsgáláson esett keresztül, úgy gondolom, hogy Jordáky írhatott támogató levelet a sikeres pártfelvételhez. Ennek nyomát azonban sem a Jordáky-, sem pedig a Szabédi-hagyatékban nem találtam.

<sup>53</sup> Jordáky levele Szabédi Lászlóhoz. In: Bartha: *A Lázár utca*, 294.

<sup>54</sup> Például a már említett Szabédi–Jordáky levélváltás Szabédinak az RKP-ból való távozása dilemmájáról. Szabédinak az apropót erre az adta volna, hogy véleménye szerint az RKP „nemzeti párttá” alakult. Jordáky válaszából kiderül, hogy szerinte helyes lépés az RKP nemzeti párttá alakulása, mivel „mindenütt országos – nemzeti pártok ma a kom. pártok. Nincs Internacionale s ennek következtében nem lehetnek »nemzetközi« pártok...” Lásd: Jordáky levele Szabédi Lászlóhoz. In: Kántor: *Erdélyi*, 107.

<sup>55</sup> Szabédit 1945. szeptember 1-jén nevezték ki a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum ügyvezető igazgatójának.

teihez, megállapította, hogy az MNSZ sikertelenségéért „nem lehet felelőssé tenni sem a román reakciót, sem pedig a román demokráciát. Mi magunk vagyunk a felelősök. Nevetséges dolog volna a románoktól várni és elvárni a magyar érdekért folyó harcot.”<sup>56</sup> Továbbá rámutatott, hogy különbséget kell tenni a verbális és a gyakorlati politika között, amelyet a legegyszerűbb példával szemléltetett. Ugyanis Petru Groza román miniszterelnök ígéretet tett, hogy a nemzetiségi és az erdélyi kérdés helyes megoldása a határok légiesítésével és a vámunióval lesz megoldva. Nyilván román nemzeti politikusként Erdély egészének Romániához tartozása mellett tette le voksát. Azonban ez csak szóbeli ígéret maradt; „vámunió nincs – mondja Szabédi –, de a mieink úgy viselik magukat s másoktól olyan viselkedést követelnek, mintha máris egy magyar–román köztársaságban élnének.”<sup>57</sup> Levelében felemelte hangját az MNSZ Százas Intézőbizottságának marosvásárhelyi határozata ellen is.<sup>58</sup> Szabédi lényeglátóan mutatott rá, hogy „a román demokrácia, amikor azt mondja, hogy a határok nem fontosak, azt mindig úgy érti, hogy nem kell tehát bántani a trianoni határokat”. Épp ezért elítélendő az a szemlélet, amelyet az MNSZ vásárhelyi nyilatkozatában tett, mivel Szabédi szerint „a román demokrácia számára igenis van határkérdés”, és éppen ezért az erdélyi magyarság számára nemzetiségi kérdés is létezik. Szabédi szerint a nemzetiségi kérdés nemzetközi kérdés – ezért téves az az érvelés, amely az államok belügyének tekinti –, és éppen ezért az aláírandó békeszerződésnek – függetlenül a megállapított határoktól – elő kell írnia „a határokon belül eső nemzetiségek teljes szabadságának a biztosítékát”.<sup>59</sup>

A két elemzett személy életpályájában 1948-tól figyelhetők meg közös pontok. Ebben a periódusban Jordáky teljes hittel, vakon, „párton kívül szolgálja a Pártot”. Jordáky az 1944. késő őszi és 1945. kora tavaszi szovjet katonai adminisztráció alatt az Észak-Erdélyben létrehozott Központi Tanácsadó Testület társelnöki pozícióját birtokolta a román nemzetiségű ifj. Teofil Ves-cannal megosztva. A Groza-kormány 1945. március 6-i megalakulása, majd pedig a 13-i kolozsvári ünnepélyes bevonulás után a román szuverenitás visszatért az észak-erdélyi területek fölé. Jordákyt először a városi, majd pedig a megyei bizottságba helyezték, hogy aztán egy évre rá, 1946-ban kizárják a pártból „pártellenes és autonómista” viselkedés miatt. Leginkább az 1944. november – 1945. márciusi aktivitása képezett „fekete pontot” a bukaresti pártvezetés szemében, mivel Jordáky egy kvázi „tartományi kormány”-ként gondolt magukra, és a nemzetiségi sérelmek megoldását egy független „Erdé-

---

<sup>56</sup> Szabédi László levele Jordáky Lajoshoz. In: Bartha: *A Lázár utca*, 317.

<sup>57</sup> Uo.

<sup>58</sup> „Tudatában vagyunk annak, hogy az erdélyi nemzetiségi kérdés megoldása nem határ-kérdés, hanem a demokrácia megerősödésének, a nemzeti jogegyenlőség tényleges megvalósításának, a határok feloldásának kérdése.” Nagy–Olti: *Érdekképviselet*, 195.

<sup>59</sup> Szabédi László levele Jordáky Lajoshoz. Kántor: *Erdélyi*, 118.

lyi Népköztársaság” létrehozásában látta. Kizárása után Jordáky az egyetemen maradt. Szabédi pedig Sepsiszentgyörgyről a Bolyai Egyetemre kerülve hosszasan tartó tépelődés után igyekezett elhíttetni magát, hogy eddig téves utat járt, „hasonulni igyekszik és hasonul” a kor elvárásaihoz.<sup>60</sup>

Szabédi 1947-es kinevezését a Bolyai Egyetemre Jordáky örömmel fogadta. Mint Szovátáról keltezett leveléből kiderült, a Jog- és Közgazdaságtudományi Kar számára szerette volna Szabédit tanárnak felkérni. Mint írta, „azonnal javasoltalak s örömmre egyhangúan elfogadták. Ma már Csögörék, a párt, a kar is mind melletted vannak és én remélem, hogy szeptember elején a kar meghív hivatalosan is.”<sup>61</sup> Jordáky öröme azonban nem tarthatott sokáig, mivel a nyár végén eltávolították az egyetemről,<sup>62</sup> és alsóbb munkára, a „termelésbe” küldték mint a Fémipari Vállalat megbízott igazgatóját. Később pedig a kolozsvári Magyar Színház irodalmi/ideológiai titkára, tulajdonképpen cenzora volt. A következő évekből kapcsolatukról keveset tudni. Találkozások mindenestre követték egymást. Például Jordáky színdarabírással is kísérletezett – nyilván összhangban a Kolozsvári Magyar Színház titkári pozíciójával –, arra gondolva, hogy lesz tehetsége hozzá.<sup>63</sup>

A hasonlóságok mellett egy döntő különbségre mindenképp rá kell mutatni. Jordáky 1944–45-ös, autonomista politikai szereplése később retorziót, több év börtönt vont maga után. Szabédi viszont – mivel nem volt felelős politikai pozícióban – megúszta a fizikai erőszakot, csupán a lelki nyomásgyakorlással kellett szembenézzen az ötvenes években. Jordáky Lajos egyik első útja az 1952–1955 közötti börtönéveit követően, szabadulása után a magyar nyelvészekhez vezetett. Jordáky 1955. május 27-én érkezett haza Kolozsvárra, és első találkozására Jancsó Elemérrel, Szabédival és Szigeti József irodalmár professzorokkal június 1-jén került sor.<sup>64</sup>

---

<sup>60</sup> Kántor. Erdélyi. 122.

<sup>61</sup> Jordáky Lajos Szabédi Lászlóhoz. Kántor. Erdélyi. 142.

<sup>62</sup> A Nemzetnevelésügyi Minisztérium 1947. szeptember 1-i hatállyal Jordáky Lajost elbocsátotta az Egyetemről és az általa létrehozott Társadalomtudomány és társadalompolitika tanszéket megszüntette. Lásd: A Jog- és Közgazdaságtudományi Kar határozata Jordáky Lajoshoz. EME, Jordáky-hagyaték, II. (Közéleti iratok)/ 18 (Jordáky eltávolítása az egyetemről és szakszervezetektől), lapszám nélkül.

<sup>63</sup> „Színdarabot írtam. Három nap alatt készültem el vele. Címe: A nagy pillanat. Tanulmányra készültem a 100 éves kiáltmány alkalmából. Színdarab lett belőle. Miért és hogyan? Magam sem tudom. Talán azért, mert az első mondatok alatt rájöttem, hogy nincs hol publikálni. Nincs folyóirat, nincs kiadó. A színdarab azonban nevel. Tömegeket, s mint ilyen a nevelés legfontosabb színtere. Ma este a darabot felolvastam barátaimnak. Jelen voltak: Szabédiék, Bányai, Vescan, Gáll Ernő, Elemér. Erős kritikában részesítettek, de igen jónak tartották. Néhány jó szempontot adtak a harmadik felvonás dinamikusabbá tételéhez, harciasabb átdolgozásához.” EME, I/2, 1948. 02. 05-i naplóbejegyzés.

<sup>64</sup> „Az irodalmi élet hiányosságairól beszélt Szabédi Laci. Már több mint két éve nem ír verseket s nem hajlandó dolgozni bizonyos lapokba. Nagyon gyengének tartja az itteni magyar irodalmat.” EME, I/2, 1955. 06. 1-jei naplóbejegyzés.



Kettejük életében markáns pontot jelentett az 1956-os magyarországi forradalom. Sztálin 1953-as halálát és az 1956. februári SZKP XX. kongresszust követő bizonytalanság közepette a kolozsvári Bolyai Egyetemen is felerősödtek a magyar nemzeti sérelmeket korrigálni kívánó hangok.<sup>65</sup> Mind Jordáky Lajos, mind pedig Szabédi László bolyais tanárokként a diákok előtt olyan ügyekről beszéltek, mint 1848. március 15-e,<sup>66</sup> vagy pedig a kolozsvári utcanevtáblák csak egynyelvűvé (románná) tétele.<sup>67</sup> A Román Munkáspárt KB által Kolozsvárra küldött delegáció a magyar értelmiségiekkel való sorozatos találkozások után bizonyos engedményeket helyezett kilátásba.<sup>68</sup> Például ennek következtében indították újra a *Korunk* folyóiratot és engedélyezték a *Napsugár* című gyereklapot. A korabeli technikának – elsősorban a rádióknak – köszönhetően a romániai lakosság az 1956. október 23-i budapesti eseményekről azonnal értesült.<sup>69</sup> A forradalom kitörése Szabédi Lászlót a Szovjetunióban,<sup>70</sup> Jordáky Lajost pedig Kolozsváron, a Bolyai Egyetemen érte. Azt konkrétan nem tudni, hogy Jordáky a diákokkal, a diákok szervezkedésében részt

---

<sup>65</sup> Jordáky Lajos 1956. február 13-án jegyezte fel: „Edgárral Szabédiéknál. Mindannyian úgy látjuk, hogy az idő érik abban az irányban, hogy mindazt ami gátolja a magyarság haladását és kibontakozását Erdélyben – eltakarítsuk az útból. Különben igen hasznosak időnként ezek az eszmecserek, nemcsak a külön informálódás, hanem az eszmék kiérlelése szempontjából is.” Uo., 1956. 02. 16-i naplóbejegyzés.

<sup>66</sup> „Ma az Egyetemen kurzusom két óráját az 1848-as magyar forradalomnak szenteltem. Nemzeti és nemzetközi jelentőségéről beszéltem... A diákok ünneplő öltözetbe vártak. Megható jelenetek voltak. Éreztem mennyire együtt éreztünk, diákok és én a márciusi ifjúsággal és nemes emberi, haladó forradalmi eszményeinkkel... Március szelleme és hat ma is lelkünkben és hiszem, hogy nagy tettekre ösztönöz.” Uo., 1956. 03. 15-i naplóbejegyzés.

<sup>67</sup> „Szabédi egy választási gyűlésen Miron Constantinescu [felé] felvetette határozottan és magyar nyelven a magyar egyenjogúságnak a kérdését Kolozsváron. Azt kívánta, hogy a város külsején is látsszék, hogy Kolozsvár legalább annyira magyar város, mint román. A magyar nyelv használatát és folyóiratot követelt. M.C. élesen reagált és buta érvekkel utasította vissza... Üdvözlöt Szabédinak ezért a kiállásért, amely jelentős lépés a fejlődésünkben. Lehet, hogy sokaknak nem tetszik, de ennek is lesz eredménye.” Uo., 1956. 03. 12-i naplóbejegyzés.

<sup>68</sup> „A nemzetiségi kérdésben bekövetkezett a fordulat. Bár még mindig idegenkedik a Párt a kérdés elvszerű és teljes megoldásától. Egyelőre rendezik a legkirívóbb sérelmeket a kultúra fronton. Mindenesetre tény, hogy a Párt foglalkozik a nemzetiségi kérdéssel, tárgyalásokat kezdett a Pártból kizárt vagy félreállított magyar vezetőkkel s elismerte, hogy jelenleg a román nacionalizmus a legveszélyesebb erő és a küzdelmet ez ellen kell irányítani... Az írőkkel való ülés kemény és viharos volt. Szabédi, Csehi, és a fiatalok a leghatározottabbak. Bányai és Nagy István óvatos. Balogh Edgár veszélyes tétellel fejezte be ragyogóan felépített beszédét. Úgy látszik tovább viszi régi vonalát, amit Jilaván részletesen kidolgozott és megfogalmazott...” Uo., 1956. 10. 3-i naplóbejegyzés.

<sup>69</sup> Bottoni: *Az 1956-os forradalom*, 24.

<sup>70</sup> Kántor: *Erdélyi*, 155.

vett-e (a későbbi vádpontok szerint igen, ő azonban tagadta ezt). A november 1-i házsongárdi akción<sup>71</sup> viszont biztosan ott volt. A magyarországi forradalom leverését követően Jordáky és Szabédi életútjában az alábbi különbség figyelhető meg: az RMP Kolozs tartományi lapjában, az *Igazságban* 1956. november 6-án egy nyilatkozat jelent meg az erdélyi magyar írók nevében. Ebben elítélték a budapesti eseményeket – konkrétan nem nevezték ellenforradalomnak, ám a szövegkörnyezetből ez olvasható ki –, azt állítva, hogy a demokratikus és szocialista vívmányokat a reakció sajátította ki. Továbbá hűségnyilatkozatot tettek az RMP Központi Vezetőségének azon törekvése mellett – mint állították: habár vannak hiányok és sérelmek –, miszerint a „lenini nemzetiségpolitika” és a „szocializmus építése” hozzájárul az erdélyi magyarság jogainak teljes szavatolásához.<sup>72</sup> Az aláírók között Szabédi László neve is szerepelt, aki éppen hazatérve a Szovjetunióból, információ hiányában mintha „elveszítette volna tájékozódó képességét”.<sup>73</sup> Jordáky Lajos viszont – habár megkeresték, és megpróbálták bevonni az akcióba – határozottan visszautasította a hűségnyilatkozat aláírását és a forradalomnak „ellenforradalom” való bélyegzését.<sup>74</sup> Továbbá nyilvános állásfoglalást sem tett, ellentétben a többi bolyais tanárral.<sup>75</sup> Szabédi László egy 1958-as alapszervezeti ülésen emlékezett vissza az 1956 őszi eseményekre. Itt kijelentette, hogy „a magyarországi ellenforradalmi eseményekkel kapcsolatban állást foglaltam részint a rádióban, részint a sajtóban, részint az egyetemen [...] előadást tartottam a bukaresti rádióban a Szovjetunióban szerzett tapasztalataimról és egyúttal kérés nélkül, magam szántából elítéltem a budapesti erőszakcselekményeket és a szovjetellenes uszítást”.<sup>76</sup> Jordáky pedig a későbbiekben nem értette meg, hogy mi vitte rá „barátait” erre a lépésre.<sup>77</sup> Jordáky naplójából tudjuk, hogy az 1956-os késő

---

<sup>71</sup> Több diák, illetve pár tanár jelenlétében a házsongárdi temetőben gyertyát gyújtottak a magyar kultúra jeles személyeinek sírjánál.

<sup>72</sup> A kolozsvári írók hűségnyilatkozata az RMP vezetése mellett. In: Vincze: *Történeti*, 202.

<sup>73</sup> Kántor: *Erdélyi*, 156.

<sup>74</sup> „Nem írtam alá az Egyetemen az »üdvözlő« táviratot és nem vállaltam, hogy a diákokat megpróbáljam meggyőzni erről. Emberi becsületemnek annyival tartozom, s nemzetem iránti hűségem legalább azt megköveteli, hogy hallgassak, ha nem beszélhetek, hogy gyászoljak, ha nem harcolhatok.” EME, I/2, 1956. 11. 5-i naplóbejegyzés.

<sup>75</sup> „Megdöbbenő Edgár magatartása és Szabédi rádió-nyilatkozata. Diákok mondták meg nekik, hogy szégyellhetik magukat. Laci legalább kétségbeesett és lelkiismerete minden nyugtalanságával keresi a kiutat.” Uo., 1956. 11. 6-i naplóbejegyzés.

<sup>76</sup> Kántor: *Erdélyi*, 158.

<sup>77</sup> „Egyetemi diákság mélyen megveti a magyar írók és tanáraik jelentős részét. Miért kellett ilyen kényszer-állásfoglalást kikényszeríteni? S miért nincs véleménye, akarat és gerince az erdélyi magyar íróknak?” EME, I/2, 1956. 11. 8-i naplóbejegyzés.

őszi napok eseményei és a hűségnyilatkozat kikényszerítése nem hagyta érintetlenül Szabédi amúgy is érzékeny személyiségét.<sup>78</sup>

Az 1956-os eseményeket követő megtorlás hamar kezdetét vette Romániában, így Kolozsváron is. Szabédi esetében nem beszélhetünk retorziókról, mivel a külső elvárásoknak megfelelően végrehajtotta a párt utasításait. Az másik kérdés, hogy komoly meghasonulást, lelki válságot okozott mindez számára. Jordákyval szemben a Securitate részéről viszont hamar megfogalmazódott egy újabb „összeesküvés”-ben való részvétel vádja, ami, figyelembe véve azt, hogy már 1952–55 között is hazaárulással vádolták, jól jött a biztonsági szerveknek. Erre fel tudtak építeni egy újabb koncepciós eljárást. Naplóbejegyzéseiből annyit tudunk, hogy az őszi események alatt bizonyos kapcsolat volt közte és a diákok között, ám – saját nézeteit igazolva – kijelentette, hogy szervezkedésben nem vett rész.<sup>79</sup>

Az 56-os megmozdulásokat követő represszió alatt 1957-58-ban őrizetbe vették és elítélték a kolozsvári diákmegmozdulások részvevőit, köztük Dávid Gyula, Varró János és Lakó Elemér egyetemi tanársegédeket, Páskándi Géza és Bartis Ferenc egyetemi hallgatókat.<sup>80</sup> Jordáky Lajost pedig megpróbálták kapcsolatba hozni az egyetemi forrongással.<sup>81</sup>

Habár az RMP melletti hűségnyilatkozatot Szabédi is aláírta, az erdélyi (romániai) íróknak a magyarországi írókhoz intézett levelét már nem. Jordáky Lajos Szabédinak ezt a gesztusát üdvözölte.<sup>82</sup> Szabédi az aláírást pedig arra hivatkozva utasította vissza, hogy az elmúlt mintegy 10 év annyira eltávolította az erdélyi magyar irodalmat a magyarországi irodalomtól, hogy az erdélyi íróknak nincs joguk ítélkezni, sőt mi több, tanácsokat adni a magyarországi irodalmi eseményekkel kapcsolatban.<sup>83</sup>

1957 első hónapjaiban Jordáky és Szabédi véleménye az aktuális kérdésekről és a megtörtént eseményekről nagyrészt összhangot mutatott.<sup>84</sup>

Jordáky Lajost 1957. április 8-án, éjjel 12 óra körül tartóztatták le. Kihallgatási jegyzőkönyvben pedig Románia-ellenes, „burzsoá magyar naciona-

---

<sup>78</sup> „Szabédi mély lelkiismereti válságon megy keresztül. Nyilatkozata miatt becstelenségnek érzi magát a nemzettel szemben. Azzal a gondolattal foglalkozik, hogy kilépjen a pártból.” Uo., 1956. 11. 10-i naplóbejegyzés.

<sup>79</sup> EME, I/2, 1956. 11. 17-i naplóbejegyzés.

<sup>80</sup> „Több diákot letartóztattak. Nem hiszem, hogy bűnösök lennének. Sőt, meg vagyok győződve feltétlen becsületességükről. Nemes szívű fiatalok.” Uo., 1956. 11. 18-i naplóbejegyzés.

<sup>81</sup> „Az Államvédelmi hatóságok ismét teljes erővel sürgölődtek novemberben és decemberben körülöttem. A szomszédoknál jártak, egyetemen érdeklődtek, kétes és buta spicliktől kértek információkat s diákoktól minden áron azt akarták kivenni, hogy én bízattam őket...” Uo., 1956. 12. 31-i naplóbejegyzés.

<sup>82</sup> Uo., 1957. 01. 1-jei naplóbejegyzés.

<sup>83</sup> Kántor: *Erdélyi*, 160.

<sup>84</sup> „Hosszas beszélgetés Szabédival. Az események megítélésében általában egyetértünk.” EME, I/2, 1957. 01. 8-i naplóbejegyzés.

listákkal” és legfőképp Tamási Áronnal való kapcsolatát firtatták.<sup>85</sup> Ezzel a vállalatoknak leginkább az volt a céljuk, hogy Jordákynek és az egyetemi diákság szervezkedéseinek külföldi indíttatású, „irredenta”, „magyar nacionalista” hátterét derítsék fel. Ennek előzménye lett volna Tamási Áron 1956-os őszi, erdélyi körútja. Tamási utazását pártállami nyomás 1956. évi enyhülése és a nemzetiségi kérdésben tett engedmények tették lehetővé; ekkor személyi igazolvánnyal is lehetséges volt Románia és Magyarország között utazni. Tamási ezt kihasználva hazalátogatott, kolozsvári tartózkodása alatt Jordáky Lajoséknál szállt meg.<sup>86</sup> Tamási ott-tartózkodása alatt az erdélyi magyar értelmiség színe-javával találkozott, így Asztalos Istvánnal, Balogh Edgárral, Kacsó Sándorral, Jancsó Bélával, Bányai Lászlóval, Nagy Istvánnal stb. Továbbá részt vett egy író-olvasó találkozón a Bolyai Egyetem diákságával is. A kritikus eseményre itt kerülhetett sor, mivel Jordáky szerint „néhány diák nacionalista szemszögből kezdte felvetni a problémákat és a tömeg viharos tapssal üdvözölte ezeket a nacionalista megnyilvánulásokat”.<sup>87</sup> Holott igazából csak arról volt szó, hogy a diákok a kulturális kapcsolatok szorosabbra fűzését, a magyarországi könyvek nagyobb mértékű romániai terjesztését és további magyarországi írók látogatását vetették fel.<sup>88</sup>

Jordáky saját kezű feljegyzésében az ellene lefolytatott vizsgálatok során több dolgot sorolt fel mint lehetséges vádpontokat. A már említett „népi irodalom – Tamási-ügy” mellett a Securitate célja a Bolyai Egyetemen állítólag zajló titkos szervezkedés felderítése lett volna. Egy további pontot a magyarországi események „forradalom vagy ellenforradalom” jellegének kiderítése jelentette volna, valamint „izgatás és tiltott iratok terjesztése”, végül pedig a legfontosabb vádpontnak a „hazaárulást és a feljelentés elmulasztását” kellett volna kideríteniük.<sup>89</sup> A Securitaténak már ekkor érdekében áll(hat)ott, hogy Szabédi Lászlót is kapcsolatba hozza az ügygel.<sup>90</sup>

---

<sup>85</sup> Jordáky Lajos kihallgatási jegyzőkönyve. In: Bottoni: *Az 1956-os forradalom*, 239.

<sup>86</sup> „Megérkezett Tamás Áron a feleségével. Nálunk lakik. Késő éjszakáig beszélgetünk. Áron bölcs lett, és sok értékes gondolata van. Két haza tudja ma magáénak, Erdély és Magyarország.” EME, I/2, 1956. 10. 15-i naplóbejegyzés.

<sup>87</sup> Bottoni: *Az 1956-os forradalom*, 241.

<sup>88</sup> Uo.

<sup>89</sup> Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (továbbiakban PIL), 847-es fond, 10. ő. e. Jordáky saját kezű feljegyzése az ellene lefolytatott vizsgálatokról. 114.

<sup>90</sup> „Mindenekelőtt Szabédi László ellen követeltek terhelő vallomást. A kihallgatás elején leszögezték, hogy úgy Szabédi, mind én »rothadt nacionalisták« és »kispolgári opportunisták« vagyunk. Utánam Szabédi »jön a börtönbe s az Állami díj sem fogja megmenteni«. Kijelentették, hogy a Bolyai egész vezetősége nacionalista, november elején be kellett volna zárni az egyemet, a diákokat és a tanárokat pedig tömegesen kellett volna letartóztatni. Nyilatkozatokat követeltek Szabédi mellett, főleg Bányai Lászlóról, Kohn Hillelről, Takács Lajosról; Balogh Edgárról is »meg van a véleményük, de most megfelelően dolgozik s ezért nem bántjuk.«” Ld. uo.

Jordáky Lajos 1957 őszén – szabadulása után<sup>91</sup> – egy megalázó önkritikára kényszerült. Az 1957. szeptember 3-án írt nyilatkozatát Kolozsváron egy írószövetségi nagygyűlés előtt olvasta fel egy hónappal később, 1957. október 4-én. Nyilatkozatában a nacionalizmust tette meg a legfőbb hibájának. Önkritikájában az 1944. végi – 1945. eleji eseményekre visszaemlékezve kijelentette: „Ahelyett, hogy a Párt akkori helyes vonalán maradtam volna a nemzeti kérdésekben, én autonómista maradtam és úgy látom, hogy az autonómizmus gyökere lényegében a nacionalizmusban állott.”<sup>92</sup> A továbbiakban a kommunista önkritika összes szólamát felsorolta, úgy mint: „több kérdésben a magyar ellenforradalom idején ingadoztam és megfeledkeztem a forradalmi éberségről az ellenforradalmárokkal szemben”; „bizonyos egészségtelen irodalmi és szellemi irányzatok hatása alatt, valamint azon barátság következtében, amely sok magyarországi íróhoz és társadalmi aktivistához fűzött, 1956. október 23-án rokonszenveztem Nagy Imre, az Írószövetség és a Petőfi-Kör által vezetett akciókkal”; „egyetértettem azokkal, akik azt állították hogy népi és nemzeti forradalom megy végbe az M.N.K.-ban<sup>93</sup>”; „nem vettem részt és passzív maradtam a magyarországi ellenforradalom okainak és céljainak a leleplezésével kapcsolatban, nem írtam alá a R.N.K.<sup>94</sup> magyar íróinak a felhívását a M.N.K. íróihoz” stb.

Végső soron a Román Munkáspárt „hivatalos vonaláról” való elhajlás volt Jordáky legfőbb bűne. Mint önkritikájában mondta, a legfőbb hibája a „Nemzeti jellegű sérelmek kihangsúlyozása és általánosítása, anélkül, hogy az elért eredményeket is néztem volna. A magyarság vezetőszerepének a tétele a szocializmus építésében” volt. Ez pedig a bukaresti pártközpont számára elfogadhatatlan volt, mivel Gheorghiu-Dej egyik cikke szerint a nemzetiségi kérdés Romániában 1952-re a lenini nemzetiségpolitika szerint is megoldódott.

Szabédi véleményét a Jordáky-ügyről egy utalásból ismerjük. Szabédi 1958-ban, az egyetemi alapszervezet ülésén kellett önkritikát gyakoroljon. A Szabédit bíráló pontok között szerepelt, hogy nem értett egyet Jordáky megaláztatásával és „nem pártszerű álláspontot foglalt el a Jordáky-ügyben”.<sup>95</sup>

A későbbi évekről, kettejük kapcsolatáról kevés információval rendelkezünk. Feltételezhető, hogy az évek során – Szabédi haláláig – a baráti vacsorák, séták, beszélgetések folytatódtak. Ám forrás hiányában – Jordáky 1957 márciusa és 1961 vége közötti naplói hiányoznak – nem tudjuk megállapítani kettejük kapcsolatának természetét.

---

<sup>91</sup> Jordákyt 1957. szeptember 4-én engedték szabadon. Lásd: A Legfelsőbb Katonai Törvényszék szabadon bocsájtó igazolása. PIL, 847-es fond, 10. ő. e. 19.

<sup>92</sup> PIL, 847-es fond, 10. ő. e. 11.–17.

<sup>93</sup> Magyar Népköztársaságban.

<sup>94</sup> Román Népköztársaság.

<sup>95</sup> Kántor: *Erdélyi*, 158.

Annyit feltételezhetünk, hogy Szabédi 1959-es öngyilkossága mélyen megrázhatta Jordákyt, mivel dolgozószobájában évekig Szabédi László egyik bekeretezett portréja függött a falon.

Összegezve az eddig elmondottakat, két olyan erdélyi magyar értelmiségi képe rajzolódott ki, akik részletkérdésekben különbözve, ám a nagy célban egyetértve, az erdélyi magyarság jövőjét, az erdélyi magyarság megmaradását tartották szemük előtt. Jordáky Lajos fiatal, baloldali szociáldemokratából egyre inkább kommunistaszimpatizáns, majd kommunista lett, hogy aztán az államszocialista diktatúra valóságát megtapasztalva ismét visszatérjen ifjúsága gyökereihez. Legelhivatottabb sztálinista korszakában is (1945–52) az erdélyi magyarság kulturális és intézményi autonómiája mellett állt ki, ezért is szenvedett többszörös retorziókat. Szabédi László pedig az a népi, harmadikutasságot képviselő költő volt, aki magyar sorskérdésekkel foglalkozó publicistából egyre inkább baloldali gondolkodónak igyekezte „meggyőzni magát”. Ugyanakkor az erdélyi magyar kisebbségi sérelmek ellen folyamatosan felemelte a hangját, hogy végül az 1959-es egyetemegyesítés egyik mártírja legyen. Életpályájuk során mindig valahol a hatalom mellettiség, az erdélyi társadalom vezető rétegének második-harmadik sorában találták magukat. Éppen ezért a legfőbb célt – az erdélyi magyarság megőrzését/felemelését/megerősítését – változó intenzitással és nem túl hatékonyan tudták megvalósítani.

## IRODALOM- ÉS FORRÁSJEGYZÉK

### *Források:*

- Bartha Katalin Ágnes (szerk.): A Lázár utcától a Postakert utcáig. Szabédi László naplófeljegyzései (Diarium), önéletrajzai, válogatott levelezése. Korunk–Komp-Press, Kolozsvár, 2007.
- Stefano Bottoni: Az 1956-os forradalom és a romániai magyarság (1956–1959). Pro-Print, Csíkszereda, 2006.
- Erdélyi Múzeum Egyesület kéziratára, Jordáky-hagyaték, I. (Személyes iratok)/2 *Naplók*.
- EME, Jordáky-hagyaték, II. (Közéleti iratok).
- Független Újság*, 1937. április 10.
- Jordáky Lajos: A márciusi ifjúság. *Józsa Béla Athenaeum*, Kolozsvár, 1945.
- Jordáky Lajos: A fejlődésben nincs megállás! *Termés*, 1943/Nyár, Kolozsvár.
- Jordáky Lajos: Erdély márciusi ifjúsága. *48-as Erdély. Zsebkönyv*. Jordáky-nyomda, Kolozsvár, 1943.
- Jordáky Lajos: Munkásegység a Találkozón. *Korunk*, 1967/10.
- Jordáky Lajos: Spanyolország. *Munkás Athenaeum*, Kolozsvár, 1939.
- Hitel*, 1937/3

- Kántor Lajos: *Erdélyi sorskerék. Szabédi László és a történelem*. Balassi Kiadó, Budapest, 1999.
- Kovács Katona Jenő: Nemzetiség, demokrácia, únió. *48-as Erdély. Zsebkönyv*. Jordáky-nyomda, Kolozsvár, 1943.
- Spectator: 48-as Erdély. *48-as Erdély. Zsebkönyv*. Jordáky-nyomda, Kolozsvár, 1943.
- Nagy Mihály Zoltán – Vincze Gábor (szerk.): *Autonómisták és centralisták. Észak-Erdély a két román bevonulás között (1944. szeptember – 1945. március)*. EME-Pro-Print, Kolozsvár–Csíkszereda, 2004.
- Nagy Mihály Zoltán – Olti Ágoston (szerk.): *Érdékképviselő vagy pártpolitika? Iratok a Magyar Népi Szövetség történetéhez (1944–1953)*. Pro-Print, Csíkszereda, 2009.
- Szabédi László: Önéletrajz. In: Uő.: *Két világ közt harmadiknak*, Korunk–Komp-Press, Kolozsvár, 2014.
- Szabédi László: *Alkotó szegénység*. Bolyai Akadémia, Budapest, 1939.
- Szabédi László: A megállított nap. *Termés*, 1943/Tavaszi, Kolozsvár.
- Szabédi László: A nyitott kapu. In: *Termés*, 1943/Nyár, Kolozsvár.
- Szabédi László: Ész és búbáj. *Magyar Élet*, Budapest, 1943.
- Szabédi László: Módszer és népiség. *Termés*, 1943/Tavaszi, Kolozsvár.
- Szenczei László: Kossuth és Erdély. *48-as Erdély. Zsebkönyv*. Jordáky-nyomda, Kolozsvár, 1943.
- Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár, 847-es fond, 10. ö. e. *Jordáky saját kezű feljegyzése az ellene lefolytatott vizsgálatokról*.
- Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár, 847-es fond, 10. ö. e. 19. *A Legfelsőbb Katonai Törvényszék szabadon bocsájto igazolása*.
- Vincze Gábor: *Történeti kényszerpályák – kisebbségi reálpolitikák II. (Dokumentumok a romániai magyar kisebbség történetének tanulmányozásához 1944–1989)*. Pro-Print, Csíkszereda, 2003.

### *Felhasznált irodalom:*

- Antal Róbert-István: Észak-Erdély reintegrációjának kérdései Jordáky Lajos nézőpontjából. In: Kiss Csaba – Kovács-Veres Tamás Gergely – Rózsa Sándor (szerk.): „Politika, életrajz, divat, oktatás”. *Tanulmányok Magyarország történetéből a középkortól napjainkig*. Liceum Kiadó, Eger, 2018.
- Bárdi Nándor – Filep Tamás Gusztáv – D. Lőrincz József (szerk.): *Népszolgálat. A közösségi elkötelezettség alakváltozatai a magyar kisebbségek történetében*. Kalligram, Pozsony, 2014.
- Bárdi Nándor: Töréspontok és generációs csoportok a romániai magyar kisebbség történetében (1918–1989). In: Bárdi Nándor: *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről*. Pro-Print, Csíkszereda, 2013.
- Gyurgyák János: *Magyar fajvédők*. Osiris, Budapest, 2012.

- Horváth Sz. Ferenc: *Elutasítás és alkalmazkodás között. A romániai kisebbségi elit politikai stratégiái (1931–1940)*. Pro-Print, Csíkszereda, 2007.
- Turzai Mária: *A Vásárhelyi Találkozó*. Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1977.
- Vallasek Júlia: „Az érték és jó szándék mandátuma”. A *Termés*. In: Uő.: *Sajtótörténeti esszék. Négy folyóirat szerepe 1940–1944 között az észak-erdélyi kulturális életben*. Kriterion, Kolozsvár, 2003.



ARCÉL



PROFILE



Both Noémi

## IMREH ISTVÁN (1919–2003)



István Imreh was one of the most significant figures of the Transylvanian Hungarian scientific life after the Second World War. His name is often mentioned in the so-called “Cluj Historian Workroom” group next to Zsigmond Jakó, András Kiss, Elek Csetri, Samu Benkő and Ákos Egyed. Beside his high-level professional articles, Imreh is known for his work of organizing and popularizing science and also about his teaching work at the Bolyai and later the Babeş-Bolyai University, so that for today, he is part of canon, too. Below, I will describe the main stages of Imreh’s life.

*Keywords:* István Imreh, Transylvania, historian, “Cluj Historian Workroom”

Imreh István a második világháború utáni erdélyi magyar tudományosság egyik legmeghatározóbb személyisége volt. Nevét rendszerint a „kolozsvári történetírói műhely” tagjainak sorában, Jakó Zsigmond, Kiss András, Csetri Elek, Benkő Samu és Egyed Ákos mellett szokták említeni. Magas szakmai igényességről valló publikációi mellett tudományszervező és tudománynépszerűsítő tevékenysége, illetve a Bolyai, majd Babeş-Bolyai Tudományegyetemen végzett tanári munkája révén alapozta meg, hogy mára maga is a kánon részévé vált.

Gyermekkorra a háromszéki Sepsiszentkirályhoz és Sepsibodokhoz kötődik. Az elemi iskola elvégzését követően, 1930-ban az Unitárius Kollégiumban folytatta tanulmányait. Az itt töltött évek számára a képzőművészet irányába való tájékozódás és az e téren elért eredmények gyarapításának időszaka volt. Kibontakozásában nagy szerepet játszott a miniatüristaként ismert Tóth István, aki Budapesten szerzett rajztanári képesítést, 1925-től pedig a kollégium tanáraként működött. Képzőművészi, rajztanári és két évig osztályfőnöki minőségben gyakorolt hatást Imreh Istvánra.

A gimnázium negyedik osztályának elvégzését követően, 1934-ben idősebb Imreh István fiát a Brassói Református Felső-kereskedelmi Iskolába íratta, mely megfelelő helynek látszott arra, hogy a nagybajszú székelyeket, gémeskutakat és falutornyákat lelkesen rajzoló fia ambíciója a kereskedelmi pálya irányába forduljon. Bizonyára számolt azzal is, hogy iskoláinak elvégzését követően Imreh István az 1929-ben megnyitott bodoki vegyeskereskedés és kocsmá üzemeltetésével járó terhek átvevője lesz.

Imreh István Brassóban töltött éveinek jelentőségét élete későbbi szakaszában a népi mozgalommal, illetve a szociográfiai és falukutató munkákkal való megismerkedésben látta. „Művelt tanáraimtól itt »fertőződtem« meg szociológiával, népi irodalommal, eljutva Dimitrie Gusti monografikus társadalomkutatásáig” – mondta egy vele készült interjúban.<sup>1</sup> „Művelt tanáiraól” szólva mindenekelőtt Szécsi Sándorra gondolt, aki a bukaresti szociológiai iskola tevékenységének ismertetése mellett diákjainak nem csupán a „népi írók” műveit adta kezébe, hanem a *Hitel*, a *Korunk* és az *Erdélyi Fiatalok* című folyóiratokat is, sőt az első dunántúli falukutatás, a kemsei vállalkozás eredményeiről is beszámolt hallgatóságának.

A brassói iskola nem rendelkezett nyilvánossági joggal, így 1938-ban a végzős évfolyamból Imreh Istvánon kívül csupán még ketten próbálkoztak meg az érettségivel, a vizsga azonban egyikőjüknek sem sikerült. Mindhárman megfelelő szakismerettel rendelkeztek, de román nyelvtudásuk nem volt tökéletes.<sup>2</sup> Ily módon azoknak az erdélyi magyaroknak a számát gyarapították, akik a két világháború közötti időszakban elbuktak az érettségien, és az 1940-es év végén, illetve 1941 elején vizsgáztak a hatalomváltással megváltozott kritériumoknak igyekezve eleget tenni.

A gimnáziumi osztályok befejezése és az érettségi vizsga letétele közötti két év, melyet később „praxi évekként” emlegetett, Imreh István számára a kereskedelmi iskolában szerzett elméleti tudás gyakorlati felhasználásával telt. 1938 és 1940 között Sepsiszentgyörgyön egy brassói szász tulajdonban lévő

---

<sup>1</sup> Igyekeztem jó tanár lenni, s igazat írni. *Szabadság*, 1998. szeptember 18., 9.

<sup>2</sup> Rostás Zoltán Imreh Istvánnal készített interjúja. Rostás Zoltán tulajdonában. A beszélgetésre valamikor a 2000-es évek környékén kerülhetett sor. Ezúton is szeretném megköszönni Rostás Zoltánnak, hogy az interjút rendelkezésemre bocsájtotta.

alkohol-nagykereskedelmi lerakatkánál dolgozott. Kezdetben fizetés nélküli gyakornok volt, később munkájáért javadalmat is kapott.<sup>3</sup>

Az 1940-ben Szegedről Kolozsvárra visszatért Ferenc József Tudományegyetem meglévő Jog- és Államtudományi, Bölcsészeti, Nyelv és Történettudományi, Matematikai és Természettudományi, illetve Orvostudományi Kara mellé ötödikként létrehozták a Közgazdaságtudományi Kart, melyre Imreh István is beiratkozott. Egyetemi éveinek időszakában olyan a korszakban elismert szakemberek tanították, mint például a konjunktúrakutatásokat kezdeményező Boér Elek, a gazdasági elméletek történetét kutató Kislégyi Nagy Dénes, a nemzetközi jogi munkásságával hírnevet szerző Búza László, a modern magyar szociálpolitika megteremtőjeként befolyásos pozíciókkal bíró Kovrig Béla vagy a gazdasági földrajz területén eredményeket elérő Teleki Géza. Benkő Samu Imreh István tanárai közé sorolta az időnként Kolozsvárra látogató Bibó Istvánt is.<sup>4</sup>

A kolozsvári egyetem újjászervezésével párhuzamosan hozták létre az Erdélyi Tudományos Intézetet, mely a korabeli magyar tudományosság egyik központjává vált. Az intézet Kovrig Béla és Venczel József vezetésére bízott társadalomtudományi szakosztálya elsőrendű céljának a falukutatást tekintette. Az 1941 nyara és 1944 januárja között zajló bálványosváraljai kutatásban Imreh István első ízben 1943-ban vett részt, s tapasztalatairól a Kolozsvári Diákok Szövetségének *Március* című lapjában beszámolót is megjelentetett.<sup>5</sup>

1943. július 1-jétől Imreh István az ETI ösztöndíjasa lett, ami nagy mértékben segítette a székely közbirtokosság témájában folytatott kutatásait. Ezen munka eredményeképpen jelent meg a sepsibodoki társadalomról egy rövid összefoglalója,<sup>6</sup> és készült el 1944-ben megvédett doktori disszertációja is. Rajty Tivadar, egy nappal a szovjet hadsereg kolozsvári bevonulását megelőzően, 1944. október 9-én a Közgazdaságtudományi Kar ülésén tett bejelentést Imreh István doktori értekezésének *summa cum laude* minősítésű elfogadásáról.<sup>7</sup>

---

<sup>3</sup> Imreh Máriával készített interjú (Kolozsvár, 2011). A szerző tulajdonában.

<sup>4</sup> Benkő Samu: A múltidéző titka. Élmény és biztos tudás. In: Imreh István irodalmi munkásságának könyvésze. Összeállította Károlyiné Domahidi Jolán. In: Kiss András – Kovács Kiss Gyöngy – Pozsony Ferenc (szerk.): *Emlékkönyv Imreh István születésének nyolcvanadik évfordulójára*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1999. 5.

<sup>5</sup> Lásd: Imreh István: Közgazdászok Bálványosváralján. *Március*, 1943/5. 11–12.

<sup>6</sup> Imreh István: Tanulságok egy falu életéből. *Március*, 1943/4. 5–6.

<sup>7</sup> Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Hivatala, F 1363 Bolyai Egyetem, 150. dosszié (Arhivele Naționale ale României, Serviciul Județean Cluj, F 1363 Universitatea Bolyai, dosar 150) Jegyzőkönyv a Közgazdaságtudományi Karnak 1944. évi október 9. napján megtartott üléséről. 1944/1945. 51–55. A gyűlésen a dékánon kívül mindössze Lázár Livius volt jelen, ugyanis a kar többi tagja ekkor már nem tartózkodott a városban.

A háborút közvetlen követő időszakban Imreh István Kolozsvár gazdasági újjászervezésében vállalt szerepet. Előbb az „Unirea” nevű vasipari vállalat vezetője volt, 1944 decemberétől pedig a három társával alapított Munkások Általános Gazdasági és Ipari Szövetkezetében osztályvezetőként tevékenykedett. A tényleges működést 1945 elején megkezdő, ún. „termelőszövetkezet” a gyárak, üzemek újraindításához szükséges tőke beszerzésével, a kolozsvári lakosság ellátásának megszervezésével, továbbá az áruforgalom rendezésével foglalkozott.<sup>8</sup> A MÁGISZ „hőskora” a román közigazgatás észak-erdélyi bevezetésével és az ezt követően életbe léptetett jogszabályokkal ért véget. Imreh István 1945 októberében hátrált ki a szövetkezet életéből, amikor a kolozsvári magyar egyetem fennhatósága alá került ETI intézeti tanárává nevezték ki. Ebbéli minőségében látta el a budapesti Györffy Kollégium mintájára létrehozott Móricz Zsigmond Kollégium tanár-igazgatóságát, és vett részt a tudományos munkában.

Az 1947-ben napvilágot látott, eredetileg Kelemen Lajos hetvenedik születésnapjára készülő kötetbe szánt, három háromszéki község 17–18. századi falutörvényét közreadó *Székely falutörvények* című munkájának megjelenését követően, Imreh István visszaemlékezése szerint, a Debrecenben működő Szabó István, aki a középkori magyar faluról írott könyvében maga is szolt a székely falutörvények jelentőségéről, megüzente neki, hogy „jó úton jár, de végig kell mennie azon.”<sup>9</sup> Úgy tűnik, hogy megfogadta a tanácsot, szóban forgó kiadványa az életmű szempontjából ugyanis azért kiemelkedő jelentőségű, mert első a székely faluközösségekkel és székely falutörvényekkel foglalkozó kötetinek sorában.

A Román Kommunista Párt ideológiája az 1948-as hatalomátvétellel vált kizárólagossá. Az 1948 decemberétől Bolyai Tudományegyetem Jog- és Közgazdaságtudományi karának előadójává kinevezett Imreh Istvánnak tehát már a sztálinista elveknek megfelelően kellett jog- és gazdaságtörténetet, illetve statisztikát tanítania. 1950-től az egyetem Történelem Karára helyezték, ahol előbb a Román Népköztársaság Története tanszék tagjaként Románia új- és legújabbkori történetét adta elő, 1953-tól pedig az egyetemes új- és jelenkortörténet állandó tanárává vált egészen 1983-as nyugdíjba vonulásáig. Jóllehet, nem készült tanári pályára, alkatilag teljes mértékben alkalmasnak bizonyult a fiatalokkal való közös munkára. Diákjai körében népszerű volt, s kollégái is szerették. Magyarsága mellett bizonyára apjának 1951-es kulákká nyilvánítása játszott közre abban, hogy professzorrá tanárságának aktív ideje alatt nem lép-

---

<sup>8</sup> Nagy Mihály Zoltán – Vincze Gábor: Észak-Erdély a két román bevonulás között (1944. szeptember – 1945. március). In: *Autonómisták és centralisták. Észak-Erdély a két román bevonulás között (1944. szeptember – 1945. március)*. Válogatta, szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta Nagy Mihály Zoltán és Vincze Gábor. Erdélyi Múzeum-Egyesület–Pro-Print, Kolozsvár–Csíkszereda, 2004. 75.

<sup>9</sup> A székely történet kutatása nem jelent elkülönülést. Beszélgetés Imreh Istvánnal. Kérdezett Gaál György. *Aetas*, 1995/1–2. 235.

tették elő. E tisztséget erkölcsi elégtételként a rendszerváltást követően, egy minisztériumi rendelet következtében, egyébként Csetri Elekkel együtt kapta meg.

Ami a kutatói tevékenységet illeti, néhány, az 1950-es évek elején publikált sztálinista hangvételű cikket<sup>10</sup> követően – melyekre később Imreh István sem szívesen emlékezett<sup>11</sup> – 1955-ben a székelység történetének marxista feltárására vonatkozó programadó írás is napvilágot látott Imreh István és egyetemi kollégája, Vágó Béla tollából.<sup>12</sup> A cikkben megfogalmazott elvek érvényesülnek az államszocialista korszak „puhább” időszakában megjelent és Imreh István fő műveiként számon tartott *A rendtartó székely falu*, illetve *A törvényhozó székely falu* című kötetekben is.<sup>13</sup> A monografikus igényű bevezető tanulmánnyal közreadott forráskiadványok, falujegyzőkönyvek és falutörvények révén nyújtanak rálátást a hajdani székely falvak mindennapjaira.

Imreh István számára – s erről kolozsvári pályatársai is hasonlóképpen gondolkodtak – a múlt hiteles feltárása nem öncélú tevékenység volt. Meggyőződése szerint ugyanis a puszta kíváncsiság mellett a múlt ismerete „önismere-ti” és „önértéktudati” célokat is szolgál. A tudománynépszerűsítést és ezáltal a népnevelést kötelező szolgáltatnak tekintette s erről több száz napilapokban és folyóiratokban megjelent cikke mellett számos nagyközönség számára tartott előadása is tanúskodik. Hitt abban, hogy a történelem ismerete a jelen problémáinak megoldása vonatkozásában megkerülhetetlen. Miközben kutatói tevékenysége révén az újkori székely és erdélyi magyar társadalom- és gazdaságtörténet teljesebb megismerését segítette elő, tudományszervezőként az erdélyi magyar szociológia újjáélesztéséért munkálkodott. Ennek eredményeként jelent meg szerkesztésében, illetve hathatós közreműködésével *Az önismeret útján* című, Venczel József válogatott tanulmányait tartalmazó kiadvány és a

---

<sup>10</sup> Lásd például: Imreh István: A győzelem és függetlenség napja. *Utunk*, 1952/19. 1–2; Imreh István: Bălcescu és Kossuth. *Irodalmi Almanach*, 1952/6. 675; Imreh István: Székely szabadságharcos hagyományok. *Utunk*, 1952/37. 4.

<sup>11</sup> Imreh István 1952-ben megjelent cikkeihez való későbbi viszonyulását jelzi, hogy amikor irodalmi munkásságának jegyzékét elkészítette, akkor a *Székely szabadságharcos hagyományok* című írásának bibliográfiai adatait tartalmazó cédula szélére ceruzával odaírta, hogy „rossz!”, *A győzelem és a függetlenség napja* című cikkének leírását tartalmazó cédulára pedig pirossal jegyezte, hogy „ezt már nem vállalom!” Erdélyi Múzeum-Egyesület – Kolozsvár, Imreh István kéziratgyűjteménye, 16. doboz. 216.b. tétel.

<sup>12</sup> Imreh István – Vágó Béla: A székelyek múltjának marxista feltárásáért. *Utunk*, 1955/42. 2.

<sup>13</sup> Imreh István: *A rendtartó székely falu. Faluközösségi határozatok a feudalizmus utolsó évszázadaiból*. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közlése Imreh István. Kriterion, Bukarest, 1973; Imreh István: *A törvényhozó székely falu*. Kriterion, Bukarest, 1983.

*Változó valóság* című, szociológiai, illetve szociográfiai sorozat két darabja is.<sup>14</sup>

Imreh István több évtizedes tanári munkája és a *Változó valóság* kötetinek elkészítése során toborzott szerzőgárda ellenére, hagyományos értelemben vett „iskolát” nem alapított maga körül, amiben személyisége mellett bizonyára az ehhez szükséges pozíciók hiánya és az 1990-es évektől megromló egészségi állapota is közrejátszott. Mindazonáltal a hozzá forduló kutatóknak készségesen segített, s a rá mesterként tekintő székelyföldi helytörténészek sokaságával kapcsolatban állt, ami már csak ezen kutatások koordinálása vonatkozásában is fontos tényező.

A rendszerváltást követő újjászervezésben lehetőségeihez mérten Imreh István is kivette a részét. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület újjáalapítása mellett a Kriza János Néprajzi Társaság létrehozóinak fiatal csoportját is támogatta. Miután az 1980-as évek második felére tiltólistára került, kiadásra váró kéziratokban is bővelkedett. Ez az oka annak, hogy az 1990-es évek első felében egyszerre több kötete is napvilágot látott.<sup>15</sup> Az 1999-ben megjelent *Erdélyi eleink emlékezete* című tanulmánykötettel azonban életművét befejezettnek tekintette.<sup>16</sup> Kovách Gézának küldött levelében kifejtette, hogy: „újabb nagy terveim, hatalmas teljesítmény-elképzeléseim, világrengető elgondolásaim nincsenek. Nem futja az üzemanyagból. Vagyis hát a lélek még ugyan kész volna de, Imreh Pista erőtlen. Nem panaszként írom, mert nevetve és érdeklődve figyelem mi is megy végbe az ember fiában.”<sup>17</sup>

Imreh István kutatásainak eredményei napjainkban is referenciaértékűek. A nemrégiben megjelent *Székelyföld történetét*<sup>18</sup> összefoglaló szintézis második kötetében például a legtöbbet hivatkozott szerzők közé tartozik. Hogy mára művei mellett ő maga is a történetírói kánon részévé vált, azt az is bizonyít-

---

<sup>14</sup> Venczel József: *Az önismeret útján. Tanulmányok az erdélyi társadalomkutatás köréből*. Bevezetővel és jegyzetekkel ellátta Imreh István. Kriterion, Bukarest, 1980; *Változó valóság*. I. Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta Imreh István. Kriterion, Bukarest, 1979; *Változó valóság*. II. Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta Egyed Péter. Kriterion, Bukarest, 1984.

<sup>15</sup> Imreh István: *A fejedelmi gazdálkodás Bethlen Gábor idejében*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1992; Imreh István – Pataki József: *Kászonszéki krónika 1650–1750*. Európa–Kriterion, Bukarest–Budapest, 1992; *Látom az életem nem igen gyönyörű. A madéfalvi veszedelem tanúkihallgatási jegyzőkönyve. 1764*. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi Imreh István. Kriterion, Bukarest, 1994.

<sup>16</sup> Imreh István: *Erdélyi eleink emlékezete 1550–1850: társadalom és gazdaságtörténeti tanulmányok*. Teleki László Alapítvány–Polis, Budapest–Kolozsvár, 1999.

<sup>17</sup> Békés Megyei Levéltár, Kovách Géza kéziratanyagátéka, Imreh István Kovách Gézának küldött levele, 1999. augusztus 2.

<sup>18</sup> *Székelyföld története*. I–III. Erdélyi Múzeum-Egyesület–Haáz Rezső Múzeum–MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Kolozsvár–Székelyudvarhely–Budapest, 2016.



*Imreh István (1919–2003)*

ja, hogy születésének 100. évfordulója alkalmából az Erdélyi Múzeum-Egyesület, a Babeş-Bolyai Tudományegyetem, a Kolozsvári Akadémiai Bizottság és az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpontjának Történettudományi Intézete közös konferenciát szervez Kolozsváron.



Petruț Dávid

## PÓSTA BÉLA (1862–1919)



Béla Pósta, former custodian of the collection of antiquities at the Hungarian National Museum in Budapest, was named in 1899 head of the newly founded Department of Archaeology at the Franz Josef University of Cluj/Kolozsvár and director of the Transylvanian Museum Society's collection of antiquities. The archaeology department was created to boost the training of professional archaeologists across the country and thus alleviate the acute lack of specialised personnel in the growing number of local museums. Right from the outset, his priorities were twofold: the formation of a team of specialists set out to undertake comprehensive archaeological investigations in Transylvania, as well as to acquire a proper venue for the storage and exhibition of the antiquities' collection. With regard to the training of young specialists, the results were both fast and pervasive, the excavations carried out by his students from 1900 onwards laid the foundation of professional archaeology in the region and in many ways, prompted the reinterpretation of the archaeology and early history of Transylvania. The onset of World War I all

but paralysed the activity of the institutions headed by Pósta, since with the exception of Árpád Buday, all of his students and young colleagues were drafted for military service, with two of them, Balázs Létay and János Gulyás being killed in action on the Galician front. Eventually, the passing of Béla Pósta in the months following the conclusion of the armed hostilities, in April 1919, brought to an end the first archaeological school of Cluj/Kolozsvár.

*Keywords:* Béla Pósta, archaeologist, professional archaeology, Department of Archaeology, Franz Josef University of Cluj/Kolozsvár, Transylvanian Museum Society.

Az 1872-ben alapított Kolozsvári Magyar Királyi Tudományegyetem (1881-től Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem) a dualizmus kori Magyarország második felsőoktatási intézménye volt. Az ország második egyetemének Kolozsváron való megnyitásában döntő jelentőséggel bírt az 1859-ben alapított Erdélyi Múzeum-Egyesület (EME), ennek működése és rendkívül gazdag gyűjteménye, mely a 19. századi egyetemi oktatás elengedhetetlen feltétele volt. A század végére a kolozsvári egyetemen az oktatás számos területén (így a régészképzésben is) jelentkezett az átszervezés igénye. Ugyanolyan égető volt az EME legnagyobb gyűjteményének, az állandó székhely nélkül tengődő Érem- és Régiségtár helyzetének rendezése is. Pósta Béla két évtizedet felölelő kolozsvári tevékenységének (1899–1919) két alappilléret képezte a régészeti iskola-, valamint a múzeumalapítás.

## A KEZDETI ÉVEK

Pósta Béla 1862. augusztus 22-én született Kecskeméten, középiskolai tanulmányait Kalocsán és Baján végezte. 1881-től a Budapesti Tudományegyetem Jogi, majd Bölcsészettudományi Karának a hallgatója volt, régészeti pályafutását Torma Károly (1829–1897), erdélyi régész és epigráfus tanítványaként kezdte, aki korábban több évtizeden keresztül a Dacia római tartomány régészeti és epigráfiai emlékeit tanulmányozta, és az erdélyi római provinciális régészet megalapítójának tekinthető. Pósta részt vett a mestere által vezetett aquincumi feltárásokon, ez jelentette számára a régészettel való első találkozást, és ez készítette pályamódosításra. Felsőfokú tanulmányainak befejezését követően 1885-ben a Magyar Nemzeti Múzeum (MNM) régiségtári írnokának nevezték ki, egy évvel később kapta segédőri megbízását, majd 1895-től örként folytatta múzeumi tevékenységét. Ebben az időszakban a MNM Érem- és Régiségtárának igazgatója Hampel József (1849–1913), neves régész és egyetemi tanár volt, aki Pósta második mentorának tekinthető. Hampel volt az, aki a fiatal Pósta Béla karrierjének alakulására a legnagyobb hatást gyakorolta, és minden bizonnyal a pár évvel később bekövetkezett erdélyi fordulatban is fontos szerepet játszott. Régészeti kutatásai ebben az időszakban meglehetősen szerte-

ágazók voltak, noha érdeklődése elsősorban az őskorra, a népvándorlás és a honfoglalás korára terjedt ki. Múzeumi pályafutásának kezdetén több hazai és külföldi múzeumkörúton vett részt, ezek során német, dán, svájci és francia múzeumokat volt alkalma meglátogatni, de megfordult Kolozsváron az Erdélyi Múzeum-Egyesület Érem- és Régiségtárában is.<sup>1</sup>

Pósta karrierjének fordulópontját, tudományos érdeklődésének és kutatási területének tekintetében, a Gróf Zichy Jenő kaukázusi és belső-ázsiai expedícióiból származó leletanyag feldolgozása jelentette, ekkor kezdett ugyanis a honfoglaláskor leleteinek keleti analógiái, valamint ebből fakadóan a korai magyarság keleti tartózkodása és egyéb keleti népekkel fenntartott kapcsolatai iránt érdeklődni.<sup>2</sup> Ez a tudományos irányvonal, mely sok tekintetben ma is aktuális, végigkísérte pályája hátralevő részét, és többek között ez képezte a későbbi kolozsvári évek alatt kigondolt, ám az első világháború által megghiúsított, konstantinápolyi székhelyű Magyar Keleti Archaeológiai Intézet tervének kiindulópontját. Munkájának elismerését igazolja, hogy őt nevezték ki a harmadik kutatóút (1897–1898) régész szakértőjévé. 1897-ben az expedíciót előkészítő tanulmányúton vett részt Oroszországban és Finnországban, ahol áttanulmányozta a múzeumok gyűjteményeit, és szoros kapcsolatokat alakított ki az orosz tudós közösséggel. Az expedíció eredményeit később egy rendkívül értékes, kétkötetes beszámolóban közölte (*Régészeti tanulmányok az orosz földön*. 1–2. köt. Budapest–Leipzig, 1905).<sup>3</sup> Az oroszországi expedíció idején következett be pályafutásának talán legjelentősebb fordulata: Wlassics Gyula, a vallási- és közoktatásügyi miniszter őt nevezte ki az elhunyt Finály Henrik (1825–1898) megüresedett katedrájának betöltésére a kolozsvári Ferencz József Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán, így ezzel életének újabb, nehézségekkel, kihívásokkal és teljesítményekkel tűzdelt korszaka vette kezdetét.

## A KOLOZSVÁRI ÉVEK

Pósta Béla 1899-ben érkezett Kolozsvárra átvenni a Ferencz József Tudományegyetemen frissen alapított Régészeti Tanszék vezetését, illetve az egyetemmel szorosan együttműködő Erdélyi Múzeum-Egyesület Érem- és Régiségtárának igazgatói tisztségét. Szabó Károllyal, Szádeczky-Kardoss Lajossal, Apáthy Istvánnal és másokkal együtt abba a nyugati országrészből, elsősorban Budapestről Erdélybe áttelepült tanári és szakértői gárdába tartozott, akiknek segítségével az anyagi és személyzeti gondokkal folyamatosan küszködő kolozsvári egyetem felzárkózását remélte az intézmény vezetősége és az illetékes minisztérium egyaránt. Az egyetem működésében jelentkező gondok

---

<sup>1</sup> Vincze: *A kolozsvári régészeti iskola*, 20–27.

<sup>2</sup> Pallag: Pósta Béla, 120–121.

<sup>3</sup> Uo., 121.

kihatottak más közintézmények tevékenységére is. Országos szinten a régész-képzés lassú üteme szűk határok közé szorította a múzeumok fejlesztésének lehetőségeit, a képzett szakemberek hiánya jóformán megbénította ezen intézmények hatékony működését. A szakember-utánpótlást egyedül a Budapesti Tudományegyetem látta el,<sup>4</sup> míg az ország másik felsőoktatási intézményén, a Kolozsváron működő Ferencz József Tudományegyetemen elméletileg ezt a feladatkört a Finály Henrik által vezetett Történelem Segéd tudományai Tanszéknek kellett biztosítani, gyakorlatban azonban ennek alapvető feltételei hiányoztak, így jóformán nem is kezdhetette el tevékenységét a régóta tervezett Érmészeti és Régészeti Intézet.<sup>5</sup> A minisztérium a megoldást a tanszék átszervezésében látta, így Finály Henrik halálát követően az általa vezetett katedrából hozták létre a Régészeti Tanszékét.<sup>6</sup>

A tervezett régész-képzés további alapfeltételét képező Érem- és Régiségtár helyzete szintén súlyos volt. Az egykori főkormányos Farkas utcai épületében tárolt gyűjtemény 1890 óta nem volt látogatható, azon kívül az egyetem új központi épületének küszöbönálló építómunkálatai miatt Finály, a tár igazgatója, 1898 elején kénytelen volt a gyűjteményt ismét költöztetni. A 73 éves professzor a költöztetés lebonyolítása közben hirtelen elhunyt. Az örökébe lépett Pósta Béla a következő évben vette át hivatalát, kolozsvári programjának a leglényegesebb pontjai a szakemberek nevelése és ezáltal az egyszemélyes tanszék, illetve az addig csak papíron létező Érmészeti és Régészeti Intézet fejlesztése, valamint a régiségtár megfelelő és végleges tárolási és bemutatási helyszínen való elhelyezése.

1900-tól kezdődően, a tanítványok által végzett és a *mester* által felügyelt nagyszámú ásatás és terepbejárás megalapozta az erdélyi tervszerű tudományos régészeti kutatást, és kiváltotta Erdély korai történelmének újraértelmezését, az őskor, a római kor, a népvándorláskor, a honfoglaláskor, valamint Árpád-kor tekintetében egyaránt. A terepkutatásokat Pósta tanítványai végezték, akik megszabott időközönként írásban beszámoltak a munka menetéről, és szakmai útmutatásban részesültek Pósta válaszleveleiben. A terepkutatás ütemének elképesztő felgyorsulásáról tanúskodik az az adat, miszerint 1903-ban kilenc különböző lelőhelyen folytak ásatások.<sup>7</sup> A kutatások eredményeinek közzétételére Pósta és tanítványai létrehozták az első erdélyi régészeti szakfolyóiratot, az 1911-től megjelenő kétnyelvű, magyar-francia *Dolgozatok (Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából / Travaux de la section numismatique et archéologique du Musée de Transylvanie)*,<sup>8</sup> me-

---

<sup>4</sup> Mindazonáltal a fővárosban működő egyetemen az archeológia tanítása elsősorban nem a régész szakemberek nevelését, hanem a tanárképzést szolgálta, a tanrend a klasszikus ókortörténet oktatása köré volt felépítve.

<sup>5</sup> Petruț: Henrik Finály and Roman Dacia.

<sup>6</sup> Vincze: *A kolozsvári régészeti iskola*, 12.

<sup>7</sup> Uo., 384.

<sup>8</sup> Csorba: Pósta Béla.

lyet Európa legnevesebb kutatóintézetei és múzeumi rendszeresen gyűjtöttek és használtak. 1901-től kezdődően tanítványainak első nemzedékéből ketten minden évben rotációs elv szerint fizetett tanársegédi megbízást kaptak, azonban Pósta rendkívüli fáradozásai ellenére Buday Árpád végleges tanári kinevezését csak 1917-ben sikerült kiharcolni, ekkor azonban a háborús viszonyok, valamint a következő év eseményei ellehetlenítették a munkáját.

Míg a tanítványokat illetően a dolgok nagyrészt a mester tervei szerint történtek, diákjai első nemzedéke – Buday Árpád, Kovács István és Roska Márton – nélkülözhetetlen munkatársai lettek, mind a terepkutatás, mind az egyetemi oktatómunka szempontjából, a régiségtár továbbra sem került végleges elhelyezésre. Miután megjárta az egyetem új központi épületének a földszintjét és alagsorát, a gyűjteményt az 1918-as összeomlást a Bástya utcai (ma Constantin Daicovicu) bérelt épületben érte, ahol mai napig megtalálható, több mint egy évtizede azonban a nagyközönségtől ismét elzárva. Nyitott kérdés mai napig, hogy az önkormányzat vagy az állam miért nem volt hajlandó felvállalni egy önálló múzeumi épület létesítésének költségeit, annál is inkább, mivel a gyűjtemény az egyetem kezelésében állt.<sup>9</sup> Mindenesetre a végleges otthon megteremtésének a sikertelensége az Érem- és Régiségtár esetében, a kolozsvári múzeumi mozgalom kudarcaként fogható fel. Mindazonáltal Pósta, a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségén (MKOF) régiségtári felügyelőként, az ország keleti felében (az Alföldön, a Délvidéken és Erdélyben) alakult vidéki múzeumok fejlesztését és szakmai irányítását látta el 1907-től kezdődően. Nyilvánvalóan a múzeumépítést országos feladatnak tekintette. Az MKOF megbízásából Kolozsváron, 1908-ban, Pósta által szervezett régészeti tanfolyamon, a résztvevő múzeumőrök listáján ott találjuk Móra Ferenc nevét is, aki a szegedi múzeumot képviselte.

A háború kitörése Pósta Béla kolozsvári tevékenységét csaknem ellehetlenítette, munkatársai és diákjai nagy része, Buday Árpád kivételével, frontszolgálatot teljesítettek, ketten közülük, Létay Balázs és Gulyás János nem tértek többé vissza a galíciai frontról, Kovács István pedig megtörve érkezett vissza a háború végén, miután megjárta az orosz fogságot is. Az 1918 végén bekövetkezett összeomlás végleg megbénította az EME és az Érmészeti és Ré-

---

<sup>9</sup> Tanulmányos párhuzamot vonni a Ferenc József Ipari és Technológiai Múzeummal, mely a város főépítésze, Pákei Lajos szorgalmazására 1899-től saját, állami költségen megépült és erre a célra szánt épületben működhetett az egykori Malom utcában. Továbbá, minthogy a szóban forgó múzeum egy ideig kénytelen volt megosztani az épületet az ugyanott működő Építő-, Fa- és Fémipari Ipariskolával, 1904-ben egy új, még nagyobb épületbe költözhetett a Malom utca másik oldalán (ma a Műszaki Egyetem Építészeti Kara, Gheorghe Barițiu utca). Hozzá kell tenni azonban, hogy az Iparmúzeum kolozsvári sikere nem kizárólag Pákei Lajos meggyőzőképességének és szervezőmunkájának volt köszönhető, hanem elsősorban az illetékes minisztérium oktatási és kulturális stratégiájának, melynek egyik sarkalatos pontja az ipari múzeumok létrehozatala volt az ország fontosabb központjaiban.

gészeti Intézet tevékenységét, a kolozsvári régészeti iskola történetének végki-csengéseként Pósta Béla 1919. április 16-án, 57 évesen elhunyt. Noha az 1918-as politikai fordulat az előző időszak eredményeit több tekintetben megsemmisítette, az Érem- és Régiségár egy korszakokat átívelő, összefogó kapcsolatot bizonyult, hiszen mai napig az Erdélyi Nemzeti Történeti Múzeum (*Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei*) gyűjteményének alapját képezi, bár sajnálatos módon a múzeum állandó kiállítása évek óta ládába csomagolva hever. Ugyanakkor a Pósta Béla által megszervezett Érmészeti és Régészeti Intézet az erdélyi országrész első tudományos régészeti kutatócsoportja, mely kevesebb, mint két évtized alatt nemzetközi kitekintésű és nemzetközileg elismert intézménnyé nőtte ki magát.

## IRODALOM- ÉS FORRÁSJEGYZÉK

- Csorba Csaba: Pósta Béla kolozsvári régészeti iskolája és a „Dolgozatok”. *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve* (1969–1970). 117–146.
- Pallag Zoltán: Pósta Béla és a Magyar Keleti Archaeológiai Intézet terve. *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve*, 36. (2002–2003). 117–134.
- Petruț Dávid: Henrik Finály and Roman Dacia. The Contributions of a 19th Century Hungarian Polymath to the Development of Roman Provincial Archaeology in Transylvania. *Acta Classica Universitatis Scientiarum Debrecenensis*, 53(2017). 43–62.
- Vincze Zoltán: *A kolozsvári régészeti iskola a Pósta Béla-korszakban (1899–1919)*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2014.



Gaal György

**ERDÉLY TÖRTÉNETÍRÓJA,  
KŐVÁRY LÁSZLÓ**



László Kőváry is considered the first great historian of Transylvania. He was born in Torda/Turda, he studied at the Unitarian College of Kolozsvár/Cluj. After graduating in legal studies, he became educator at different noble families. He also participated in the 1848/49 Hungarian revolution as war-correspondent. After getting married, he became a citizen of Kolozsvár. There he lived until his death. At the beginning, he published some accounts of his wanderings in Transylvanian villages and towns. After the revolution, he published some volumes about the historical and architectural monuments, the genealogy of most important families of the country. He also wrote ethnographical studies. His most important work, *The History of Transylvania* was published in six volumes in the period 1859–1866. It was the first history of the country written in Hungarian. He also wrote the history of the 1848/49 revolution, as well as the history of Hungary in two volumes. A number of his studies refer to the history of Kolozsvár. He was also interested in the

insurance business and statistics. Kőváry was elected member of the Hungarian Academy and honorary doctor of the Kolozsvár University.

*Keywords:* historiography, Transylvania, revolution, monuments, genealogy, insurance, statistics.

A reformeszmék Erdély tanintézetei közül leginkább a kolozsvári Unitárius Kollégiumban találtak visszhangra. Innen indult Bölöni Farkas Sándor, az amerikai utazó, aki útleírásában az amerikai demokráciáról hozott hírt, s maga is több polgárosodást elősegítő intézmény felállításában vállalt részt. Aztán következtek a népies költők, Szentiváni Mihály és Kriza János. Az előbbit rövid élete révén is „székely Petőfiként” emlegették, az utóbbi viszont a székely népköltészet gyűjtőjeként vált ismertté. A következő nemzedékből hárman is beírták nevüket Erdély művelődéstörténetébe: a természettudós majd közgazdász Berde Áron (a kolozsvári egyetem első rektora), a levéltáros Jakab Elek, aki kiérdemelte a Kolozsvár történetírója jelzöt, s a polihisztornak nevezhető, de leggyakrabban Erdély történetírójaként emlegetett Kőváry László. Mindhármuk teljesítményét az Akadémia is elismerte.

## A SZÜLŐI HÁZTÓL AZ ORSZÁG HÁZÁIG

A Kővári család hajdú eredetű volt, de már vagy kétszáz éve Tordán éltek. Az édesapa, Kővári József, a szücsök céhmestere hiába próbálta legalább egyik fiát céhbeli utódául kinevelni. A fiúk mind tovább akartak tanulni, s Kolozsvárt híres emberré lettek. A legidősebb, az 1817-ben született Józsa mint a kolozsvári 1848-as ifjúság vezére maradt emlékezetes. Verseket írt a *Remény* zsebkönyvbe, néhány elbeszélést, cikket más lapokba. Aránylag korán, már 1875-ben, Tordán elhunyt. László két öccse közül Endre (1836–1918) unitárius lelkész akart lenni, de miután végigküzdötte a forradalmat, a festészet mellett döntött: Munkácsyval és Benczúrral indult. Aztán visszavonult Kolozsvárra arcképfestőnek. A századfordulón ő a nemesség, arisztokrácia, szellemi kiválóságok legjobb itteni megörökítője. Ő élt a családból a legtovább. Végül a legkisebb, Mihály (1837–1901), Kolozsvárt tartott ügyvédi irodát, s több, az unitárius egyházi jogkörébe vágó tanulmányt írt. Nevét azonban mint okleveles vívómester, elismert sportember tette emlékezetessé.

Az 1819. július 7-én született Kőváry László<sup>1</sup> a tordai Unitárius Algimnáziumban kezdi tanulmányait. Itt Abrudbányai Szabó Sámuel, Aranyosrákosi

---

<sup>1</sup> Kőváry életútját, munkásságát eddig hárman is kutatták, de mindmáig hiányzik egy átfogó Kőváry-monográfia. Adataink többségét Kozma Ferenc (*Ellenzék*, 1907. szept. 26. és *Keresztény Magvető*, 1908. 121–142.), valamint Márki Sándor (*Emlékbeszéd Kőváry László lev. tag felett*. Budapest, 1910.) dolgozataiból, továbbá Bálint József bevezető tanulmányából (Kőváry László: *Tájéképek utazási rajzokban*. Bukarest, 1984.) vettük. Feltételezésünk szerint július 7-i születési dátuma a helyes

Székely Sándor, valamint Darkó Mihály rektorok vezették be a latin nyelv és az alapműveltség titkaiba. Darkóról szép megemlékezésében írja, hogy mikor szívhez szólóan akart beszélni, magyarrá fordította a szót<sup>2</sup>. 1837-ben lesz a kolozsvári Unitárius Kollégium diákja, abban az évben, amikor Brassai Sámuel tanárrá választják. Ettől fogva a későbbi polihisztor az ő mentora. Először a reáliákra akarja szakosítani, de mikor rájön, hogy inkább az irodalom érdekli, akkor a klasszikusokra fogja. A kollégium diáksága pár évvel korábban, 1834-ben Olvasó Társaságot alapított külföldi (magyar) könyvek beszerzésére és az anyanyelvi készség fejlesztésére, s első irodalmi alkotásaikat a *Remény* című diáklapba másolják. Egy ilyen kézirat, 1837/38-ban összeállított *Ébredő* című zsebkönyvnek Kőváry és Jakab Elek a szerkesztője. Bizonyára Brassai közvetítésével jut el Kőváry első nyomtatott írása, Tekéről készített ismertetője a *Nemzeti Társalkodóba*. 1840-ben elvégzi a bölcséleti tanfolyamot, s mivel tovább akar tanulni, helyi szinten csak a másik két tanintézet között válogathat. Ő a Református Kollégium jogi kurzusára iratkozik be, ahol Tunyogi Csapó József a tanár. Joghallgatóként 1841 őszétől eljár a Kolozsvárt megnyíló erdélyi országgyűlés tanácskozásaira, megismeri a politikai élet vezérférfiait. 1842-ben Marosvásárhelyre megy, hogy az ottani Királyi Táblánál elvégezze a féléves joggyakorlatot, ami után leteheti az ügyvédi vizsgát.

Marosvásárhelyen bejut a Teleki Tékába, s itt kezd történelmi kutatásokba. Nyaranta a Székelyföldet járja, hogy jobban megismerje hazáját és népét. Útleírásait kötetbe gyűjti, s 1842-ben *Székelyhonról* címmel adja közre. Összesen 47 településről ír, a legrészletesebben Marosvásárhelyről, ahol az öreg Bolyait is felkeresi. Különös figyelmet szentel a gyógyvizeknek és fürdőhelyeknek, leírja az előpataki fürdőéletet. Szól a bányászok nehéz életéről, s felfigyel a korlátlan erdőirtások veszélyére.

Kőváry nem kistisztviselői állásra vágyott, hanem tanítani akart. 1841-ben, amikor egyháza pályázatot írt ki külföldi tanulmányútra, ami a kollégiumi tanárok esetében kötelezőnek számított, Kőváry is jelentkezett. Végül a korondi zsinaton Berde Áront választották meg akadémitának. Így aztán ő elfogadta a Kelemenelkén élő sárdi Simén család meghívását nevelői tisztségbe. A családnál öt leány és egy fiú, György nevelése hárult rá. Főleg a Györkének becézett fiút kellett oktatnia, s neki verses tankönyveket írt. Ezeket utóbb nyomtatásban is kiadta, s az erdélyi elemisták évtizedeken át Györkével járták be Erdélyországot, ismerték meg történetét, állatvilágát, valamint mesekincsét és anekdotáit.<sup>3</sup> Később egy ideig iktári gróf Bethlen Domokos mellett titkári tisztséget tölt be, többnyire Kolozsváron tartózkodhat. Aztán régi vágya telje-

---

(sírján is ez szerepel), a Márki-dolgozatba sajtóhibaként csúsztatott a július 17. Az 1870-es évek végén kezdte nevét y-nal írni, sírján is ez a változat szerepel.

<sup>2</sup> Emlékezés Darkó Mihály tordai tanárra. *Unitárius Közlöny*, 5. köt. 1892. 8. sz. 117–119.

<sup>3</sup> Részletesebben lásd: Gaal György: Kőváry László és Kolozsvár. In: Uő.: *Műzsák és erények jegyében*. Kolozsvár, 2001. 303–316.

sül, amikor a leghíresebb kolozsvári könyvárus és kiadó, Tilsch János felfogadja fizetéses korrektornak.

Ekkor már neve ismert a művelt közönség előtt: az útleírások mellett „beszélyeket”, verseket és életrajzokat közöl. Így amikor felmerül, hogy magyarországi példára (Fényes Elek) el kellene készíteni Erdély statisztikáját is, Braszai ajánlására Tilsch Kőváryt bízta meg a kidolgozással. A munkát két kötetre tervezi, de csak az elsővel készülhet el, mert közbeszól a forradalom. Ez az I. kötet az „anyagi álladalmat” mutatja be, a II. kötet a szellemiekkel foglalkozott volna. A 296 oldalas könyv még 1847-ben kijön a sajtó alól, s meghozza Kővárynak az első erdélyi statisztikus címet.

## A FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC RÉSZTVEVŐJE, KRÓNIKÁSA

A pesti forradalmi események híre 1848. augusztus 20-án jut el Kolozsvárra. Délután már a diákok tüntetnek, a vezető politikusok tanácskoznak. 21-e az első forradalmi nap, amikor a városi tanácsban a követelésekről tárgyalnak, miközben a tanácsház előtt hatalmas tömeg verődik össze. Ezen a gyűlésen is jelen van Kőváry, majd a május 29-én megnyíló országgyűlésen is megfigyelő.<sup>4</sup> S élete egyik legnagyobb élménye másnap az unió egyhangú megszavazása. Május 2-án megindítja Tilsch kiadásában az *Ellenőr* című, „radikál politikai lap”-ját, s ebben rendszeres tudósításokat közöl az eseményekről. Mint cikkeiből kitűnik, a békés, demokratikus átalakulás híve volt. Június 8-án kinevezést kap az Országos Statisztikai Hivatalhoz Pestre. Úgyhogy az *Ellenőr* szerkesztését kénytelen átadni barátjának, Dózsa Dánielnek. A pesti népképviselői országgyűlés megnyitásán is jelen van, majd annak küldöttségével Bécsbe megy, s ott van Schönbrunnban, amikor szeptember 8-án a császár–király elutasítja az országgyűlésen elfogadott törvények szentesítését. Visszatérve Pesten tüzer önkéntes. 1848 októberétől Székelyföldön haditudósítóként működik, részt vesz az agyagfalvi „székely nemzeti gyűlésen” is. Az eseményekről időnként beszámolót küld az *Ellenőr*nek. Az üldözött székely hadakkal Háromszékre sodródik. Részt vesz a kökői csatában, Gábor Áron hősi haláláról is feljegyzést készít. Még Moldovába is elbujdosik. Aztán Bem felszabadító harcának hírére visszatér, Debrecenbe megy, s az országgyűlés munkálatait figyeli. 1849. március 15-én Kossuth haditudósítónak és táborigaznagynak nevezi ki őrnagyi rangban Bem táborába. Ettől fogva már tudatosan rögzíti a hadjárat minden mozzanatát. 1849. augusztus 26-án a zsidói fegyverletételnél is jelen van. Ezután egy évig bujdosik Kelemtelkén, aztán Szentdemeteren.

---

<sup>4</sup> Ezekre vonatkozóan: Mi volt Kőváry László 1848–49-ben? *Ellenzék*, 1907. szept. 30.; Gaal György: Kolozsvár 1848/49-ben. *Honismeret*, 36. évf. (1998), 4. sz. 13–25.; Egyed Akos: Szemtanú és visszaemlékező. Kővári [!] László az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc forgatagában. *Korunk*, 30. évf. (2019), 8. sz. 84–93.

1850. szeptember 4-én tartóztatják le, és küldik Marosvásárhelyen át Kolozsvárra. Itt a Mátyás-szülőház hadikórházában raboskodik, míg Urban tábornok kegyelmével szabadon nem eresztik.

Kőváry magánál tartva rejtegeti feljegyzéseit, s talán már az 1850-es évek elején hozzákezd feldolgozásukhoz. A kéziratnak aztán 1861-ig kell várnia, amíg a politikai helyzet annyira enyhül, hogy Pesten sajtó alá lehessen bocsájtani a művet: *Erdély története 1848–49-ben*. 279 lapon tárgyilagosan, dokumentumok alapján, de néha a szemtanú hitelességével is meséli el az eseményeket egészen a világosi fegyverletételig. A kötethez kapcsolódik az ugyanazon évben, Kolozsvárt kiadott *Okmánytár az 1848–49-ki eseményekhez*, mely 114 hivatalos iratot, rendeletet, kiáltványt tartalmaz. Ezek együttesen máig a történeti kutatás alapvető forrásai. Kőváry jó erőben megérte a forradalom félszázados évfordulóját, többször is megkérték emlékbeszéd tartására, s néhányszor felidézett anekdotikus eseteket is azokból az időkből. Végül folytatásokban, majd különnyomatban közzétette a *Visszaemlékezések a forradalom derűsebb napjaira* című munkáját (Kolozsvár, 1898). Ennek is forrásértéke van.

## AZ ERDÉLYI MÚLT FELTÁRÁSA, A JÖVŐ SZOLGÁLATA

A fogságból szabadulva Kőváry nem remélhetett nyugalmat és megélhetési lehetőséget Kolozsvárt. A zaklatások elől Pestre menekült, ahol a *Budapesti Hírlap* szerkesztőségében helyezkedett el, s írogatott a *Pesti Napló*ba is. Két év múlva mégis visszatért Kolozsvárra, ahol újabb zaklatás, sőt letartóztatás várt rá. Helyzete akkor rendeződött, amikor 1854. június 4-én megnősült. Tilsch János unokahúgát, Knausz Johannát vette feleségül, s ezzel bekerült a város patrícius családjai körébe. Feleségének nagy hozománya (több városi ház és telek) nyugodt, gondmentes életet biztosított neki. Ekkoriban költözhetek az óvári Kispiac (Karolina tér) sarkán lévő emeletes házba, melyen ma az emléktábla is látható.

Az 1850-es és 1860-as években Kőváryt elsősorban Erdély múltja foglalkoztatja. Erről addig – főleg magyar nyelven – alig írtak. Ezt akkor vehette észre, amikor Erdélyország statisztikáját készítette. Hosszas gyűjtőmunka eredményeként adja közre 1852-ben *Erdély régiségei* című kötetét. Ebben 224 objektumot ír le, köztük dák-római emlékek, kerített városok, várak, várromok, kastélyok. Vitatható az a megoldása, hogy egy-egy város esetében akár négy-öt fejezetbe kerülnek műemlékei. Kolozsvár például öt helyen szerepel. A kötet sikerére jellemző, hogy 1866-ban már a második, bővített kiadásra kerül sor *Erdély épített emlékei* címmel. Ebben 260 tétel található. Még egy 1892-es, harmadik kiadást is közzétesz: *Erdély régiségei és történelmi emlékei* címváltozattal. Ebben 30 fametszetes illusztrációt közöl. Ezzel a művével az erdélyi művészettörténet-írás alapjait vetette meg. Kelemen Lajos is ezekből a leírásokból indult ki. Nem egy leírt műemlék már csak e kötetekből ismert.

A második kiadás Előszavában olvasható, hogy 1853-ban Bécsben az építészeti műemlékek fenntartására és ismertetésére egy bizottságot hoztak létre, s őt az a megtiszteltetés érte, hogy 1854. március 12-én Erdély északnyugati megyéinek műemléki „conservator”-ává nevezték ki.

Közben 1853-ban már egy újabb kötete is megjelent: *Erdély földje ritkaságai*. Ebben a természeti szépségeket, különlegességeket veszi számba, szám szerint 181-et. Itt tesz javaslatot egy honismereti társulat és folyóirat alapítására.

A következő év úttörő kötetével az erdélyi genealógia alapjait veti meg: *Erdély nevezetesebb családai*. 1853-ban a kolozsvári *Hetilap* hasábjain felhívást intéz Erdély társadalmához, amelyben a szóba jöhető családok leszármazási tábláját, címerképét, pecsétmásolatát kéri egy készülő repertórium részére. Kijelenti, hogy nem csak a nemes családokra gondol. A kötet végül 257 családot mutat be, hiányosságai ellenére nagy visszhangot vált ki. Ennek példáján felbuzdulva fogott hozzá Nagy Iván híres családtörténeti munkájának a megírásához. Kőváry utóbb még visszatért a genealógiához. 1901-ben *A millennium századában kihalt főúri családok* címmel tesz közzé különnyomatfüzetet. Negyedszáz bárói és grófi családról emlékezik meg. Ugyancsak ide sorolható *Az unitárius vallást megmentő családok* (1899) című füzeté, ebben 21 család adatait dolgozza fel.

A néprajzi érdeklődés Kőváry legelső kötetében (*Székelyhonról*) is nyilvánul meg. Ilyen szempontból is gyűjti az anyagot, mely aztán két kiadványra áll össze. Az egyik a szellemi néprajzhoz sorolható: 1857-ben adja közre a történelmi regék és adomák 200–200 lapos gyűjteményét.<sup>5</sup> Számosan segítettek neki a lejegyzésben. Meg volt győződve arról, hogy a bemutatott regék egy nemzeti mitológia maradványai. Inkább a tárgyi néprajz körébe sorolható a magyar családi és közéleti viseleteket és szokásokat bemutató, közel 200 lapos kötete.<sup>6</sup> A Bach-korszak végén újra divatba jöttek a régi magyar ruhák, szokások. Apor Péter *Metamorphosis*a (1736) óta ez az egyetlen olyan munka, mely e témakörrel foglalkozik. Leírja a lakást, bútort, férfi és női viseletet, asztaltartást, fogatokat, fegyverzetet, családi élet törvényeit. Sajnos, csak a nemesi rétegét.

Kőváry főműve az *Erdély történelme*. Az önkényuralom idején, mikor a közéleti feladatok nem halmozták el, s a publikálási lehetőségek is korlátozottak voltak, elérkezettnek látta az időt, hogy áttanulmányozza az addig Erdély történetével foglalkozó irodalmat, felkutassa a – jórészt latin nyelvű – kútfőket, s megírja ezek magyar nyelvű összegzését. Az első két kötet elé terjedelmes bevezetőt írt. Az első kötetnél az erdélyi történetírás történetét vázolja fel, bemutatja az addigi történetírókat és műveiket, említi a főbb kútfőket. Itt veti

---

<sup>5</sup> Kővári László *kisebb munkái*. I–II. kötet. (Kolozsvár, 1857.) főcímmel jelentek meg.

<sup>6</sup> *A magyar családi és közéleti viseletek és szokások a nemzeti fejedelmek korából*. Pest–Kolozsvár, 1860.

papírra többször idézett megállapítását munkája szükségességéről: „Mert sok a munka, s ha mindenikünk csak remeket akar, ha senki sem határozza el magát az úttörő keserű poharát kiüríteni, akkor a sisyphusi munkát százan meg százan fogják elől kezdeni, s Erdélynek történelme még sem lesz.”<sup>7</sup> A második kötet bevezetőjében bemutatja a legfontosabb erdélyi levéltári gyűjteményeket, amelyek anyagát forrásként használta. A kötetek 1859–1866 közt sorra jelentek meg: I. köt. (–1310-ig), XXVIII+174 p.; II. köt. (1310–1526), 24+158 p.; III. köt. (1526–1571), 198 p.; IV. köt. (1571–1630), 271 p.; V. köt. (1631–1691), 240 p.; VI. köt. (1691–1847), 240 p. Tehát a teljes mű 1281 oldalt tesz ki.

Bálint József így értékeli e hatalmas munkát: „A hat kötet felöleli Erdély múltját az őstörténettől 1848-ig. Az eseményeket mindig történeti személyiségekhez kapcsolja, de ez a módszer nem gátolja meg abban, hogy a letűnt korokat több oldalról is megvilágítsa. Gazdag tényanyagából általában helyes következtetéseket von le, sajnálatos módon azonban nem mindig mond le a múlt romantikus kiszínezéséről. Így eredetinek fogadja el a már akkoriban kétes hitűnek minősített Csíki Székely krónikát, mely a székelység szkíta-hun eredetét próbálta bizonyítani.”<sup>8</sup>

Nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy Benkő József 1770-es években írt latin nyelvű munkája óta nem jelent meg hasonló tárgyú kötet. Közben az 1840-es években előtérbe került a magyar nyelv használata a tudományosság terén is. Úgyhogy Kőváryé a dicsőség, hogy Erdély első magyar nyelvű történetét megalkotta. Munkáját nem csak a szakembereknek, hanem minden művelt olvasónak szánta. Legotthonosabban a fejedelemség koráról írt: ez pályakezdekésekor még szinte közelmúltnak számított, hagyományait igyekeztek életben tartani.

A hatkötetes Erdély történelméhez hozzá szokták számítani az *Erdély története 1848–49-ben* című összefoglalást és okmánytárát, úgyhogy akár egy nyolckötetes, 1740 lapos munkáról beszélhetünk.

Az önkényuralom éveiben a nagy nehézségek közt megjelenő kolozsvári lapokban is állandóan közöl. 1853-ban és 1854-ben ő szerkeszti az *Erdélyi Naptár* kötetét. Ezekben is számos statisztikai-történelmi vonatkozású írása található. Amikor az 1860-as évek elején megenyhül az elnyomás, Teleki Domokos és Bethlen János grófok támogatásával új politikai napilapot indít *Korunk* címmel. 1862. augusztus 31-én jelenik meg első száma. A Deák-párt kolozsvári sajtóorgánuma lesz, jelentős a szerepe a kiegyezés előkészítésében. Eleinte a saját Bástyai utcai házában van a szerkesztőség, majd átköltözteti a főtéri Gyulai–Wass-házba. Részletes beszámolókat közöl az 1863-as nagyszabású „tartománygyűlésről”, majd az 1865 novemberében megnyitott kolozsvári országgyűlésről. Ez utóbbi december 6-án újra kimondja az uniót Magyaror-

<sup>7</sup> *Erdély történelme*. I. köt. Pesten, 1859. VI.

<sup>8</sup> Bálint in Kőváry: *Tájképek*, 42.

szággal. Miután az uralkodó 1867. június 20-án feloszlatja a külön erdélyi országgyűlést, Kőváry politikai célkitűzését megvalósultnak látja, lapját július 31-ével beszünteti. Ezután már nem vesz részt az országos politikában.

## STATISZTIKA, KÖZGAZDASÁG, NEMZETI TÖRTÉNELEM

Történelmi összegzése utolsó kötetének megjelenése, majd a kiegyezés és lapjának beszüntetése új irányba tereli Kőváry érdeklődését. Ez a közgazdaság és a pályája kezdetén művelt statisztika. Nem egyedülálló jelenség ez. Volt osztálytársa, Berde Áron is az 1860-as években elfordult a természettudományoktól és közgazdász lett. A polgárosodás felgyorsulása állította előtérbe ezeket a tudományágakat. Kőváryt különösen a biztosítási ügy érdekelt. Már 1858-ban elvállalta az Első Magyar Általános Biztosító Társaság kolozsvári főügynöki tisztségét, később az ugyanez évben alapított Kolozsvári Kisegítő Takarékpénztár igazgatója lett. A történészi vénája is érvényesült, amikor 1870-re kidolgozta *A magyar és osztrák megszűnt és működő biztosító társaságok történetét*. Ebben tárgyalja a legkülönbözőbb biztosítási formák megjelenését és fejlődését. Ilyen az életbiztosítás, tűzbiztosítás, kölcsönös segélynyújtás, a gondoskodó társaság, az iskolai takarékpénztár, balesetbiztosítás, nyugdíjintézet.

E mű megjelenése is szerepet játszhatott abban, hogy 1871-ben meghívták Budapestre az újjászervezett Országos Statisztikai Hivatal főtisztviselőjéül. Főleg felesége kérésére nem vállalja el az állást. Ehelyett kidolgozza a négykötetes biztosítási enciklopédiáját, melynek csak a harmadik kötete jelenik meg 1883-ban: *Az életbiztosítás rendszere*. Ezt a Francia Akadémia dicséretben részesítette.

Közgazdasági és statisztikai ismereteinek hasznát vette Kolozsvár is, erre majd külön kitérünk.

1872-ben megnyílik a kolozsvári tudományegyetem. Ennek közgazdasági tanszékét Berde Áron nyeri el. A magyar történelmi tanszékére – Márki Sándor szerint – hárman is pályáznak: Kőváry László, Szilágyi Sándor és Szabó Károly. A tanszékét végül Szabó kapja meg.

Nagy késéssel Kőváry munkásságát a Magyar Tudományos Akadémia ismerte el 1883-ban: levelező taggá választották. A kolozsvári egyetem csak 1901-ben részesítette elismerésben a már idős tudóst: „a történetírás terén szerzett elévülhetetlen érdemeiért” tiszteletbeli doktorrá választották. Az ünnepélyes felavatásra 1902. június 7-én került sor.

Ezek az elismerések rádöbentették Kőváryt, hogy ő mégiscsak elsősorban történész. 1883-ban a Magyar Történelmi Társulat javaslatára az országgyűlés pályázatot hirdet Magyarország történetének a megírására. Erre felhívják a kolozsvári tudós figyelmét is, s ő előtanulmányokba kezd. Főleg a történetbölcséletben mélyül el. Mikor aztán az Akadémia 1890-ben felajánl egy tízezer forintos pályadíjat az ország történetének bemutatására, lázas munkába fog, s



1895-ben beadja jeligés pályaművét. A következő év tavaszán az eredményhirdetéskor lesújtó minősítést kap.

A 77 éves tudós azonban nem hátrált meg. Figyelembe véve a bírálatot tovább dolgozott, s 1905-ben saját kiadásban megjelentette műve első kötetét: *Magyarország története nemzetközi helyzetünk szempontjából (A honfoglalás s középkorunk története)*. A második kötetet (*Első ezredévünk második fele*) már unokaöccse, Kövendi Weress Sándor sajtó alá rendezésében jelent meg 1909-ben e megható ajánlással: „Kedves nőm, Knausz Johannának – kinek hosszú életemet, mind író ösztönömet köszönöm –, e kötet kiadójának ajánlva.” A folyamatos oldalszámozású két kötet 1086 oldalra terjed. E művével is úttörésre vállalkozott: hazája történetét az európai történelem összefüggéseibe igyekezett beágyazni. Próbálkozását nem követte elismerés.

## KOLOZSVÁR SZOLGÁLATÁBAN

Kőváry nem volt a „kincses város” szülöttje, de 1837-től haláláig élete e városhoz kötődött, s 1854-ben kötött házassága után már tisztos, háztulajdonos polgárnak számított.

A város polgársága eleinte mint szerkesztőt tartotta számon. Az *Ellenőr*, az *Erdélyi Naptár* és a *Korunk* révén a széles néprétegekhez tudott szólni, s a városi ügyekben is bátran hallatta hangját. Könyveiben Kolozsvár műemlékeit is megörökítette. Sőt a *Hetilap* hasábjain 1853-ban, majd az 1855-ös *Erdélyi Naptárban* „Szépítő bizottmányok” felállítására biztat: „Édenkertté lehetne varázsolni Erdélyt, de csak úgy, ha a természetet mi is segítjük.”<sup>9</sup>

Kolozsvár szabad királyi városa részéről 1869-ben kapott először megtisztelő feladatot: a kiegyezést követő első népszámlálás itteni bizottsága elnökül választották. A népszámlálás az 1869. december 31-i helyzetet rögzítette, s eredményeit egy külön füzetben jelentette meg.<sup>10</sup> Az előzményeket bemutató fejezetben jellemzi az eddigi (1785, 1829–31, 1851, 1857) népszámlálásokat, s rámutat, hogy ez az első minden szempontra kiterjedő tudományos jellegű összeírás, mely egyénenként veszi számba a lakosokat. Kolozsvár akkoriban a maga 25 ezer főjével Erdély – Brassó után – második, a „magyar korona” tizenharmadik városa volt. A lakosok közül 20 265 magyar volt, s mindössze 51,8 % tudott írni. A 3296 házból 243 volt egyemeletes és 13 kétemeletes. A terek és utcák száma 148-ra rúgott. Mint Kőváry is említi, ez az összeírás egy kritikus pillanatot ragadott meg: amikor Kolozsvár már elvesztette fővárosi jellegét, de még a vasút nem érte el új életritmust diktálva.

<sup>9</sup> Állítsunk szépítő bizottmányokat. *Erdélyi Naptár 1855-dik közönséges évre*. Kolozsvár, 1854. 51.

<sup>10</sup> *Kolozsvár sz. kir. város lakosai és lakásai az 1869–70-ki népszámlálás szerint*. Népszámlálási bizottsági jelentés. Jegyzetekkel kísérte Kővári László bizottsági elnök. Kolozsvárt, 1870.

Az 1860-as évektől Kőváry több olyan bizottságban, választmányban kap – eleinte többnyire jegyzői, titkári – tisztséget, amelyeknek ranglétráján rendre felemelkedik, s a rendelkezésére álló adatokat összefoglalva kis füzetben jelenteti meg történetüket. Élete három sikerének és egy kudarcának emlékét őrzi ilyen füzet. A kudarcnak ma már nincs nyoma: az 1858-ban létesült Kolozsvári Kisegítő Takarékpénztár egyik alapító tagja, 1876-tól titkára, 1888-tól igazgatója volt. A pénztár első huszonöt évének történetét kis kötetben ismertette.<sup>11</sup> Akkor még nem sejtette, hogy vezetése idején csődbe jut a pénztár (1893), és a bukásért többen őt fogják okolni.

Másik három füzete Kolozsvár történetének máig sokat idézett forrása. Az egyik a kolozsvári Nagypiac/Fötér temploma köré épített kis boltok, műhelyek lebontására 1852-ben alakult bizottság munkáját ismerteti, mint annak jegyzője 1886-ban. Akkor már remény volt arra, hogy a templom falai megszabadulnak a melléképületektől, s a nagy tér teljes szépségében kibontakozik.<sup>12</sup> Ugyanebben az évben a kolozsvári Sétátér kialakításának 1812-ben kezdődő történetét vázolja fel abból az alkalomból, hogy távozik a városi park igazgatói tisztségéből.<sup>13</sup> Egy évtizeddel később, 1897-ben a Tornavívoda Intézet fennállásának negyedszázados évfordulóján megírja a város sporttörténetét.<sup>14</sup>

A közösségi szerepvállalások mellett Kővárynak van egy egyéni várostörténeti jelentőségű kezdeményezése. Sajnos, erről nem írt beszámolót, csak utalásokat tett rá. A Fellegvár mögötti, az új állomásra és kialakuló javítóműhelyekre néző domboldalon 50 000 m<sup>2</sup> -es birtokát az 1880-as években négy utcára osztva közel száz telekre parcelláztatta, s ezeket utólagos törlesztés mellett eladta vasúti alkalmazottaknak. Ez lett a Kőváry-telep. A létrejövő négy utca közül az első máig az ő nevét viseli.

Az 1870-es és 1880-as években a köztisztületben álló polgár és tudós minden jelentős kolozsvári esemény részese. 1877-ben egyháza Berde Áron helyére őt választja az Unitárius Kollégium felügyelő gondnokául. Úgyhogy három évtizeden át egykori iskolája életének minden fontosabb mozzanatával kapcsolatban kikéri a véleményét. Az egyházi-iskolai mozgalmakat sokszor adománnyal támogatja. Könyvtára legbecsesebb darabjait a kollégiumra hagyja. Az egyház folyóiratában, a *Keresztény Magvető*ben 19 írása és tanulmánya jelenik meg, közülük néhány forrásértékű. A Dávid Ferenc Egyletnek is aktív tagja, lapjában, az *Unitárius Közlöny*ben fontos életrajzokat közöl.

Nem nézhette tétlenül a lakóháza előtti óvári Kispiac rendezetlenségét. 1881-ben az ő javaslatára Pákei Lajos tervei szerint a teret parkosították. Az

---

<sup>11</sup> *A kolozsvári Kisegítő-Takarékpénztár első huszonöt éve.* Az igazgatóság megbízásából szerkesztette Kőváry László egyleti titkár. [Kolozsvár]. 1883.

<sup>12</sup> *A kolozsvári piaci templom körüli épületek lebontására gyűlt alap keletkezése és fejlődése 1852–1886.* Kolozsvárt, 1886.

<sup>13</sup> *A kolozsvári sétátér keletkezése és fejlődése 1812–1886.* Kolozsvárt, 1886.

<sup>14</sup> *Testedző intézményeink múltja Kolozsvárt.* Kolozsvár, 1897.

1884-ben, Haller Károly polgármester vezetésével megalakuló Városi Szépítő Egyletben ő lesz a Fásítási Bizottság elnöke. Sokat tesz a temető rendezéséért és fásításáért is. 1885-ben az EMKE, 1888-ban az Erdélyi Irodalmi Társaság egyik alapítója. Az utóbbi őt 1892-ben tiszteleti taggá választja.

Az 1880-as évektől a város törvényhatósági bizottságának tagja, a közgazdasági bizottság előadójaként választják. Itt elhangzott jelentéseiből többet nyomtatásban is közzétesz. Figyelemre méltó az 1892-es jelentés, mely a város köztisztasági és közegészségügyi viszonyait elemzi. Megírja az 1896-os millenniumi események történetét,<sup>15</sup> s ezek között kiemelten foglalkozik a kolozsvári eseményekkel, így a Mátyás-szobor alapkövetelével. Utóbbi cikkeiben elemzi az 1902-ben leleplezett Fadrusz-szobrot. A jeles történész, Szilágyi Sándor halálát követően mozgalmat indít a Farkas utcai szülőház táblával való megjelölésére. Még felsorol néhány épületet, ahová táblát kéne tenni. A város tevékenységét a tiszteletbeli főjegyzői címmel ismeri el.

Az élete 89. évében, 1907. szeptember 25-én bekövetkezett halála nem kelt nagy feltűnést, természetszerűnek tartják. Az illő végtisztességadás nem marad el. A napilapok gyászkeretes cikkeiben búcsúztatják. A halottas kápolnánál Ferencz József püspök mond temetési beszédet, Péterfi Dénes imádkozik, az unitárius teológusok kórusa énekel. Márki Sándor az Akadémia, a történelmi, genealógiai, etnográfiai társaságok és az Erdélyi Irodalmi Társaság részvétét, Gál Kelemen a kollégium gyászát tolmácsolja.

A hú feleség gondosan ápolta férje emlékét. A Házsongárdi temető lutheránus sírkertjébe tekintélyes fehér márvány emlékoszlopra vésette e feliratot: „Itt nyugszik / újtordai / D<sup>r</sup>. KŐVÁRY LÁSZLÓ / történetíró / született 1819. júl. 7. / meghalt 1907. szept. 25. / Hazája történetét írván / e kőnél maradandóbb emléket / állított magának”. A kővön kivésett lúdtoll utal a halott állandó munkaeszközére. 1918 januárjában a hitves is e sírba költözött, de még meghagyta, hogy közös otthonukra emléktáblát helyezzenek. Az év nyarán készült el a Karolina tér sarkán ma is látható tábla: „itt élt és írta / Erdély és Magyarország történetét / D<sup>r</sup>. újtordai KEŐVÁRY LÁSZLÓ történetíró / a magyar tud. akadémia tagja stb. / sz. 1819–megh. 1907”.

Kőváry Brassai Sámuel tanítványa és első életrajzírója<sup>16</sup> volt. Tőle örökölte a hűséget, életszemléletet, polihisztorságot, s szerette volna magas korát is elérni. Az úttörők nem mindig hálás útját járta. A magyar romantikus irodalom nagyjainak volt kortársa, s ezt a szemléletmódot a történelemben is alkalmazta, öregkorában sem tudott tőle elrugaszkodni. Publicista és szerkesztő is volt, s nem egyszer az újságíró legyőzte a történészt. Főleg arról akart írni, ami a nagyközönséget érdekli. Mindezek ellenére ő marad „Erdély történésze”.

<sup>15</sup> *A millennium lefolyásának története s a millenáris emlékkalkotások.* Budapest, 1897.

<sup>16</sup> *A száz évet élt Dr. Brassai Sámuel pályafutása és munkái (1797–1897).* Kolozsvár, 1897.



KÖNYVSZEMLE



BOOK REVIEW



F. ROMHÁNYI BEATRIX: *KOLDULÓ BARÁTOK, GAZDÁLKODÓ SZERZETESEK. KOLDULÓRENDI GAZDÁLKODÁS A KÉSŐ KÖZÉPKORI MAGYARORSZÁGON*. MARTIN OPITZ KIADÓ, BUDAPEST, 2018. 287 OLDAL.

**Lupescu Makó Mária**

Egy időszerű kutatási téma – a koldulórendi kolostorok gazdálkodásának – eredményeit osztja meg olvasóival F. Romhányi Beatrix legfrissebb könyvében. A munka már a kezdetektől több, mint amit a cím ígér. Elsősorban a koldulórendekkel kapcsolatos gazdasági jellegű adatokon keresztül kívánja vizsgálni, hogy az egyes rendek miként igyekeztek megteremteni hivatásuk gyakorlásának gazdasági hátterét, és az évszázadok folyamán a külső és a belső feltételek változása miképpen módosította stratégiájukat. A szigorúan vett egyháztörténeti, illetve gazdaságtörténeti aspektusokon túl azonban a társadalom különböző rétegeihez fűződő viszonyuk és esetleges politikai szerepvállalásuk is része lett az elemzésnek, hiszen ezek jelentősen befolyásolták az egyes rendek elterjedését és működését, és kihatottak gazdasági lehetőségeikre is.

A szerző az összes, szám szerint négy, Magyarországon a középkorban megtelepedett koldulórend (domonkosok, ferencesek, Ágoston-rendiek, karmeliták) gazdasági tevékenységét tárgyalja. Első látásra talán merésznek tűnhet a feladatvállalás, de aki valamennyire is jártas a koldulórendi forrásanyagban, tudja, hogy az egyes rendekre vonatkozóan külön-külön túl kevés a felhasználható forrás. Másfelől, ahogyan a szerző is megjegyzi, sokkal fontosabb, hogy a négy tárgyalt rendet már a középkorban is egy csoportba tartozónak tartották, erősen központosított szervezetük pedig befolyásolta gazdálkodásukat. Nem mellékesen az össztárgyalás lehetőséget nyújt a szerzőnek az összehasonlító módszer alkalmazására, amivel a rendi jellegzetességeket erőteljesebben ki tudja domborítani.

F. Romhányi fontosnak tartja előrevetíteni, hogy a rendelkezésére álló forrásanyag alapján mit lehet és mit nem lehet megismerni a témát illetően. Eszerint, a többnyire elszórt adatok lehetővé teszik, hogy az egyes rendek preferenciáit, birtokaik jellegét, hasznosításuk módjait, az alamizsnához és a birtokokhoz való viszonyukat megismerhessük. Ugyanezen adatok viszont nem teszik lehetővé az egyes kolostorok vagy rendek gazdálkodásának mérlegét elkészíteni, legfeljebb a bevételek jellegéről lehet valamit mondani. Figyelembe kell venni azt is, hogy ezek az adatok pontszerűek, hosszabb folyamatokat ezekből nem lehet rekonstruálni. A nyert – bár hiányos – mozaikképnek megvan azonban az az előnye, hogy végső soron nemcsak a rendek gazdálkodására, illetve annak különbségeire és változásaira világít rá, hanem a szerzeteseket körülvevő szűkebb és tágabb társadalom viszonyaira is. A forráshasználat tekintetében a szerző igyekezett minél szélesebb merítést alkalmazni, az össze-

függő írott források mellett kisebb mértékben régészeti, demográfiai, topográfiai és egyháztörténeti adatokat hasznosítani.

Szerkezetét illetően F. Romhányi Beatrix kötete két jelentősebb fejezetből áll, melyet megelőz az *Előszó* és a *Bevezetés*. Az első fejezet tulajdonképpen valamilyen mértékben szintén bevezető jellegűnek tekinthető, mert a koldulórendek kelet-közép-európai történetébe nyújt betekintést. Itt már érzékelhető a szerző más alkalommal is használt módszere, hogy szélesebb földrajzi környezetből kiindulva deduktív módon jusson el elemzése tárgyához, jelen esetben a koldulórendek magyarországi helyének vizsgálatához. Miután négy alfejezetben ismertette a négy koldulórend történetét, elsősorban kelet-közép-európai terjedésük dinamikájára fókuszálva külön alfejezeteket szentel jelenlétüknek a kelet-közép-európai államokban és a késő középkori Magyarországon. A koldulórendek helyét elsődlegesen a demográfiai viszonyok szemszögéből elemzi, rámutatva, hogy késő középkori látványos fellendülésüket nehezen lehetne értelmezni stagnáló vagy hanyatló népességszámmal. Ugyanakkor jól látja a szerző, hogy a koldulórendek látványos magyarországi gyarapodásának magyarázatához hozzátartozik annak tisztázása is, hogy az egyes rendeket mely társadalmi rétegek hogyan támogattak, illetve milyen mértékben és miként gondoskodtak saját fenntartásukról maguk az egyes rendek. Legalább ugyanennyire jelentős az is, hogy milyen fizikai helyet foglaltak el a koldulórendi kolostorok a településhálózatban. F. Romhányi meglátásában a topográfiai és a társadalmi-gazdasági hely szorosan összefügg tehát egymással, így a topográfiai adatok közvetve a koldulórendi közösségek gazdálkodásának megértéséhez is hozzájárulnak. Mivel a szerző ezt a szemléletet különösen fontosnak tartja, külön alfejezetben tárgyalja településhálózat és kolostorhálózat viszonyát. A koldulórendi kolostorok magyarországi térbeli elhelyezkedésének vizsgálatához a szerző a Kubinyi András által kidolgozott centralitási pontrendszer eredményeit is felhasználta. Így jól kirajzolódott a 14. század végére az egyes rendek kolostorhálózata az országon belül, amelyet a későbbiekben már inkább csak sűrítettek az újabb rendházak. Ami változott, az a kolostoralapítások körülményei. A késő középkori kolostoralapítások ugyanis elsődlegesen az uralkodóhoz, az országos méltóságokat viselő bárókhöz, bárói családokhoz, valamint a szintén elithez tartozó püspökökhöz köthető. Újdonságként figyelt fel F. Romhányi arra, hogy a kolostoralapítás a rezidencia kialakítása, illetve alkalmanként az uradalomszervezés egyik lépéseként is értelmezhető (például az ozorai kastély és ferences kolostor vagy a palotai vár és szintén ferences kolostor építése). A rezidencia és koldulórendi kolostor összekapcsolása, mely egyfajta divattá vált a 15. században, azért is fontos, mert a kolostori gazdálkodás szempontjából azt a kérdést veti fel, hogy a rezidencia és az uradalom vagy maga a mezőváros játszott fontosabb szerepet a szerzetesek megélhetésében és a kolostor fenntartásában. További elemzés tárgya, hogy a két világi tényező, a kegyúr és a mezőváros közül melyik mivel járult hozzá a kolostor működéséhez. A kolostorok térbeli elhelyezkedésének elemzésekor



(melyet térképek segítségével is ábrázolt) a szerző jól látta, hogy adott esetben egy-egy területen való kolostor-összpontosulás magyarázata nem csak a nép-sűrűségi adatokban kereshető, hanem gazdasági és akár mentalitásbeli tényezők is szerepet játszhattak.

A könyv legfajsúlyosabb fejezete a második, amely a téma tulajdonképeni tárgyalását nyújtja, vagyis a koldulórendi gazdálkodást. Ez tekinthető a könyv legeredetibb részének is. A „szűz terület” feltárásának nehézségeit jól érzékelteti, hogy a szerzőnek nemcsak a szétszórt és szórványos források összegyűjtésével és értékelésével kellett megküzdenie, hanem bizonyos mértékig rá hárult a módszer kidolgozása is. Egy rövid kutatástörténeti áttekintés és a felhasznált források bemutatása után négy alfejezetben tárgyalja a szerző a koldulórendi gazdálkodás lehetséges „típusait”: ingatlanbirtokok (földbirtokok, jobbágytelkek, majorok, szőlők, malmok, halastavak, városi házak, telkek, egyéb ingatlanok), pénzbeni jövedelmek és járadékok (sójövedelmek, pénzügyletek, egyéb rendszeres jövedelmek), alamizsna (végrendeleti hagyatékok, lélekváltás-adományok, pénzadományok, természetbeni adományok, koldulási körzetek, koldulás gyakorlata, búcsúk) és kétkezi munka (műhelyek és mesteremberek). A témához logikusan kapcsolódik a koldulórendek világi gondnokairól (*vitricus, provisor, kirchvater*) írt következő alfejezet. Külön alfejezetet szentel a szerző a számadáskönyveknek, a kolostorok mindennapi gazdálkodása legfontosabb tükreinek, noha igen kevés maradt fent belőlük. A gazdálkodás elvi és gyakorlati oldalát a szerző a kockázatok, a bevételek és kiadások, a hitelfelvétel és a szerződések formájában külön alfejezetben elemzi. F. Romhányi jól méri fel, hogy amint az elv és a gyakorlat között különbség volt, úgy a magyarországi forrásadottságok korlátozott volta miatt sem a rendek, sem egyes kolostoraik vagyont, bevételeik és kiadásaik nagyságát és szerkezetét, ingatlanjaik hasznosításának mikéntjét, gazdálkodásuk kockázatait és az ezek mérséklésére irányuló stratégiákat nem lehet pontosan felbecsülni. Mire jók akkor a töredékes adatok? Bizonyos tendenciák felismerésére és az egyes rendek közötti különbségek megállapítására mindenképpen elegendők, még ha teljes képet nem is nyújtanak. A koldulórendi gazdálkodás jellegzetességeit rendenként tárgyaló alfejezet zárja a könyv második, legjelentősebb fejezetét. Az elemzés, vizsgálat eredményeit, konklúzióit az *Összefoglalás* zárja.

Módszertani szempontból figyelemre méltó a szerző törekvése, hogy a bevezetőben megfogalmazott kérdésekre, a felvetett hipotézisekre a tárgyalás révén elért eredmények alapján választ adjon. A könyvet a szokásos járulékos részek zárják: a felhasznált források jegyzéke, egy angol nyelvű összefoglaló, irodalomjegyzék, illetve a személyek és földrajzi nevek mutatója. Kiemelném még a szöveget szerencsésen kiegészítő térképek, ábrák, grafikonok és jegyzékek viszonylag magas számát, amelyek nem egyszerűen csak járulékos részei a könyvnek, hanem segítik az egyes kérdéskörök továbbgondolását, és alkalomadtán fogódzót adhatnak a további tájékozódáshoz.

F. Romhányi Beatrix igényes kivitelezésű könyve tartalma miatt a szélesebb szakmai közönség érdeklődésére minden bizonnyal számot tarthat, hiszen nem csak az egyháztörténeteknek, hanem a középkori Magyarország társadalom- és gazdaságtörténete iránt érdeklődők számára is új információkat és elemzési látásmódot kínál.

*CLUJ – KOLOZSVÁR – KLAUSENBURG 700. VÁROSTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK. STUDII DE ISTORIE URBANĂ.*

FŐSZERKESZTŐ: LUPESCU MAKÓ MÁRIA. SZERKESZTŐK: IONUȚ COSTEA, OVIDIU GHITTA, SIPOS GÁBOR, RÜSZ-FOGARASI ENIKŐ. ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET, KOLOZSVÁR, 2018. 548 OLDAL.

**Szász Zoltán**

Kolozsvár várossá emelésének 700. évfordulójára készült reprezentatív 548 oldalas kötet fajsúlyos terméke a magyar és román várostörténeti kutatóknak. Az alcím – *Várostörténeti tanulmányok* – egyben a mű szaktudományunk fejlődési folyamatában elfoglalt helyére is utal.

A történetírásban a nagy szintézisek kora periodikusan megjelenik, majd továtúnik. Nem csak a kutatások pillanatnyi állásának függvényében, hanem a szélesedő értelmiségi közönség igényei, újabban robbanásszerűen bővülő ismeretanyagának, gyakran mégoly reflektálatlan tudáshalmazának következtében is. A történeti anyagok tömegével ostromolt individuum egyre inkább a szaktanulmányokban keresi az információk ellenőrzésének eszközt, a meggyőzőbb ismeretek forrását. Egy jól megkomponált tanulmánykötet, tudjuk, többet nyújthat, mint egy lekerekített, szükségszerűen egyensúlyozó összefoglaló mű. A mélyfúrások tapasztalatában való közvetlen olvasói részvétel ellensúlyozza a mozaikszerűséget, s ami különösen fontos: beavat a kutatási problémákba, a forrásanyagba, a szakmai, akár a szakmán túli viták lecsapódásába. Ami a régió, Kolozsvár esetében is kellően indokolt.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület ezen kötete a város királyi rangra emelésének évfordulójára emlékező, 2016. évi rangos nemzetközi konferencia előadásából készült kétnyelvű kiadvány; mondani sem kéne, kiváló magyar és román szaktudósok szerkesztésében.

Két célt emel ki a szerkesztők előszava. Egyrészt képet adni európai betagozottságú várostörténeti kutatásaink állásáról, legfrissebb eredményeiről, másfelől a magyar és román ilyen típusú kutatások közötti „párhuzamok oldása”. Az előszó a párhuzamosságok okait diplomatikusan „az egymás mellett beszélésben”, az irodalomismeret hiányosságaiiban, a nyelvi kommunikáció nehézségeiben jelöli meg – ami önmagában igaz is. Hogy még ennél is többről van szó, az a tanulmányokból persze itt-ott kitűnhet. A párhuzamosságok még mindig takarhatnak mélyebb öröklött ellentéteket is, melyek egyelőre még

nem oldhatók fel teljesen, de hatásai kezelhetők. Ennek a nehéz és hosszú távú feladatnak jó példája mind a konferencia, mind a kötet.

Fontos tehát, hogy hat magyar szerző írása románul jelent meg, most, amikor felnöttek a várostörténet kutatásának új nemzedékei, amikor közel állunk ahhoz, hogy a magyar és román tudományosság szakmai szinkronba kerüljön egymással, nemcsak a sokoldalú nemzetközi együttműködések katalizátor-funkciója által. (A magyarországi olvasónak jól jönne persze, ha a román szerzők fontosabb írásait magyarul olvashatná, hiszen az angol nyelvű rezümék a teljességet nem pótolhatják.)

A kötet hét tematikus csokrot tartalmaz. Már csak az évfordulóra tekintettel is elsőként az 1316. évi kiváltság keletkezését és hatásait tárgyalja, hogy aztán időben visszatérjen a középkor régészetére, a végre már jobban megbecsült várostopográfiaira, külön a városok egyházi intézményeire, a régi városigazgatás és gazdálkodás elemzésére, külön a művelődés és kulturális terek témájára, végül a hétköznapi életből nyújtanak metszeteket a tanulmányok. Egy-egy ilyen egység hat, legfeljebb hét tanulmányt tartalmaz. Hozzá kell tenni a jelentős és jó minőségű képanyagot; a mintaszerű illusztrálás megfelel az utóbbi évtizedekben kibontakozott, úgynevezett vizuális forradalom igényeinek is. (A képismétlések funkcionálisak, így nem zavaróak.) Különösen hasznosak és szépek a változatos városalaprakok. Az építész író, művész Kós Károly mondta Kolozsvárról, „ennek a városnak minden erdélyi város között a legvilágosabb, legművészibb, legáttekinthetőbb alaprajza van; utcáinak, tereinek aránya mind között a legjobb. Nincs művész, aki jobban tudta volna megtervezni a Főteret méreteiben, a templom elhelyezésében, a sugár irányban betorkoló utcák elhelyezésében.” De nem csak Kolozsvárról kapunk alaprajzokat, hanem Szatmárnémetiről, Nagyszebenről, Brassórol – sőt egy egészen modernet az 1855. évi Focșaniról.

A tanulmánykötetek köztudottan a recenzensek rémálmai közé tartoznak, amin éppen nem segíti át a teljes anyag elolvasása. Hiszen kereken 50 szerző kiérlelt írásáról van szó, melyek nagy forrás és irodalomanyag alapján készültek, s amelyekből egy sor népszerűsítő munkát lehetne szinte könnyedén megírni. Teoretikus misztifikálással áthidalható ugyan a probléma, azonban az túl messze vinne a kötet anyagától. Itt csupán egy-két témacsoportra térhetünk ki, a város korai történetére bővebben.

Az 1316. évi kiváltságlevél témakörébe legközvetlenebbül kapcsolódó írás *Zsoldos Attila* I. Károly privilégiumadómanóyozásának előtörténetét taglalja, kifejtve, hogy a király Kolozsvár előtt másnak nem adott kiváltságot. Mi több, az Árpád-házi uralkodóktól sincs városi típusú privilégiumlevél Erdélyben – csupán bányatelepüléseknek –, miközben a 13. sz. derekán itt is komoly városok vannak. Ez nem származhat a külön területi igazgatásból, hiszen Szlavóniában már számos városkiváltság volt, míg a szászoknak ilyen a Szepességben sincsen. Kiemelném a szerző kettős módszertani figyelmeztetését: ilyen problémák megértéséhez az egész ország viszonyainak ismerete kell;

másrészt különös óvatosságra van szükség, mert a szűk forrásviszonyok miatt bizonyos retorikai képességek mellett – ahogy írja – szinte kimeríthetetlen lehetőségei vannak a fantázia szárnyalásának.

Ugyancsak az előzményekre helyezi a hangsúlyt a Kolozsvár 13. századi életéről „hipotéziseket és bizonyosságokat” megfogalmazó *Tudor Sălăgean*. Ő úgy ítéli, hogy a tatárjárás pusztítása után V. István, még mint fiatal király mentette meg Kolozsvárt a „történelem névtelenségébe” való lecsúszástól, ő telepít ide németeket, azok hoztak új irányt, és mint nem-autochton elem, „más politikai és gazdasági orientációt képviseltek, szemben az erdélyiek legnagyobb részével.” Talán még 1263 előtt alapítja Kolozsvárt, Károly 1316-ban csak visszaadja szabadságát. (Valószínűnek tartja, hogy az Óvárban a németek laktak, a magyarok a később Magyar utcának nevezett részen.)

Az egyik legjelentősebb uralkodó, Luxemburgi Zsigmond által 1409-ben formailag is szabad királyi várossá emelt *civitas* életével, a város középkori gazdálkodásával, a kiváltságok hasznosításával foglalkozó tanulmányok (*Blazovich László, Szende Katalin, Weisz Boglárka*) után a városközeli falvak némelyikét vizsgálja *Ioan-Aurel Pop* és *Alexandru Simon* közös tanulmánya. Hiszen nem lenne méltányos egy központot a periféria, a környező vagy akár a távolabbi vidék falvainak beszámítása nélkül tárgyalni. Egyrészt Felek történetét vázolják az 1366. évi feszültségek apropóján – I. Lajos rendelete a falu „át-helyezéséről”, Kolozsvárhoz kapcsolásáról –, Györgyfalva román alapításáról (Gheorge Olahus), Lajos valláspolitikájáról, román származású közszerelőket is bemutatva. Kolozsvár pedig egy Anjou-erőd dél felé. Magyar olvasónak külön figyelemreméltó írás ez. Úgy tűnik, a román szaktörténeti gondolkodás újabb fejlődési fázisát érzékelteti. A román történetírásnak régen is más volt a „nemzeti látószöge”, a késő középkor vonatkozásában erősen sérelmi örökségű. Leegyszerűsítve: az egykorú erősebb (magyar) aktoroknak nem bocsájtható meg, hogy nem alakult ki Erdélyben etnikai jellegű román autonómia, mint a szászoknál, székelyeknél, ők nem emelkedhettek külön renddé, bár voltak ilyen irányba mutató jelek. Hermeneutikai elemzés nélkül is kiérezhető Pop és Simon tárgyyszerű írásából, korszerű apparátusából, hogy az öröklött keserűség háttérbe szorul (bár az Anjou korra megmaradt), a kutatási irány pedig az erdélyi románok középkori történeti-politikai funkciójának jobb feltárása-újrafogalmazása. Ez még nem teszi tárgytalanná a magyar-román történészvitákat, de azzal, hogy az értékelő momentum helyett az elemző feladatkört állítja előtérbe, bővíti a kiütkezés lehetőségét. Ez esetben külön kár, hogy nem magyar fordításban szerepel a kötetben.

Igen vonzó a *Régészet és építészet városi környezetben* címet viselő blokk. *Gáll Erwin – Gergely Balázs – Nagy Szabolcs* 11–14/15. századot átfogó áttekintése, rendszerezése a leletekről annál inkább, mivel a 37 régészeti lelőhelynek máig kevés a dokumentációja. Amibe itt is belejátszhatott az „államnemzeti archeológia”. Nem régész kutatónak is hasznos a nagy táblázat az egyes lelőhelyekről, raktározási adatokról, feldolgozottság, közletlenség jelzé-

séről, irodalomról, akár a térképmelléklet. „Óvatos észrevételek” címszó alatt a 11. századi ispáni vár körüli 11. századi településhálózatot jeleznek, majd két településkoncentráció után a 12–13. századi jelentős építési korszakot. Bóna Istvánnal, Adrian Rusuval egyetértve állítják, hogy a 13. századig nem lehetett Kolozsvárt komolyabb vár – meghagyván az olvasót a régi elődeinkre ráragadt hitben, hogy „a magyar nem várépítő nép”...

A kisebb-nagyobb településekből összenövő város sűrűsödési magja volt a 14. században bizonyosan meglévő Óvár. *Lupescu Radu* ezzel foglalkozik elsősorban, de az egész várostörténetet, a bipoláris szerkezetet (püspöki és királyi kettős függőség) végigvezeti a 14. század végéig, illetve elmegy 1458-ig, a városi irányításban bevezetett szász–magyar paritásig, illetve a korábbi konfliktusok elemzéséig. A magyar *natio*hoz tartozó adózó lakosoknak a város legrégibb számadáskönyvében szereplő összeírását *Kovács András* teszi (újra) közzé teljes terjedelmében.

Érdekes vizsgálatot végzett a kiváló régész-történész *Adrian Andrei Rusu* a város középkori ipari termékei körében. Arra kereste a választ, mitől is „kincses Kolozsvár”? (Túl a 15. században odahelyezett pénzverdén.) Hiszen nincs sóraktár, nincs bronzkészítés, nincs előkelőbb fegyverek gyártása. Hol a *Made in Cluj* termék? A nem említett dolgok problémája amúgy is a történetkutatás csiklandós kérdései közé tartozik. A szerző úgy látja, hogy markánsabb kolozsvári specializálódás 1500 után érezhető – például kályhacsempében. (A 16. század elején már itt is van festők céhe, mint Besztercén, Szebenben és Brasóban – *Ciprian Firea*).

A városigazgatás és városi gazdálkodás keretében *Gálfi Emőké*től talá-lunk elemzést a gyulafehérvári uradalom néhány 16. századi mezővárosáról – melyek az egyházi javak 1556. évi szekularizációja során kerültek „állami” tulajdonba, s a fejedelmi hatalom egyik bázisát képezték –, köztük Abrudbánya, Zalatna aranytermeléséről, Enyedről, Tövisről. Roppant tanulságos *Simon Zsolt* írása a 15. század szebeni béreinek finom differenciáltságáról. *A nagy-szebeniek és a „török marha”* című tanulmány – *Pakucs-Wilcocks Máriától* – az oszmán birodalomból érkező áruk (fűszer, selyem és ipari anyagok) kereskedelmét, a beszerzést, fogyasztást, a távolsági és lokális áruforgalom összefonódását mutatja be. E város nagykereskedelmi forgalma régóta foglalkoztatja a történetírást (például Pach Zsigmond Pál). Egyedül itt jött be érdemben a fűszer. Megtudjuk a városi centumvirek döntését a lerakati jog (a *Niederlag*) minden szebeni polgár számára való hasznosulásának biztosításáról. Izgalmas a Szász Universitas intézményes működéséről (nem az ismert jogi képviselő kérdéséről) adott rajz – *Derzsi Júliától*. A 16. századig Kolozsvár is fellebbezhetett ide ügyeket.

Az igazgatás hatékonyságában érdemi szerepet kapott a könyvelés korszerűsítése. *Rüsz-Fogarasi Enikő* a város koraújkorai számviteli rendszerét tekintti át, elsősorban a szakszerűsödés szempontjából, míg *Pakó László* azt rendszerezi, miben járultak hozzá a város jogügyigazgatói (immár ügyészek és

kevésbé prókátorok), a rendfenntartáson túl, a közösség javainak gyarapításához a 16. század végén.

A 17–18. század ideológiai és hatalmi konfliktusait és kompromisszumait leginkább a városi egyházintézményeket bemutató blokk jeleníti meg.

*Lupescu Makó Mária* az erdélyi koldulórendek reformációt közvetlenül megelőző világát ígéri tanulmányában Kolozsvár dominikánusainak példáján bemutatni. Szerencsére nem ragad le a címnél, hanem a reformáció távolról sem egyenes útját rekonstruálja a domonkosok 16. század eleji utóvirágzásától (ekkor már nem koldulórend) annak győzelméig. (A koldulórendek szebeni és kolozsvári világát *Mihaela Sanda Salontai* eleveníti fel a középkorból, kitérve a szebeni leprakórházra is.) Bemutatja azt a konfliktusközösséget, mely a reformációval újabb töltelékkel kap: eleinte a katolikusnak maradó magyarok és lutheránus szászok közt voltak villongások. Martinuzzi idején még a katolicizmus dominál, ám halálhírére már 1551-ben két reformált pap vezetésével tömeg rohanja meg a dominikánus és ferences kolostort, a szerzeteseket elűzik, az épületeket felprédálják – ugyanúgy Nagybányán is. A hatalom, Castaldo még vissza tudja fordítani a folyamatot Kolozsvárt, ám 1556-ban Izabella Erdélybe való visszahívásával eldől, így aztán ismét elkergetik a szerzeteseket, eltávolítják a képeket. Marad valamelyes katolikus élet, s persze a remény a szerzeteseknél, hogy egyszer majd visszatérhetnek. Az unitáriusok sem maradtak ki a kötetből – *Maria Crăciun* –, néhány évig ez volt a város hivatalos vallása, s velük teljesedett ki a „négy bevett felekezet” tartós rendszere.

A város 17. századi vallási metamorfózisa a homogén unitárius magyarszász népeiséget a Váradról 1598-ban érkező reformátusok bontják meg, majd, mint *Sipos Gábor* a fázisokat bemutatja, a hatalom asszisztenciájával erősödik meg a református felekezet. I. Rákóczi György alatt újjáépítik nekik a Farkas utcai ferences romtemplomot, a fejedelem jelenlétében itt tartják 1641-ben a kétnapos unitárius–református hitvitát, amit a szerző egy szélesebb háttérrel helyez, s később itt tervez egyetemet Apáczai.

Két írás ragadott meg különösen az oktatással-művelődéssel foglalkozó fejezetből a kolozsvári peregrinusok táblázatain (*Szögi László*) túl: *Gaál György* egyetemtörténete, mely tisztázza a zavart keltő régi félreértést a kolozsvári egyetem Báthory István-kori alapításáról (1580–1581), mely nem kapott pápai megerősítést – csak egy pápai szemináriumra. Ismerteti Apáczai 1658. évi kolozsvári egyetemalapítási részletes tervezetét. Meg a többi egyetemtervet, a 18. századi királynői elképzelést egy felekezetközi egyetemről, végül a Ferenc József Tudományegyetemet (1872/1881) 1919. évi indokolatlanul konfliktusos román átvételéig.

*Vasile Ciobanu* *A kolozsvári egyetem Nagyszebenben 1940 és 1945 között és hatása a befogadó város hétköznapjaira* című írása a 2. bécsi döntés után menekített I. Ferdinánd Egyetem gyors berendezkedését, annak gondjait ismerteti. Magyar olvasó aligha tudta, hogy Mihály király és Antonescu tábor-

nok személyesen nyitotta meg már november 10-én a tanévet, s az államvezér megígérte, hogy Gyulafehérvárt lesz a végleges egyetem. Ami egybevágott Nagyszében szász sajtójának nézetével is, hisz az egyetem és szélesebb apparátusának áttelepülésével a város – első ízben – román többségű lett. Márpedig a nemzeti összetétel megváltoztatását tudatos elnemzetietlenítési lépésnek minősítették, s maguk javasolták a már rég román hagyományú Gyulafehérvárt az új egyetemi központnak.

Az olvasmányosság szempontjából legszínesebb anyagot – a mindennapok történetét megragadó írásokat – a kötet legvégén találjuk. *A szabad társas érintkezések néhány színhelye és formája a fejedelemskori Kolozsváron* című Kovács Kiss Gyöngy-tanulmány sokkal érdekesebb, mint szürke címe sejtetné. Vázlatos összefoglalása ellaposítaná. A formális és informális érintkezések színein a kocsmától (pontosabban kocsmaháztól) fürdőházakon, sütőházakon át végigmegy a piacokon, boltokon – melyek működése igen szabályozott volt. A bemutatott pereskedések sokat elárulnak a hétköznapok, pláne az asszonyok világáról, a kis ütközésekről (a becsületsértési ügyé fajuló kiborított tejesbögre esete). A köztudottan színes vásár, sokadalom információs központ funkcióját emeli ki, ami persze – mint ma is – perekbe torkoló álhírterjesztés fóruma is volt. A farsangolást 1571-ben maga Dávid Ferenc próbálta kordába szorítani. Növum volt számomra az úgynevezett Lövhely is (itt 1519-től), a polgárság, céhek védelmi kiképzésének módszeressége, az ünnepélyekkel való többletlegitimálása; egyben játéktér, viszont ezért az egyes negyedek közötti konfliktus (territóriumföltés) színtere is lehetett. Az ünnepekre való köznapi készülés egyik változatára kapunk képet *Jeney-Tóth Annamária* cikkéből, amely a fejedelem Rákócziak nem túl gyakori kolozsvári látogatásának polgárt-várost megpróbáló komoly előkészületeket adatozza.

A tanulmányok – melyek a szabályozási kísérletek korlátolt sikereire is kitérnek – megmutatják, mennyire nem olyan rideg az a hétköznapi élet, mint az a szabályoktól kitűnne, vagy mint azt a modern polgár akarta retrospektív képeivel szuggerálni.

Kilóg a kötetből formailag *Gyáni Gábor Flânerie (kószálás): a várostörténet kulcsfogalma* című írása, amely a teljesen kifejlett nagyváros nyüzsgésének egyik aspektusát emeli ki. Idézi az irodalomból mint „a nagyvárosiasság jellemző paradigmáját.” Az elidegenedő ember városi járkálása, a ténfergés ügye részkérdés, ám nem vitatható, a társadalomba integrálódás folyamatának része. Az individualitást erőltető világ kollektivitásigénye. Ember és tér viszonya az ókor óta probléma; az egészen modern nagyváros ilyen aspektusának jelzése elgondolkodtató lehet a korábbi idők analízálói számára is.

Eredeti történelemkép áll össze a kötet forma szerint mozaikdarabjaiból azok számára, akik jártasak némileg az erdélyi történelemben. A további városok, mint Szatmárnémeti, Szében, Brassó megjelenítése komparatistikai célzatú, s közvetve komplementer funkciót tölt be: városokként más-más, bár mindenütt számottevő forráshiányok valamelyes áthidalását teszi lehetővé.

Tapintatlanság volna számonkérni hiányzó témákat egy ilyen nagy gyűjteményen, ám két igény kikívánkozik a recenzióból: a régi Várad és az előző századforduló, az „1900 évi” Kolozsvár fejlettségi szintjének megjelenítése.

Azok számára pedig, akik történelmi érdekességet, izgalmat, kuriózumokat keresnek, joggal mondhatjuk: egyszerre tárház és kiindulópont. A szépirodalom régóta vonzódott Erdély sok drámai momentumot felmutató vagy rejtegető történelméhez. Itt azonban elsősorban a polgár, a város, s annak konkrét izgalmi is megtalálhatók. Azé a magyar múltú városé, mely a nyugatiaknál szerényebb volta miatt már-már kitörlődik a reklámozott történelemből, bár éppen most látjuk az erőfeszítéseket rehabilitálására.

A kötet alapvetően kézikönyv funkcióját töltheti be. Az utóbbi negyedszázadban kivirágzó hazai és nemzetközi szakirodalomra, komplex forrásfeltárára támaszkodhattak a szerzők, maguk is alap kutatásokat végeztek. Céhen kívüli eredményük talán, hogy a hallatlanul sok részvizsgálattal közvetve cáfolják a 19. századi modern polgárság által önépítő céllal a középkorról, a feudalizmusról – mint a káosz és az erők tobzódására leegyszerűsíthető világról – szuggerált képet, a másságban csak elmaradottságot látni akarást.

Végül sokat érzékeltet abból, hogy mennyire erősödött és változott a romániai várostörténetkutatás az 1974. évi *Istoria Clujului* korszakához képest.

FORGÓ ANDRÁS: *EGYHÁZ, RENDISÉG, POLITIKAI KULTÚRA. PAPOK ÉS SZERZETESEK A 18. SZÁZAD ORSZÁGGYŰLÉSEIN.* SZENT ISTVÁN TÁRSULAT, BUDAPEST, 2017. 384 OLDAL.

### Tóth Krisztián

Az egyházi rend 18. századi politikai aktivitásáról már régebben közöltek tanulmányokat, azonban ekkor inkább csak a felsőházi résztvevőkre, a főpapságra és az egyházi intézményrendszer ezzel kapcsolatos újbóli kiépítésére koncentráltak. Forgó András könyvében hiánypótlásként az alsópapság és a szerzetesek szerepét kutatja a 18. század országgyűléseiről.

Forgó András 1977-ben született, egyetemi tanár a Pécsi Tudományegyetemen és a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen. Két doktori iskola keretén belül is témavezetést vállal, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem történelemtudományi doktori iskolájában és a Pécsi Tudományegyetem interdiszciplináris doktori iskolájában. Doktori fokozatát 2005-ben szerezte meg a mainzi Johannes Gutenberg Egyetemen, majd 2014-ben habilitált a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen. Kutatási területe a 18. századi történelem, számos munkája született e század politikai életéről. Elsősorban az egyházi rend tagjainak részvételét tette elemzés tárgyává köteteiben és tanulmányaiban. Ide sorolható az *Egyház, rendiség, politikai kultúra* című kötete is, amelyet 2017-ben adott ki a Szent István Társulat. Munkája habilitációs dolgozatának átdolgozott és kibővített változata.



A szerző a kötet felépítésénél a kronológiai sorrendet veszi figyelembe egy jelentősebb bevezető után. Ezért a recenzió keretében mi is ezt a felépítést követve mutatunk rá a könyv fejezeteinek erősségeire és hátrányaira. A bevezetőben először a szerző a papok és szerzetesek 18. századi országos politikai részvételét elemzi, ezáltal egy általános képet nyújt a kötet későbbi részeiben jobban kidolgozott fejezetek tartalmáról. A továbbiakban a szerző pontosítja, hogy munkája során három részben fogja elemezni a legfontosabb országgyűlési időszakokat, úgymint az 1712., 1714–1715., 1764–1765. és 1790–1791. évi országgyűlési ülésszakokat. A bevezető második felében a politikai kultúra történetírasi felvezetéséről olvashatunk. A szerző egymás mellé helyezi a nemzetközi szakirodalom véleményeit a politikai kultúra kutatásáról, kihangsúlyozva, hogy mindenképp új távlatokat nyújt ez a fajta kutatási szempont, megmutatva a korabeli közéleti szereplők reprezentációs igényeit, a háttérben meghúzódó tárgyalásokat.

Az első fejezetben az új politikai kultúrát és a konfesszionális rendiséget vizsgálja a szerző. A török kiűzése után megindultak az elnéptelenedett térségekbe való betelepítések, és e folyamat vallási kérdéseket is felvetett. Ebben a korszakban beszélhetünk egy kései konfesszionalizációról. Az országba lassan telepedtek vissza az elmenekült szerzetesrendek. Ez a visszatelepedés számos gondot okozott a korszakban, mivel a monasztikus rendek, mint a bencések, ciszterciek vagy premontreiek kolostorhoz kötött életformájukkal nem tudtak eleget tenni a térségben elvárt missziós tevékenységnek, amelyben elől jártak a pálosok és a jezsuiták, majd később a piarista rend szerzetesei is. Ezenkívül a német lovagrend is próbálkozott a korszakban újra megtelepedni az ország területén a középkori előzményekre hivatkozva, de a lakosság részéről olyan heves ellenállás mutatkozott, hogy ez a terv hamar megdőlt. A politikai kultúra tárgyköréhez tartozik a szerzetesi rendek vezetőinek pozícióharca, amelyhez az országgyűléseket is felhasználták és számos, mára jelentéktelennek tűnő apró részletért is komoly viták folytak, erre legjobb példa a precedentia-vita, amely azért robbant ki, mert a jelenlévő főpapok és apátok, továbbá a káptalani és szerzetesi képviselők nehezen jutottak egyezsége annak tekintetében, hogy ki hol foglaljon helyet az országgyűlés tárgyalásai során a felső- és alsóházban egyaránt. Forgó meglátása szerint ez a vita jól tükrözi a 18. századi politikai kultúrát, amelyben maga a reprezentáció nagyon fontos helyet foglalt el.

A második fejezetben Forgó Esterházy Imre életútját mutatja be, aki pálos szerzetesként indult karrierjét az ország legjelentősebb vezető egyházi tisztségeként zárta, amikor esztergomi érsekké szentelték. Az Esterházy család tagjai a korszakban jelentős szerepeket vállaltak világi és egyházi téren egyaránt, és ezt jól példázza Esterházy Imre esete is, aki a pálos rend oktatásában részesült, és ezután szerzetesi fogadalmat is tett. Római tanulmányai után hazatérve a pálos rend vezetőjévé vált, majd később váci, zágrábi, veszprémi püspök és 1725-től esztergomi érsek. Forgó végigköveti Esterházy életének legfontosabb

pillanatait, koncentrálna az országos politikában betöltött szerepére, ahol próbálta megtalálni az egyensúlyt az országgyűlés és a bécsi udvar között.

A harmadik fejezet a klérus és az alkotmányos rendiség együttműködésére koncentrálna az 1764–1765. évi országgyűléssel kapcsolatosan. Ezen az országgyűlésen heves vitát váltott ki Mária Terézia adóemelési tervszövege és Kollár Adám tevékenysége, mely a magyar rendi jogok megnyirbálásával járt együtt. Ezekben a vitákban fontos szerepeket vállaltak úgy a káptalanok, mint a szerzetesi rendek képviselői. Külön kiemelendő, hogy az olyan rendházak képviselői, akik külföldi előljárákkal rendelkeztek, így a bencések és ciszterciek, nem vállaltak kiemelkedő szerepet ezen vita során, mivel előjáróik számára ez a kérdés nem volt jelentős.

A negyedik és ötödik fejezet középpontjában az 1790–1791. évi országgyűlés eseményei állnak. Ekkor az egyházi rendek már a világi rendek katolikus tagjaival is összeütközésbe kerültek bizonyos kérdésekben, ezért Forgó a katolikus felvilágosodás fogalmát tárgyalja részletesen ezekben a fejezetekben a jozefinizmus nyújtotta előzményekkel együtt. A katolikus világi rendiség és az egyházi rend országgyűlési képviselői közti szakadást nagyrészt befolyásolta II. József türelmi politikája. Ezenkívül a szerzetesség is fontos szerepet játszott a katolikus felvilágosodás elterjesztésében, mivel a külföldi rendtársak révén könnyebben juthattak információkhoz a korszakban.

A hatodik fejezet a görögkatolikus főpapság országgyűlési részvételéről szól. A görögkatolikus egyházi vezetőknek hosszú és küzdelmes időszak után sikerült elérniük, hogy részvételi és szavazati jogot is kapjanak az országgyűléseken, és főpapi mivoltukból eredően a felsőházban foglalhassanak helyet. A fejezet végén egy rövid kitérőben a magyarországi ortodox egyházak országgyűlési részvételével foglalkozik a szerző. Ez leginkább a szerb nemzetiségűeket érintette, és a század végére ők is elérték, hogy a főpapságnak részvételi lehetősége legyen az országgyűlésen. A kötetet összegzés és angol nyelvű kiadvánnyal zárja.

A kötetnek hiánypótló jellege mellett számos pozitívuma kiemelhető. A szerző nagyon jól használta fel a korabeli beszámolókat, a korábbi és friss szakirodalmat, melynek köszönhetően betekintést nyerhetünk a különböző korok gondolkodásába a megjelölt irodalmi tételek révén. Ezenkívül többször találunk utalást korábban már tárgyalt részekre, így nem szakítja meg a szerző a szöveget egy már ismert rész újabb magyarázatával. Egy hátrányos része a kötet felépítésének, hogy egyes kiemelkedő személyiségek, mint Esterházy Imre vagy Koppi Károly életútjának és tevékenységének ismertetésével megszakad a szövegnek az a folyamatossága, amely az országgyűlési ülészekre koncentrálna. Mindezek ellenére a kötet nagyon alaposan bemutatja a 18. századi egyházi részvételt a politikai életben.

SZILÁGYI ADRIENN: *AZ URADALOM ELVESZTÉSE. NEMESI CSALÁDOK A 19. SZÁZADI BÉKÉS MEGYÉBEN.* MTA BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET, BUDAPEST, 2018.  
369 OLDAL.

**Soós Kázmér**

Szilágyi Adrienn könyve egy ötéves futamidejű projekt (*Magyar család-történet a modernitás előtt: Gyermekkor és mozaikcsaládok a 16–19. században*) keretében jött létre a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) támogatásával, és egyben a „Lendület” Családtörténeti Kutatócsoport által útjára indított *Magyar Családtörténetek: Tanulmányok* című sorozatának első kötete. Az Erdélyi Gabriella által irányított kutatócsoport a társadalom alappilléret, a családot vizsgálja, és azzal a céllal indították útnak, hogy megvizsgálják azt a felvetést, miszerint a premodern magyar társadalomban a mostoha- vagy mozaikcsalád sokkal gyakoribb volt, mint napjaink társadalmában, amikor a családok válságba jutásának fő oka a válás, szemben a múltbéli korai elhalálozásokkal. A kutatás tárgyát az integrált összetett családformációk képezik, melyekben olyan személyek alkotnak családot, akiket gyakran semmilyen vérségi kapcsolat nem fűz egymáshoz. A kutatócsoport különböző írott, tárgyi és vizuális források felhasználásával és több tudományág módszereinek segítségével igyekszik árnyalni a múltbéli családokról kialakult tradicionális, erősen pozitív képet. Szilágyi Adrienn jelen kötete is ebben a szellemben íródott.

A szerző 2016-ban szerezte meg doktori fokozatát az Eötvös Loránd Tudományegyetem Történelemtudományi Doktori Iskolájában. 2013-tól tudományos segédmunkatársként, 2018-tól posztdoktor kutatóként dolgozik az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetében. Fő kutatási területe a 19. századi magyar társadalom, nemesség és uradalom története.

Szilágyi jelen kötete, amely egyben a szerző első könyve is, fontos részét képezi Békés vármegye történetének, mivel vizsgálódásának tárgya az a megyei nemesség, amelynek vitathatatlanul meghatározó szerepe volt a vármegye újbóli benépesítése és újjászervezése szempontjából. A kötet alapvetően két témakört dolgoz fel: az egyik a 19. század eleji Békés megyei nemesség társadalomtörténeti elemzését tárja elénk, a megyei nemesség megtelepedését, integrálódását és rétegződését a megye szintjén vizsgálva. A másik pedig a gyulai Harruckern család történetét mutatja be, annak birtoklástörténetén, uradalom szerveződésén és a család szerepén keresztül. Viszont ezekhez szorosan kapcsolódik számos további részkérdés, melyek teljessé teszik az összképet, mint például a Harruckernek szerepe a vármegye és a nemesség életében, a megyei nemesség kapcsolatrendszerének és strukturálódásának vizsgálata, valamint a főúri nagybirtok igazgatása és gazdasági szerepének bemutatása a megyei uradalmak történetének ismertetése által. A Harruckernek uradalma mellett rövi-

den vizsgálat tárgyává válik a másik két jóval kisebb Békés megyei uradalom: a szentandrászi és a kétegyházi története is. A Békés megyei nemesség társadalomtörténeti elemzése választ kínál a témában felmerülő főbb kérdésekre: Mikor és miben ragadható meg a nemesi öntudat vagy a rendi különállás kifejeződése? Mit jelenthetett nemesnek lenni egy olyan megyében, ahol a nemesek sokáig eltitkolták jogállásukat? Hogyan szerveződött újjá, majd hogyan rétegződött a török hódoltság után egy elnéptelenedett vármegye kiváltságos rétege? A monográfia tehát a nagybirtokos, illetve a középbirtokos családok viszonyrendszerét, kapcsolati hálózatát, vagyis a házassági szokásokat és a rokoni kapcsolatokat is bemutatja, mivel ezek fenntartása, ápolása elengedhetetlen volt annak érdekében, hogy családon belül megőrizhessék a família birtokait.

A megyei nemesség társadalomtörténetén kívül a kötetben kiemelt helyet kap a gyulai uradalmat birtokló Harruckern család örökösének és uradalmuk története. A meglepetedő új nemesség sorsát ugyanis nagyban meghatározta a Harruckern örökösök befolyása. Az új elit formálódásában, birtokhoz és álláshoz jutásában kulcsszerepet játszott a vármegye öthatodát birtokló Harruckern családdal való kapcsolat. A Harruckern-uralom szerteágazó birtoklástörténetén keresztül betekintést nyerhetünk egy főúri uradalom működésébe, és ezáltal megismerhetjük annak szerveződését, felépítését és az egész rendszert működtető uradalmi tisztviselők fontos szerepét, valamint a családgyűlések meghatározó jellegét. A vizsgálódás során tehát nagy figyelem összpontosul az uradalomból birtokrészekhez jutó köznemesi csoportra, függetlenül attól, hogy megyei vagy uradalmi tisztséget viselnek. Ezek alapján olyan fontos kérdéseket tesz vizsgálódása tárgyává a szerző, mint például hogy mi befolyásolta a középbirtokos réteg kialakulását, mennyire volt független a nagybirtokos családoktól ez a középbirtokos réteg, és felhasználták-e őket a nagybirtokosok politikai ambícióik eléréséhez? Ezzel kapcsolatosan a kötet lényeges részkérdése annak megválaszolása, hogy honnan érkeztek a megyébe bevándorló nemesek és mi lehetett útra kelésüknek az oka? Az érkezésüket és letelepedésüket követően hogyan integrálódtak a megye életébe, és leszármazottaiknak sikerült-e felemelkedni a társadalmi ranglétrán vagy jobbagyosorba süllyedtek?

A kötet újszerűségét több dolog bizonyítja: először is az, hogy a korszak nemesi migrációjának ismertetésén túl a kibocsátó megyék részvételi arányát számszerűsíthető adatokkal támasztja alá, és ezt az elemzést kiterjeszti a dunántúli és az erdélyi térségre is. Másodszor pedig az értekezés azt a köznemesi elitet emeli ki, amely közvetlenül kapcsolódik a Harruckern családhoz, hiszen ezt a tényezőt a főúri család történetével szemben eddig kevésbé vizsgálták.<sup>1</sup>

---

<sup>1</sup> Néhány kivétel az utóbbi évekből: Szijártó M. István: *Nemesi társadalom és politika. Tanulmányok a 18. századi magyar rendiségről*. Universitas, Budapest, 2006; András Vári – Judit Pál – Stefan Brakensiek: *Herrschaft an der Grenze. Mikrogeschichte der Macht im östlichen Ungarn im 18. Jahrhundert*. Böhlau, Köln–Weimar–Wien, 2014.

Ezzel párhuzamosan természetesen ezeknek a nemesi családoknak a története is végigkövethető, ez a tény pedig közelebb hozhatja az olvasókat a kötethez, hiszen sokan akár felmenőiket is megtalálhatják.

Mindezek mellett vázlatos forrásanyag teszi színessé a kötetet, amely az előbb említett köznemesi elitre vonatkozólag számos listába szedett, jól elkülöníthető számadatot tartalmaz. Segítségükkel egy sokkal realisabb képet kaphatunk Békés megye birtokviszonyairól: a Harruckern család uradalmából részesülő birtokosokról és a Harruckern közös kassza kiadásairól, bevételeiről és a család kölcsöneiről. Másodsorban a nemesi bérlők, a hitelezők és házassági szokásaik szintén szemléltetve vannak, ugyanezek az adatok pedig a másik két uradalomra vonatkozólag is elérhetőek. A mellékelt táblázatok mindenben alátámasztják az elemzésekben leírtakat. A kötet mellékletében ezen felül még megjelenik a Harruckern família és örököseinek családfája és a Harruckern família birtokainak családok közötti megoszlása.

Szilágyi Adrienn kötete hiánypótlónak tekinthető, amely nem csak feldolgozza a Békés vármegyei társadalom egy szeletének és a Harruckern-uradalomnak a történetét, de módszertanilag újító jellegével általában is gazdagítja tudásunkat a kései rendi társadalomról. Ugyanakkor hasznos munka lehet mindazok számára is, akik történeti demográfiával és családrekonstrukcióval foglalkoznak.

*URBS. MAGYAR VÁROSTÖRTÉNETI ÉVKÖNYV. X-XI. FŐSZERK.:  
KENYERES ISTVÁN. 10–11 (2017). 478 OLDAL.*

### **Horváth Csaba**

A 2017-ben megjelent *Magyar Várostörténeti Évkönyv* a két évvel korábban, 2015. november 18–19. között megrendezett konferencia előadásainak egy részét tartalmazza. A jelzett konferencia témáját a városok és a természeti erőforrások közötti kapcsolat tanulmányozása képezte. A természeti erőforrások – amint azt a kötet *Előszavában* olvashatjuk – „nemcsak a települések helyének megválasztásában játszottak szerepet, de egy-egy erőforrás felfedezése vagy hasznosításának korábban ismeretlen lehetősége nem kis részben járult hozzá városok fejlődéséhez, ezen erőforrások kimerülése vagy elértéktelenedése számos esetben hanyatláshoz is.” (7. o.)

A kötetben huszonnégy kutató, egyetemi oktató tanulmányát, írását vagy könyvrecenzióját olvashatjuk, a szerzők pedig a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem (BBTE), a Budapest Főváros Levéltára (BFL), a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE), a Hadtörténeti Intézet és Múzeum (HIM), a Károli Gáspár Református Egyetem (KGRE), a Közép-európai Egyetem (CEU), a Magyar Tudományos Akadémia (MTA), a Miskolci Egyetem (ME), a Nemzeti Szakképzési és Felnőttképzési Hivatal (NSZFH), a Nyugat-magyarországi Egyetem (NyME), Szent István Egyetem (SziE), valamint a

bécsi Városi és Tartományi Levéltár (Wiener Stadt- und Landesarchiv, WSLA) munkatársai.

A kötet első tanulmányát Christoph Sonnlechner (WSLA) jegyzi. Tanulmányában a közép- és kora újkori (iparosítás előtti) európai városok szükségleteit, ellátását és ökológiai lábnyomát vizsgálja. A szerző kiemeli a hasonló témák kutatása kapcsán a módszertan fontosságát, illetve azt, hogy a vizsgált korszakban változatos volt a városi társadalmak szükséglete.

A második közleményt Balogh Róbert (MTA) írta, aki Gyáni Gábor-vezette kutatás szellemében vizsgálja Debrecen dualizmuskori modernizálása, a várost körülvevő erdők és a nemzetépítés közötti kapcsolatot.

A következő tanulmány szerzője Bodovics Éva Judit (MTA–ELTE), témáját pedig az 1878-as árvíz Egerben és Miskolcon, az okozott pusztítás és következményeinek vizsgálata képezi. A szerző megállapítja, hogy „katasztrófa nincs ember nélkül” (71. o.), és az árvízre a fejlődésre való lehetőségként tekint, amit már a címadás (*Építő áradat*) is megelőlegez. Az árvíz után ugyanis mindkét városban olyan rendeletek elfogadására került sor, melyek a folyók és környékük szabályozását írták elő.

Fábián Borbála (NSZFH) *Kertek és városok* című tanulmánya a városszépítést végző egyletekkel (városszépítő- és gazdasági egyesületek) foglalkozik. Ezen polgári társulatok jelentős része 1867 után jött létre, és elég változatos szerepkörrel rendelkeztek: városi parkok létesítése, a város fásítása mellett volt olyan eset, hogy „mozgóképszínházat” és városi uszodát (pl. Kassán), valamint múzeumot (pl. Pozsonyban) üzemeltettek.

A szerző két kevésbé ismert alföldi egyletet mutat be. Az első az 1889-ben létrehozott Bajai Gyümölcsészeti Egylet volt, mely részt vállalt a város fásításában, saját kertet (Rezső-telep) tartott fenn, faiskolával és rózsakerttel együtt, jótékonyági és hazafias megfontolásból adományozott gyümölcsfákat, valamint szakkönyvtárat tartott fenn, előadásokat szervezett, szaklapokra fizetett elő. A történetnek van némi kolozsvári vonatkozása is, ugyanis 1890-ben az Egylet Kolozsmonostorról (minden bizonnyal az ottani Gazdasági Tanintézetből) is kapott meggy oltóvesszőket.

A másik tanulmányozott társulat a Kecskeméti Városszépítő Egyesület volt. A homokos buckák által övezett Kecskemétről még a XIX. század első felében is egy nem túl hízelgő kép maradt fenn a kortársak köztudatában, és a helyzet csak a század derekán, a Műkert nevű mintakertészet létrehozásával és az egyleti élet dualizmuskori felpézsdülésével kezdett változni. A viszonylag rövid életű társulatnak inkább „felvilágosító szerepe volt, illetve az iskolások nevelését segítette elő a cserepes virágok kiosztásával” (123. o.), megszűntének pontos dátuma ismeretlen, a világháború környékére tehető.

A kötet ötödik tanulmányát Géra Eleonóra (ELTE) jegyzi, és a Buda-környéki mocsarak történetével foglalkozik. A XVIII. században lecsapolási hullám és „mocsárelenes propaganda” (129. o.) söpört végig Európában, ez pedig hamarosan Budát és a várost határoló mocsarakat (Hosszú, Kis és Nagy

mocsarat) is utolérte. A témával eddig elég mostohán bánt a szakirodalom, a budai mocsárvilág három alkotórészét pedig meglehetősen változatos megnevezésekkel illette a XVIII–XIX. századi köztudat.

A mocsarak többféle funkcióval bírtak: állatok legeltetése-itatása, építőanyagot (gyékény, nád), eledelt (növények, rák, teknős, béka) szereztek be innen, valamint gyógyászati alapanyagokat (glauber, vagy más néven magnéziumsó) termeltek innen ki. A mocsarak lecsapolását II. József uralkodása alatt kezdték el, a nagyobb horderejű munkálatok 1820-ban indultak. Mára a különböző gyógyvízforrások (Hildegard-, Erzsébet-, illetve Hunyadi János-források), valamint a Feneketlen-tó emlékeztet arra, hogy valaha mocsarak öveztek Budát.

A következő tanulmányt – mely egy OTKA-projekt keretében készült el – Gyulai Éva (ME) írta. A tanulmány Miskolc környéke vízrajzával kezdődik, amiből megtudhatjuk, hogy a ma ismert Sajó valójában egy Előér nevű mellékág volt, mely a XVIII. század végén, a XIX. század első felében végzett folyószabályozási munkálatok nyomán vált főággá, a Régi Sajó pedig már nem is létezik. Miskolc, „a vizek városa” (153. o.) életében két kisebb folyó, a Szinva és a Pece játszott fontos szerepet. Az előbbin a középkor folyamán három (Hercegh-Kovács, Pap és a Pálos) malom is létezett. Ez a szám pedig a XVII. századra hétre emelkedett (az addig pusztává vált Pálos malommal és a még a katolikus egyházhoz tartozó kocsmával együtt), a következő században pedig uradalmi malmok épültek fel a városban. Miskolcon a helybeliek két Szinvát emlegettek, mivel a város külső részén két ágra vált a folyó: a tulajdonképpeni Szinvára és a református egyházhoz tartozó Malomárokra, melynek olyannyira fontos szerep jutott a város gazdasági életében, hogy egy 1854-es katonai térképen tévedésből az utóbbit a főágnál nagyobb folyónak ábrázolták. A két ág által határolt területet/szigetet Vízköznek nevezték. A város környékén két fürdő is kiépült a XVIII. századra: Tapolcán, valamint a miskolci Malomárok mentén létrejött mikve, melyet városi polgári fürdő követett a következő század közepén.

A kötet hetedik közleménye az Ikerváron megépült vízi erőmű városi fejlődésre gyakorolt hatását vizsgálja. A szerző, Kalocsai Péter (NyME) összesen öt települést (Szombathely, Sopron, Kőszeg, Csepreg és Sárvár) vett górcső alá. Az ikervári erőmű 1895–1896 között épült fel a Batthyány grófok Rábamenti birtokán. Az ipari létesítmény (mely egyedülálló volt az Osztrák-Magyar Monarchiában) létezését gr. Batthyány Lajos és apja, Géza támogatásának, a Vasvármegyei Elektromos Művek Rt. (VEMR) és a svájci beruházásnak köszönhetette, átadására 1896. december 31-én került sor. Az erőmű üzembe helyezésének köszönhetően jelentős változások következtek be: a települések többségének villamosítása, a villamos áram háztartásbeli és ipari használata (cséplőgépek, vízszivattyúk stb.), villamos vonalak kiépítése (Szombathely, Sopron), új létesítmények (sárvári Ella Elektromos Múmalom,

Szombathelyi Gőzmosó Vállalat). Csepreg és Kőszeg helyzete nem volt ilyen szerencsés.

Kincses Katalin Mária (HIM) közleményében Sopron város XV–XVIII. századi higiéniai, ökológiai és vízrajzi helyzetét vizsgálja. Egy részletes, szakirodalommal foglalkozó részt követően a szerző arra vonatkozó feltételezéseinek ad hangot, amelyek szerint a térségben már a rómaiak idején, Sopronban pedig a XIV. század óta beavatkoztak a város vízrajzi adottságaiba. Ezt követően a szerző a Sopronon áthaladó patakok (Rák- vagy Bánfalvi-, illetve Ikva-patak) középkori és kora újkori felhasználását (lakosság vízellátása, malmok meghajtása, öntözés, vizet igénylő szakmák ellátása), valamint városa köztisztaságát vizsgálja. Innen megtudhatjuk, hogy a város pénzbüntetéssel sújtotta azokat, akik nem takarították el házuk tájáról a szemetet, továbbá rendszeresen felügyelte a közszéfera tisztántartását.

A kötet kilencedik tanulmányát öt szerző jegyzi: Pinke Zsolt (SzIE), Pósa Patrícia, Mravcsik Zoltán, F. Romhányi Beatrix (KGRÉ) és Gyulai Ferenc (SzIE). Témája a tiszántúli állattartó mezővárosok középkor végi, kora újkori fejlődésének a vizsgálata a „táji anyag- és energiaáramlási, valamint társadalmi folyamatok közötti” (236. o.) kölcsönhatás függvényében. A szerzők sokszínű forrásanyagot vizsgáltak meg: az 1009 és 1541 közötti földhasználatra utaló forrásokat, az 1720-as népszámlálás adatait, az első katonai felmérést (1782–1785), illetve a régészeti kutatások nyomán előkerült leleteket.

A tanulmányban sok érdekes adatot és információt olvashatunk: a vizsgált térség gabona, gyümölcs- és zöldségtermesztése változatosabb volt az Árpád-korban, mint a későbbiekben, valamint megtudhatjuk azt is, hogy milyen kapcsolat van az 1720-as összeírás és az 1912. évi 43. tc. között a Hajdúság és Nagykunság városias településeinek vonatkozásában.

A következő közlemény Rüszt-Fogarasi Enikő tollából származik, és a fellelmezés kori Kolozsvár ispotályai élelmiszerellátásról szól. A kincses városban összesen három (Szent Jób, Szent Erzsébet és Szentlélek) ispotályról tudunk. A szerző megállapítja, hogy a meglévő forrásanyag „nem teszi lehetővé a két ispotály kora újkori élelmezésének pontos leírását”, viszont azok elegendők „annak felméréséhez, hogy az élelmezés milyen anyagi háttéren alapult, az intézmények milyen bevételekre számíthattak, és ez mire volt elég a mindennapokban” (277. o.). A fennmaradt két leltár szerint mind a Szentlélek, mind a Szent Erzsébet ispotály rendelkezett jelentős jövedelemforrással: az előbbinek tava, veteményeskertje, szántóföldje, szőlője, sütőházai, az utóbbinak pedig szőlője, szántója, veteményei, serfőző háza és egy, a közeli Méra faluban levő jószága volt. A két ispotály gazdálkodása között számos hasonlóság és különbség is egyaránt fellelhető. A kutatás a megválaszolt kérdések mellett egy sor tisztázni való aspektust is felvetett, az azonban biztosnak látszik, hogy az ispotályok gabona- és kenyérellátása oly szinten biztosított volt, hogy az intézmények nem voltak kiszolgáltatva a kontinens gabonapiaci árainak.



Simon Katalin (BFL) írásában a Pest-Buda környéki dunai hajómalmokról értekezik. A téli fagy miatt a Dunán és a Rákos-patakon léteztek száraz- (pl. lómalom) és vízimalmok egyaránt, mint pl. a Császár- és az Ördögmalom. A vármegyei malmok nagy szárazság közepette készült 1728-as összeírása összesen 150 malmot jegyzett fel, melyből a Dunán levő hajómalmok száma 91 (ebből 25 Budán, 5 Szentendrén, valamint 4 Óbudán), egyéb vízimalom 42 (6-6 Szentendrén és Óbudán), szárazmalom pedig 17 volt. A XVIII. század elejétől kezdődően a környék molnár céhei a városokkal együtt igyekeztek a hajómalmok és az ipart űző molnárok számát ellenőrizni. A szerző kitér a malomszegekre, a teelő- és cserhelyekre, valamint a pest-budai malomforgalom megnövekedésére, mely a századfordulótól jelentkezett, végül megállapítja, hogy a XIX. század derekától, a gőzmalom megjelenésével a hajómalmok szerepe megingott, „mégis a 20. századig meghatározó elemei maradtak a város képének” (319. o.).

Vadas András (ELTE) a késő középkori Közép-Európa városai vizesárkairól és vízgazdálkodásáról értekezik. A tanulmány Auxerre XII. század végi püspöke, Noyers-i Hugó életrajzából származó részlettel indul, mely által a szerző megállapítja azt, hogy „a középkorban és részben a kora újkorban nem kizárólag védelmi szerep jutott ezeknek az építményeknek, hanem gyakran hasznosították őket más, gazdasági célokra is” (323–324. o.). A közlemény széles skálán mozgó forrásanyagot és szakirodalmat használ (városi számadáskönyvek, régészeti ásatások eredményeit, korabeli térképeket/látképeket, városi atlaszokat).

A szerző előbb három európai (Boroszló, Tallinn és Bécsújhely), utóbb két magyarországi (Sopron és Eperjes) város példáján keresztül szemlélteti a vizesárkok és malmok kapcsolatát.

A *Műhely* című alegységet a kőszegi Bariska István írása vezeti be. A tanulmány témáját Kőszeg Gyöngyös patak mentén felhúzott épületeinek, főleg malmainak ismertetése képezi. Kőszegen a XVI. századtól már van malomra utaló adat, a legrégebbi – témába vágó – malomszemle a következő század derekáról származik, ekkor összesen hét malomról tudunk. A XIX. századtól kezdve pedig jelentős épületegyüttes épült ki úgy a patak jobb-, mint balpartján.

A következőkben Sipos András (BFL) Richard Rodgers professzornak, az edinburgh-i Egyetem oktatójának Edinburgh városáról szóló kötetéről készült ismertetőjét olvashatjuk.

Ezt követi a Kárpát-medence válogatott várostörténeti, 2014-es, valamint 2015-ös könyvszete. Előbbit Málík Zoltán és Mátyás Zoltán, utóbbit Oross András, Vasile Ciobanu és Fehér Andrea állította össze.

A kötet utolsó tartalmi egységében négy szerző recenzióit olvashatjuk: Szende Katalin (CEU) Stanisław Sroka középkori Bártfa (kis-)lengyel kapcsolatairól, Buchmüller Péter (ELTE) Jakab Rékának a pápai zsidó közösség újkori társadalmáról, Czoch Gábor egy Kassa városáról angolul értekező köte-

tétt, valamint Tötös Áron Bokor Zsuzsa *Testtörténetek* című könyvét ismerteti. Az évkönyvet a rezümék és a tartalomjegyzék angol és magyar nyelvű változatai, valamint a szerzők intézményes hovatartozását taglaló rész zárja.

A kötetet a Budapest Főváros Levéltárában mutatták be a VI. Magyar Várostörténeti Konferencia keretében, 2017. november 14-én. A könyv pozitívumai közül kiemeljük azt, hogy a válogatott várostörténeti könyvészetben nem kizárólag magyar nyelvű közlemények vannak feltüntetve, hanem román, szerb, horvát, szlovák, német, valamint angol nyelvű munkák is bekerültek a válogatásba.

A kötetet ajánljuk a tágabb, Kárpát-medencei várostörténet iránt érdeklődőknek, valamint várjuk a sorozat következő köteteit!

*ARAD HALAD! FEJEZETEK A VÁROS TÖRTÉNETÉBŐL A XIX. SZÁZAD KÖZEPÉTŐL A XX. SZÁZAD ELEJÉIG. ARAD, 2016. 252 OLDAL.*

### Földi Imelga

Az aradi *Szabadságszobor Egyesület* kiadásában megjelent kötet címe – *Arad halad!* – a II. Józsefnek tulajdonított, „Arad marad” szállóigére utal, mellyel a császár az anekdota szerint elutasította Arad város elköltöztetésének lehetőségét, ami a ma is álló vár építésével és stratégiai fontosságával kapcsolatban merült fel. *Arad marad* címmel jelent meg Puskel Péter, a bemutatandó kötet egyik szerzőjének első, helytörténeti jellegű munkája 1997-ben,<sup>2</sup> melyet az *Arad redivivus* követett egy évvel később.<sup>3</sup>

A kötet öt szerzője gazdag helytörténeti, irodalmi munkássággal rendelkezik, számos olyan kötet jelent meg Arad történetéről a rendszerváltás után, melyeket az *Arad halad!* szerzői külön-külön vagy együtt jegyeznek.

Az *Arad halad!* négy fejezetből áll, mellékletekkel kiegészítve, valamint számos archív fényképfelvétel, térképreprodukció, metszet illusztrálja. Király András az első fejezetben – *Nyolc évszázad a városiasodás rögzös útján* – a szabad királyi városi cím 1834-es megszerzését megelőző időszakot mutatja be. A második, *Fejlődés és modernizáció* című fejezetben Ujj János a városi és vármegyei közigazgatásról ír, Puskel Péter pedig a közművesítésről (csatornázás, vízvezeték rendszer és közvilágítás). A harmadik fejezet – *A város gazdasági élete* – Muntean Tibor tanulmányával kezdődik, mely általános képet fest a Monarchia és Arad gazdaságáról. A fejezet Puskel Péter *Ipari csúcsteljesítmények* című szövegével folytatódik, mely a Neumann szeszgyárat és gőz-

---

<sup>2</sup> Puskel Péter: *Arad marad. Helytörténeti és dokumentumriportok, beszélgetések.* Alma Máter Alapítvány, Arad, 1997.

<sup>3</sup> Puskel Péter: *Arad redivivus. Helytörténeti és dokumentumriportok.* Alma Máter Alapítvány–Wieser Tibor Alap, Arad, 1998.

malmot, a Hendl gép- és fogaskerékgyárat, a Weitzer gép-, vagongyár és vasöntöde Rt.-t és a MARTA autógyárat mutatja be röviden. A *Bankok és hitelintézetek* című alfejezetet Lehoczky Attila jegyzi. A negyedik és egyben utolsó fejezet, melynek szerzői Lehoczky Attila, Muntean Tibor, Puskel Péter és Ujj János, a város „intézményeire” koncentrál, így az oktatásra, az egyházakra, a színházi életre, a sajtóra, az egészségügyre, az egyesületi és társasági életre, valamint kitér a város fontosabb, a korszakban aktív építészeire.

A kötet végén elhelyezett mellékletben található a város választott polgármestereinek Ujj János által összeállított listája az 1792 és 1917 közötti időszakból, valamint 64 oldalnyi terjedelmű tartalom az *Aradi Közlöny* 1910. évről szóló *Nagy Képes Naptárából*, reprint kiadásban. Kérdés, hogy mi indokolta a naptár kiadását mellékletként, mely a város szakma szerint csoportosított állami intézményeinek, egyesületeinek, iparosainak és vállalkozóinak stb. tartalmazza a lajstromát, továbbá néhány reklámot. Az eredeti naptárhoz mellékelt, 1909-es térkép a kötetben reprint méretéből (A6-os) adódóan az olvasó számára hozzáférhetetlen, mivel a korabeli utcanevek nem olvashatóak a település-szerkezet pedig szinte értelmezhetetlen. Talán előnyösebb lett volna eredeti méretben, tehát faksimileként mellékelni a térképet a kötethez. A mellékletben található továbbá *Arad kamarai mezőváros polgárainak névsora 1774-ből* (háztulajdonosok és zsellérek egyaránt), melynek forrása Lakatos Ottó *Arad története* című, 1881-ben megjelent munkája, ezúttal is reprint formában. Bár az 1774-es névsor a kötetvégi mellékletben található, a szintén Lakatos Ottó háromkötetes munkájából származó, reprint formában közreadott különféle kamarai összeírások a kötet első fejezetébe kerültek.

A kötet nem rendelkezik jegyzetapparátussal, sem név- és helymutatóval. A mellékelt „könyvészet” gyakran pontatlan vagy tételei hiányosak: a könyvészetben szerepel egy *Világháló* elnevezésű kategória, amiben kizárólag webcímek (URL) találhatóak, bármilyen más leírás nélkül (szerző, cím, utolsó hozzáférés stb.), így Haász János *Hány dollár volt a Monarchia GDP-je?* című, az *Index* hírportálon 2010. október 20-án megjelent cikkének mindössze a linkje jelenik meg. Ezzel szemben az illusztrációk forrása nincs megjelölve, illetve az utolsó alfejezet címében szerepel a „sportélet”, maga a szöveg azonban már nem tárgyalja a témát. A könyvészet további gyengéje, hogy a szakirodalom (pl. „Kovacs I. Gábor – Kende Gábor, *A tudáselit középiskolái*, in Korall 2001. Tavasz-Nyár”) és a források (pl. századelős iskolai értesítők) nem különülnek el a felsorolásban. Emellett gyakoriak az elütések, formázási hibák a szövegben.

Ujj János a könyvbemutató alkalmával – többek között – a következőket nyilatkozta a Temesvári Rádiónak: „Ez a kötet Márki Sándor után elsőként összefoglalja mindazt, amit az aradi magyarság történelméről tudni kell a 19. szá-

zad közepétől egészen az első világháború végéig.”<sup>4</sup> Márki Sándor történész, egyetemi professzor (a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen) a monarchiakorabeli Magyarország ismert és elismert szakemberének számított, szaktudományos munkáinak, több kiadást megért tankönyveinek és tudománynépszerűsítő publicisztikáinak köszönhetően. Márkit 1885-ben mint az aradi főreáliskola tanárát kérte fel a városvezetés és a Kölcsey Egyesület Arad (a város és a vármegye) történeti monográfiájának megírására, melynek első kötete 1892-ben jelent meg, a második pedig 1895-ben. Költői túlzással számolhatunk az Ujj Jánostól idézett mondat kapcsán, bár kétségtelen, hogy a helytörténeti irodalom, azon belül pedig a tudományos ismeretterjesztő jellegű kiadványok műfajában jó teljesítményként könyvelhető el az *Arad halad!* a már bemutatott sajátosságokból és terjedelméből fakadóan azonban, nehéz csupán tudományos munkának tekinteni a kötetet.

A város dinamikus fejlődésére utaló szójátéokra keresztelt könyvet 2018 decemberében az *Arad, a név marad – Az aradi magyar közösség élete a két világháború között*, szintén áthallásos című kötet követte, az előbbi vállalt folytatásaként.

NAGY SÁNDOR: „ENGESZTELHETETLEN GYŰLÖLET.” VÁLÁS BUDAPESTEN 1850–1914. BUDAPEST FŐVÁROS LEVÉLTÁRA, BUDAPEST, 2018. 503 OLDAL.

### Szabó Zsolt

A modernizáció során végbement társadalmi változások egyik szembevető jelensége a válások számának növekedése. Ezt a jelenséget tipikusan gazdasági és társadalmi tényezőkkel szokták magyarázni. Az ismertetésre szánt könyv sem vonja kétségbe ezeknek a tényezőknek a magyarázó erejét, inkább egy eddig elhanyagolt jogi szemponttal kívánja kiegészíteni a témakört, kérdésként megfogalmazva azt, hogy a válás körüli jogi szabályok mennyire segíthették, vagy mennyire akadályozhatták a válások számának növekedését. A könyv szerzője Nagy Sándor, történész és levéltáros, a Budapesti Fővárosi Levéltár munkatársa.

A könyv első fejezete Szél Tivadar 1936-ban kiadott, az 1876 és 1895 közötti válási ráta Budapestre vonatkozó statisztikai adatainak felülvizsgálatával indít. Szél Tivadar adatai szerint ugyanis a modernitás káros hatásaival és a túlságosan megengedő 1895-ös polgári válást bevezető törvénnyel magyarázható a válások számának növekedése. Érvelésének egyik központi eleme az, hogy Budapest, mint a leggyorsabban fejlődő magyar város, élen járt a válások

---

<sup>4</sup> Arad halad! – Márki óta az első átfogó forrásmunka [AUDIÓ]. *Aradi Híradó*. 2016. október 3. 03:18-tól. <http://www.aradihirek.ro/muzsa/arad-halad-marki-ota-az-elso-atfogo-forrasmunka-audio> [2019.02.21.]

számának növekedésében. Szél szerint Budapesten a dualizmus első évtizedeiben a válás szinte ismeretlen jelenség volt, viszont az intenzív gazdasági fejlődés kibontakozásával a válások száma rohamos növekedésnek indult. Nagy Sándor szerint Szél Tivadar adatai azért is támadhatóak, mivel a dualizmus első éveire vonatkozó adatait egyházi anyakönyvekre alapozza, ezek pedig eleve kizárják a fővárosban többségben lévő római katolikusokra vonatkozó adatokat, hiszen a katolikus felekezetűek hitelvei tiltották a válást. Szél budapesti válási statisztikája csupán a helyi protestáns lelkészek közreműködésével kötött és felbontott házasságok számára tud biztosat mondani, nem lehet ebből a forráscsoportból megragadni azok számát, akik kikeresztelkedtek, vagy eleve más felekezethez tartoztak. Jó példa erre az unitárius közösség, amelynek tagjait válóperes ügyben a kolozsvári alpolgármesteri törvényszékhez rendelték. Továbbá a válást többnyire az az anyakönyv rögzítette, mely a házasságot is, így tehát ha a válófelek nem Budapesten házasodtak, akkor a válás tényét sem Budapesten rögzítették.

Ezeket a tévedéseket szem előtt tartva állítja össze Nagy saját statisztikáit, melyre egyházi anyakönyveket is felhasznál, de emellett az állami és egyházi bíróságok válóperes ügyiratok összességének felhasználásra törekszik. Forrásaiból kitűnik, hogy Budapesten már a dualizmus első éveiben sem volt ismeretlen jelenség a válás, a főváros a későbbiekben pedig nem járt annyira az élmezőnyben a válások számának növekedését tekintve, mint ahogyan azt Szél Tivadar előadja, sőt, Nagy számításai szerint a polgári válások bevezetése után vidéken gyorsabb ütemben nőtt a válások száma, és egy idő után Budapestet is megelőzte. A válások számát a szerző felekezetekre és társadalmi rétegekre bontja, Budapestre fókuszálva országos kitekintéssel. Az adatokból kiderül, hogy az elvárásokkal ellentétben a legnagyobb válási rátát 1895 után pont a római katolikus felekezetűek válásai adják. Ami pedig a foglalkozási rétegeket illeti, a középosztály mindvégig a leginkább válásra hajlamos társadalmi réteg az első világháborúig, de az idő teltével egyre többen akarnak válni a társadalom alsóbb rétegeiben is. A válások száma szinte folyamatos növekedést mutat, a jelenség magyarázatára Nagy Sándor pedig a téma jeles külföldi szaktekinetélyeire hivatkozik, mint Roderick Phillips, Stephanie Coontz és William J. Goode. Phillips a válások számának növekedését a női munkavállalásban, Coontz a romantikus szerelemre és partnerségre épülő házasság eszméjének elterjedésében, Goode pedig olyan determinisztikus faktorokban látja a válási ráta emelkedését, mint a korai házasságkötés vagy az újránházasodás terve. A fenti elméletek azonban vagy nem adnak pontos és megnyugtató választ a budapesti helyzetre, vagy a felhasznált források alkalmatlanok a magyar főváros helyzetének értelmezésére.

A második fejezetben a szerző bemutatja azokat a jogi változásokat, amelyek egyre több ember számára lehetővé tették a válást, ezzel egyúttal magyarázatot próbál adni az első fejezetben bemutatott adatokra. A válások terén az első fontos intézkedést II. József tette 1786-ban, mikor kiadta a házasságokat

szabályozó rendeletét, az *Ehepatentet*. Az uralkodó a válást állami bíróságok jogkörébe utasította, fő válóokként az engesztelhetetlen gyűlöletet jelölte meg, a válást a katolikusokon kívül mindenki más számára lehetővé tette, igaz, nagyon szigorú feltételek között. Annak ellenére, hogy a pátenst II. József halála után visszavonták, az intézkedéseknek egy része mély nyomott hagyott, így a protestáns és izraelita felekezetek válással kapcsolatos ügyei az állami bíróság jogkörébe kerültek. Nem lett tisztázva, hogy milyen hatáskörbe tartoznak a római katolikus vallásról áttért személyek, a kitért katolikusok számára ugyanis lehetővé vált a válás, ezt törvény is hivatalosan szavatolta 1844-ben, melyet csak rövid ideig, az 1853-ban bevezetett Osztrák Polgári Büntetőtörvénykönyv tiltott be. A neoabszolutizmus vége után viszont megszokott jelenséggé vált a kikeresztelkedés általi elválás.

Az *Ehepatent* vezette be a házasságvédő intézményét is, ennek feladata a válóperben lévő párok békéltetése volt. A házasságvédő komoly akadályként hárult a válni kívánó párok elé, ugyanis rendkívül meghosszabbította a valóperi folyamatot, és így az ezzel járó költségeket is, sokakat elriasztva a válástól. A szerepe az 1880-as évekre vált formálissá, amikor a bíróságok már konkrét okokat szabtak meg, mint például az engesztelhetetlen gyűlölet vagy a házasság időtartama alatti szétköltözés. Az 1895-ös polgári válást bevezető törvény jelentősen meggyorsította a válást, új válóokként bevezetve a szándékos és jogos ok nélküli elhagyást, ugyanakkor a válást teljes mértékben szekularizálta. A társadalmat tovább „ösztönözte” a válásra a szegényjog bevezetése, mely által hátrányos helyzetű személyek olcsóbban válhattak el házastársuktól, de gerjesztőleg hathatott az a tény is, hogy 1907-ben eltörölték a válóper kötelező felülvizsgálatát.

A válás egyre rövidebb és olcsóbb lett, ennek ellenére a világi bírósági döntések gyakran kaotikus helyzetet idéztek elő, mivel a büntetőtörvénykönyvekben megfogalmazott jogszabályok többször beleütköztek a harmadik fejezetben ismertetett „népi jogba”. Csak azért, mert a jogszabályok nem adtak lehetőséget, vagy az emberek nem ismerték a jogszabályokat, nem azt jelenti, hogy nem tudtak kidolgozni saját, „alternatív” válási módszereket. Egy jó példa erre a vadházasság, ami lényegében egy olyan élettársi viszony, amelyet házasság nem köt össze. Nagy Sándor a vadházasságok két formájáról értekezik, az egyikben mindkét fél hajadon, a másikban – mely a válás egy informális módjaként is értelmezhető – az egyik vagy mindkét fél házas, de nem egymással.

A vadházasság jó példája annak, hogy mennyire furcsa helyzetek jöhettek létre a népi jogszokások és állami jog keveredésén keresztül. Ez a helyzet tovább bonyolódott, ha a vadházasságból gyermek is született. A 19. század közepéig még elnézőek voltak az egyházak, ha egy gyermek törvénytelenül született, a lelkész gyakran az apa családnevét írta csecsemő keresztnéve elé a születési anyakönyvbe, ezáltal a törvényesség látszatát keltve. Ez viszont a dualizmusban változik, amikor is egyre inkább a polgárjogi szempontot akarja

érvényesíteni az állam, és börtönnel bünteti azokat a lelkészeket, akik nem a házassági igazolvány alapján állapítják meg egy gyerek törvényességét. Ennek következtében olyan abszurd helyzetek állnak elő, hogy egy vadházasságban született gyermek az anya hivatalosan elismert házastársának családnevét kapja, nem pedig a biológiai apának a családnevét. Az egyetlen útnak a gyermek törvényes státusának elnyerésére a válás bizonyult, ami arra ösztönözte a vadházasságban élőket, hogy formális úton is véget vessenek előző házasságaiknak. Nagy Sándor úgy véli, hogy a polgárjogi szempont érvényesítése jó példája annak, hogy a jog hogyan tudja formálni a társadalmi igényeket, de ugyanakkor annak is, hogy a jog a társadalmi igények leképződése is lehet, mert az emberek igénye aziránt, hogy illegitim vadházasságukból válás révén egy, az állam által is elismert, legitim viszonyba lépjenek, ösztönzőleg hathatott a törvényhozókra is, segítve az 1895-ös polgárjogi törvény megalkotását és elfogadását.

Végezetül kiemelnénk azt a kritikai attitűdöt, amellyel a szerző a forrásait kezeli. Az esetek többségében Nagy Sándor bemutatja, hogy hogyan állították össze az általa felhasznált forrásokat az adott állami vagy egyházi szervek, és hogy milyen szempontokat tartottak szem előtt ezeknek elkészítésekor, így ezáltal az olvasó egy tisztább képet szerezhethet arról, hogy mire alkalmas és mire kevésbé alkalmas az adott forrás. A kötetet gazdag bibliográfiai jegyzék zárja, melyben a szerző által használt levéltári és nyomtatott forrásanyagok mellett számtalan szakirodalmi tétel is található. Úgy véljük, hogy az izgalmas esettanulmányokon túl Nagy Sándor kötete egyrészt hasznos és új információkkal gazdagítja a témával kapcsolatos jelenlegi ismereteinket, másrészt módszertani útmutatóként is szolgálhat további kutatások számára.

*MEDDIG TART MÉG KI THÉSZEUSZ HAJÓJA?*

DOUGLAS MURRAY: *EURÓPA FURCSA HALÁLA.*

*BEVÁNDORLÁS, IDENTITÁS, ISZLÁM.* ALEXANDRA, PÉCS, 2018.

368 OLDAL.

**Orbán Tamás**

„Plutarkhosz írta meg, hogy a hajót, amellyel Thészeusz utazott, megőrizték az athéniak, akik új faanyaggal pótolták az idővel kirohadó alkotóelemeket. Vajon még úgy is Thészeusz hajója volt-e az építmény, ha már semmi nem maradt az eredeti anyagokból, amelyek még a hőssel szeltek a tengert?” Ekképpen hangzik Douglas Murray egyik központi kérdésének felvezetője új könyvében, az *Európa furcsa halálában*. A hajó, amiről Murray beszél, nem más, mint a címben feltüntetett öreg kontinens, melynek jelen helyzetét kívánja ábrázolni ezzel az ókori görög paradoxonnal. De mielőtt hozzálátnánk az allegória többi szereplőjének (Thészeusz, az athéniak, vagy a kirohadó alkotóelemek) behelyettesítéséhez, illik, hogy bemutassuk a szerzőt is pár szóban.

Douglas Murray brit író, publicista, politikai kommentátor. 1979-ben született Londonban, ösztöndíjasként Etonban, majd Oxfordban végzett politikatudományokat. A konzervatív *Spectator* egyik társszerkesztőjeként számos brit lap közli munkáit. A Centre for Social Cohesion nevű politikai agytröszt igazgatója volt 2011-ig, amikor is az beolvadt a Henry Jackson Társaságba. Magát politikailag neokonzervatívnak, ideológiailag „keresztény ateistának” tartja, de nem tagja egy pártnak sem. A négykötetes szerző valódi hírnevét ez az utolsó munkája hozta meg, amely négy hónapig vezette az Egyesült Királyság nemfikció bestseller listáját, és azóta számos nyelvre lefordították. Mindez ellenére a könyv rendkívül megosztott fogadtatásra lelt a médiában. Míg a *National Review*<sup>5</sup> vagy a *Daily Telegraph*<sup>6</sup> áradozott Murray tabumentes értelmiségi stílusáról, addig (a brit médiumok nagy részével egyetemben) a *Guardian* „dzensztrifikált idegengyűlöletként”<sup>7</sup> marasztalta el.

Miről is szól ez a nyugaton oly sok érzelmet kiváltó politikai írás? A könyv alcíme szerint: *bevándorlásról, identitásról és az iszlámról*. Azokról a témákról, amelyek minden európai embert érdekelnek az utóbbi években, de (főleg a kontinens nyugati felén) nagyon nehezen alakul ki erről őszinte közéleti diskurzus. Murray pontosan ezt az űrt kívánja kitölteni azzal, hogy alaposan körbejárja a szóban forgó kérdéskört, érvek és ellenérvek átlátható rendszerét felállítva. A könyv természetesen nemcsak demográfiai statisztikák vagy politikai megnyilvánulások kronologikus gyűjteménye – a téma nem engedi meg a teljes objektivitást –, hanem, mint ahogy egy jeles *thinktank* társgazdától el is várnánk, szubjektív vélemények és megoldási javaslatok széles palettája is.

### *A bevándorló kontinens*

A szerző szerint Európa „halálának” két fő oka van. Az első a tömeges és kontrollálatlan bevándorlás, ami a második világháború után kezdődött, és 2015-ben ért el drasztikus szintet. A könyv leírja, hogy az ’50-es, ’60-as évek munkaerőhiánya hogyan teremtette meg a „vendégmunkások” tömegeit a nyugat-európai országokban, akik aztán (nem meglepő módon) ott maradtak, beindítva a kifogások és illúziók mókuskerekét. A bevándorlás gazdasági okai mellé fokozatosan társultak a humanitárius elképzelések, miszerint a fejlett országoknak kötelességük segíteni a fejlődő országok menekültjein. Az elit

---

<sup>5</sup> Pryce-Jones, David: Europe in Crisis. *National Review*. (<https://www.national-review.com/magazine/2017/07/10/douglas-murray-the-strange-death-of-europe/>, letöltés: 2018. 12. 28.)

<sup>6</sup> Samuel, Juliet: Yanis Varoufakis and Douglas Murray: Why Europe is Weary. *Daily Telegraph*. (<https://www.telegraph.co.uk/books/what-to-read/yanis-varoufakis-douglas-murray-europe-falling-apart/>, letöltés: 2018. 12. 28.)

<sup>7</sup> Hinsliff, Gaby: The Strange Death of Europe by Douglas Murray. Review – gentrified xenophobia. *The Guardian*. (<https://www.theguardian.com/books/2017/may/06/strange-death-europe-immigration-xenophobia>, letöltés: 2018. 12. 28.)



folyamatos ígéretése, hogy a harmadik világbeli bevándorlók mind integrálódni fognak, mind a mai napig tart, habár egyre kevesebb rá az esély. „Mi, európaiak tudjuk, hogy nem válhatunk akármivé. Nem lehetünk indiaiak vagy kínaiak például. Mégis elvárják, hogy elhiggyük, hogy bárki a világról ideköltözhet és európai lesz.” Az 1980-as, '90-es években már nehéz lett volna visszafordítani a folyamatot, még akkor is, ha akkorra világossá vált, hogy az öregedő társadalom munkaerő-piaci problémáját nem oldja meg. Tony Blair brit miniszterelnök bevándorlásügyi minisztere, Barbara Roche például azt nyilatkozta, hogy a menekültstátuszú, de valójában gazdasági bevándorlók „kiutasítása túl körülményes és túl érzelmes” ahhoz, hogy meg lehessen valósítani. Miután kiderült, hogy a tömeges bevándorlás konkrétan nagyon is veszteséges (az UCL adatai szerint 1995 és 2011 között a brit állam 159 milliárd [!] fonttal költött többet a bevándorlókra, mint amit azok mindent együttvéve termeltek az országnak), a hivatalos indokok egy jóval elvontabb fogalom, a multikulturalizmus köré csoportosultak, amely elvileg komplex módon fejt ki pozitív hatását a társadalomra. Hogy miként is, azt soha senki nem határozta meg pontosan, de nem is kell, hiszen a multikulturalizmus mint társadalmi fogalom használatának alapvető tulajdonsága, hogy bárki, aki kritizálja, rasszistaként, xenofóbként, esetleg náciként könnyen leszerelhető.

Murray módszeresen veszi sorra a bevándorláspártiak legfontosabb érveit és higgadt, csiszolt stílusban cáfolja meg azokat. A bevándorlás nélkülözhetetlen lenne, hogy pótoljuk a kiöregedő munkaerőt, mert nincs, aki eltartsa az egyre szélesebb nyugdíjas réteget? Az érkező munkások is egyszer nyugdíjasok lesznek, így ez a problémát csak elodázza, de nem oldja meg. Ezen kívül a Nyugat igyekszik úgy tenni, mintha túlnyomóan szakképzett munkaerő áramolna be, akik könnyen elhelyezkednek a piacon, de minden jel szerint ennek az ellentéte történik, és valójában csak a szociálisan eltartottak száma nő. Ehhez hozzájárul a bevándorló népesség jelentősen nagyobb gyermekvállalási aránya, ami nemcsak még nagyobb szociális terhet jelent (hiszen azok, akik gyermekvállalási segélyből élnek, számítások szerint a jövőben is többet visznek majd el, mint amennyit a gyerekek felnőve majd termelnek), hanem robbanásszerű demográfiai változásokat is eredményez. Ha most leállna a nagy-britanniai bevándorlás, még akkor is 2060-ra a fehér népesség kisebbségbe kerülne a szigeten. Ha a tendencia folytatódik, akkor sokkal hamarabb, mint ahogy Londonban már megtörtént.

Egy másik pontban a szerző rámutat, hogy a nem-európai bevándorlók integrációjában hinni egyszerűen naivitás. Az emberek a gazdasági lehetőségek miatt jönnek ide, de eszük ágában sincs britté, németté, vagy franciává válni. A vallási és kulturális közegek, ahonnan érkeznek, sokkal erősebb összetartó erőt képeznek, mint az európaiság vagy a kereszténység tudata az itteni emberekben. A bevándorlók rendszeresen jóval kisebb hajlandóságot mutatnak a más nemzetiségűekkel való mindennapi keveredésre, mint az „öslakos” európaiak, még ha egy városban laknak is, homogén negyedeket alakítva ki. De

miért is rossz, ha az integráció nem valósul meg? Ha olyan csoportok élnek Európában nagy számban, akik nem hisznek a nemek közti egyenlőségben, az állam és az egyház szétválasztásában, a szekuláris törvénykezés előjogában, a szólás- és sajtószabadságban vagy más európai értékekben? Hadd ne kelljen válaszolnom. Elég csak arra utalni, hogy 2015 januárjában nem sok muszlim írta ki üzenőfalára, hogy *Je suis Charlie*.

Vannak, akik úgy érvelnek, hogy a globalizált világban a migráció megálíthatatlan. Erre ellenpéldaként Japánt helyezi elénk a szerző, ahol az életben lévő törvények *de facto* lehetetlenné teszik a tömeges, harmadik világbeli bevándorlást. A migráció csökkentése vagy akár megakadályozása tehát nem lehetetlen, csupán politikai elhatározás kérdése.

### *Az eszmék vége*

A másik problémát, amivel Európának meg kell küzdenie, Murray a *fáradtság* érzetének nevezi. Az elit azon elképzeléséről van szó, miszerint az európai történelem már véget ért, kipróbáltunk mindent a vallástól az összes létező politikai elképzelésig, de mindegyik rosszul végződött. Chantal Millon-Delsol, a nyugati politikai gondolkodás egyik prominens alakja a mitológiai Ikarossal hasonlítja össze az európai embert. Újra meg újra túl közel próbáltunk repülni a naphoz, végül elbuktunk, lezuhantunk, de valahogy túlélünk. „Körülöttünk mindenhol romokban hevernek – átvitt és valós értelemben – az álmaink, vallásaink, politikai ideológiáink és ezernyi egyéb törekvésünk, amelyek mindegyike sorra hamisnak bizonyult.”

Mindaz, amit európaiságnak nevezünk, a klasszikus civilizáción alapszik, amire ráépült a judeo-keresztény moralitás, később a protestáns etika és a felvilágosodás korának szekuláris eszméi. Ezek együtt voltak szükségesek, ahhoz, hogy létrejöjjön az a virágzó, jóléti társadalom, amit európainak ismerünk ma. Ez a folyamat viszont megrekedt valamikor a 20. században, és mára Európa elvesztette hitét egyházaiban, hagyományaiban és legitimitációjában. A 19–20. században az ateista filozófia lassan felmorzsolta a kontinens keresztény alapjait, meggyengítve, majd eltüntetve a kontinens legfontosabb kulturális hajtóerejét, ami mostanra sebezhetővé, mégis egyszerre befogadóvá tette a Nyugatot a vele inkompatibilis társadalmak felé. Aztán a 20. század politikai katasztrófái megteremtették a büntudat generációit, tömegeket, akik úgy érzik, egyedül a Nyugat felelős a világ más részein élők szenvedéseiért, kötelessége tehát e szerint cselekedni. Amit jelenleg tapasztalunk, az nem más, mint a keresztény erkölcs helyettesítése egy újfajta, kulturális alapú morális kóddal, ami a „jó” és „rossz” fogalmakat bőrszín alapján határozza meg. A gondolat, hogy minden kultúra értékes, kivéve az európai, pontosan ebből az „elfáradásból” ered, és a bevándorlás fenntartásának alapvető feltétele. A hite-fosztott európai ember új vallást keresett magának, amit végül egy bizarr, magamutogató humanitarizmusban talált meg. Ez kiegészülve a büntudat dogmatikájával és a politikai korrektség liturgiájával, a lehető legideálisabb bevándorló-célponttá

teszi a nyugatot, amely nemhogy nem tud, de így már nem is akar szembe-  
szállni a változásokkal.

Ez azért nem lehet érvényes az egész kontinensre. A szerző felteszi a kérdést: mi van Kelet-Európával? A volt szocialista blokk országai merőben más-  
ként viszonyulnak a menekültekhez, multikulturalizmushoz és a politikai kor-  
rektséghöz általában. Nos, Murray szerint ez azért van, mert ezek az országok  
még nem felejtették el azt az évezredek európai tulajdonságot, amit „tragikus  
életérzésnek” nevez, ami folyton emlékeztet arra, hogy amit elértünk, bármi-  
kor összedőlhet, ezért mindenért meg kell harcolni. A háborút már meg nem  
élő, a kommunizmust nem tapasztaló nyugati '68-as generációba tartozók vol-  
tak az elsők, akik már elfelejtették ezt az érzést, és ez a probléma azóta csak  
súlyosabb lett.

A könyv korántsem olyan szubjektív, mint amilyenek egyes brit lapok  
beállítják, nagyon alapos, sokéves kutatómunka előzte meg az írást. Állításai  
alátámasztására Murray nemcsak rengeteg hivatalos statisztikát használ, ha-  
nem saját rendkívül kiterjedt, személyes kutatását is, amely számtalan interjú-  
ból tevődik össze a lampedusai afgán menekült tanártól kezdve, egy sor meg  
nem nevezett brüsszeli politikuson át, Európát elhagyni kényszerülő muszlim  
gondolkodókig, mint például Ayyan Hirsi Ali, vagy Hamed Abdel-Samed,  
akik csupán az európaiság védelme mellett álltak ki. A könyv szerkesztésében  
van némi kivetnivaló: a felvetett problémák között nincs egyértelműen felállí-  
tott sorrend, Murray gondolatmenete gyakran átcsap egy-egy másik fejezet  
témakörébe, de az ismétlést tudatos hangsúlyozással társítva korrigálja. Ennek  
ellenére a mű lebilincselő érvrendszerek sorozata, mely egy percre sem válik  
túl közhelyessé, de túl tudományossá sem, ezáltal rendkívül olvasmányos. A  
magyar kiadásban Seress Ákos, a politikai nyelvezet elismert fordítója reme-  
kül visszaadja a szerző hamisítatlan brit cinizmusát és átlátható, gyakorlatias  
stílusát.

Röviden összefoglalva, Douglas Murray könyve szintézise az elmúlt fél  
évszázad szociológiai és demográfiai változásainak, valamint politika- és be-  
vándorlás-történetének. Egy olyan hatalmas puzzle darabjait helyezi elénk,  
amelyek belátható időn belül Európa megdöbbentő halálának képét rajzolhat-  
ják ki. Mit javasol tehát a szerző? A nyugati embernek mindenekelőtt saját  
gyökereit kell újra megtalálnia, hogy ne idegen elemekből, hanem azokból  
építsen magának új jövőt. „Hogy visszatérjünk a thészeuszi analógiához, a ha-  
jó csak akkor maradhat ugyanaz, ha felismerhető. Hogy ez megtörténjen, javí-  
táskor már ismert darabokat kell használni, amelyek jól beleillenek az egész-  
be.”



KRÓNKA



CHRONICLE



# A KOLOZSVÁRI BABEŞ-BOLYAI TUDOMÁNYEGYETEM MAGYAR TÖRTÉNETI INTÉZETÉNEK 2019. ÉVI TEVÉKENYSÉGEI

**Nagy Róbert**

Eseményteli év volt 2019 a Magyar Történeti Intézet számára, hiszen a mindennapi megszokott feladatok mellett munkatársaink rengeteg, úgy az oktatáshoz, mint a kutatáshoz kapcsolódó tevékenységet folytattak.

Intézetünk tagjai fontosnak tartják megmaradt történelmi, kulturális értékeink megőrzését, ennek jegyében szervezte meg február 22-én a magyar megyei tanácselnökökkel és alelnökökkel való találkozást Kolozsváron. E megbeszélésen Erdély kulturális öröksége, annak kutatása és védelme volt a fő téma, illetve a megyei önkormányzatokkal e célból való együttműködés kialakítása és fejlesztése. Az esemény dokumentációját maga az ötletgazda, dr. Molnár Kovács Zsolt készítette el.

Dr. Rüszt-Fogarasi Enikő intézetünk tanára, az erdélyi céhes adatbázis-projekt vezetője február 23-án *Anyanyelvű írásbeliség és céhes iratok. Módszertani szempontok* címmel plenáris előadást tartott.

Március 2-án szervezte meg intézetünk az ötödik doktoranduszkonferenciáját.

Március 26-án a budapesti Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár kutatóit láttuk vendégül. Dr. Szirácsik Éva, dr. Kerényi-Nagy Viktor, Lükőné Őrsi Gabriella és Pataki Tina tartottak vendégelőadásokat az agrártörténet, tárgyi kultúra és közönségkapcsolatok témákban.

Március 29-én került sor a Magyar Történeti Intézet Évkönyve első három kötetének és kollégáink által írt és szerkesztett könyvek bemutatójára a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Központjának Történettudományi Intézetében.

Hallgatóink közül a XXXIV. Országos Tudományos Diákköri Konferencia Budapesten, április 24-26-án megrendezett Humántudományi Szekciójában Izsán Csaba és Szabó Zsolt harmadik helyezést értek el, ráadásként Izsán Csabát különdíjban is részesítették, míg Szilágyi Orsolya a Régészeti szekcióban kapott különdíjat, Szatmári Edina a Tom Lantos Intézet és az *Artmagazin* különdíját nyerte el.

Az április 26–28. között Kolozsváron megrendezett harmadik Országos Magyarságtörténeti Olimpián kollégáink a VI–VII. osztályos magyar tannyelvű iskolákban tanulók számára szervezett országos tantárgyverseny két zsűrijében is tevékenyen részt vettek.

Április 28-án, szerveztük meg harmadik alkalommal a Romániai Magyar Történelemtanárok konferenciáját intézetünkben, a Kolozsvári Akadémiai Bizottság támogatásával.

Május 17-én Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, mutatták be dr. Fehér Andrea kolléganőnk új kötetét, amely a *Magyar Családtörténetek: Források* című sorozat első köteteként egy 18. századi erdélyi főnemes, *Gróf Székely László önéletírása* első teljes, jegyzetekkel ellátott forráskiadása. Ugyanennek a műnek augusztus 29-én került sor egy újabb bemutatójára a marosvásárhelyi Teleki Tékában. A kötetet méltatta, és a szerzővel beszélgetett László Loránd történész, a Borsos Tamás Egyesület elnöke. E forráskiadásért, kolléganőnk elnyerte a Történelem és Filozófia Kar évente kiosztott díját.

Május 29-én került sor intézetünk harmadik (2018-as) évkönyvének bemutatójára (*Hagyomány és újítás a 21. század könyvtárában*), amit dr. Luffy Katalin, a kolozsvári Központi Egyetemi Könyvtár munkatársa méltatott.

Immár harmadik éve, hogy intézetünk bekapcsolódott a Kolozsvári Magyar Napok kulturális rendezvénysorozatba. Idén is nyílt napot hirdettünk 2019. augusztus 23-ra. Ebben az évben a turizmus és a kultúra volt a kerekasztal-beszélgetés témája. Könyvbemutatót tartottunk, valamint egy előadásorozatot, a középkori szerzetesek étkezési szokásaitól, a 18. századi női bűnözésen át a rockzene szocializmuskori történetéig terjedő témákról. Művészettörténész kollégáink idén is megszervezték a tematikus városnéző sétákat: *Mátyás-kori és reneszánsz építészet Kolozsváron*, *Kolozsvár barokk emlékei*, *Szocmodern építést Kolozsváron*, *Történetek a Bánffy-palota múltjából* címekkel.

2019 szeptemberében került a VII. osztályos tanulók kezébe az *A magyar kisebbség története és hagyományai* tankönyv, aminek a szerkesztésénél Intézetünk munkatársai oroszlánrészt vállaltak.

Szeptember 12–13-án zajlott az Imreh István születésének 100. évfordulójára megrendezett emlékkonferencia, melynek a kolozsvári Magyar Történeti Intézet társszervezője volt. Intézményünk nevében a résztvevőket Pál Judit, egyetemi tanár köszöntötte, a professzor sírjára koszorút helyezett el Fehér Andrea adjunktus. Sipos Gábor, emeritus professzor, György Árpád Botond és Lakatos Sándor doktoranduszok pedig előadókként tisztelegtek Imreh István emléke előtt. A Magyar Tudomány Napja Erdélyben című programsorozat keretén belül a november 23-án megrendezett Történelem szekció II. paneljének szervezését intézetünk vállalta magára.

Felelevenítve egy régi hagyományt, a Kolozsvári Magyar Történeti Intézet doktoranduszai október 30-án este Boér Ilka, Horváth Csaba és György Árpád Botond vezetésével felkeresték ismert történészek, régészek, művészettörténészek, valamint más jeles személyiségek Házsongárdi temetőben található nyughelyét, emlékükre egy-egy gyertyát gyújtottak.

Október 31-én Boér Hunor és Tamás Sándor szerkesztésében megjelent, SZENTANNA című kötetet mutatták be intézetünkben. Az eseményen vetített előadást tartott Tamás Sándor *A Szent Anna-tó képi megjelenítése 1914 előtt* címmel.

Az EME tudomány napi konferenciájának november 22–23-án társszervezői voltunk, egyes szekciók ülései Intézetünkben zajlottak.



December 6–8. között kerül sor a KMTI Régészeti és Művészettörténeti Tanszékének hagyományos tehetségtámogató workshopjára a szovátai Teleki Oktatási Központban, melynek keretében fakultásunk művészettörténész és régész hallgatói, oktatói és doktoranduszai változatos tematikájú szakmai előadásokon és egy Szováta környéki tanulmányúton vesznek majd részt.

Az év második felében a jelenkoros kollégák számos konferencián és beszélgetésen taglalták a rendszerváltás kérdéskörét.

Neves kutatók, szakemberek fogadták el meghívásunkat és tartottak előadásokat az év folyamán. Március 27–28-án dr. Újváry Zsuzsanna, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem professzora *Az oszmán uralom magyarországi be rendezkedése és működése a XVI–XVII. században*, valamint *A Várad eleste (1660) utáni politikai és hatalmi változások a Magyar Királyságban és az Erdélyi Fejedelemségben* címmel tartott előadásokat.

*Vendégoktatóink voltak az év folyamán:* dr. Romsics Ignác, akadémikus, dr. Erdősi Péter, az ELTE Atelier Európai Társadalomtudományi és Historiográfiai Tanszékének adjunktusa; dr. Körmendi Tamás, a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Történelem Segéd tudományai Tanszék habilitált egyetemi docense; dr. Majtényi Balázs, egyetemi docens, a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Politikai és Nemzetközi Tudományok Intézete igazgatója; dr. Kántor Zoltán, dr. Ötvös István, Szelke László, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem oktatói; dr. Nagyné Rózsa Erzsébet, a budapesti Nemzeti Közszerzői Egyetem Nemzetközi Kapcsolatok és Diplomácia Tanszék professzora; dr. Jungbert Béla, a Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Tanulmányok Intézet docense; dr. Remek Éva, a budapesti Nemzeti Közszerzői Egyetem Nemzetközi Biztonsági Tanszékének habilitált egyetemi docense; dr. Szálkai Kinga, az Eötvös Loránd Tudományegyetem docense; dr. Forisek Péter, a Debreceni Egyetem Történelmi Intézetének docense; dr. Vadas András, az ELTE Középkori Történeti Tanszékének oktatója; dr. Tomasz Pudłocki, a Krakkói Jagelló Egyetem Történeti Intézetének oktatója; dr. Tóth Árpád, a Miskolci Egyetem Történettudományi Intézetének docense; dr. Soós Eszter, a Pécsi Tudományegyetem Régészeti Tanszékének adjunktusa; dr. Szelke-Tulipán Éva, a budapesti Hadtörténeti Intézet és Múzeum keretében működő Hadtörténeti Kutató Osztály tudományos kutatója; dr. Bartók András és Hettyey András, a Nemzeti Közszerzői Egyetem Nemzetközi Kapcsolatok és Diplomácia Tanszék oktatói; dr. Sarkadi Nagy Emese, az egr Eszterházy Károly Egyetem oktatója, dr. Müller Rolf az Allambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának tudományos kutatója és még sokan mások.

Munkatársaink közül dr. Pál Judit egyetemi professzort az Akadémikusok Gyűlése 2019. május 7-i zárt ülésén a Magyar Tudományos Akadémia II. Filozófiai és Történettudományok Osztálya külső tagjává választotta. Pakó Klára, intézetünk oktatója és Ziegler Bálint Ágnes, egykori tanítványunk lettek a fiatal építészettörténészek tevékenységének elismerésére és támogatására létrehozott Zádor Anna Alapítvány idei, erdélyi díjazottjai. Dr. Nagy Róbert egye-

temi adjunktus sikeresen versenyzvsgázott a meghirdetett docensi állásra. Több mint két évtizedes oktatói munka után nyugállományba vonult dr. Bajusz István egyetemi docens, a római kori régészet szakértője.

## TÖRTÉNÉSZ DOKTORANDUSZOK KONFERENCIÁJA

### Jancsó Katalin

A kolozsvári BBTE történész tanárai és doktoranduszai március első szombatján gyűltek össze az immár ötödik alkalommal megszervezett magyar történészkonferenciára, amelyen ugyan a legváltozatosabb témákat mutatták be a szárnyaikat bontogató kutatók, de mindnyájan Erdély történetének egy-egy szeletét tárták a hallgatók elé vetített képes előadásaikban.

A szakmai találkozón Maria Crăciun, a Történelem–civilizáció doktori iskola igazgatója köszöntötte a résztvevőket, akiket egyben meghívott az egyetem által folyó évre tervezett szakmai programokra. A négy szekcióra osztott előadássorozatot Lupescu Makó Mária, Pál Judit, Rűsz-Fogarasi Enikő és Sipos Gábor tanárok vezették, akik az előadások végén tanácsokkal látták el pályakezdő kollégáikat, de a disszertációjukon dolgozó előadók a hallgatók sorából is kaptak használható visszajelzéseket. Az első szekció a korai századokra reflektálva indult, hogy a program végül az utolsó előadók révén a 20. század közepével záruljon.

Bakk Antal Pál *A sóadományok szerepéről* beszélt az Erdélyi Fejedelemségben, felvázolva a sóhasznosítás módjait, annak nem kis szerepét a gazdasági, de még a politikai viszonyokban is. Katócz Zoltán a dévai várhegyen végzett régészeti, falfeltárási munkálatokban való részvétele során szerzett tapasztalatait foglalta össze, bemutatva a feldolgozott leleteket. Csorba Mihály Észak-Bihar 9–11. századi településrendszerének rekonstrukciós kutatásait vázolta fel, majd Bélfenyéri Tamás a Cudar János váradi püspökről (1383–1395) eddig feltárt életrajzi adatokat ismertette. A következőkben „harciasabb” témák kerültek terítékre. Ladó Árpád-Gellért a középkori hadakozó székelyek fegyverzetével kapcsolatos rekonstrukciós elképzeléseit ismertette székelyföldi freskókra és nyugat-európai fegyverleletekre alapozva, mivel a hazai régészeti leletek nem sok támpontot nyújtanak a kérdés tisztázásához. Izsán Csaba a 17. század közepén Segesváron szolgáló zsoldosok életébe nyújtott betekintést a források alapján. A marosvásárhelyi 17. századi perrendtartásról György Árpád Botond beszélt, egyben a városvezetés hierarchiáját is felvázolva. Boér Ilka a művészettörténet területére kalauzolta a hallgatókat. Az uzoni Béli-Mikes kastélyban végzett régészeti vizsgálatok során feltárt kályhacsempe-törödékeket mutatta be, felvázolva azok összefüggéseit a korabeli csempekul-túra tágabb földrajzi területeivel is. Az eddig megtalált csíkszéki alkirálybírákat és nótáriusokat mutatta be Szász Hunor azzal a reménnyel, hogy idővel még több fehér foltot sikerül kitöltenie a vidék 18. századi vezetőinek szemé-

lyét illetően. Horváth Csaba a háromszéki határőrök és a lakosság közti viszony hétköznapjaiból vett példákkal illusztrálta azt a konfliktusos helyzetet, amely rávilágít a székelyföldi katonai vezetés túlkapasáira. Szilágy Andrea Éva egy székelyhídi birtokper iratainak tanulmányozása közben érdekes családtörténeti vonatkozások nyomába eredt. Az itt uradalmat nyert Stubenberg-Mandell család örökösödési konfliktusai nyomán kirajzolódó viszonyok tükrében ismertette a 19. századi korszerű gazdálkodási törekvések nyomán felvirágoztatott birtok sorsát. Egy látszólag „túlkutatott” témán keresztül Jakab-Ladó Ágota bebizonyította, hogy a csikszeredai vasút, vagy jelesen a székelyföldi vasút történetéről sem lehet még mindig elmondani azt, hogy nem rejteget újabb kutatási lehetőségeket. A teológiai végzettséggel rendelkező Lakatos Sándor ezúttal történeti-demográfusi ismereteit csillogtatta meg a *Megözvegyülés a Homoródok mentén (1830–1939)* címmel bemutatott értekezésében, amelyben külföldi tanulmányok eredményeivel vetette össze a székelyföldi falu adatait. Gál Edina a kolozsvári Mária Valéria-árvaház 1872–1949 közti történetének megírásán dolgozva ezúttal az intézmény működtetésében szerepet vállaló főúri családkról és a köztük levő rokon kapcsolatokról beszélt. Szintén egy jótékonykodó intézményt mutatott be Földi Imelga is, az aradi Fischer Eliz-féle izraelita árvaházat, amely a történelem viszontagságai miatt ugyancsak rövid ideig váltotta be az alapító szándékának megfelelően hivatását, de mint építészeti emlék, máig fennmaradt. Az *Ellenzék* lapban az I. világháború idején megjelent zsidó-témájú cikkek elemzésével Harkai Ágnes zárta az előadók sorát, elemző bepillantást nyújtva az akkori korszellembé.

A konferencián elhangzott előadások körképet nyújtottak az intézet doktoranduszainak kutatási témáiról, és előrevetítették a készülő dolgozatok sokféleségét és hiánypótló szerepüket.

## MÁTYÁS A SZÜLŐVÁROSA VOLT AZ IDEI MAGYARSÁGTÖRTÉNETI OLIMPIA HELYSZÍNE

### Nagy Gabriella

A 2018-2019-es tanévben, április 26. és 28. között zajlott a harmadik Magyarságtörténeti Olimpia országos szakasza, amelynek a Kolozs Megyei Tanfelügyelőség szervezésében a kolozsvári János Zsigmond Unitárius Kollégium adott otthont. A megmérettetésen azok a VI. és a VII. osztályos tanulók vehettek részt, akik a törzssanyag részeként tanulmányozzák a Romániai magyar kisebbség történelme és hagyományai elnevezésű tantárgyat. Az olimpiára az érvényben lévő tanterv tematikája alapján lehetett felkészülni, a versenyen kéttagú csapatok mérhették össze tudásukat. Az idei verseny országos szakaszára 12 megye 62 tanulója jutott tovább, hogy a kincses városban bizonyíthassák történelem iránti szeretetüket.



Az olimpia szervezésének fő célja, hogy hangsúlyosabbá tegye a történelem/magyarságtörténet oktatását, érdekes és újszerű terepet biztosítson a tehetséges diákok kibontakozásának, valamint még nagyobb kedvet ébresszen bennük a romániai magyarság történelmének megismerésére. A tantárgyverseny különlegessége az is, hogy eltérően a többi olimpiától, ahol egyéni verseny zajlik, itt kéttagú csapatok nevezhettek be úgy a megyei, mint az országos szakaszra.

Az olimpiát a Kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Történelem és Filozófia karán belül működő Kolozsvári Magyar Történelmi Intézettel partnerségben szervezte az Oktatási Minisztérium. Az ünnepélyes megnyitón elsőként Popa Márta, a János Zsigmond Unitárius Kollégium igazgatója köszöntötte a vendégeket, aki hangsúlyozta, hogy büszkeséggel tölti az, hogy a diákok legszébb örökségünket, a magyarság történetét művelik. Török Zoltán, Kolozs megye főtanfelügyelő-helyettese arra buzdította a diákokat, hogy maradjanak meg magyarnak ott, ahová születtek. Dr. Rüszt-Fogarasi Enikő, egyetemi tanár, az Országos Bizottság elnöke, a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Történelem és Filozófia Karának dékánhelyettese a megnyitó ünnepségen kiemelte: „Immár húsz éve annak, hogy a magyarság történetét bevezették az általános iskolai oktatásba, és ahhoz, hogy az országos szakaszt megszervezhessük, minden olyan megyében meg kell szervezni a megyei szakaszt is, ahol ezt a tárgyat oktatják. Fontos tehát, hogy figyeljünk egymásra, és a szórványmegyéket is bevonjuk szervezésbe.” Fodor József, a kisebbségi nyelveken folyó oktatásért felelős tanügyminisztériumi államtitkári tanácsos kiemelte: „történelmünk nemzeti identitásunk alapköve”, ezért mindig megfelelő figyelmet kell rá fordítani.

Az olimpia országos szakaszán, a megyei szakaszhoz képest a megméretetés már két részből állt: egy írásbeli, ahol a tételek kidolgozására szánt idő 2

óra volt (ezen a kéttagú csapat egyik tagja írt, de a feladatokat közösen beszéltek meg és fejtették ki), valamint egy szóbeli, amelynek keretében egy maximum 4 perces jelenetet kellett minden csapatnak bemutatnia a magyarság történetének fejezeteiből. Az volt ugyanis az elképzelés, hogy a csapatmunka révén a diákoknak lehetőségük legyen felismerni a közös feladatmegoldás hasznosságát. Ezek a jelenetek a végső jegy 30%-át képezték, míg az írásbeli forduló eredményei 70% -ban számítottak a végleges eredmények meghatározásában. A jelenetek keretében a hatodik osztályosok feldolgozták többek között az Emese álmáról szóló mondát, Szent István megkoronázását vagy az Árpád-házi királyok életéből egy-egy kevésbé ismert történetet, Mátyás király és Szilágyi Mihály személyiségjegyeit, a hetedikesek pedig olyan történelmi személyiségeket jelenítettek meg, mint például Bethlen Gábor, Mikes Kelemen, II. Rákóczi Ferenc, Wesselényi Miklós, Kossuth Lajos.

Kovács Zsolt, a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Történelem Karának adjunktusa, a hatodik osztályosok jeleneteinek egyik értékelője: „A jelenetek mindegyike hiteles volt, jó volt látni milyen nagy átléssel próbálják a diákok megjeleníteni a történelmi eseményeket.” A diákok a próbákat követően interaktív városnéző körúton vehettek részt, és csoportkép is készült a lovasszobornál. A hangulatnak megfelelően az udvarra egy jurta épült, és az ősi magyar életmódba lehetett betekintést nyerni a versenyzőknek. A Torockói Íjász Szervezésével íjászkodni is lehetett, sokan még íjászbajnokságon is részt vettek! A díjkiosztón Bogdán Zsolt, érdemes színművész előadásában Kányádi Sándor tollából származó mesék oldották a diákokban a feszültséget.



Köszönet a János Zsigmond Unitárius Kollégium vezetőségének, kiemelten Popa Márta igazgatónőnek és Solymosi Zsolt igazgatóhelyettesnek a kiváló szervezésért.

### **A tantárgyverseny országos szakaszának díjazottjai:**

A hatodik osztályosok közül első az díjat és az Evangélikus Egyház könyvjutalmait is átvehette Újfalvi-Veres Dorothe és Molnár Balázs – a marosvásárhelyi Szász Adalbert Sportliceum diákjai, második díjat nyert Tötös Arthúr-Emil és Kis Szabolcs Roland, a kolozsvári János Zsigmond Unitárius Kollégium diákjai, harmadik díjat érdemelt Tamás Kristóf és Szabó Eszter, a marosvásárhelyi Liviu Rebreanu Általános Iskola diákjai. Dicséretben részesültek: Simon Viktória-Diána és Barabás Tamás, a Szilágycsehi Gyulaffy László diákjai, Kenese Szilvia és Pál Zsombor, a szentimrei Arany János Általános Iskola diákjai, András Szilárd és Bács Ákos, a brassói Áprily Lajos Főgimnázium tanulói. A legjobb előadásért járó különdíjat Tamás Kristóf és Szabó Eszter, a Marosvásárhelyi Liviu Rebreanu Általános Iskola diákjai, valamint Charles Fekete Farkas Frederick és Nyári Tamás, az Aradi Csiky Gergely Főgimnázium diákjai vihették haza.

Az Erdélyi Református Püspökség különdíjával Jeszenovics Adrienn és Fülöp Védát, a Kovásznai Körösi Csoma Sándor Liceum diákjait jutalmazták. A Torockói Ijjász Szer Egyesület különdíja Horneac Eszterhez és Pintér Csongorhoz, a szatmárnémeti Bălcescu-Petőfi Általános Iskola diákjaihoz került. A Kolozsvári Magyar Történeti Intézet különdíját Újfalvi-Veres Dorothe és Molnár Balázs kapta. Az Illés Lajos Szórványdíjat Charles Fekete Farkas Fredericknek és Nyári Tamásnak ítélték oda.

A hetedikeseik közül az első díjat és az Evangélikus Egyház könyvjutalmait Boros Tímea és Nae Olivér, a zilahi Mihai Eminescu Általános Iskola diákjai vehették át, második díjat nyertek Kopacz Abigél és Ványolós Blanka, a csíkszentgyörgyi Gál Sándor Általános Iskola diákjai, harmadik díjban részesült Szócs Szilárd és Suciú András Erik, a gyimesközéplaki Majláth Gusztáv Károly Általános diákjai. Dicséretet kapott: Nagy Petra és Mátyás Eliza, a szamosardói Kós Károly Általános Iskola diákjai, valamint Mayer-Kinczler Ella és Török-Schuller Lilla, a kolozsvári János Zsigmond Unitárius Kollégium tanulói. A legjobb előadásért járó díjat Máté Dóra és Mészáros Anna, a szatmárnémeti 10-es számú Iskola tanulói vihették haza a Kolozsvári Főkonzulátus jóvoltából.

Az Erdélyi Református Püspökség különdíját Szénás Anna és Pató Brigitta kapta. A Kolozsvári Magyar Történeti Intézet különdíját pedig Boros Tímea és Nae Olivér érdemelte ki.

## **HÁTSZEGI TANULMÁNYÚT**

2019. MÁJUS 28–30.

### **Silló Dalma Orsolya**

2019. május 28-án egy nagy busznyi lelkes magyar és román Kulturális turizmus alapképzős, valamint mesteris hallgató indult útra a Hátszegi-medencébe, a térségben lévő műemlékek, kulturális és természeti látnivalók

megtekintésére. A három napos, tanügyminisztérium által támogatott tanulmányi kirándulás főszervezője Radu Mârza volt, a román kulturális turizmus szak tatora. A diákokat pedig további két pedagógus, Pakó Klára és Fehér Andrea is elkísérték.

Kedd reggel, a Kémia Egyetem mögötti parkolóból elindulva egy kissé hosszabb utazást követően érkezünk meg az első megállóhoz, a sztrigyszentgyörgyi templomhoz, amelyet egy helyi idegenvezető mutatott be a kis csoportunknak. Nem sokat időztünk a XIV. századbeli épületnél, ugyanis azonnal továbbindultunk a következő úticélhoz, Zeykfalvára, melynek hangulatos freskókkal díszített templomát látogattuk meg. Az említett templom, akárcsak az előbbi is, a román és a gótikus stílusjegyeket ötvözi, és ma ortodox templomként használatos. Különösen elnyerték tetszésünket a Zeykfalván látott fal-festmények, melyeken fellelthettük az Angyali üdvözlést, valamint Szent Miklós alakját is. A harmadik, és egyben a nap utolsó megállója Óraljaboldogfalva volt, ahol egyszerre telítődünk a csodaszép templommal, de ugyanakkor csalódtunk, amiatt, hogy a ma már újra magántulajdonban levő Kendeffy-kastély sajnos zárva volt. Így csak kívülről, a rács résein keresztül tudtuk meglesni a múltat idéző építményt, amely annak köszönhetően őrizhette meg egykori méltóságát, hogy a kommunizmus évei alatt gyermektáborként, a közelmúltban pedig szállodaként működött. A kastély körüli csalódott bolyongásunkat némiképp kárpótolta a templom látványa, ahol megcsodáltuk az olasz mesterek által készített falfreskókat, végighallgathattuk a lelkes helyi idegenvezető kimerítő beszámolóját a templom egykori és mai állapotáról. A bátrabb jelentkezők a toronyba is felmerészkedtek, ahonnan a Hátszegi-medencére nyertek gyönyörködtető kilátását. Végül a szállásunk felé vettük az irányt, amely a BBTE szállásközpontjában, Nagybaron volt, kiváló reggelivel és estebéddel. A jóllakott társaság, tele energiával és jó kedvvel, töltötte el együtt az estét a közösségi térben. Itt nem csak a diákok, de a három vezető tanár is közreműködött a jó hangulat megteremtéséért. Csocsó-, billiárdbajnokságok követték egymást sok-sok móka és kacagás közepette, ennek eredményeként egészen jól összerázódott a két tagozat.

A második napunk jelentős részét Kolcvárnak szenteltük, ugyanis ahhoz, hogy eljussunk a célhoz, meg kellett másznunk egy kisebb hegyet, ami nem mindenkinek okozott gondot, de akadtak nehézségeink is az egyre rosszabbra forduló időjárás és a nem kijelölt odavezető út miatt. A romok látványa elfeledtette velünk egy kis időre a nehézségeket, hiszen a Jules Verne *Várkastély a Kárpátokban* című regényében is megörökített építmény, illetve a táj teljesen magával ragadta a társaságot. Az idilli képet rontotta az egyre erősödő eső, ami akadályozta a gondtalan lemenetelünket is, és a további utunkat. Kénytelenek voltunk emiatt egy kolostorban meghúzni magunkat, ahol még szíves vendéglátásban is részesültünk. Egy rövidebb autóbuszozás után a malomvízi Kendeffy-kúriának a romjait látogattuk meg. Innen, mivel már a társaság egyre éhesebb lett, egy rövid megállót tettünk, és megebédeltünk a helyi specialitá-

sokból. Ezt követően Sarmisegetusa múzeumában kaptunk egy igen tömör bemutatót a helyről, illetve a régészeti ásatások eredményeiről. Mivel az időjárás továbbra sem kedvezett a szabadtéri programnak, így sajnos nem tudtuk végignézni a teljes római kori régészeti lelőhelyet. A nap utolsó állomása Nagysztró volt. A ma meglepően különös berendezésű templom az egykori római település köveiből is őriz párat, így rendkívül különleges hatást kelt. További érdekesség volt számunkra az is, hogy a templomot az évszázadok során több felekezet (római katolikus, református, görögkatolikus, ortodox) is felváltva használta.

Utolsó napunk már kevésbé lelkesen indult, ugyanis az időjárás egyre rosszabb volt, így a tervezett látnivalókból sem tudtuk mindent megnézni. Két templomot látogattunk meg, amelyből a densusit emelném ki, ami építészettörténeti szempontból is nagy élmény volt. A templomban több, a már emlegetett római kori településről áthozott kőoszlop és tömb is felfedezhető, ráadásul az évszázadok alatt több kisebb bővítésen és díszítésen is átesett. Ettől annyira különleges. Jelenleg ortodox templomként használják, de akárcsak a többi meglátogatott hátszegi templom, adott otthont már református istentiszteleteknek is. Innen utunkat Kolozsvár felé vettük, így késő délután már itthon is voltunk. Lelkesedésünk csöppet sem hagyott alább, hiszen megtudtuk, hogy ősszel ismételten kirándulhatunk, akkor a Barcaság szépségeibe és kulturális örökségébe kalauzolnak majd el a vezető tanárnők.

Úgy gondolom, hogy a három nap alatt nem csak szellemi tudással gazdagodtunk, de tartós barátságokat is kötöttünk, mindkét tagozatot és tanárainkat is beleértve. Ha valamivel összegezni és jellemezni kellene a teljes kirándulást, az nem lenne más, mint az önfeledt jókedv, kalandvágy, nyitottság az új információk befogadására, és természetesen a sok-sok móka és kacagás.

## EGY TÖKÉLETES SZESSZIÓZÁRÁS

### **Filep Sándor-Dávid**

Amikor a felsőoktatás és a nagybetűs Egyetemi Élet színpadára léptünk, nem tudtuk mire számítsunk. Persze hallottunk ezt-azt a nagyoktól, sok új ismerőst, rengeteg új érdekes tudást és felejthetetlen élményeket ígértek. Természetesen hallottunk a hírhedt szesszióról is, amit nem igazán tudunk mire vélni és hova tenni, amíg le nem járt az első félév és az első szesszió. Ekkor megtanultuk, hogy ilyenkor az esti beszélgetések átmennek esti jegyzetelésekbe, az órákból átolvasott napok lesznek, és mindenki igyekszik a legtöbbet kihozni magából. A második vizsgaidőszakot talán mindenki kicsit jobban várta. Tudtuk, hogy közeledik a nyár, hogy hamarosan elfelejthetjük az egyetemet pár hónapra, viszont egyik vizsga miatt is kifejezetten izgatottak voltunk. Ekkor még tán nem is sejtettük, hogy a fent említett felejthetetlen élmények akár egy vizsga formájában is utolérhetnek minket.



A nyarunk előtti utolsó megmértetésünk a gasztronómiából tett gyakorlati vizsga maradt, utólag visszagondolva ez már inkább az idei szünidőnk első nagy kalandja volt. A dolgozatírásba belefáradva már mind nagyon vártuk az előre beharangozott kirándulást. Nagyjából tudtuk az előre kijelölt programot, mégis izgatottan vártuk a keddet, június 25-e reggelét, hogy felüljünk a buszra és elinduljunk Felfalu felé. A kissé fáradt társaság a buszozás alatt kipihente magát, Felfaluba érve vidáman vettük birtokba szállásunkat, Rüszt-Fogarasi Enikő tanárnő házáat. A kis csapat hamar beleszeretett az új környezetbe, mindenkit feltöltött a csend, a kert és a falu békés, vidékiesen nyugodt hangulata a mi feszültségünket is hamar oldotta. A napunk hátralevő részében egy mindenki számára teljesen új kihívással találtuk magunkat szembe: házikenyeret és lepényt sütöttünk. Egyesek ügyesen, mások kevésbé, de mindenki igyekezett hozzájárulni a vacsora elkészültéhez, de mivel legtöbbünk sosem csinált ilyesmit korábban, a tanárnő édesanyjának hasznos tippjei és rengeteg segítséggel elengedhetetlennek bizonyult, a munka oroszlánrészét ő végezte. Amikor a káposztalevelek közül kihámoztuk a kenyereinket, mind nagyon büszkék voltunk rájuk, megelégedéssel vacsoráztunk, olyan élmény volt ez nekünk, amin, ha eszünkbe jut, azóta is elmosolyodunk. Az éjjelbenyúló, vidám beszélgetés után a társaság pihenni tért, mindenki várta a másnapi új élményeket.

Szerdán reggel egy kiadós reggeli után Marosvécs felé vettük az irányt, mindenki izgatott volt a kastély, a hozzá kapcsolódó történetek, a Helikon és a bemutatók miatt. Érkezésünk után az első állomásunk a helyi református templomba vezetett, ahol átfogó idegenvezetést kaptunk. Ezután a falu helyén a római korban álló *castrum* maradványai felé vettük az irányt, itt felderítettük ennek alaprajzát, a ma már gyümölcsöskertként használt területen új barátokra tettünk szert: szelíd báránykák csatlakoztak hozzánk, tovább fokozva a társaság vidámságát.

Az utunk a továbbiakban a Kemény-kastélyhoz vezetett, a hatalmas építmény már kívülről is elképesztette a társaságot. Az impozáns kert fái között sétálva találtuk meg az Erdélyi Helikon-asztalt, az évszázados fák árnyékába vannak eltemetve Wass Albert hamvai is. A kastélyt körbejárva mindenkit ámulatba ejtett a hatalmas termek és a számunkra labirintusszerű szobák, folyosók egyvelege. A várkastély egyik tulajdonosa, Kemény Géza nagy örömmel fogadott minket, vidám társalgásával oldotta a bemutatók előtti stresszt. Osztálytársunknak, Szilinek köszönhetően a kastély olyan zugaiba is betekintést nyertünk, ahova más nem, az egykori elmeógyógyintézetben sétálva megfontoltan, borsózó háttal haladtunk. Ugyancsak Szilinek köszönhetően profeszionális idegenvezetést is kaptunk, ezután következett a projektjeink bemutatása: egy-egy Helikon-író egy művéből kellett menüket összeállítanunk, emellett bemutattuk a választott írók életútját, munkásságát is, ezzel teljes képet kapva az Erdélyi Helikon tagjairól, még teljesebbé téve az élményt és a hangulatot, amit a történelemmel megtöltött falak kölcsönöztek. Hazatérésünk előtt rögtönzött népdaléneklést is rendeztünk, megtárgyaltuk, hogy am-

ennyire különböznek egyes vidékeken egyes dalok, annyira hasonlítanak mégis egymásra, ahogy bennünk is rengeteg különbség és hasonlóság található. Marosvécsen ebédeltünk, az idevezető szűk lépcsőn egyesek a pókoktól rettegtek, mások az út mellett növekvő növényekből pótolták vitaminszükségleteiket. Felfaluba való visszatértünk után a nap utolsó állomására indultunk, a parókia kertjének végében találtunk rá a XIII. századi templom félig álló épületére, amit 1913-ig használtak, kissé szürreális volt az, ahogyan a gyümölcsfák mögül hirtelen előbukkan ezeréves történelem, ott, ahol az ember nem is számíthatna rá. A napot közös bográcsozás zárta, amelynek elfogyasztása után mind körbeültünk, és kellemesen elfáradva beszélgettünk, nosztalgiáztunk, és talán ekkor tudatosult bennünk, hogy lényegében ez nem az utolsó vizsgánk lezárása volt, hanem a nyarunk első élményének a befejezése. Egy olyan élményé, ami mindig eszünkbe fog jutni, amikor pár év múlva szóba kerül az egyetem, a szesszió, az itt átélt élmények, a kolozsvári diákéveink.

A másnap reggeli hazaútra nem is annyira fáradtan, inkább kissé letörtén készültünk. Kissé sajnáltuk, hogy máris megyünk, hogy a világ nem állt meg, ahogy gondoltuk, és holnaptól újra visszakerülünk a csendből a város forgatagába. A Felfaluban és Marosvécsen eltöltött pár nap alatt mindenki tanult valami újat, a kenyérsütésen és a Helikon-írókon kívül tanultunk kicsit egymásról, magunkról, a világról. A békés, rohanástól mentes pár nap szerintem sokunkat rádöbbsentett arra, hogy mennyi mindent nem figyelünk meg, legyen szó a környezetünkről, egymásról, a világról, és talán ez a felismerés volt az, ami miatt mind kicsit más emberként szálltunk fel a visszafele jövő buszra, mint amilyenként elindultunk kedden reggel a számunkra ismeretlen Felfalu irányába.

## A KOLOZSVÁRI MAGYAR TÖRTÉNETI INTÉZET JELENLÉTE A 10. KOLOZSVÁRI MAGYAR NAPOKON

### **Rüsz-Fogarasi Enikő**

Most már nyugodtan mondhatjuk, hogy hagyományossá vált az intézetünk jelenléte a Kolozsvár és Erdély, sőt határokon túlról érkező érdeklődőket összegyűjtő KMN rendezvényein.

A programjaink egy része a nyílt nap alkalmával intézetünkben zajlottak, míg a sétáink és különlegesebb előadásaink kiléptek ezen keretek közül, és Kolozsvár különböző érdekes helyeit tárták az érdeklődők elé.

A már hagyományosan pénteki napon az előadások egymást érték, és a legifjabb mesterképzős hallgatótól, más intézményekből érkező, határokon innen és túlról érkező vendégeken át, a középkorról szóló előadásoktól a napjaink történetével kapcsolatos eladásokig számos érdeklődőt vonzottak.

A napot Kiss Cynthia mesterképzős hallgatónk kezdte, aki *Özvegyek és (fél)árvák a kora újkori Magyarországon* címmel indított. 11 órától az intéze-

tünket foglalkoztató témában *Turizmus és kultúra* címmel hangzott el, ahol Török Emőke, turisztikai szakembert, Pozsonyi Mártát, gasztro-kultúrával foglalkozó szakembert hallhattuk; a Molnár-Kovács Zsolt és Kovács Zsolt egyetemi oktatókkal való beszélgetést Rüszt-Fogarasi Enikő vezette. Itt a turizmus helyzetéről és lehetőségeiről beszélgettek. Többek között az is elhangzott, hogy vannak olyan tanárkollégák, akik a Kolozsvári Magyar Napokra tartogatták vakációs jegyüket, és használták fel, mivel a rendezvény híre idecsalogatta őket. Egyébként az is kiderült, hogy az erdélyi magyar turizmus számára ez a vakációs jegy, valamint a *Határtalanul* program kínál új utakat és lehetőségeket. Az is megfogalmazódott, hogy hiányzik egy általános stratégia, hiányzik a lehetőségek megfelelő megjelenítése és promoválása.

12 órakor két eseményt is meghirdettünk, az egyik egy egyetemi könyvtári séta, Balla Ilona kolleganőnk vezetésével, valamint egy nagyon izgalmas és új témát feldolgozó előadás között lehetett választani, amely *Metál-váltás. Rockzene a szocializmustól a rendszerváltás elejéig* címmel hangzott el intézetünk ifjú oktatója, Fodor János jóvoltából. Kiemelt hallgatója is volt az előadásnak a téma jó ismerője, Boros Zoltán, TV szerkesztő személyében.

Két vendég, Rácz György és volt diákunk Lupescu Radu, a hunyadiakra összpontosítottak. Rácz György Avar Anton a Hunyadiak címeresleveleiről szóló kötetét mutatta be, míg Lupescu Radu a Hunyadi János építészeti környezetében megjelenő címerekre hívta fel a figyelmet előadásában.

A második egyetemi könyvtári sétával egyidőben Fehér Andrea kolleganőnk a *Női bűnözés a 18. századi Kolozsváron* címmel vonzotta be érdekes előadására a hallgatóságot.

Háromtól Pál Emese előadása már a kommunista építkezés arcait mutatta meg a kolozsvári tömbháznegyedekben. Ezt követte a záró előadás, Lönhárt Tamás részéről, amely a 20. századi emlékhelyeken és rítusokon keresztül 1989. augusztus 23-át elevenítette meg az ünnep és emlékezés jegyében. Valójában ezzel az előadással elindult az intézetünk 89-es évre való megemlékezései.

Kolleganőnk Lupescu Makó Mária már intézetünk és nyílt napunk keretét meghaladva a középkori szerzetesek étkezési szokásairól tartott előadást a témához illő környezetben, a ferences kolostor refektóriumában, szombat délelőtt 11 órás kezdéssel.

A művészettörténészek tematikus sétái csütörtöktől vasárnapig programban voltak. A reneszánsz, a barokk, a szocmodern és a Bánffy-palota titkait ismertették a hallgatósággal. Pakó Klára, Fülöp Zsuzsanna, Tóth Gödri Ildikó és Bordás Beáta kiváló jól felkészült vezetésével.

A napot alumnustalálkozó zárta, de ha jól belegondolunk, az egész nap alumnusnap volt, amikor régen végzett hallgatóink beültek az előadásokra, és elnosztalgiáztak az épületben.

Egy intenzív hét és nap volt számunkra, és már kezdenek körvonalazódni a jövő évi elképzelések.

## A MAGYAR KISEBBSÉG TÖRTÉNELME ÉS HAGYOMÁNYAI – TANKÖNYV A VII. OSZTÁLY SZÁMÁRA

**András Éva**

A tavaly (2018-ban) jelent meg a történelmünk megújult tankönyvének első része, amelyből a hatodik osztályos tanulók ismerkedhettek a magyarság őstörténetével, a feudális magyar állam kialakulásával és fejlődésével, valamint az Erdélyi Fejedelemséggel. Az új, hetedikes tankönyv fejezetei az ezt követő időszakokkal foglalkoznak, a Habsburg-uralom bevezetésétől (csaknem) napjainkig.

Tanárként kíváncsian vettem a kezembe a tanév elején ezt a könyvet. Kíváncsi voltam, milyen eszköz áll majd a rendelkezésemre, mekkora lesz a változás a régi tankönyvhöz képest, amelyet 2002-ben írtak. Azóta eltelt 17 év, és ma már nemcsak más szempontok szerint (is) kell tanítani, de új tartalmak is bekerültek a jelenkor történetébe. A változás, az új tantervhez való alkalmazkodás már az első lapokon feltűnt, hiszen még a tartalomjegyzék előtt olvashatók a hetedikes magyarságtörténelem tantárgyra vonatkozó alapkompenciák és sajátos kompetenciák, amelyek fejlesztése elsődleges követelmény a tanév során. Az egyik újítás tehát az, hogy mivel az új tanterv kompetenciaalapú tanítási stratégiát képvisel, a fejlesztendő kompetenciák is meg vannak nevezve a tankönyvben (is). A magyarságtörténet tanításának/tanulásának alapkompenciái: az időben és térben való tájékozódás; az együttműködés különböző helyzetekben; valamint a források (kritikus) vizsgálata. Ezeket minden tanévre lebontva sajátos kompetenciák fejlesztése biztosítja. Ebben a tankönyvben, a térben való tájékozódás fejlesztését térképek és ábrák segítik, míg az időben való tájékozódás legfontosabb eszköze a *kronológia*. A tankönyv *forrásokkal* is segíti a pedagógusok munkáját, amelyek hol a szövegbe ágyazva, hol kiemelve jelennek meg.

A tartalomjegyzéken végignézve rögtön feltűnt, hogy (főleg) a jelenkor története sokkal hangsúlyosabban van jelen, mint a régi tankönyvben. Erre mostmár szükség is volt, hiszen egyrészt 2002 óta már szélesebb rálátásunk van bizonyos eseményekre, és mivel többen is foglalkoznak újkori és jelenkori történelmi kutatásokkal (is), ezek eredményeiből is megjelennek az új (ezáltal is gazdagabb) tankönyvben. Ráadásul történelmünknek ez a része a diákok számára új, érdekes kutatási területeket kínálhat, hiszen még élnek történetek a családokban, közösségekben, amelyeket ők gyűjthetnek össze – és így „ők is történelmet írhatnak”. A történelem ilyen – személyesebb, szubjektív megközelítése motiváló tényező lehet a diákok számára.

Az új, kompetenciaalapú tantervek alapján megírt tankönyvben a tartalmakat úgy igyekeztek a szűk keretbe illeszteni, hogy minden diák megtalálja

benne a számára releváns információkat. Azok a diákok, akik (csak) a tanórák keretein belül lapozgatják a tankönyvet, a *leckéken* keresztül megismerik történelmünk e periódusának a legjelentősebb állomásait a Habsburg berendezkedéstől a kommunizmus bukását követő periódusig. Ugyanakkor azok a tanulók, akik mélyebb, alaposabb ismereteket keresnek, a több mint 30 *esettanulmány* és *olvasmány* segítségével mélyíthetik el tudásukat. A leckékben *fogalomtárak* segítenek a fogalmak pontos megismerésében, és érdekességeket olvashatunk a *Tudod-e?* részekben. A *portrék* vagy *életrajzok* a történelem jeles szereplőinek domborítják ki a személyiségét, szerepét egy-egy történelmi periódusban, helyzetben. Mindezeknek köszönhetően, úgy vélem, hogy ez a tankönyv egy alapos és színes munkaeszköz a tanárok és diákok kezében, úgy a tanórákra, mint tematikus versenyekre is – például a magyarságtörténelem olimpiára.

Napjainkban, egyre hangsúlyosabban jelenik meg a tananyag csökkentésének az igénye. Az új program is ez alapján készült el. Ugyanakkor, mivel magyarságtörténetet csak ebben a két évben (hatodik és hetedik osztályokban) tanulnak a diákok, ezekben az években minél több olyan információt kell a diákok elé tárni, ami felkeltheti az érdeklődésüket, kíváncsivá teheti, és önálló tanulásra (esetleg kutatásra) ösztönözheti őket. Ezért fontosak az esettanulmányok, olvasmányok, az olvasmány- és filmajánlók, amelyek kiegészítik a leckék által nyújtott információkat, és színesebbé/érdekesebbé is teszik azokat.

A tankönyv szerzői: Orbán Zsolt, Novák Károly-István, Gidó Csaba és László László egy-egy periódus bemutatására vállalkoztak. Mivel többszerzős könyvről beszélünk, a szerkesztőknek: dr. Hermann Gusztáv Mihálynak és dr. Toth Szilárdnak a munkáját dicséri az egységesítés, a különböző korok sajátosságait bemutató – más-más stílusban dolgozó szakemberek munkájának az összehangolása. Ráadásul, mindezt egy hetedikos diák számára elérhető és élvezhető stílusban kellett megvalósítani – miközben nem mindegyik szerző tanít általános iskolás diákokat. Azzal kapcsolatosan faggattam a diákjaimat, hogy mi a véleményük az új tankönyvről. Megkérdeztem a hetedikeseket, akik elsőként tanulhatnak belőle és a nyolcadikosokat, akiknek a tavaly még a régi tankönyvből kellett tanulniuk. A diákok szerint „a szöveg érthető”, a leckéket „hangulatosabbá teszik” a térképek, illusztrációk, a „fogalomtárban jól megmagyarázzák az idegen kifejezéseket, szavakat”. Tetszetek nekik a filmajánlók is, valamint az, hogy interaktív feladatok is vannak a digitális tankönyvben. Azok, akik már a tavaly részt vettek a magyarságtörténelem olimpián (hatodikosként), azt „nehezményezték”, hogy „kevés feladat van. Ezekből lehetne több is.” Persze, azért az osztály legnagyobb része ezzel nem értene egyet. A nyolcadikos diákjaim szerint ennek a könyvnek a „legnagyobb hibája” az, hogy a tavaly még nem volt meg, amikor ők is tanulhattak volna belőle.

A tankönyv értékét jelentősen növelik a minőségi térképek, amelyek dr. Bartos-Elekes Zsombor munkáját dicsérik. Az időben és térben való tájékozódás az egyik alapképesség, amit a magyarságtörténelem-órákon fejleszteni

lehet, és kell. Ebben (is) segíthetnek a szép, könnyen olvasható térképek, hiszen a térben való elhelyezés segíti a tudás konstruktivista stílusban való építését – legyen itt szó akár eseménytörténetről vagy a műemlékek térbeli elhelyezéséről. Gyöngyössi János illusztrációi valóságos műalkotások, amelyek nem csak a szépérzékünket gyönyörködtetik, hanem pontos történelmi információkat is átadnak egy-egy csatáról, épületről, katonai felszerelésről, művészeti stílusról, sőt még a kommunizmus 7 csodájáról is. Ezek közül számomra a legkedvesebbek a művészeti stílusokat konkrét példákkal megjelenítő rajzok, amelyek megkönnyítik a szemléltetést, a stílusjegyek megfigyelését, miközben felhívják a figyelmet az épített örökségünk néhány ma is megcsodálható kincsére. Pontosan illeszkednek a témákhoz a korabeli képeslapok is, valamint a fényképek, amelyek a történelem új, értékes forrásává váltak.

Összegzésként, a hetedikes magyarságtörténelem tankönyv szerzőinek (Orbán Zsoltnak, Novák Károly-Istvánnak, Gidó Csabának és László Lászlónak), szerkesztőinek (dr. Hermann Gusztáv Mihálynak és dr. Toth Szilárdnak), a műszaki szerkesztőnek (Fazakas Botond) és a lektoroknak (dr. Lönhárt Tamás és dr. Köllő Zsófia) köszönhetően már a hetedik osztály első napján egy új, szép és minőségi tankönyv várta a hetedikeseket a padokon. Történelmünk ismerete nélkül nincs jövőnk. A tankönyv segít abban, hogy megismerjük a XVIII–XXI. századok bonyolult történelmi fordulatait. Napjainkig.

## BARCASÁGI TANULMÁNYÚT

2019. OKT. 11–13.

– BESZÁMOLÓ –

### **Tartán Helga-Judit – Filep Sándor-Dávid**

Fehér Andrea és Pakó Klára tanárnők szervezésében, 2019. október 11. és október 13. között a kulturális turizmus szakos diákok ellátogattak Brassóba és környékére, hogy felfedezzék a helyi műemlékeket, és elmélyüljenek a szász épített kulturális örökségben. A kiránduláson 32 diák vett részt, a Kulturális Turizmus szak magyar és román tagozatának alapképzős és mesterszakos hallgatói közül.

A péntek reggeli indulást félnapos utazás követte, néhány megálló után estére érkezünk a négyfalusi szállásra. Az első helyszínünk a kőhalmi vár volt, ahol egy rövid bemutató után szabadon fedezhettük fel az erősséget. Ezt követően pár perc buszozás után Szászfehéregyházára érkezünk, ahol a teljes épségében fennmaradt középkori erődtemplomot tekintettük meg. Szabadon körbejárhattuk a falakat, valamint a templom tornyából beláttuk a festői környezetet. A harmadik megálló Földvár volt, ahol a vélhetően teutonok által épített vár történetéről hallhattunk rövid bemutatót. A nemrégiben restaurált várbán több kiállítást nézhettünk meg. Estére megérkeztünk Négyfaluba, ahol egy

kiadós vacsora után mindenki elfoglalta szobáját, majd közös társasjátékozással zártuk a napot.

Szombaton kora reggel elfogyasztottuk reggelinket, és nekivágtunk a környék további felfedezésének. Első állomásunk a zabolai Mikes-kastély volt, ahol a kastély hatalmas kertjének bejárása mellett átfogó bemutatót hallhattunk a főúri családról, a kastély történetéről és jelenéről. A nap következő megállója a prázsmári erődtemplom volt. Miután meghallgattuk a bemutatót, mindenki elindult, hogy felfedezze a templomot és a köré épített erődítményt. A világörökség részét képező templom és az azt övező, szobákkal ellátott erődrendszer igazi labirintusnak bizonyult, mindenkit lenyűgözött. A nap hátralevő részében Brassó történelmi óvárosába látogattunk, ahol részletgazdag idegenvezetést kaptunk a Fekete-templomban, emellett felfedeztük az óváros középkori utcáit, a városházát és a város legjellegzetesebb fennmaradt védművét, a Katalin-kaput. A szállásra való visszatérés és a vacsora után mindenki igyekezett pihenéssel erőt gyűjteni az utolsó napra és a hazaútra.

Vasárnap kissé fáradtan bár, de megreggeliztünk, összecsomagoltunk és elindultunk kirándulásunk utolsó két állomása felé. A rozsnyói vár sziklái megmászva elképesztő kilátás tárult elénk, beláttuk a környék teljes egészét, a viszonylag épen fennmaradt belső vár épületei között járkálva az ember kicsit visszautazik a középkorba. Kolozsvár felé menet megálltunk Szászkézden és a falu gótikus erődtemplomát jártuk be, kinéztünk a lőréseken, a klausztrófóbiások kissé kényelmetlenül érezték magukat a szűk csigalépcsőkön kanyarogva. A három nap alatt nagyon jól éreztük magunkat, a különböző évfolyamok hamar összekovácsolódtak, és mindenki rengeteg új információval gazdagodott egy olyan szakterületen, amit a későbbiekben a szakmánknak kell majd neveznünk, emellett mindenki új emlékekkel tért haza. Olyan barátságok is születtek a többi évfolyammal való beszélgetések alatt, amik e három nap nélkül talán sosem köttetek volna meg. A hangulatot végig a jókedv és a kellő lazaság jellemezte, de mindenkit érdekelt az ódon kövek között megbúvó tudás elsajátítása is.

Összességében azt tudjuk elmondani, hogy a barcasági kirándulás keretén belül egy olyan eseményen vettünk részt, ahol a megszerzett tudás, ismeret mellett sok más emlékekkel is gazdagodtunk.

## EGY TEHETSÉGTÁMOGATÓ PROGRAM MARGÓJÁRA

### **Molnár-Kovács Zsolt**

2019. december 6–8 között, a szovátai Teleki Szállóban került sor a III. Régészet-Művészettörténet Tehetségtámogató Workshopra a – Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar Történelmi Intézetének keretében működő – Régészet és Művészettörténet Tanszék szervezésében. A 2013 óta működő Régészet-Művészettörténet Tehetségpont program a kolozsvári régészet és művé-

szettörténet képzésben résztvevő egyetemi hallgatók szakmai felkészülésének javítását és az utánpótlásnevelést tűzte ki célul. A tehetséggondozó szavatai workshop a Bethlen Gábor Alap, a Pósta Béla Egyesület és az Entz Géza Művelődéstörténeti Alapítvány (a kolozsvári Magyar Történeti Intézet szakmai háttérintézményei) támogatásával jött létre. A rendezvényen 40 alap- és mesterképzésen résztvevő egyetemi hallgató, illetve 30 oktató, kutató és doktori hallgató vett részt. A workshop keretében zajló előadássorozatot egy közös maroszséki tanulmányút és csapatépítő foglalkozások egészítették ki. A rendezvény magyarországi és erdélyi előadóinak közös kapcsolódási pontja, hogy mindannyian a kolozsvári Régészet és Művészettörténet Tanszék társult oktatói vagy a tanszék kutatási programjainak szakmai irányítói. A *Régészet-Művészettörténet Tehetségtámogató Workshop* a közösségünk középtávú törekvéseinek fontos eleme, hozzájárul a személyes és szakmai kapcsolatok kiszélesítéséhez és a megfelelő arculatépítéshez. A program elsődleges célja az erdélyi magyar régész- és művészettörténet-képzés szakmai színvonalának növelése, a kutatói pálya népszerűsítése és az új kutatónemzedék kinevelése. A workshopon résztvevő egyetemi hallgatók kötetlenebb keretek között találkozhattak a szakma képviselőivel. Az elhangzott szakmai előadások bepillantást engedtek a folyamatban levő kutatásokba. Úgy érezzük, a rendezvény hozzájárul mind az egyéni, mind a csoportos tudományos törekvések sikeresebb megvalósításához, a szakmai és személyes kapcsolatok kialakulásához. Egyszóval, a megrendezett *III. Régészet-Művészettörténet Tehetségtámogató Workshop* lehetőséget nyújtott az erdélyi tudományosság kiterjesztésére, a tudományos párbeszédre, az ifjabb kutatók szakmai bemutatkozására. A háromnapos szakmai képzés hozzájárult az egyetemi hallgatók tudományos felkészülésének jobbításához is. Nem utolsósorban a workshop résztvevői számára készített feliratozott trikók, úgy tűnik, hatásos közösségformáló elemnek és PR eszköznek bizonyultak.

A rendezvényen elhangzott előadások:

Nap	Időpont	Előadó	Témakör
<b>Péntek</b> (Dec. 6)	18,00- 18,20	<b>Gyurka Orsolya:</b> <i>Bronzkori alkoholforgyaszítás. Gondolatok egy késő bronzkori lepárlóedény kapcsán.</i>	Régészet-Őskor
Moderál: Bajusz István	18,20- 18,40	<b>Gál Szilárd:</b> <i>Vaskori hamvasztások temetkezések Erdélyben az antropológia szemszögéből.</i>	Régészet- Antropológia
	18,40- 19,00	<b>Nagy József Gábor:</b> <i>A Kis-Szamosvölgyének terepbejárási módszertana és az őskori településrendszer értékelésének lehetőségei.</i>	Régészet-Őskor
	19,00- 19,20	<b>Pánczél Szilamér/Sidó Katalin:</b> <i>Savanyúságok és befőttek Columella receptjei alapján.</i>	Régészet-Ókor



Krónika

	19,20-19,40	<b>Kovács Zsolt:</b> <i>Stukkódekorációk a 17. század végi Erdélyben. Az erdélyi barokk kezdeteinek egy összefüggő emlékcsoportjáról</i>	Művészettörténet
<b>Szombat</b> (Dec. 7)	09,00-09,20	<b>Berecki Sándor-Gál Szilárd- Vaida Dan Lucian:</b> Az újösi késő vaskori temető paleodemográfiai vizsgálata	Régészet-Ókor
Moderál: Bajusz István	09,20-09,40	<b>Forisek Péter:</b> <i>A classis Pontica és a Fekete-tenger római védelme. Történeti és régészeti források.</i>	Régészet-Ókortörténet
	09,40-10,00	<b>Szabó Ádám:</b> <i>Császárkultusz a provinciákban.</i>	Régészet-Ókor
	10,00-10,20	<b>Szebenyi Tamás:</b> <i>A szarmata Barbaricum római eredetű üvegedényei az újabb leletek fényében</i>	Régészet-Ókor
	10,20-10,40	<b>Bordás Beáta:</b> <i>Melka Vince alkotásai a kolozsvári művészeti múzeum gyűjteményében.</i>	Művészettörténet
	10,40-11,00	<b>Pál Emese:</b> <i>Estétika és politika met-szóponjtjában: szocmodern lakásépítés Kolozsváron.</i>	Művészettörténet
<b>Kirándulás</b>	11,00-17,30		
<b>Szombat</b> (Dec. 7)	18,00-18,20	<b>Sófalvi András:</b> <i>"Kincses Udvarhely" a régész szemszögéből.</i>	Régészet-Középkor
Moderál: Bajusz István	18,20-18,40	<b>Soós Zoltán:</b> <i>Régészeti kutatások Maros megyében (2017-2019).</i>	Régészet-Középkor
	18,40-19,00	<b>Györfi Zalán:</b> <i>„...inter alpes constituta...” A Losonciak Mentő váráról.</i>	Régészet-Középkor
	19,00-19,20	<b>Kósa Béla:</b> <i>A székelymuzsnai református templom kutatása.</i>	Művészettörténet
	19,20-19,40	<b>Gál Zsófia:</b> <i>„Nadrágot a szobornak!” – a szecesszió Kolozsváron.</i>	Művészettörténet
<b>Vasárnap</b> (Dec. 8)	09,30-09,50	<b>Petruț Dávid:</b> <i>Lugossy Ferenc magyarpeterdi római feliratgyűjteménye a 17. század végén</i>	Régészet-Ókor
Moderál: Bajusz István	10,00-10,20	<b>Bajusz Mátyás:</b> <i>Sebesvár kutatása: föld alatt-föld fölött.</i>	Régészet-Ókor
	10,20-10,40	<b>Nyulas Dorottya:</b> <i>Elásott csatabárdok? Római fémdepó-típusok Dáciából</i>	Régészet-Ókor
	10,40-11,00	<b>Dobos Alpár, Gál Szilárd:</b> <i>Egy hun a gepidák között? A marosszentgyörgyi 5. századi sír.</i>	Régészet-Népvándorlás kor
	11,00-11,20	<b>Szék Péter:</b> <i>Nagybánya középkori plébániatemploma és régészeti kutatása - egy sajátos példa a városi egyházi építészet régészetére</i>	Régészet-Középkor
<b>Zárszó/ Hazautazás</b>	11,40-		



## SZERZŐINK

- András Éva, történelemtanár, Arany János Általános Iskola, Csíkszentimre.
- Antal Róbert, PhD-hallgató, Eszterházy Károly Egyetem, Eger.
- Both Noémi, muzeológus, Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy.
- Derzsi Júlia, tudományos kutató, Román Tudományos Akadémia Nagyszebeni Társadalomtudományi Kutatóintézete.
- Filep Sándor-Dávid, BA hallgató, BBTE, Magyar Történeti Intézet.
- Földi Imelga, PhD hallgató, BBTE, Magyar Történeti Intézet.
- Gaal György, művelődéstörténész, nyugalmazott tanár, Kolozsvár.
- György Árpád Botond, PHD-hallgató, BBTE, Magyar Történeti Intézet.
- Horváth Csaba, PHD-hallgató, BBTE, Magyar Történeti Intézet.
- Hunyadi Attila Gábor, egyetemi adjunktus, BBTE, Magyar Történeti Intézet.
- Jancsó Katalin, PhD hallgató, BBTE, Magyar Történeti Intézet.
- Kenyeres István, Budapest Főváros Levéltára, főigazgató.
- Lupescu Makó Mária, egyetemi docens, BBTE, Magyar Történeti Intézet.
- Molnár Attila, PhD hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Történelem Doktori Iskola.
- Molnár-Kovács Zsolt, egyetemi docens, BBTE, Magyar Történeti Intézet.
- Nagy Gabriella, középiskolai tanár, Nagyvárad Művészeti Középiskola, tagozatvezető aligazgató.
- Nagy Róbert, egyetemi docens, BBTE, Magyar Történeti Intézet.
- Orbán Tamás, MA hallgató, BBTE, Magyar Történeti Intézet.
- Pakó Klára, egyetemi adjunktus, BBTE, Magyar Történeti Intézet.
- Petruț Dávid, könyvtáros, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
- Rüsz-Fogarasi Enikő, egyetemi tanár, BBTE, Magyar Történeti Intézet.
- Silló Dalma Orsolya, BA hallgató, BBTE, Magyar Történeti Intézet.
- Simon Zsolt, tudományos kutató, Gheorghe Șincai Társadalom- és Bölcsészettudományi Kutatóintézet, Marosvásárhely.
- Skorka Renáta, tudományos munkatárs, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest.
- Soós Kázmér, MA hallgató, BBTE, Magyar Történeti Intézet.
- Sütő Zsolt, középiskolai tanár, Kölcsey Ferenc Főgimnázium, Szatmárnémeti.
- Szabó Zsolt, MA hallgató, BBTE, Magyar Történeti Intézet.
- Szász Anikó, tudományos kutató, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.

*Szerzőink*

Szász Zoltán, tudományos tanácsadó, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest.

Tartán Helga-Judit, BA hallgató, BBTE, Magyar Történeti Intézet.

Tóth Krisztián, MA hallgató, BBTE, Magyar Történeti Intézet.

Weisz Boglárka, tudományos főmunkatárs, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest.